

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS

BIS

III
TOMAS

RELIGIJA IR
VISUOMENĖ
NEPRIKLAUSOMOJE
LIETUVOJE
(1918–1940 M.)

VILNIUS
2010

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA / LITHUANIAN CATHOLIC ACADEMY OF SCIENCE
LKMA HUMANITARINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS / HUMANITIES RESEARCH INSTITUTE OF THE LCAS

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, III

RELIGIJA IR
VISUOMENĖ
NEPRIKLAUSOMOJE
LIETUVOJE
(1918–1940 M.)

STUDIES IN CHURCH HISTORY, III

RELIGION AND
SOCIETY IN
INDEPENDENT
LITHUANIA
(1918–1940)

VILNIUS, 2010

UDK 23/28(474.5)
Ba617

LKMA METRAŠTIS, t. XXXII / LCAS ANNUALS, vol. XXXII
Serija B: Bažnyčios istorijos studijos / Series B: Studies in Church History

TOMO LEIDYBĄ PARĖMĖ LIETUVOS MOKSLO TARYBA

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJŲ REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Dr. LIUDAS JOVAIŠA (vyr. redaktorius / chief editor)
Vilniaus universitetas / Vilnius University

Dr. DARIUS BARONAS
Lietuvos istorijos institutas / The Lithuanian Institute of History

Dr. MINDAUGAS PAKNYS
Kultūros, filosofijos ir meno institutas / Culture, Philosophy and Arts Research Institute

Dr. ARŪNAS STREIKUS
Vilniaus universitetas / Vilnius University

Dr. PAULIUS SUBAČIUS
Vilniaus universitetas / Vilnius University

ALGIMANTAS KATILIUS (ats. sekretorius / executive secretary)
Lietuvos istorijos institutas / The Lithuanian Institute of History

Tomo sudarytojas / Editor of volume dr. ARŪNAS STREIKUS

LKMA Metraščio redakcinės kolegijos pirmininkas LKMA akademikas /
Chairman of the LCAS Annuals editorial board LCAS academician

vysk. dr. JONAS BORUTA, SJ

Pilies g. 8, Vilnius, LT 01123
contacts@lkma.lt
www.lkma.lt

© LKMA, 2010

ISSN 1392-0502

ISBN 978-9986-592-62-4

TURINYS

<i>Sudarytojo pratarinė</i>	5
<i>Editor's Comment</i>	7
ARŪNAS STREIKUS	9
Lietuva Šventojo Sosto akimis (1922–1939 m.): naujų šaltinių atodangos	
DANGIRAS MAČIULIS	37
Moksleiviai ateitininkai Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): veikimo laisvė ir politinis režimas	
ARTŪRAS SVARAUSKAS	135
Studentai ateitininkai ir politika 1926–1940 metais	
RAMŪNAS LABANAUSKAS	173
Jaunųjų katalikų sąjūdžio santykis su komunizmo doktrina ir praktika (1936–1940)	
REGINA LAUKAITYTĖ	243
Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje	
Istorinis Vilniaus kapitulos 1926 m. protokolas Nr. 83	271
<i>Summaries</i>	293
<i>Asmenvardžių rodyklė / Author index</i>	301
<i>Vietovardžių rodyklė / Place name index</i>	305
<i>Apie autorius / About the authors</i>	311
<i>Atmena autoriams</i>	313

SUDARYTOJO PRATARMĖ

Katalikybė Lietuvoje XX a. patyrė dramatiškus pokyčius, radikaliai pakeitusius jos vaidmenį visuomenėje. Ypač dinamiška katalikybės raida pasižymėjo laikotarpiu, prasidėjus po kelis dešimtmečius trukusios carinės Rusijos vykdyto Katalikų Bažnyčios veiklos varžymo ir nutrūkęs po to, kai Lietuva atsidūrė sovietų režimo sprespaudos gniaužtuose. Tai lūžinis laikotarpis, kai Bažnyčia turėjo pertvarkyti savo veikimo metodus ir organizacines struktūras, kad galėtų sėkmingai veikti modernios tautinės valstybės ir visuomenės sekuliarizacijos sąlygomis. Kita vertus, galima teigti, kad būtent XX a. pirmojoje pusėje įvykę pokyčiai Bažnyčios vidaus gyvenime ženkliai sustiprino pamatus, remdamasi į kuriuos Bažnyčia gebėjo garbingai atlaikyti nelengvus sovietų ir nacių okupacijų išmėginimus. Nepaisant to, šis krikščionybės istorijos Lietuvoje laikotarpis yra bene mažiausiai tyrinėtas, o visuomenės istorinėje sąmonėje tarpukario katalikybės vaizdinys yra labai miglotas ir dažniausiai paveiktas sovietų propagandos štamų. Džiaugiuosi galėdamas skaitytojams pristatyti Bažnyčios istorijos studijų tomą, kuriuo mėginama bent iš dalies užpildyti šią spragą.

Vienas svarbiausių veiksnių, iki šiol stabdžiusių XX a. pirmosios pusės Bažnyčios istorijos tyrimus, buvo tai, kad Lietuvos tyrinėtojų nebuvo prieinami šio laikotarpio Šventojo Sosto dokumentai. Po to, kai popiežius Benediktas XVI 2006 m. birželio 30 d. paskelbė apie popiežiaus Pijaus XI pontifikato laikotarpio dokumentų išslaptinimą, tyrinėtojų tapo prieinami Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai iki 1939 m. Atsivėrė kelias ir prie iki tol uždarytų 1922–1940 m. Kaune veikusios Vatikano nunciatūros, Lietuvos vyskupų susirašinėjimo su Šventuoju Sostu bei kitų Vatikano archyve saugomų dokumentų, susijusių su Lietuva. Svarbiausi Slaptajame Vatikano archyve saugomi Pijaus XI pontifikato lituanistiniai dokumentai pristatomi Arūno Streikaus straipsnyje. Atsižvelgiant į istoriografijos situaciją, daugiausia dėmesio skiriama dokumentams, kurie atspindi Šventojo Sosto atstovų požiūrį į Lietuvoje susidariusią religinio gyvenimo būklę ir jų pastangas spręsti vietos Bažnyčią kamavusias problemas. Remiantis minėtais dokumentais mėginama nuosekliai rekonstruoti Lietuvos katalikų ir Šventojo Sosto tarpusavio supratimo bei pasitikėjimo stiprinimo istoriją, stengiantis plačiau atskleisti lietuvių istorikams iki šiol mažiau žinomus šios istorijos puslapius ir taip preliminariai nubrėžti galimus būsimų tyrimų kontūrus.

Net keli tomo straipsniai skirti, ko gera, dinamiškiausios to meto lietuviškosios katalikybės jėgos – ateitininkų ir jaunųjų katalikų veikimo istorijai. Vienas geriausių šio laikotarpio kultūros istorijos specialistų Dangiras Mačiulis parengė plačią ir originalią studiją apie moksleivių ateitininkų sąjungos santykius su politine valdžia. Ateitininkijos tema plėtojama ir jauno istoriko Artūro Svarausko straipsnyje, kuriame gvildenamos studentų ateitininkų veikimo peripetijos perversmo išvakarėse, atskleidžiamas nevienareikšmiškas jų vaidmuo tautininkų režimo metais. Ramūno Labanausko straipsnyje nagrinėjama jaunosios katalikų intelektualų kartos, kurios daugumą taip pat sudarė ateitininkai, visuomeninė veikla. Jame netikėtu rakursu mėginta pažvelgti į jaunųjų katalikų intelektualų sąjūdžio veiklą, atskleidžiant jų santykį su komunistine ideologija ir tuometine veikimo praktika Lietuvoje. Lietuvių istoriografijoje iki šiol buvo įsitvirtinęs jaunųjų katalikų kaip vienos labiausiai anti-komunistiškai angažuotų srovių vaizdinys, tuo tarpu straipsnio autorius, remdamasis gausiais bei įvairialypiais šaltiniais, mėgina kvestionuoti tokią išvadą, išvelgdamas nemažai sąlyčio taškų Lietuvos jaunųjų katalikų ir komunistų socialinėse programose bei konkrečių bendro veikimo ženklų. Tikėtina, kad šis straipsnis sukels mokslinę diskusiją, kurių taip trūksta mūsų humanitariniame diskurse.

Didelę patirtį Bažnyčios istorijos tyrimų srityje sukaupusi Regina Laukaitytė šį kartą atsisėdė ir dar vieną lietuvių istoriografijoje beveik nenagrinėtą temą – rekonstruoja religinių mažumų padėtį prieškarinio Lietuvoje. Tiesa, daugiausia dėmesio autorė skyrė religinių bendruomenių santykiams su politine valdžia atskleisti ir tik labai glaustai užsimena apie tarpkonfesinių santykių būklę. Tikimės, kad autorė ateityje atkreips dėmesį ir į šią, ypač žvelgiant iš dabartinio ekumeninio sąjūdžio etapo perspektyvos, ne mažiau aktualią temą. Kita vertus, to meto Lietuvos krikščionių bendruomenę skaldė ne tik konfesinis uždarumas, bet ir modernaus nacionalizmo sukeltas tautinis antagonizmas pačios Katalikų Bažnyčios viduje. Kaip ši įtampa galėdavo iškreipti tikrovės supratimą, puikiai iliustruoja tome publikuojamas kontroversiškas šaltinis – 1926 m. parengtas Vilniaus arkivyskupijos kapitulos protokolas, kuriame apžvelgiami vyskupo Jurgio Matulaičio ganytojavimo metai.

Arūnas Streikus

EDITOR'S COMMENT

*Catholicism in Lithuania in the 20th century underwent dramatic changes, radically altering its role in society. The period, beginning after the end of the restrictions of the activities of the Catholic Church carried out by czarist Russia for several decades and ending when Lithuania fell into the clutches of the Soviet regime, was marked by the especially dynamic development of Catholicism. This was a transformational period when the Church had to reorganize its methods of activity and organizational structures so that it could successfully work under the conditions of a modern national state and the secularization of society. On the other hand, one can assert that namely the changes that occurred in the inner life of the Church in the first half of the 20th century significantly strengthened the foundations relying on which the Church was able to withstand nobly the difficult challenges of the Soviet and Nazi occupations. Nevertheless, this period of Christianity's history in Lithuania is probably the least investigated and the image of interwar Catholicism in the historical consciousness of society is very vague and usually influenced by cliches of Soviet propaganda. We are glad to be able to present to readers a volume of *Studies in Church History*, which attempts at least in part to fill this gap.*

One of the most important factors halting up to now the studies of Church history in the first half of the 20th century was that the documents of the Holy See of that period were not accessible to Lithuania's scholars. After Pope Benedict XVI announced on 30 June 2006 the opening of the documents of Pope Pius XI's pontificate, the documents in the Secret Vatican Archive until 1939 became accessible to investigators. In this way, the path was also opened to the previously closed documents of the Vatican nunciature in Kaunas for 1922–1940, the correspondence of Lithuania's bishops with the Holy See as well as other documents stored in the Vatican's archive. The most important Lithuania-related documents of the pontificate of Pius XI contained in the Secret Vatican Archive are presented in the article by Arūnas Streikus. Taking into account the historiographical situation most of the attention is directed to documents that reflect the attitude of the Holy See's representatives to the existing state of religious life in Lithuania and their efforts to resolve the problems that were plaguing the Church there. Relying on the mentioned documents, there is an effort to reconstruct consistently the history of the understanding and the strengthening of the mutual trust of Lithuania's Catholics and the Holy See by trying to reveal more

broadly to Lithuanian historians the up to now little known pages of this history and thus draw preliminary possible contours for future investigations.

Several articles in the volume are devoted to probably the most dynamic force of Lithuania's Catholicism at that time – the history of the activities of the ateitininkai (the "Ateitis" [Future] Federation) and young Catholics. One of the most knowledgeable scholars of the cultural history of this period Dangiras Mačiulis prepared a broad and original study about the relations of the "Ateitis" high school students' association with the political authorities. The theme of the ateitininkai is also discussed in the article of the young historian Artūras Svarauskas in which the intricacies of the activities of the university student ateitininkai on the eve of the 1926 coup are unraveled, their ambiguous role in the years of the nationalist regime is disclosed. The article by Ramūnas Labanauskas analyzes the public activities of the younger generation of Catholic intellectuals the majority of whom were ateitininkai. It attempts from an unexpected angle to look at the dispersion of the movement of young Catholic intellectuals, disclosing their relations with Communist ideology and the contemporary methods of activities in Lithuania. In Lithuanian historiography up to now there was a firm image of young Catholics as one of the most committed anti-Communist streams, but the author of the article, relying on numerous and miscellaneous sources attempts to question this conclusion, noting numerous points of contact in the social programs of Lithuania's young Catholics and Communists as well as concrete signs of common action. One may suspect that this article will create a scholarly discussion, of which there is such a great shortage in our humanities discourse.

Regina Laukaitytė, who has amassed great experience in the field of Church history, turns this time to a still another little analyzed topic in Lithuanian historiography – she reconstructs the situation of the religious minorities in pre-war Lithuania. Of course, the author directs most attention to disclosing the relations of the religious communities with the political authorities, with only very brief mention about the state of interdenominational relations. We hope that the author will in the future touch upon this no less relevant topic, especially looking at it from the perspective of the current ecumenical movement. On the other hand, not only confessional reserve, but also the national antagonism created by modern nationalism within the Catholic Church itself split apart the Christian community of Lithuania at that time. How this tension could have distorted the understanding of reality is excellently illustrated by a controversial source published in this volume – the protocol of the capitula of the Archdiocese of Vilnius prepared in 1926, in which the pastoral rule of Bishop Jurgis Matulaitis is reviewed.

Arūnas Streikus

ARŪNAS STREIKUS

LIETUVA ŠVENTOJO SOSTO AKIMIS
(1922–1939 M.): NAUJŲ ŠALTINIŲ ATODANGOS

XX a. trečiasis-ketvirtasis dešimtmetis Lietuvoje pasižymėjo ypač dinamiška katalikybės raida, prasidėjusia po kelis dešimtmečius trukusio carinės Rusijos vykdyto Katalikų Bažnyčios veiklos varžymo ir nutrūkusia po to, kai šalis atsidūrė sovietų režimo priespaudos gniaužtuose. Tai buvo lūžio laikotarpis, kai Bažnyčia turėjo pertvarkyti savo veikimo metodus ir organizacines struktūras, kad galėtų sėkmingai veikti modernios tautinės valstybės ir visuomenės sekuliarėjimo sąlygomis. Šis krikščionybės istorijos Lietuvoje laikotarpis yra bene mažiausiai tyrinėtas. Visuomenės istorinėje sąmonėje tarpukario katalikybės vaizdinys yra labai miglotas ir dažniausiai paveiktas sovietų propagandos štampu. Šventasis Sostas yra institucinis ir dvasinis Katalikų Bažnyčios centras, todėl visavertė Bažnyčios istorijos Lietuvoje rekonstrukcija yra neįmanoma, nežinant, kaip į vienokius ar kitokius įvykius Lietuvoje reaguota Vatikane, koks buvo Šventojo Sosto požiūris į vietos katalikų problemas ir kiek jis darė įtakos Bažnyčios veikimo būdams.

Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai 1918–1940 m. iki šiol daugiausia tyrinėti iš tarptautinių santykių perspektyvos. Naujausias ir išsamiausias tokio pobūdžio tyrimas – 2008 m. išleista Algimanto Kasparavičiaus monografija *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vis dėlto ir šioje studijoje pateikiamas tik vienos pusės požiūris, kurį atskleidžia naudojami Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto, Užsienio reikalų ministerijos ir kitų valdžios institucijų dokumentai. Taigi net diplomatijos istorijos kontekste šis tyrimas nėra išbaigtas. Dar svarbiau tai, kad A. Kasparavičius, kaip ir ankstesni šios temos tyrėjai, žvelgia į Šventojo Sosto politiką tik kaip į Lietuvos užsienio politikos

veiksni, visiškai ignoruodamas tai, kad Vatikanas buvo ir svarbus Lietuvos vidaus gyvenimo faktorius, tiesa, dažniausiai veikiantis ne tiesiogiai, bet per vietos Bažnyčią¹. Vienas svarbiausių veiksnių, iki šiol stabdžiusių XX a. pirmosios pusės Bažnyčios istorijos tyrimus, buvo tai, kad Lietuvos tyrėjams nebuvo prieinami šio laikotarpio Šventojo Sosto dokumentai. Po to, kai popiežius Benediktas XVI 2006 m. birželio 30 d. paskelbė apie popiežiaus Pijaus XI pontifikato laikotarpio dokumentų išslaptinimą, tyrėjams tapo prieinami Slaptojo Vatikano archyvo (*Archivio Segreto Vaticano*, toliau – ASV) dokumentai iki 1939 m. Taip atsivėrė kelias ir prie iki tol uždarų Kaune veikusios Vatikano nunciatūros, Lietuvos vyskupų susirašinėjimo su Šventuoju Sostu bei kitų Vatikano archyve saugomų dokumentų, susijusių su Lietuva.

Popiežiaus Pijaus XI pontifikato laikų lituanistinių dokumentų dauguma sukaupta dviejuose ASV fonduose. Visų pirma tai Apaštalinės nunciatūros Lietuvoje archyvas, kuris chronologiškai apima laikotarpį nuo 1922 m. iki 1939 m. Šį fondą sudaro 77 bylos, suskirstytos į Lietuvoje akredituotų Vatikano atstovų archyvus. Bylose sukaupta korespondencija su Vatikano valstybės sekretoriatu ir Kurijos kongregacijomis, Lietuvos valdžios institucijomis (daugiausia su prezidentu ir užsienio reikalų ministru), Lietuvos vyskupais ir kunigais. Nunciatūros archyve taip pat esama specialių bylų, kuriose kaupti dokumentai, rodantys svarbių problemų sprendimą, pavyzdžiui, Katalikų akcijos reikalai, derybos dėl konkordato interpretavimo, misijų Rusijoje organizavimas ir kt. Antra grupė – tai Bažnyčios ypatingųjų reikalų kongregacijos (*S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Starordinari*, toliau – A.E.S.) archyvo dalis, skirta Baltijos šalims. Šį fondą sudaro 108 bylos; jų dauguma taip pat skirta Lietuvos katalikų reikalams. Bylose sukaupti dokumentai, susiję su šioje kongregacijoje svarstytais klausimais arba kongregaciją pasiekę pranešimai apie padėtį Baltijos šalyse. Neretai dokumentai minėtuose fonduose dubliuojasi: pavyzdžiui, nunciatūros archyve yra Šventojo Sosto atstovų raportų nuorašai ar juodraščiai, o A.E.S. archyve – tų pačių raportų originalai.

¹ Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Kas netilpo tarp politikos ir diplomatijos?“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, 2008, p. 202–206.

Šio straipsnio tikslas – glaustai apžvelgti svarbiausius ASV saugomus Pijaus XI pontifikato lituanistinius dokumentus. Atsižvelgiant į istoriografijos situaciją, daugiausia dėmesio skiriama dokumentams, kurie atspindi Šventojo Sosto atstovų požiūrį į Lietuvoje susidariusią religinio gyvenimo būklę ir jų pastangas spręsti vietos Bažnyčią kamavusias problemas. Remiantis minėtais dokumentais, mėginama nuosekliai rekonstruoti Lietuvos katalikų ir Šventojo Sosto stiprėjančio tarpusavio supratimo bei pasitikėjimo istoriją, stengiantis plačiau atskleisti lietuvių istorikams iki šiol mažiau žinomus šios istorijos puslapius ir taip preliminariai nubrėžti galimus būsimų tyrimų kontūrus.

PIRMIEJI IŠPŪDŽIAI IR RŪPESČIAI. Fragmentiškiausia yra ankstyvoji Šventojo Sosto atstovybės Lietuvoje archyvo dalis, t. y. apaštalinio vizitatoriaus, o vėliau delegato Antonino Zecchini'o veiklos (1922–1926) laikotarpis. 1922 m. sausį į Kauną atvykęs A. Zecchini ilgą laiką neturėjo pastovios būstinės, o vėliau dėl gana šaltų santykių su vietos pasaulietine ir dvasine valdžia persikėlė į Rygą. Dėl tokių aplinkybių dalis su Lietuvos reikalais susijusių dokumentų, ko gera, pateko į nunciatūros Latvijoje archyvą. A. Zecchini'o paskyrimo aplinkybes ir jo pirmuosius žingsnius Lietuvoje kiek išsamiau galima rekonstruoti, remiantis A.E.S. archyvine fonde esančiais dokumentais. Jie rodo ypatingą Šventojo Sosto diplomatijos atsargumą ir jautrumą problemoms, kurias kėlė komplikuota šalies politinė tikrovė. Viename iš apaštaliniam vizitatoriui parengtų instrukcijų punktų primygtinai nurodyta: „misija jokia būdu nėra politinė, o tik religinė ir todėl reikės laikytis toliau nuo visų pašalinių dalykų įvairiuose nacionaliniuose reikaluose, atidžiai sekti, kad nereikštų savo vertinimo vienu ar kitu klausimu, o tuos vertinimus pateikti Šventajam Sostui. Vienu žodžiu, jis turi būti labiau misionierius nei diplomatas“².

Jau pirmieji vizitatoriaus raportai apie padėtį Lietuvoje rodo, kaip nelengva buvo vykdyti šį instrukcijų punktą ir religines problemas spręsti atsietai nuo siaučiančių politinių audrų, kurias sukėlė naujai gimstančių

² Šventojo Sosto valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri'o instrukcijos Baltijos šalių vizitatoriui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 1, b. 1, l. 26v.

nacionalizmą tarpusavio trintis. Būtent nacionalistinių aistrų keliamą sumaištį šio laikotarpio vizitatoriaus pranešimuose įvardijama kaip svarbiausias dvasinio gyvenimo atmosferą nuodijantis veiksnys, stipriai veikiantis ir Bažnyčios vidaus gyvenimą. Istoriniu atžvilgiu ypač vertingas 1922 m. rudenį parengtas detalus A. Zecchini'o raportas apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje³. Šiame rašte vizitatorius gana griežtai vertina Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovus, kurie, anot jo, ne tik nemėgina drausminti pernelyg nacionalizmo dvasia užsikrėtusių kunigų, bet netgi patys skatina priešingą Bažnyčios misijai elgesį. Nors Bažnyčios vidaus gyvenime įsigalėjusio nesveiko tautinio antagonizmo pavyzdžiams skirta didžioji dokumento dalis, vizitatorius gana įžvalgiai iškelia ir kitas sėkmingai Bažnyčios veiklai trukdančias kliūtis: žemą rengimo lygį Kauno kunigų seminarijoje, silpnas katalikiškas mokyklas, Bažnyčios dignitorių polinkį puikuotis išoriniais atributais, pamirštant dvasines pareigas ir t. t. Nemažai vietos tiek minėtame pranešime, tiek kitoje ankstyvojo laikotarpio korespondencijoje skirta ir vienuolių veiklai. Šios veiklos atnaujinimas, vizitatoriaus įsitikinimu, buvo viena svarbiausių priemonių Lietuvos katalikus slegiančioms problemoms spręsti. Šventojo Sosto atstovai nuo pat pradžių pirmenybę teikė popiežinės teisės ordinų atėjimui iš išorės, nes vietinės kilmės vienuolijoms, jų požiūriu, neturėjo aiškios religinio gyvenimo vizijos ir buvo pernelyg paveiktos nacionalizmo ligos. Susirašinėjimas su įvairių ordinų vadovais dėl galimybės įsikurti Lietuvoje, kaip liudija dokumentai, pradiniam veiklos etape buvo vienas svarbiausių Šventojo Sosto atstovybės darbotvarkės punktų.

Kitas ne mažiau svarbus Šventojo Sosto diplomatų rūpestis, žinoma, buvo bažnytinės administracijos pertvarkymas – ji turėjo būti priderinta prie nusistovintų naujų valstybinių sienų, ir Bažnyčios teisinio statuso valstybėje įtvirtinimas, kurį turėjo vainikuoti konkordatas. Istorinėje literatūroje yra labai mažai duomenų apie pirmųjų konkordato projektų turinį, todėl į ASV patekę liudijimai apie tai yra nepaprastai vertingi. Pirmieji signalai apie rengiamus konkordato ir Lietuvos bažnytinės provincijos projektus A.E.S. pasiekė ne iš apaštalinės delegatūros, o neoficialiais kanalais. A.E.S. byloje, skirtoje 1923–1925 m. vykusioms

³ *Ibid.*, b. 61, l. 4–21.

neoficialioms deryboms dėl konkordato, tarp kitų dokumentų yra ir du kun. Jurgio Narijausko laišakai, adresuoti kongregacijos sekretoriui Francesco Borgognini-Duca. Čia jis pateikia gana įdomių detalių apie minėtų projektų rengimo aplinkybes. Pažymėtina, kad laiškų autoriaus dėmesio centre – ne politinės vienu ar kitu konkordato straipsnių potekstės, o grynai Bažnyčios rūpesčiai. Pavyzdžiui, pirmajame laiške kun. J. Narijauskas kritikuoja konkordato projekto rengėjų nuostatą būsimoje Lietuvos bažnytinėje provincijoje palikti tik vieną kunigų seminariją Kaune, sujungiant ją su universiteto Teologijos fakultetu. Jo ir kai kurių kitų kunigų nuomone, klierikų auklėjimo dvasia buvusioje Seinų seminarijoje daug geriau atitinka Bažnyčios poreikius, todėl jos uždarymas būtų didelis nuostolis. Be to, Lietuvai, anot jo, būtų naudingiau turėti kelias stiprias seminarias, o aukštosioms studijoms kunigai galėtų būti siunčiami ir į kur kas aukštesnio lygio užsienio universitetus⁴.

Nors Lietuvos vyriausybė kreipėsi į Šventąjį Sostą siūlydama oficialiai pradėti derybas dar 1923 m. pabaigoje, jokių aktyvesnių veiksmų taip ir nebuvo imtasi. Pirmieji preliminarūs pasitarimai įvyko tik praėjus daugiau nei metams, kai buvo sužinota apie vykstančias derybas tarp Šventojo Sosto ir Lenkijos. 1925 m. pradžioje oficialiai Lietuvos vyriausybės pateiktą konkordato projektą apaštalinis delegatas ir Šventojo Sosto diplomatijos vadai įvertino labai rezervuotai. Popiežiaus valstybės sekretorius Pietro Gasparri išreiškė tokią nuomonę apie šį projektą: „Kaip Jūs gerai supratote, toks projektas, koks jis pristatytas, negali būti svarstomas, nes jis yra truputį nutolęs nuo įprastų principų, kuriais panašiais atvejais linkęs remtis Šventasis Sostas“⁵. Naujausiuose lietuvių istorikų darbuose, remiantis lietuviškos kilmės šaltiniais, akcentuojamas Šventojo Sosto nenoras prisitaikyti prie Lietuvoje įvykdytos žemės reformos nuostatų, o tai šiame derybų etape neva buvo viena iš pagrindinių kliūčių konkordatui sudaryti⁶. Tačiau delegato pranešimai apie

⁴ 1923 m. spalio 16 d. kun. J. Narijausko laiškas A.E.S. sekretoriui F. Borgognini-Duca, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 20, b. 21, l. 28r–29v.

⁵ 1925 m. vasario 20 d. kardinolo P. Gasparri'o raštas A. Zecchini'ui, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 3, l. 105.

⁶ A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008, p. 157–158.

šiuos pokalbius aiškiai rodo, kad svarbiausias ir kone vienintelis stabdys, neleidęs įsibėgėti deryboms, buvo iš esmės besiskiriantis abiejų pusių požiūris į konkordato tikslus. Vyriausybė šią sutartį visų pirma vertino kaip tarptautinės politikos veiksnį, galintį sustiprinti Lietuvos pretenzijas į Vilniaus kraštą, o Šventojo Sosto diplomatai stengėsi pabrėžti, kad konkordato sudarymas visų pirma reikalingas tam, kad būtų išspręstos religinės šalies problemos.

Kai buvo sužinota, kad 1925 m. vasario 10 d. sudarytu konkordatu su Lenkija Šventasis Sostas Vilniaus arkivyskupiją pripažino integralia Lenkijos bažnytinės organizacijos dalimi, politinis galimo konkordato slenkstis Lietuvos vyriausybei tapo neperžengiama kliūtis. 1925 m. pavasarį nutrūkus Lietuvos diplomatiniams santykiams su Šventuoju Sostu, seniai pribrendusi Bažnyčios administracinio valdymo reforma buvo rengiama išimtinai kaip Bažnyčios vidinio tvarkymosi reikalas. Kaip rodo ASV dokumentai, Lietuvos vyskupai jau nuo 1925 m. vasaros pabaigos aktyviai svarstė įvairius Žemaičių vyskupijos padalijimo ir naujų vyskupijų įkūrimo variantus⁷. Šių svarstymų metu nuolat akcentuotas religinis sprendimų klausimų aktualumas. Tokia kryptimi Lietuvos vyskopus stengėsi orientuoti ir Šventasis Sostas. Kardinolas P. Gasparri, atsiliepdamas į pirmąsias žinias apie vykstančius pasitarimus, nurodė pasakyti vyskupams, kad „kalbama tik apie bažnytinį reikalą, kur būtina vadovautis vien tiktai sielų gerove; tai reikalas, kurį Šventasis Sostas išstudijuos ir spęs su didžiausiu atsidėjimu“⁸.

Deja, ir sprendžiant šį vien bažnytinės svarbos reikalą neišvengta tarpusavio nesusikalbėjimo ir trinties. Nors būta skirtingų nuomonių dėl to, į kiek dalių turėtų būti padalyta Žemaičių vyskupija, jos ordinaras vysk. Pranciškus Karevičius, nelaukdamas, kol bus pasiektas konsensusas šiuo klausimu su kitais vyskupais, 1925 m. spalio 13 d. kreipėsi į popiežių siūlydamas vyskupiją dalyti į dvi dalis. Tokie vienašališki vysk. P. Karevičiaus veiksmai tik dar labiau padidino Šventojo Sosto diplomatų nepasitikėjimą vyskupu, aiškiai jaučiamą nuo pat 1922 m. Apaštalinis

⁷ Šventojo Sosto delegatūros sekretoriaus L. Faidutti 1925 m. rugpjūčio 23 d. raportas P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 28, b. 32, l. 9r–12v.

⁸ P. Gasparri'o 1925 m. rugpjūčio 31d. raštas L. Faidutti, *ibid.*, l. 13 r.

delegatas A. Zecchini ypač priešinosi vysk. P. Karevičiaus planams Kauno kunigų seminariją paversti tarpdiecezine seminarija, rengiančia kunigus visai būsimai Lietuvos bažnytinei provincijai. Pagrindinis motyvas – Kauno kunigų seminarija nepasižymi tinkama dvasia ir yra tautinio fanatizmo židiny⁹.

Dar vienas jautrus klausimas, su kuriuo susidūrė Lietuvos bažnytinės provincijos planuotojai, buvo tolesnis Klaipėdos krašto katalikų likimas. Šventojo Sosto atstovai, vertindami situaciją pirmiausia sielovadinio darbo požiūriu, atsargiai vertino ketinimus Klaipėdos krašto katalikų parapijas integruoti į projektuojamą Lietuvos bažnytinę provinciją. Nors buvo aišku, kad išpildyti daugumos Klaipėdos katalikų pageidavimą likti Varmijos vyskupijos jurisdikcijoje vargu ar įmanoma, siūlytas kompromisinis variantas – nustatyti tiesioginę Klaipėdos krašto katalikų parapijų priklausomybę nuo Šventojo Sosto. Anot apaštalinės delgatūros sekretoriaus L. Faidutti, šiuo atveju „vieni turėtų atsižvelgti į sunkumus, susijusius su REBUS SIC STANTIBUS, su užsienyje esančio vyskupo jurisdikcijos vykdymu, į būtinybę nutildyti Lietuvos vyriausybės prieštaravimą tam; kiti turėtų priimti autonomijos postulatus, kurie kyla iš etninio ir lingvistinio Klaipėdos gyventojų daugumos pobūdžio, ir, be to, suprasti būtinybę parūpinti tokią dvasinę administraciją, kuri neturėtų kitų tikslų, išskyrus sielų gerovę“¹⁰.

Norint sėkmingai išnarplioti su Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimu susijusių problemų mazgą, Šventajam Sostui reikėjo ieškoti nestandartinių sprendimų. Tuo tarpu Rygoje reziduojantis apaštalinis delegatas Baltijos valstybėms A. Zecchini po 1925 m. pavasario įvykių Kaune neturėjo jokių galimybių aktyviai dalyvauti Lietuvos bažnytniame gyvenime. Jis prarado pasitikėjimą ne tik Lietuvos pasaulietinės bei bažnytinės valdžios sluoksniuose, bet, atrodo, ir Vatikane¹¹. Tokioje

⁹ A. Zecchini'o 1925 m. lapkričio 5 d. raštas F. Borgognini-Duca, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 9, l. 297v.

¹⁰ L. Faidutti 1925 m. lapkričio 4 d. raportas P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 32, b. 35, l. 14r.

¹¹ Jėzuitų generolo V. Ledochowskio 1925 m. balandžio 17 d. laiškas Šventojo Sosto valstybės sekretariatui su kun. J. Kippo pro memoria, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 1, b. 1, l. 66–72.

situacijoje priimtas popiežiaus sprendimas pasiųsti į Lietuvą dėl susiklosčiusių aplinkybių Vilniaus vyskupo sostą palikti turėjusį vysk. Jurgį Matulaitį buvo pačiu laiku ir, kaip patvirtino vėlesni įvykiai, visiškai pasiteisinęs žingsnis. Reikia pasakyti, kad dauguma į ASV fondus patekusių J. Matulaičio pranešimų, rašytų jo misijos Lietuvoje metu, tyrėjams jau buvo žinomi iš Marijonų vienuolijos archyve esančių jų nuorašų. Vieni iš jų buvo publikuoti ištiesai¹², kitais naudotasi specialiose minėtos misijos studijose¹³, todėl ASV dokumentai šiuo atveju žymesnių korekcijų neturėtų daryti. Kita vertus, Šventojo Sosto atstovybės Lietuvoje sekretoriaus L. Faidutti raportai, rašyti 1926 m., suteikia galimybę pažvelgti į J. Matulaičio darbus iš šalies. Po apaštalinio vizitatoriaus atvykimo iš esmės pasikeitusią atmosferą bene iškalbingiausiai atskleidžia šie L. Faidutti žodžiai: „Reikia dėkoti Dievo Apvaizdai ir tėviškam Šventojo Tėvo rūpestingumui, kad nauji metai šiame žemės lopinėlyje prasideda geresniais ženklais; ir nors jo pirmtako palikimas trukdo, Jo Šventenybės pasiuntinio intensyviai ir išmintingai vykdomas atkūrimo darbas šen bei ten pradeda reikštis gerais sumanymais“¹⁴.

Kai 1926 m. pavasarį A. Zecchini galutinai buvo nušalintas nuo atstovavimo Šventajam Sostui Lietuvoje, o naujai paskirtas internuncijus Lorenzo Schioppa beveik metus neturėjo galimybių įteikti savo kredencialų Lietuvos vyriausybei, L. Faidutti ypač energingai ėmėsi užpildyti diplomatinio atstovavimo spragas. Dinamiška Lietuvos politinio ir bažnytinio gyvenimo raida taip pat prisidėjo prie to, kad 1926–1927 m. susirašinėjimas tarp Šventojo Sosto atstovybės Kaune ir Romos buvo ypač intensyvus. L. Faidutti kiekvieną savaitę parengdavo po išsamų pranešimą Šventojo Sosto valstybės sekretariatui, apžvelgdavo svarbiausius Lietuvos politinio ir religinio gyvenimo įvykius. Kilęs iš Goricijos provincijos, kuri tik 1918 m. buvo aneksuota Italijos, XX a. pradžioje L. Faidutti buvo žymus Austrijos–Vengrijos politinio gyvenimo dalyvis,

¹² Arkivysk. J. Matulaičio 1926 m. kovo 3 d. laiškas kardinolui P. Gasparri'ui, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1999, Nr. 5–6, p. 267.

¹³ S. Matulis, *Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis MIC, apaštalinis vizitatorius Lietuvai 1925–1927*, Nottingham [i.e. Vilnius], 2001.

¹⁴ L. Faidutti 1926 m. vasario 8 d. raportas P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 7, b. 10, l. 30rv.

Vienos parlamento deputatas. Tiesioginė dviejų jaunų nacionalizmą (slovėnų ir italų) sankirtos patirtis padėjo jam gerai suvokti nacionalinių konfliktų keliamus pavojus, kuriuos jis mėgino įveikti kovodamas už multietninio regiono apsisprendimą teritoriniu pagrindu ir jo autonomiją imperijos sudėtyje. L. Faidutti atstovaujama politinė programa rėmėsi katalikiškojo socialinio mokymo postulatais ir jų praktinio pritaikymo patirtimi¹⁵. Taigi ir Lietuvą kamavusios problemos L. Faidutti nebuvo svetimos, todėl jis daug geriau nei jo buvęs viršininkas (beje, irgi kilęs iš to paties krašto, tačiau gana anksti atitolęs nuo jo realijų) gebėjo prisitaikyti prie jaunos tautinės valstybės kompleksų.

Didelė politinio ir visuomeninio darbo patirtis skatino L. Faidutti labai rimtai vertinti ir kairiųjų politinių jėgų socialinio radikalizmo keliamą pavojų visuomenės ramybei. 1926 m. pavasarį Lietuvoje suformuotos koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės vykdoma politika, ypač tiesiogiai prieš Bažnyčią nukreipti jos veiksmai, šiam Šventojo Sosto diplomatu kėlė didelį susirūpinimą; tai aiškiai matyti to meto jo pranešimuose. Nenuostabu tad, kad po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo jis su neslepiamu palengvėjimu rašė: „Tebūnie pagarbintas Dievas taip pat už tai, kad pagrįsti nuogąstavimai dėl Bažnyčios laisvės Lietuvoje tuo tarpu išsisklaidė. Pačiuose naujausiuose nuverstos partijos pareiškimuose, paskelbtuose šio mėnesio 15 d., būta išpuolių prieš Bažnyčią, Šventąjį Sostą ir katalikus, pristatomos prieš dvasininkus nukreiptos naujos persekiojimo priemonės, todėl artimiausios ateities perspektyvos buvo labai liūdnos. Dabar, viena visų nuomone, šis pavojus išnyko, o kai kas sako, kad netgi galutinai“¹⁶.

NEIŠSIPILDĘ KONKORDATO LŪKESČIAI. Perversmo vyriausybė iš tikrųjų pragmatiškiau vertino santykius su Šventuoju Sostu. Naujieji ša-

¹⁵ P. Caucig, *Luigi Faidutti (1861–1931). Un testimone della fede e della giustizia sociale*, Gorizia, 2008; G. F. Cromaz, *Lettere dalla Lituania: mons. Luigi Faidutti diplomatico Vaticano in Lituania, 1924–1931*, Cividale del Friuli, 1992; F. Tassin, *Mons. Antonino Zecchini (1864–1935) e Mons. Luigi Faidutti (1861–1931): due diplomatici friulani nei Paesi Baltici*, Gorizia, 1987.

¹⁶ L. Faidutti 1926 m. gruodžio 19 d. pranešimas kardinolui P. Gasparri'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 7, b. 12, l. 5r.

PO KREDENCIALŲ ĮTEIKIMO 1928 M. BALANDŽIO 6 D. PRIE PREZIDENTŪROS STOVI:
IŠ KAIRĖS: Šv. SOSTO ATSTOVYBĖS SEKRETORIUS LUIGI FAIDUTTI, INTERNUNCIJUS
LORENZO SCHIOPPA, IGNAS JONYNAS. Lietuvos nacionalinis muziejus

lies politiniai lyderiai gebėjo suvokti, kad Šventojo Sosto diplomatijos prioritetas yra rūpinimasis katalikų padėtimi valstybių vidaus gyvenime ir kad ji negali būti atsakinga už Lietuvos užsienio politikos nesėkmes. Principinis vyriausybės nusistatymas santykius su Šventuoju Sostu konstruoti atsiribojant nuo Lietuvos tarptautinių problemų konteksto (visų pirma, Vilniaus klausimo) buvo lemiamas lūžis, atvėręs kelią sėkmingoms deryboms dėl konkordato sudarymo. Tai gana aiškiai suformuluota P. Gasparri'o laiške, kuriuo jis įpareigojo L. Faidutti įspėti ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą baigti spekuliacijas dėl konkordate neva užfiksuotų rezervų Vilniaus klausimu: „Ministras [Lietuvos įgaliotasis ministras prie Šventojo Sosto Jurgis Šaulys] taip pat puikiai atsimena, kad derybų pradžioje buvo aiškiai deklaruotas negalimumas Vilniaus klausimą minėti konkordate: nei tiesiogiai, nei netiesiogiai; ir po tokios išankstinės sąlygos buvo suredaguotas IX konkordato straips-

nis, kuris, jeigu neiškreipiama jo prasmė, negali suteikti pagrindo politinio pobūdžio interpretacijoms¹⁷.

Konkordato pasirašymas akivaizdžiai lėmė ir Kauno nunciatūros korespondencijos su Vatikanu turinį. Iki tol atstovybės pranešimuose dominavo Lietuvos užsienio ir vidaus (ypač lenkų ir lietuvių santykiai) politinio gyvenimo temos, o vėlesniais metais vis daugiau dėmesio skiriama įsisenėjusioms Bažnyčios vidinėms problemoms. Kita vertus, šios problemos darėsi vis opesnės ir dėl to, jog tautininkų režimas, siekdamas įtvirtinti savo vienvaldystę, palaipsniui pradėjo mažinti Bažnyčios įtaką švietimo srityje ir varžyti organizuotą katalikų veikimą visuomenėje. Šventajam Sostui teikiamos informacijos turinio pasikeitimą ypač gerai iliustruoja ankstyvą 1928 m. pavasarį L. Faidutti parengtas išsamus pranešimas apie pirmuosius katalikų veikimo galimybių apribojimus. Būdinga tai, kad pranešimo autorius valdžios veiksmuose įžvelgia ne tik pavojų, bet ir galimybę pertvarkyti bei atgaivinti Katalikų akciją. Apibendrinamas išdėstyti faktus, jis taip apibūdina ligotinio katalikų veikimo būklę: „Buvo prikurta daug, tačiau paskubomis, kartais stokojant aiškaus supratimo, kokie turėtų būti vienos ar kitos organizacijos prigimtis ir tikslai; dar svarbiau tai, kad, užuot pasikliovus savo ištekliais, buvo remtasi vyriausybės, politinių frakcijų ar atskirų asmenų teiktomis piniginėmis subsidijomis. Todėl būtina siekti užsitikrinti nepriklausomybę, taip pat ir nuo šito dumblo“¹⁸.

Šventojo Sosto diplomatai taip pat, bent jau iš pradžių, tikėjosi, kad Bažnyčiai Lietuvoje pavyks išvengti didesnės trinties su tautininkų režimu, jeigu katalikų organizacijos aiškiau apsibrėš savo veikimo uždavinius, ne tik formaliai, bet ir praktiškai vengs politinės veiklos. Todėl tiek nunciatūros pranešimuose, tiek Šventojo Sosto valstybės sekretoriato instrukciniuose laiškuose labai griežtai vertinami faktai, suteikiantys pretekstą pasaulietinei valdžiai kaltinti katalikų organizacijas dalyvavimu politikoje. ASV dokumentai rodo, kad Šventasis Sostas taip pat stengėsi

¹⁷ P. Gasparri'o 1927 m. spalio 26 d. laiškas L. Faidutti, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 41, l. 60rv.

¹⁸ L. Faidutti 1928 m. kovo 27 d. raportas, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 71, l. 68v.

stabdyti beįsibėgėjančią konfliktą tarp tautininkų režimo ir Bažnyčios, drausmindamas pernelyg karingus Bažnyčios hierarchus, reiškiančius nepamatuotas pretenzijas valdžios institucijoms. Būdingas pavyzdys galėtų būti Vatikano laikysena kilus konfliktui tarp vyriausybės ir Telšių vyskupo Justino Staugaičio, kai šis 1929 m. pavasarį nusprendė steigti didžiąją seminariją. Iš pradžių gynęs vyskupo kanoninę teisę steigti seminariją, išlaikomą vyskupijos lėšomis, Vatikanas be jokių dvejonių atmetė vysk. J. Staugaičio prašymą suteikti Telšių kunigų seminarijai oficialų pripažinimo raštą, kuriuo remdamasis jis galėtų reikalauti iš valstybės finansinės paramos, numatytos konkordate¹⁹. Mat, kaip žinoma, 1927 m. rugsėjo 27 d. specialia kardinolo P. Gasparri'o nota Šventasis Sostas, atsižvelgdamas „į esamas šiuo laiku apystovas“, buvo įsipareigojęs pasitenkinti dviem valstybės finansuojamomis didžiosiomis seminarijomis. Pernelyg didelės vysk. J. Staugaičio pretenzijos, Šventojo Sosto diplomatų požiūriu, kėlė pavojų pastangoms rasti abiem šalims priimtina kompromisą.

Reikia pasakyti, kad minėtas atvejis tėra tik vienas iš daugelio pavyzdžių, rodančių, kad Šventojo Sosto pozicija dėl santykių su valdžia taktikos ir strategijos ne visuomet sutapdavo su vyskupų laikysena. Tai verčia tikslinti lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusią sampratą, jog Vatikanas visuomet besąlygiškai rėmė ar netgi skatino Lietuvos dvasininkų pastangas ginti Bažnyčios pozicijas. Glaistyti didėjančius prieštaravimus tarp tautininkų vyriausybės ir episkopato Šventasis Sostas buvo suinteresuotas dar ir dėl to, kad popiežiaus Pijaus XI planuose, numatančiuose išplėsti misijas tarp stačiatikių, Lietuvai buvo numatytas svarbaus forposto vaidmuo. Be to, Šventojo Sosto diplomatai tikėjosi pasinaudoti gerais Lietuvos santykiais su Sovietų Sąjunga kaip įrankiu švelninant persekiojamų katalikų padėtį šioje šalyje. Dar 1926 m. pavasarį L. Faidutti Šventojo Sosto valstybės sekretoriatui siūlė labiau išnaudoti šį kanalą deryboms su sovietais ir veikimui Rusijoje²⁰.

¹⁹ P. Gasparri'o 1929 m. lapkričio 4 d. raštas nuncijui R. Bartoloni'ui, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 47, l. 30.

²⁰ L. Faidutti 1926 m. gegužės mėn. [be tikslios datos] raportas P. Gasparri'ui, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 7, b. 10, l. 51r–52v. Tai paneigia A. Kasparavičiaus nuomonę, kad 1927 m. pradžioje įvykė L. Faidutti susitikimai su sovietų atstovu Kaune buvo suorganizuoti vien A. Voldemaro iniciatyva.

Didesnį dėmesį į Lietuvos galimybes šioje srityje Šventojo Sosto diplomacija atkreipė ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. 1930 m. kardinolas P. Gasparri, atsiliepdamas į popiežiaus komisijos *per la Russia* raginimus, davė nurodymą nuncijui Ricardo Bartoloni'ui „rekomenduoti Respublikos prezidentui slavų misiją, kuri labai rūpi Šventajam Tėvui, ir tuo tarpu išsiaiškinti bei spręsti šį klausimą geriausiu įmanomu būdu“²¹. Pora savičių anksčiau valstybės sekretorius ragino nuncijų imtis aktyvesnių veiksmų Sovietų Sąjungoje kalinių katalikų kunigų išlaisvinimo reikalu. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje užsimezgęs Lietuvos ir Vatikano diplomatų bendradarbiavimas sprendžiant Sovietų Sąjungoje įkalintų katalikų kunigų išlaisvinimo problemą greitai davė konkrečių vaisių: 1933 m. į Lietuvą grįžo sovietų lageriuose kalėjusių kunigų pirmoji grupė²². Vatikano valstybės sekretoriato susirašinėjimas su atstovu Lietuvoje rodo, kad Šventasis Sostas ir popiežius asmeniškai buvo linkę apsiriboti šia sėkminga operacija, todėl visas vėlesnes Lietuvos vyriausybės ir episkopato pastangas rūpintis kunigų iš Sovietų Sąjungos repatriacija vertino negatyviai. Tokia nuostata argumentuota tuo, kad „sparčiai didėjant repatrijuotų dvasininkų skaičiui, būtų prarasta bet kokia galimybė, galbūt visam laikui, dvasiškai aprūpinti tikinčiuosius, kurie yra Rusijoje ir kuriems labiau nei bet kada reikalinga jų dvasininkų globa“²³.

Popiežiaus nuncijaus R. Bartoloni'o korespondencijos su Šventuoju Sostu 1930 m. turinys taip pat nepatvirtina istoriografijoje vyraujančios nuomonės, kad šis Vatikano diplomatas savo veiksmais prisidėjo prie konflikto tarp valdžios ir Bažnyčios eskalavimo. Įtampai didėjant ir artėjant prie kulminacinio taško, vieša episkopato ir katalikų veikėjų polemika su valdžios institucijomis anaipol neprikausto viso nunciatūros dėmesio. Nuncijui ne mažiau rūpi kunigų disciplinos reikalai, daug laiko ir energijos tenka panaudoti rengiant išsamius atsakymus į Kurijos kongregacijų

²¹ P. Gasparri'o 1930 m. vasario 8 d. raštas nuncijui R. Bartoloni'ui, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 63, l. 259v.

²² J. Švilpa, „Vatikanas–Kaunas–Maskva: apsikeitimas politiniais kaliniais (1933 ir 1935 m.)“, *Istorija*, t. 67, 2007, p. 36–43.

²³ Šventojo Sosto A.E.S. sekretoriaus pavaduotojo D. Tardini'o 1934 m. balandžio 11 d. raštas A. Aratai, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 63, l. 753.

paklausimus: dėl pradinės katechezės būklės ir jos pagerinimo priemonių, dėl „Geležinio vilko“ organizacijos pobūdžio ir kitus. Paprašytas pareikšti savo nuomonę dėl Šventąjį Sostą pasiekusiam skunde išdėstytų priekaištų arkivysk. J. Skvireckui, R. Bartoloni mėgina arkivyskupą pateisinti, taip pat ir dėl jo nuosaikesnės nei kitų vyskupų pozicijos santykiuose su pasaulietine valdžia. Viena po kitos kylančios konfliktinės situacijos, nuncijaus vertinimu, „lemia vis didesnę sumaištį žmonių sielose ir stato naujas kliūtis, trukdančias atkurti religinę taiką šioje šalyje“²⁴, todėl jis džiaugiasi net ir menkomis konflikto sureguliuavimo prošvaistėmis.

Tokiame kontekste 1930 m. pabaigoje pradėtas Lietuvos vyriausybės (tiksliau Užsienio reikalų ministerijos, toliau – URM) puolimas prieš nuncijų, pasibaigęs R. Bartoloni'o išvaymu iš šalies 1931 m. vasaros pradžioje ir smarkiai pakenkęs tarptautiniam Lietuvos įvaizdžiui, sunkiai paaiškinamas racionaliais argumentais. Matyt, bent iš dalies buvo teisus nuncijus, kuris, remdamasis tuo metu Kaune vyravusia viešąja nuomone ir diplomatinio korpuso narių autoritetu, tvirtino, jog didžiausia atsakomybė dėl tokios gėdingos konflikto atomazgos tenka tuometiniam užsienio reikalų ministrui Dovui Zauniui, savo asmeninę antipatiją nuncijui perkėlusiam į valstybės santykių su Šventuoju Sostu plotmę. Šis asmeninio pobūdžio konfliktas, kaip žinoma, išiplieskė tuomet, kai nuncijus dėl deramai nesutvarkytų užsienio reikalų ministro skyrybų ir naujos santuokos reikalų atsisakė dalyvauti oficialiuose priėmimuose, kur bus D. Zaunius ir jį „lydinti ponis“. Pažymėtina, kad toks nuncijaus elgesys nebuvo nulemtas vien jo asmeninio apsisprendimo, bet suderintas su Šventojo Sosto valstybės sekretoriumi, kuris šitaip apibūdino susiklosčiusią situaciją: „Reikšdamas savo pasitenkinimą korektišku ir kilniu Jūsų Ekscelencijos elegesio būdu tomis aplinkybėmis, apie kurias pranešėte, viliosi poną Ministrą netrukus suprasiant, kad Šventojo Sosto atstovas negalėjo ir negalės elgtis kitaip akivaizdoje tokios dalykų būklės, kurią ir kompetentinga vietos Bažnyčios vadovybė turėjo pripažinti esant visiškai nenormalia“²⁵. Deja, kardinolo viltys pasirodė nepagrįstos...

²⁴ R. Bartoloni'o 1930 m. gruodžio 5 d. pranešimas A.E.S. sekretoriui G. Pizzardo, *ibid.*, b. 69, l. 572.

²⁵ P. Gasparri'o 1930 m. sausio 17 d. raštas R. Bartoloni'ui, *ibid.*, b. 41, l. 329.

1931 m. pabaigoje į Lietuvą atvykęs naujas Šventojo Sosto atstovas – tik *Charge d’Affaires a. i.* diplomatinį rangą turėjęs prel. Antonio Arata nuo pat pradžių patyrė stiprų spaudimą pradėti derybas dėl kai kurių ginčytinų konkordato straipsnių taikymo. Lietuvos užsienio reikalų ministras jam netgi pareiškė, kad 1931 m. rudenį vyriausybė buvo beveik apsisprendusi denonsuoti konkordatą ir šio sumanymo laikinai atsisakė, sutiko įsileisti Šventojo Sosto atstovą tik su sąlyga, jeigu jis turės įgaliojimus spręsti ginčijamus klausimus²⁶. Reaguodamas į A. Aratos pateikiamą informaciją, popiežius pavedė A.E.S. apsvarstyti Lietuvoje susidariusią sudėtingą situaciją ir pateikti pasiūlymus dėl tolesnių Šventojo Sosto veiksmų. 1932 m. vasario 22 d. įvykusiame kongregacijos posėdyje suformuluota bendra pozicija, kuriai pritarė ir popiežius, išsamiai išdėstyta Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo Eugenio Pacelli’o (būsimas popiežius Pijus XII*) laiške A. Aratai²⁷. Tai ypač iškalbingas dokumentas, rodantis Šventojo Sosto diplomatijos lankstumą ir nuoširdų norą ieškoti kompromiso, nepaisant to, kad Lietuvos vyriausybė savo vienašališkais veiksmais akivaizdžiai pažeidinėjo konkordato normas.

Kongregacijos narių nuomone, Šventasis Sostas turėtų visą teisę reikalauti, kad, prieš pradėdant derybas, Lietuvos vyriausybė ginčijamais klausimais atšauktų visus savo nutarimus ir sugrąžintų *status quo ante*. Tačiau, siekiant pademonstruoti susitaikinimo dvasią, buvo nutarta pritari derybų atnaujinimui ir be šios išankstinės sąlygos. Svarbiausiais derybų punktais buvo įvardyta Teologijos-filosofijos fakulteto sutvarkymas ir Katalikų akcijos veikimo ribų nustatymas. Pažymėtina, kad, siekiant atremti Lietuvos vyriausybės argumentus dėl būtinybės uždaryti fakulteto Filosofijos skyrių, buvo numatyta netgi galimybė, kad Bažnyčia finansiškai prisidėtų prie šio fakulteto išlaikymo. Tam galėtų būti panaudotos ir lėšos, sukauptos projektuojamam katalikų universitetui,

²⁶ A. Aratos 1932 m. sausio 12 d. pranešimas E. Pacelli’ui, *ibid.*, b. 73, l. 258–259.

* E. Pacelli Šventojo Sosto valstybės sekretoriaus pareigas iš kardinolo P. Gasparri’o perėmė 1930 m. vasario mėn.

²⁷ E. Pacelli’o 1932 m. kovo 1 d. laiškas A. Aratai, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 73, l. 272–280.

nes galimybės jį įsteigti, kardinolų nuomone, bent jau šiuo metu tėra graži iliuzija. Organizuoto katalikų veikimo atžvilgiu kongregacijos vadovai vieningai sutarė, kad Šventasis Sostas jokia būdu negali išsižadėti Katalikų akcijos veikimo laisvės principo. Kita vertus, kardinolas E. Pacelli, remdamasis A.E.S. nuomone, dar kartą įsakmiai nurodė reikalų patikėtiniui Lietuvoje atidžiai stebėti, kad Katalikų akcija būtų visiškai atribota nuo politinių partijų, kurios, „nors ir semiasi įkvėpimo iš krikščioniškų principų, siekia visiškai kitokių tikslų“. Reikalų patikėtinis taip pat įpreigotas sekti, kad teisėtas religinių interesų gynimas formos atžvilgiu būtų korektiškas ir padorus, vengiant vyriausybės ir ją reprezentuojančių asmenų įžeidinėjimų.

Gavęs šias instrukcijas, A. Arata dar 1932 m. balandžio pabaigoje URM įteikė notą, kurioje išreiškė principinį Šventojo Sosto sutikimą pradėti derybas dėl kai kurių konkordato punktų interpretavimo, taip pat pateikė pastabų dėl derybų programos. Tačiau iš pradžių spaudusi Vatikano atstovą kuo greičiau sėsti prie derybų stalo, URM dabar jau nebeskubėjo – oficialios derybos pradėtos tik rugsėjo pabaigoje, kai iš Romos grįžo ir URM Politikos departamento direktoriumi buvo paskirtas Stasys Lozoraitis. Vertindamas išpūdžius iš pirmųjų pokalbių su S. Lozoraičiu ir Lietuvos katalikų vyraujančias nuotaikas, Šventojo Sosto atstovas buvo pesimistiškai nusiteikęs dėl šių derybų baigties. Jo išsamiuose pranešimuose apie derybų eigą, Bažnyčios ir valstybės santykių raidą bei visuomenės nuotaikas gana aiškiai formuluojamas požiūris, kad pasiekti visiems priimtina konsensą trukdo ne tik autoritarinės tautininkų režimo ambicijos, bet ir dalies katalikų visuomenės radikalizmas, jos politinis angažuotumas²⁸, kurį suvaldyti net ir ypač atsargiam bei labai patyrusiam diplomatui sekėsi gana sunkiai.

1932 m. vasarą ir rudenį aktyviosios katalikų visuomenės aistras dar labiau pakurstė valdžios atsisakymas oficialiai pripažinti katalikų universitetą. Tuo tarpu ASV dokumentai aiškiai rodo, kad Šventasis Sostas ir pats popiežius turėjo nemažai rezervų dėl tokio universiteto perspektyvų Lietuvoje, o ypač dėl naudotų priemonių jam įsteigti. Šventojo Sosto požiūris šiuo reikalu ypač išsamiai išdėstytas A.E.S. sekretoriaus Giuseppe

²⁸ A. Aratos 1932 m. spalio 5 d. pranešimas E. Pacelli'ui, *ibid.*, b. 70, l. 29–36.

Pizzardo rašte A. Aratai, kuris buvo parengtas reaguojant į keletą reikalų patikėtinio raportų apie universiteto steigimo aplinkybes. Jau rašto pradžioje autorius skuba pranešti, kad Šventasis Tėvas „buvo labai nuliūdęs, matydamas, kad dėl neturėjimo aiškios sumanymo vizijos ir deramo pasirengimo trūkumo buvo taip sukompromituotas katalikų universiteto reikalas“²⁹. Iš šio dokumento taip pat paaiškėja, kad Šventasis Sostas pritarė tokiam universiteto kūrimo scenarijui, pagal kurį pirmiausia buvo numatyta įsteigti aukštąją komercijos mokyklą, o katalikų universiteto termino buvo sutarta kol kas viešai net nevartoti, turint galvoje pasaulietinės valdžios jautrumą katalikiškojo auklėjimo atžvilgiu. Griežtai kritikuojamas ir neišmintingas universiteto kūrėjų sumanymas į jo sudėtį įtraukti Katalikų akcijos institutą, skubėjimas steigti universitetą neturint tinkamų patalpų ir kvalifikuotų dėstytojų, nesuderinus jo statuto su valdžios institucijomis bei Šventojo Sosto Seminarijų ir universitetų kongregacija.

Derybas dėl konkordato interpretavimo komplikavo ir vis nauji valdžios mėginimai vienašališkai laužyti konkordato nustatytas taisykles. Pavyzdžiui, 1932 m. rudenį Šventojo Sosto atstovas ir Lietuvos vyskupai buvo informuoti apie vyriausybės planus keisti nusistovėjusią ir konkordate fiksuotą atlyginimų kunigams mokėjimo tvarką. Iki tol kunigų atlyginimams skirtos sumos buvo pervedamos vyskupijų kurijoms, kurios, atskaičiavusios nustatytas rinkliavas bendriems vyskupijos reikalams, likusius pinigus sumokėdavo klebonams. O dabar vyriausybė planavo mokėti algas kiekvienam kunigui tiesiogiai, taip akivaizdžiai tikėdamasi įgyti įrankį, leidžiantį paspausti jai neįtinkančius dvasininkus ir sumažinti vyskupų hierarchines galias. Puikiai suvokdami tokios reformos tikslus, Šventasis Sostas ir Lietuvos vyskupai vieningai pasipriešino tokioms užmačioms.

LIETUVOS VISUOMENINIO IR RELIGINIO GYVENIMO FUNDAMENTALIŲ TYRIMŲ REZULTATAI. Reikalų patikėtinio pranešimai apie vangiai vykstančias derybas su URM (nuo 1932 m. rugsėjo pabaigos iki 1933 m. kovo pabaigos įvyko net 30 A. Aratos ir S. Lozoraičio susitikimų),

²⁹ G. Pizzardo 1932 m. rugsėjo 28 d. raštas A. Aratai, *ibid.*, b. 66, l. 656r.

Lietuvos katalikų visuomenės susikaldymą skatino Šventąjį Sostą aktyviau modeliuoti tolesnę įvykių eigą. 1932 m. spalio pabaigoje A. Arata gavo privatų, visiškai slaptą E. Pacelli'o laišką, kur buvo prašoma papildomai ir kuo nuodugniausiai ištirti padėtį ir pateikti siūlymus dėl tolesnės Šventojo Sosto strategijos santykiuose su Lietuvos valdžia. Be kita ko, pasiuntinio buvo prašoma atsakyti į tokius esminius klausimus: ar valdantysis režimas tikrai nori gerų santykių su Bažnyčia, ar atvirkščiai – vykdo nuoseklią visuomenės dechristianizavimo programą; kokia laikysena, atsižvelgiant į visus faktorius, būtų naudingesnė Bažnyčiai ir lietuvių tautai – siekis susitaikinti ir nuolaidumas ar bent jau pasyvus pasipriešinimas?³⁰ Vatikano valstybės sekretoriui pageidaujant, kad pasiuntinio išsami padėties analizė būtų paremta kiek įmanoma įvairesniais šaltiniais, A. Arata buvo priverstas prašyti leidimo atlikti tyrimą *sub secreto S. Officii*. Kitaip, anot jo, iškils pavojus, kad apie vykdomą tyrimą sužinos tie, kam nereikia, ir jį sužlugdys: „Nereikia pamiršti, kad čia esame mažame mieste, kur lengvai sužinoma (beveik kaip kaime) apie dalykus, kurie turi likti visiškoje paslapyje; taip pat to, kad ši vyriausybė vykdo žvalgybą meistriškai, panašiai kaip senosios Rusijos laikais... ir naujosios“³¹.

Gavęs prašomą leidimą naudoti slapto tyrimo titulą, A. Arata energingai ėmėsi darbo. Į nunciatūros parengtus klausimus atsakė visi vyskupai, seminarijų rektoriai ir kai kurie dėstytojai, autoritetingi dvasininkai ir pasauliečiai³². Tyrimo metu surinkta informacija buvo apibendrinta išsamioje, beveik 200 lapų apimties generalinėje ataskaitoje; A. Arata ją baigė rengti 1933 m. balandžio 15 d.³³ Tai unikalus ir didelę istorinę vertę turintis dokumentas, atskleidžiantis žymių Lietuvos katalikų visuomenės veikėjų požiūrį ne tik į Bažnyčios ir valstybės santykių būklę,

³⁰ E. Pacelli'o 1932 m. spalio 29 d. visiškai slaptas privatus laiškas A. Aratai, *ibid.*, b. 70, l. 45r–46v.

³¹ A. Aratos 1932 m. lapkričio 18 d. visiškai slaptas privatus laiškas E. Pacelli'ui, *ibid.*, l. 47rv.

³² 1933 m. pradžioje Aratos atlikto tyrimo *sub secreto S. Officii* medžiaga, *ibid.*, l. 62–374.

³³ 1933 m. balandžio 15 d. A. Aratos parengta generalinė ataskaita, *ibid.*, b. 77, l. 370–558. Į Romą šis dokumentas buvo išsiųstas tik 1933 m. gegužės pabaigoje.

bet ir į bendrus religinio bei sociokultūrinio gyvenimo procesus. Turint galvoje, kad respondentai žinojo, jog jų atsakymai tikrai nepasieks viešumos ir bus prieinami tik labai nedideliam ratui žmonių, galima tikėtis, kad jie buvo gana nuoširdūs. Ataskaitos pabaigoje A. Arata daro išvadą, kad tuo atveju, jeigu režimas suteiktų bent minimalias patvarios santarvės garantijas, katalikų susitaikymas su esama padėtimi būtų kur kas naudingesnis nei koks kitas elgesys. Tačiau net ir priešingu atveju įmanoma tik pasyvios rezistencijos kryptis, bet jokių būdu ne aktyvios kovos taktika. Konstatavęs, kad dėl valdžios veiksmų Bažnyčia prarado apie ketvirtadalį konkordate užfiksuotų veikimo galimybių, reikalų patikėtinis retoriškai klausė: ar galime rizikuoti prarasti dar daugiau, leisdami katalikams įsitraukti į atvirą kovą su vyriausybe? Jo teigimu, pirmas uždavinys Lietuvoje yra religinis šalies atsinaujinimas, o tam reikalingas ilgesnis nors ir trapios visuomeninės santarvės laikotarpis.

Dėl tautininkų režimo nuostatos Bažnyčios atžvilgiu A. Arata didesnių iliuzijų taip pat neturėjo: „Aišku, iš pono Smetonos valdžios neverta laukti mentaliteto ir veikimo prieš katalikus metodų pasikeitimo nei nuoširdumo santykiuose su Šventuoju Sostu: jie yra ir liks SUNKŪS ŽMONĖS, kaip kadaise pranašavo amžinatilį Matulevičius“³⁴. Tokius pasiuntinio įsitikinimus lėmė ne tik asmeninė bendravimo su aukštais valdžios pareigūnais patirtis, bet ir prezidentui artimų asmenų pastebėjimai. Pavyzdžiui, su generalinės ataskaitos rengimu susijusių dokumentų nunciatūros archyvo byloje yra kun. Fabijono Kemėšio laišakai A. Aratai. Viename laiške kunigas taip apibūdina A. Smetonos santykį su Bažnyčia:

Jis yra linkęs manyti, kad Vatikanas sąmoningai stato daug bereikalingų kliūčių, trukdančių sėkmingai vesti dabartines derybas tam, kad susikurtų geresnės sąlygos konkordato realizavimui; kad netgi istorija patvirtina nuoseklią Vatikano politikos tendenciją, kurią jis apibūdina bendru terminu „cezarizmas“, t. y. kėsintis į pasaulietinės valdžios prerogatyvas. Šiuo atžvilgiu mūsų prezidentas smarkiai nesiskiria nuo daugumos pasauliečių inteligentų, išsilavinimą įgijusių Katalikų Bažnyčiai priešiškoje aplinkoje. Jis yra linkęs vertinti Bažnyčią tik kaip politinį veikėją. Bažnyčia jam yra tik

³⁴ *Ibid.*, l. 558.

*svetima jėga, bet visiškai ne motina, kuri galėtų būti mylima ir branginama, į kurią būtų galima žvelgti su pasitikėjimu*³⁵.

Šventojo Sosto atstovo įsitikinimu, būtent iš prezidento pusės tuo metu kilo daugiausia sunkumų, trukdančių pasiekti susitarimą dėl konkordato interpretavimo. Abiejų šalių pozicijos, užfiksuotos 1933–1934 m. parengtuose Konvencijos projektuose kai kuriems konkordato straipsniams aiškinti ir precizuoti, buvo pernelyg skirtingos, kad artimiausiu metu būtų galima rasti kompromisą. Kita vertus, nors derybos įstrigo, dešimtmečio pradžioje kulminaciją pasiekusi Bažnyčios ir tautininkų režimo konfrontacija akivaizdžiai atslūgo. Vyriausybė laikinai atsisakė naujų Bažnyčios veiklą varžančių priemonių, o anksčiau jos veiksmus smarkiai kritikavę dvasininkai ir katalikų veikėjai, raginami vyskupų ir Šventojo Sosto atstovo, ėmė vengti atvirų išpuolių prieš valdžios vykdomą politiką. Aistroms kiek aprimus, Šventojo Sosto atstovybė galėjo daugiau laiko skirti Bažnyčios vidaus gyvenimo problemoms spręsti.

Vatikano ir jo atstovybės Lietuvoje korespondencija rodo, kad pagrindinė visų Lietuvos religinio gyvenimo problemų priežastis buvo silpna katalikiškojo ugdymo sistema. 1934 m. vasarą parengtas A. Aratos raportas apie katalikiškų vidurinių mokyklų būklę³⁶ atskleidžia, kad tuo metu galiojusios Bažnyčios teisės reikalavimus katalikiškoms mokykloms Lietuvoje atitiko tik 6 vienuolijoms priklausiusios gimnazijos. Tuo tarpu „Saulės“ ir „Žiburio“ draugijų vidurinės mokyklos neatitiko šių kriterijų, nes jose mokėsi ne tik katalikai, bet ir kitų konfesijų mokiniai, be to, jose bendrai mokėsi berniukai ir mergaitės. Tačiau svarbiausias jų trūkumas, Šventojo Sosto požiūriu, buvo tai, kad didžiąją dalį jų biudžeto sudarė valstybės subsidijos, be kurių jos neturėjo galimybių išgyventi, nes katalikų visuomenės finansinė parama buvo labai menka. Tai, kad Lietuvos katalikai negebėjo laiku įsteigti šių mokyklų pagal Bažnyčios teisės reikalavimus ir aprūpinti jų pakankamais ištekliais, labai riboja Šventojo Sosto atstovų galimybes pasipriešinti valdžios vykdomam katalikiškų privačių mokyklų suvalstybinimui.

³⁵ Kun. F. Kemėšio 1933 m. sausio 25 d. laiškas A. Aratai, *ibid.*, b. 77, l. 238 rv.

³⁶ A. Aratos 1934 m. rugpjūčio 6 d. raportas E. Pacelli'ui, *ibid.*, b. 69, l. 335–340.

Ypač didelį nerimą Šventojo Sosto atstovams kėlė Kauno kunigų seminarijos ir Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Teologijos skyriaus būklė. Jau minėtoje generalinėje ataskaitoje A. Arata atkreipė dėmesį į menką mokymo ir auklėjimo lygį Kauno kunigų seminarijoje. Šiuos priekaištus jis detalizavo ir 1933 m. pabaigoje parengtame pranešime, adresuotame Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos prefektui kardinolui Gaetano Bisleti. Kiek vėliau tuo pačiu adresu A. Arata perdavė informaciją apie teisėtas Panevėžio ir Kaišiadorių vyskupų pretenzijas turėti daugiau įtakos tarpdiecezinės Kauno kunigų seminarijos valdymui. 1934 m. pavasarį A. Arata dar kartą atkreipė minėtos kongregacijos dėmesį į tai, kad VDU Teologijos-filosofijos fakultete labai trūksta teologijos dėstytojų. Per daugiau nei dešimt metų fakultetas sugebėjo išugdyti tik du teologijos daktarus, iš kurių vienas buvo netinkamas užimti profesoriaus vietą dėl moralinių savybių, o kitas jau buvo miręs... A. Aratos manymu, geriausia išeitis būtų paspausti Kauno arkivyskupą, kad jis pasektų Vilkaviškio ir Telšių vyskupų pavyzdžiu ir siųstų gabesnius kunigus tęsti studijų Romoje. Anot jo, atvykę kunigai būtų veikiami „tos vadinamosios Romos dvasios, kuri taip reikalinga čionykščiams kunigams, o ypač Teologijos fakulteto dėstytojų korpuse“³⁷.

Šventojo Sosto Konsistorijos „atradimas“, kad Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas dėsto VDU Teologijos-filosofijos fakultete, paskatino ją pasidomėti, ar toks daug laiko ir energijos reikalaujantis papildomas darbas netrukdo arkivyskupui atlikti ganytojiškų pareigų. Atsakymas į Konsistorijos paklausimą suteikė A. Aratai progą plačiau apžvelgti sielovadinio darbo būklę Kauno arkivyskupijoje, jos ordinario būdą ir veikimo metodus, santykius su kitais vyskupais. Patvirtindamas prielaidą, kad pedagoginė veikla ir Šv. Rašto vertimas atima iš arkivysk. J. Skvirecko pernelyg daug laiko, dėl ko nukenčia bendri diecezijos reikalai, Šventojo Sosto atstovas abejojo, ar, net ir atsakęs pašalinių užsiėmimų, arkivyskupas skirtų daugiau dėmesio ganytojiškam darbui. Jo nuomone, „Skvireckas, net ir tapęs arkivyskupu, išliko KNYGOS ŽMOGUS

³⁷ A. Aratos 1934 m. gegužės 30 d. raštas Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos prefektui kard. G. Bisleti, *ibid.*, b. 66, l. 381.

ir netapo AKCIJOS ŽMOGUMI. Sakyčiau, kad toks tapsmas būtų priešingas jo prigimčiai ir charakteriui“³⁸. Kita vertus, A. Arata skeptiškai vertino galimybes imtis radikalių priemonių, t. y. vienokiu ar kitokiu būdu išvaduoti arkivysk. J. Skvirecką nuo arkivyskupijos administravimo naštos, visų pirma dėl to, kad nematė asmenų, kurie galėtų tinkamai jį pakeisti. Atsižvelgdamas į arkivysk. J. Skvirecko nuolankumą Šventajam Sostui, A. Arata siūlė išmėginti švelnesnį būdą, t. y. kad Konsistorija specialiu laišku delikačiai primintų arkivyskupui jo tiesiogines ganytojo pareigas ir paragintų jį glaudžiau bendradarbiauti su kitais Lietuvos vyskupais.

Šventojo Sosto netenkinantis mokymo ir auklėjimo lygis svarbiausioje Lietuvos kunigų rengimo kalvėje buvo vienas svariausių argumentų kuo skubiau imtis priemonių padėčiai Kauno arkivyskupijoje taisyti. Siekdama susidaryti išsamesnį vaizdą apie seminarijų padėtį Lietuvoje ir Latvijoje, Šventojo Sosto Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacija 1936 m. vasarą nusprendė siųsti apaštalinį seminarijų vizitatorių. Remiantis motyvuota A. Aratos rekomendacija, ši delikati misija buvo patikėta prancūzų tautybės dominikonui tėvui Pijui Pelletier'ui, iki tol rezidavusiam Lvove. Į Lietuvą apaštalinis vizitatorius atvyko 1937 m. gegužės mėnesį, prieš tai jau aplankęs Rygos ir Agluonos seminarijas, o savo darbą baigė metų pabaigoje. Šio tyrimo rezultatai apibendrinti išsamioje, beveik 100 lapų generalinėje ataskaitoje, kuri buvo svarstoma 1938 m. gegužės 17 d. vykusiame plenariniame Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos posėdyje³⁹. Vizitatoriaus išvados nebuvo itin džiuginančios. Bendrą kunigų edukacijos būklę Baltijos šalyse jis apibūdina taip:

Iš to, kas išdėstyta, akivaizdžiai matyti, kad gana neseniai įsteigtos baltų seminarijos turi nemažai trūkumų ir spragų. Nors jų vadovams netrūksta geros valios, bet paprastai jie neturi aiškios savo misijos sampratos ir reikiamų gabumų nukreipti alumnus tobulėjimo idealo link pamaldumo, disciplinos ir studijų srityse. Tad ir jaunuoliai, išskyrus Rygą, menkai tesu-

³⁸ A. Aratos 1936 m. balandžio 16 d. pranešimas Šventojo Sosto Konsistorijos sekretoriui kardinolui R. Rossi'ui, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 78, b. 87, l. 46.

³⁹ Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos 1938 m. gegužės 17 d. posėdyje svarstyto klausimo „Apaštalinė Lietuvos ir Latvijos seminarijų vizitacija“ protokolas, ASV, Arch. Nunz. Lituania, b. 66, l. 726–750.

*vokia kunigystės ir jai būtinų savybių esmę. Tuo taipogi galima paaiškinti kiekybinę ir kokybinę pašaukimų stoką*⁴⁰.

Seminarijų ir universitetinių studijų kongregacijos patvirtinta būtinų reformų kunigų rengimo sistemoje programa buvo aptarta ir su į Romą 1938 m. birželio mėn. atvykusiais Lietuvos vyskupais. Šis klausimas, nors buvo svarbiausias vyskupų vizito darbotvarkės punktas, neišvengiamai buvo susijęs su kitais Bažnyčios gyvenimo rūpesčiais. Ypač aktualus uždavinys to meto sąlygomis buvo episkopato vienybės atkūrimas ir stiprinimas. Solidaraus vyskupų veikimo trūkumas Šventojo Sosto atstovo raportuose gana dažnai buvo iškeliamas kaip viena didžiausių kliūčių, trukdančių tiek efektyviau pasipriešinti valdžios veiksams, varžantiems katalikų veikimo laisvę, tiek sprendžiant Bažnyčios vidaus gyvenimo problemas. Aktyvaus ir konsoliduoto vyskupų veikimo poreikis didėjo, ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje sustiprėjus tautininkų režimo autoritarinėms ir sekuliaristinėms tendencijoms, kurios kėsinosi ir į Bažnyčios veikimo erdvę.

Pirmas pavojaus signalas nuskambėjo, kai 1936 m. vasario 1 d. buvo paskelbtas naujas Draugijų įstatymas, kuris smarkiai suvaržė visuomeninių organizacijų veikimo laisvę. Kadangi įstatyme nebuvo aiškiai apibrėžtas Katalikų veikimo centrui priklausančių katalikų organizacijų, kurių veikimo laisvę garantavo konkordatas, statusas, pagrįstai nuogaštauta, kad šis įstatymas kelia rimtą grėsmę Katalikų akcijai. ASV išlikusi gausi korespondencija šiuo klausimu patvirtina, kad Katalikų akcijos veikimo galimybių išsaugojimas buvo svarbiausias Šventojo Sosto tikslas, kuriam pasiekti pasitelktos visos įmanomos priemonės. Gana operatyvi ir ryžtinga, Šventojo Sosto atstovo koordinuojama Lietuvos vyskupų reakcija privertė vyriausybę laikinai atidėti minėto įstatymo įsigaliojimą ir pradėti neoficialias derybas dėl jo taikymo Katalikų akcijos organizacijoms. Deja, panašiai kaip ir kitais atvejais, jokių konkrečių susitarimų pasiekta nebuvo, o ilgai atidėliotas Draugijų įstatymas įsigaliojo nuo 1937 m. gegužės 1 d. Užmiršusi savo pažadus netaikyti katalikų organizacijoms Draugijų įstatymo nuostatų ir siekti abipusio susitarimo su Šventuoju Sostu dėl Katalikų akcijos statuto, pagal kurį galėtų veikti jai

⁴⁰ *Ibid.*, l. 747r.

priklausančios draugijos, vyriausybė, apeidama Šventąjį Sostą, mėgino tiesiogiai Lietuvos vyskupams pristesti jos parengtą Katalikų akcijos įstatymo projektą. Vatikano valstybės sekretariatui tokioje situacijoje neliko nieko kita, kaip pareikalauti, kad Kauno arkivyskupas nutrauktų visas derybas dėl pasiūlyto įstatymo projekto, kuris, Šventojo Sosto požiūriu, „yra ydingas tiek savo kilmės, tiek formos ir turinio prasme“⁴¹.

Nemaloni derybų dėl Draugijų įstatymo taikymo katalikų organizacijoms atomazga sutapo su pirmomis žiniomis apie rengiamą naują universiteto statutą, kuris vėl kėlė pavojų Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriui. Ir nors 1937 m. lapkričio pradžioje Seimo patvirtintame naujajame Universiteto statute, skirtingai nei 1931 m. jo redakcijoje, buvo aiškiai paminėtas fakulteto Filosofijos skyriaus egzistavimas, Šventojo Sosto reikalų patikėtinis Lietuvoje A. Arata neskubėjo džiaugtis šiuo sunkiai iškovotu laimėjimu. Atsižvelgdamas į viešus švietimo ministro pareiškimus svarstant statutą ir kai kurias paties statuto normas, jis padarė išvadą, kad valdžia ir toliau sieks paversti šį skyrių paprastu teologijos studijų priedėliu, atims jam galimybę teikti istorijos ir literatūros mokytojų diplomus pasauliečiams.

Šventojo Sosto atstovas prognozavo, kad ir 1938 m. pradžioje paskelbtos naujos Konstitucijos nuostatos gali turėti neigiamų pasekmių religinės ir politinės situacijos raidai šalyje. Raporte, apibendrinančiame šios Konstitucijos keliamus pavojus, reikalų patikėtinis dar kartą ypač pabrėžia Lietuvos vyskupų pernelyg pasyvią ir nevieningą laikyseną kaip svarbiausią priežastį, trukdančią sėkmingai neutralizuoti pavojus, kuriuos kelia Bažnyčiai priešiškos valdžios įstatyminės iniciatyvos. Todėl A. Arata primygtinai siūlė, kad vyskupai turėtų reaguoti į Konstituciją kolektyviniu ganytojišku laišku, kuriame atkreiptų tikinčiųjų dėmesį į religijai žalingas konstitucines normas. Be to, jis rekomendavo, kad Šventasis Sostas mandagiai išsakytų Lietuvos vyskupams priekaištą dėl sutartinio veikimo stokos ankstesniais metais⁴². Vatikano valstybės sekre-

⁴¹ E. Pacelli'o 1937 m. rugsėjo 30 d. raštas nunciatūros Kaune sekretoriui A. Samore'ui, *ibid.*, b. 71, l. 722.

⁴² A. Aratos 1938 m. kovo 8 d. pranešimas E. Pacelli'ui, *ibid.*, b. 72, l. 1003–1008.

ARŪNAS STREIKUS. LIETUVA ŠVENTOJO SOSTO AKIMIS
(1922–1939 M.): NAUJŲ ŠALTINIŲ ATODANGOS

VYSKUPAI VIZITO AD LIMINA 1938 M. METU LIETUVOS ATSTOVYBĖJE PRIE ŠV. SOSTO.
Lietuvos nacionalinis muziejus

toriatui iš esmės neprieštaraujant A. Aratos išvadoms, 1938 m. gegužės 6 d. buvo parengtas vyskupų memorandumas vyriausybei, kuriame protestuota prieš naujus konstitucinius nuostatus ir kitus įstatymus, reglamentuojančius Bažnyčios veiklą.

Šis vyskupų žingsnis, ko gera, buvo vienas iš faktorių, paskatinusių po Lenkijos ultimatumo sudėtingoje situacijoje atsідūrusį tautininkų režimą imtis dar vienos iniciatyvos normalizuoti santykius su Bažnyčia ir Šventuoju Sostu. Deja, ir 1938 m. gegužės pabaigoje Lietuvos užsienio reikalų ministro įteiktas naujas susitarimo su Šventuoju Sostu projektas nesužavėjo A. Aratos. Jo vertinimu, vyriausybės siūlymai tam tikrais atžvilgiais netgi pablogintų esamą situaciją. Šventojo Sosto atstovo skeptišką požiūrį į naujos vyriausybės deklaruojamą norą spręsti katalikams rūpimas problemas puikiai atskleidžia taiklus jo pastebėjimas apie valdžios poziciją dėl universiteto ir religijos santykio: „tuo tarpu kai protestantiška Latvija pripažįsta, kad naujai įsteigto Rygos universiteto

Katalikų teologijos fakulteto statusas turi remtis konstitucija „Deus scientarium Dominus“, katalikiškos šalies vyriausybė, vadovaujama dvasininko, atkakliai neigia šią konstituciją⁴³.

Nepaisant ankstesnės patirties ir to, kad vyriausybės pasiūlytas susitarimo projektas daugeliu atžvilgių nebuvo priimtinas, 1938 m. rugsėjo 12 d. įvykusiame A.E.S. posėdyje buvo vienbalsiai nutarta dar kartą parodyti gerą Šventojo Sosto valią ir tęsti derybas su Lietuvos vyriausybe. Tiesa, naujam Šventojo Sosto *Charge d’Affaires a.i.* Lietuvoje Giuseppe Burzio perduotose instrukcijose buvo pakartotas esminis Katalikų akcijos veikimo principas, kurį turi pripažinti Lietuvos vyriausybė: „Pagal savo prigimtį ir tikslus Katalikų akcija stovi aukščiau ir šalia PARTINĖS politikos, bet dėl to neturi atsisakyti socialinės, profesinės ir t.t. veiklos, kuri yra vertingiausias įrankis siekiant kilnių jos tikslų“⁴⁴. Sutarus šiuo principiniu klausimu, Šventasis Sostas buvo pasirengęs priimti kai kuriuos valdžios pageidavimus dėl valstybinės katalikų organizacijų kontrolės būdų, nors iš esmės buvo nusistatęs, jog Katalikų akcijos priklausomybė nuo bažnytinės hierarchijos yra pakankamas jos lojalumo valstybei garantas.

Nors 1938 m. lapkričio pradžioje G. Burzio S. Lozoraičiui įteikė pagal Šventojo Sosto instrukcijas parengtą nuomonę apie vyriausybės pasiūlytą susitarimo projektą, galimo kompromiso perspektyva liko gana miglota. Sprendžiant iš ASV dokumentų, atrodo, jog esminis persilaužimas komplikuojoje ketvirtojo dešimtmečio pradžioje prasidėjusių Šventojo Sosto ir Lietuvos derybų istorijoje buvo susijęs su užsienio reikalų ministrų kaita. Jau pirmojo susitikimo metu naujasis Lietuvos diplomatinis vadovas Juozas Urbšys Šventojo Sosto atstovui išreiškė norą kuo greičiau pratęsti derybas ir netikėtai pasiūlė atkurti normalius diplomatinis santykius, nesiejant to su derybų dėl kai kurių konkordato straipsnių interpretavimo pabaiga. Skubiai išsiuntęs telegramą apie šį pokalbį, G. Burzio neslėpė savo simpatijos naujam Lietuvos URM vadovui: „Jo pirmtako lūpose toks pasiūlymas man skambėtų labai įtar-

⁴³ A. Aratos 1938 m. birželio 5 d. pranešimas E. Pacelli’ui, *ibid.*, b. 73, l. 454.

⁴⁴ Vatikano valstybės sekretoriato 1938 m. rugsėjo 24 d. raštas G. Burzio, ASV, A.E.S., Paesi Baltici, pos. 99, b. 108, l. 34.

tinai, tačiau dabartinis užsienio reikalų ministras yra atviro, nuoširdaus būdo asmuo⁴⁵. Po sunkaus širdies priepuolio atsigauantis popiežius į šią iniciatyvą taip pat reagavo labai palankiai. Ant G. Burzio telegramos E. Pacelli'o ranka užrašyta: „14-XII-38. Jo Šventenybė yra nusistatęs nominuoti nuncijų nelaukiant derybų konkordato klausimais rezultatu“. Kitą dieną ši popiežiaus nuostata buvo telegrafuota Vatikano atstovybei Kaune. Ko gera, simboliška, kad chronologiniu atžvilgiu tai yra ir paskutinis lituanistinis Pijaus XI pontifikato dokumentas ASV.

Kaip žinoma, Pijui XI nebebuvo lemta sulaukti trokštamo normalių diplomatinių santykių atkūrimo momento. Pontifikų kaita ir audringa 1939 m. tarptautinės situacijos atmosfera lėmė tai, kad aukščiausio diplomatinio rango Vatikano atstovo – nuncijaus Lietuva sulaukė tik 1940 m. pradžioje. Tuo pat metu buvo pagaliau išspręsta ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchijos sustiprinimo problema, pradėta svarstyti dar 1938 m. pradžioje, kai Šventojo Sosto iniciatyva buvo pradėta ieškoti galimų kandidatų į Kauno arkivyskupo koadjutoriaus vietą. Pirmojo atrankos etapo dokumentinių pėdsakų galima rasti specialiai tam skirtoje A.E.S. byloje. Vyskupų Justino Staugaičio ir Pranciškaus Būčio bei jėzuitų provincijos vadovų Benedikto Andriuškos ir Johano Kippo pasiūlyti kandidatai Šventojo Sosto pareigūnams nepasirodė tinkami tokiai tarnystei, todėl A. Arata tuomet buvo įpareigotas toliau ieškoti kandidatų⁴⁶. Jau tuo metu pradėta svarstyti alternatyvi galimybė, kaip sustiprinti Kauno arkivyskupijos administravimą, t. y. surasti vyskupo šventimams tinkamą jauną dvasininką, bet skirti jį ne koadjutoriumi su paveldėjimo teise, o tik augziliaru. Tačiau net ir pasirinkus lankstenią problemos sprendimo būdą, sunkiai sekėsi rasti nepriekaištingų kandidatų tokioms svarbioms pareigoms. Daugiau nei dvejus metus užtrukusios paieškos nedavė rezultatų, todėl buvo grįžta prie dar 1938 m. pavasariį tėvo B. Andriuškos, SJ, iškeltos Vincento Brizgio kandidatūros⁴⁷.

⁴⁵ G. Burzio 1938 m. gruodžio 10 d. telegrama Valstybės sekretoriatui (gauta 1938 m. gruodžio 13 d.), *ibid.*, l. 75.

⁴⁶ Vatikano valstybės sekretoriato 1938 m. balandžio 12 d. raštas A. Aratai, *ibid.*, pos. 95, b. 101, l. 50rv.

⁴⁷ Dėl užsitęsusių Kauno arkivyskupo pagalbininko paieškų buvo įstrigęs ir Telšių ordinaro vysk. J. Staugaičio 1937 m. pabaigoje įteiktas prašymas skirti jo augziliaru

Ieškant dvasininkų, kuriems būtų galima patikėti atsakingas ganytojų pareigas, iškilę sunkumai dar kartą patvirtino, kad teigiami pokyčiai, įvykę Lietuvos katalikų gyvenime per du nepriklausomybės dešimtmečius, nėra tokie dideli, kokių nuolat reikalavo ir tikėjosi Šventasis Sostas. Beveik dešimtmetį komplikuotai besiklostantys santykiai su jaunos valstybės pasaulietine valdžia taip pat nepagerino Lietuvos įvaizdžio Šventojo Sosto akyse. Kita vertus, popiežiaus Pijaus XI pontifikato lituanistiniai ASV dokumentai akivaizdžiai liudija, kad nepaisant dažnai itin kritiško požiūrio į Lietuvos religinio ir politinio gyvenimo tikrovę, popiežius, jo artimiausi bendradarbiai Romoje ir diplomatiniai atstovai šalyje mokėjo su tėvišku atlaidumu priimti mūsų tėvų ir senelių klaidas bei kantriai laukti brandos vaisių.

tuometinį Telšių kunigų seminarijos rektorių Vincentą Borisevičių. Mat pastarasis iš pat pradžių irgi buvo pasiūlytas kaip galimas Kauno arkivyskupo koadjutorius, todėl tik išsprendus Kauno klausimą, neliko kliūčių V. Borisevičiaus nominacijai.

DANGIRAS MAČIULIS

MOKSLEIVIAI ATEITININKAI
NEPRIKL AUSOMOJE LIETUVOJE (1918–1940):
VEIKIMO LAISVĖ IR POLITINIS REŽIMAS

A teitininkų judėjimas gimė XX a. pradžioje, kai būrelis tautiškai an- gažuotų jaunosios katalikų dvasininkų kartos atstovų iš Lietuvos, gausinančių savo akademines žinias Vakarų Europos katalikiškuose uni- versitetuose, vadovaudamiesi Leono XIII socialinės doktrinos dvasia, ima svarstyti ir kurti planus apie aktyvesnę Bažnyčios socialinę misiją seku- liarėjančiame ir socialinių iššūkių kamuojamame pasaulyje. Jie rengiasi šiai misijai Lietuvoje ir dairo si bendražygių tarp katalikų pasauliečių. Tačiau šiais bendražygiais galinčios tapti katalikiškos pasaulietinės inte- ligitijos gretos menkos. Tuomet, kaip bandymas išspręsti katalikiškos pasaulietinės inteligentijos stygiaus problemą, gimsta ateitininkų judė- jimas. Jo siekis buvo burti katalikišką akademinę jaunuomenę ir ugdyti ją inteligento misijai.

Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940) ateitininkai tapo įtakin- giausia mokslus einančio jaunimo organizacija. Kitos jaunimo orga- nizacijos ateitininkus lenkė kiekybe (pavasarininkai, jaun lietuviai), o „kokybe“ neprilygo nė viena – jie buvo populiariausi tarp gimnazistų. Šios organizacijos vienas didžiausių nuopelnų – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje išugdyta katalikiška inteligentija.

Ateitininkų judėjimo istorija yra neatsiejama Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos dalis. Be to, šios organizacijos istorija XX a. tarpu- kario Lietuvoje puikiai iliustruoja sudėtingus valstybės ir Katalikų Baž- nyčios santykius, o moksleivių ateitininkų veikimo istorija po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo geriausiai parodo prasidėjusias valstybės ir Katalikų Bažnyčios varžytuves dėl įtakos ugdymo erdvėje. Nepaisant didelio ateitininkų judėjimo reikšmingumo, iki šiol nėra parašyta jo is-

torija. Ateitininkų judėjimo istoriografija skurdi. Padėtį šiek tiek gelbsti ateitininkų judėjimo išeivijoje tyrimai. Pirmiausia čia reiktų paminėti Ilonos Bučinskytės monografiją, apžvelgiančią ateitininkų veikimą išeivijoje XX a. 5–7-ajame dešimtmetyje, ir jos ta pačia tematika sudarytą dokumentų rinkinį¹. Tuo tarpu ateitininkų veikimo XX a. tarpukario Lietuvoje tyrimai niekuo panašiu pasigirti negali. Iki šiol norinčiam susipažinti su ateitininkų judėjimo istorija XX a. pirmojoje pusėje geriausia išeitis – paimti į rankas Juozo Girniaus monografiją „Pranas Dovydaitis“² ir naudotis tuo, jog su ateitininkų judėjimu neišardomais saitais susaistyto P. Dovydaičio paveikslas tapomas ateitininkų istorijos fone. Mus pirmiausia dominantį moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimą yra aptaręs ne vienas Lietuvos valstybės ir Katalikų Bažnyčios ar Lietuvos ir Vatikano santykius nagrinėjęs tyrinėtojas, tačiau visada išskirtinai Švietimo ministerijos 1930 m. rugpjūčio 30 d. aplinkraščio „Mokinių organizacijų reikalu“ kontekste ir tik kaip patį faktą, liudijantį politinio režimo siekį suvaržyti Katalikų Bažnyčios visuomeninio veikimo laisvę³.

Moksleiviai ateitininkai visuomet prisimenami, kai kalbama apie Švietimo ministerijos 1930 m. rugpjūčio 30 d. aplinkraščių „Mokinių organizacijų reikalu“, uždraudusių moksleivių organizacijų veiklą mokyklose ir labai skaudžiai pakenkusį moksleivių ateitininkų organizacijai. Ši data dažnai pateikiama kaip lemtinga riba valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykių istorijoje. Tą ribą peržengus, esą valstybė ėmė beatodairiškai siekti Katalikų Bažnyčią išstumti iš jaunimo ugdymo erdvės. Mūsų manymu, moksleivių organizacijų veikimo laisvės klausimas XX a. tarpukario Lietuvoje buvo kur kas sudėtingesnis, kitaip sakant, šio klausimo sprendimą paženklino ne tik valstybės ir Katalikų Bažnyčios varžytuvės dėl įtakos jaunimo ugdymo erdvėje.

¹ I. Bučinskytė, *Idealų vedami: ateitininkai išeivijoje XX a. 5–7 dešimtmečiais*, Vilnius, 2008; *Ateitininkų pėdsakais: Ateitininkų federacija išeivijoje 1945–1970 m.*, Vilnius, 2008.

² J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975.

³ Pavyzdžiui: A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius, 1970; V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius, 2007; A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008.

Šio straipsnio objektas – moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimas Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940). Siekiama atskleisti tai, kas sąlygojo ateitininkų veikimo laisvę, kokį vaidmenį atliko politinis režimas ir patys mokyklų pedagogai leidžiant ar draudžiant moksleivių ateitininkų veikimą. Kartu siekiama aptarti ateitininkų ir Lietuvos episkopato laikyseną po to, kai politinis režimas ėmė varžyti, o 1930 m. rudenį ir uždraudė moksleivių ateitininkų veiklą, taip pat apžvelgti katalikiškos visuomenės pastangas atgauti moksleiviams ateitininkams veikimo laisvę. Tikimasi, jog atidesnis žvilgsnis į moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimą tautininkų valdomoje Lietuvoje (1927–1940) atskleis bent bendriausius politinio režimo politikos jaunimo organizacijų atžvilgiu bruožus.

SEIMŲ LAIKAIS. Rusijos imperijoje ateitininkai veikė slapta. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ateitininkų veikimo centras iš Lietuvos persikėlė į Rusiją kartu su ten evakuotomis gimnazijomis bei pasitraukusiais moksleiviais ir inteligentija. 1917 m. vasario revoliucija Rusijoje atnešė iki tol neregėtas šioje šalyje demokratines laisves, išvadavo iš valdžios gnaužtų visuomenės socialinį aktyvumą. Į viešumą įžengė iki tol slaptai veikusios organizacijos – tarp jų buvo ir ateitininkai. 1918 m. rudenį kartu su moksleiviais ir studentais ateitininkų veikimo centras grįžo į nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą. Pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos valstybės metais, kai nepriklausomybę teko ginti ginklu ir nuo pamatų kurti valstybę, ne vienas ateitininkas, palikęs gimnazijos suolą, stojo į savanorių gretas ar aktyviai įsitraukė į valstybės ir savivaldos organų kūrimą. Regėdama tokį ateitininkų socialinį aktyvumą 1918 m. rudenį „Ateitis“ jautė pareigą perspėti: „Politikos reikalai, ypač šiose sąlygose, taip susipainioję, kad jei mes mesimės, kaip srovė, į kurią noris pusę, mums gali grėsti suskilimas, iširimas etc., kuris naudos nei kiek srovei neduodamas daugiau srovei pakenktų“. Tačiau čia pat „Ateitis“ pridūrė, jog tai nereiškia, kad politinio darbo negali dirbti atskiri asmenys, net priešingai: „kurie jį tik pajėgia dirbti, privalo dirbti“⁴.

Nepaisant šio perspėjimo, ne vienas ateitininkas netruko įsitraukti

⁴ A.M., „Mūsų uždaviniai“, *Ateitis*, 1918, Nr. 9, p. 227.

į aktyvų politinį gyvenimą, simpatizuodamas pirmiausia krikščionims demokratams. Pavyzdžiui, Šiaulių ateitininkai, kuriuos sudarė vyresniųjų klasių gimnazistai, vienas kitas studentas ir vietos inteligentas, 1918 m. pabaigoje Šiauliuose įkūrė krikdemų partijos skyrių. 1919 m. gruodžio 29–31 d. Kaune vykusio Lietuvos ateitininkų konferencija nutarė, jog „ateitininkų organizacija ir toliau pasilieka aukščiau politinių partijų, nedraudama atskiriems nariams dalyvauti jose“⁵. Ne vienas augančios ateitininkų bendrijos narys tapo aktyviu ir ištikimu krikdemų pagalbininku, nors ateitininkų sąjunga nuolat pabrėždavo išlaikanti distanciją su politika ir politinėmis partijomis. Tuo metu tokiu pat politiniu aktyvumu pasižymėjo ir kitos jaunimo organizacijos, turinčios savų politinių simpatijų – pavyzdžiui, aušrininkai, simpatizavę kairiosioms jėgoms. Tuomet ir paplito sąvoka „srovinės organizacijos“ ar „srovinės kuopelės“, kuriomis vadintos organizacijos ar jų būreliai, kurie pasižymėjo ar jiems tiesiog buvo prikišami artimi ryšiai su vienu ar kitu politiniu judėjimu. Pasaulėžiūriniai oponentai ateitininkus taip pat laikė „srovine organizacija“, ir ne be pagrindo.

Politikos prisodrintas gyvenimas pirmiausia nepriklausomybės metais įsiveržė mokyklon į politikos sūkurį įtraukdamas moksleivius ir jų organizacijas. Tuo metu vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose veikė dvi stipriausios jaunimo organizacijos – ateitininkai ir aušrininkai. Jos nebuvo tiesioginiai politinių judėjimų satelitai, tačiau pasaulėžiūriniai ir socialiniai saitai jas neišvengiamai artino su atitinkamais politiniais judėjimais. Jaunimo organizacijos buvo tarsi šaltinis, iš kurio sėmėsi papildymo tiek dešinėsios, tiek kairiosios partijos. Galiausiai partijas tiesiog viliojo galimybė pasinaudoti gimnazistų entuziazmu politinėje agitacijoje. Vytauto Alanto prisiminimu, tuomet „iš vyresniųjų klasių gimnazistų atsirado nemaža pašauktųjų agitatorių, kurie su pasišventimu „darbuodavosi“ savo partijoms ir į kuriuos su pavydu žiūrėdavo žemesniųjų klasių moksleiviai. Nusižiūrėję į vyresnius, žinoma, ir jaunesnieji mėgino „kopti ant bačků“. Daugeliui moksleivių mokslas buvo pasidaręs antraeilis dalykas. Tarp vienos ir kitos mokinių srovės,

⁵ „Lietuvos ateitininkų konferencija Kaune 1919 m. gruodžio 29–31 d.“, *Ateitis*, 1920, Nr. 2, p. 46.

suprantama, viešpatavo nuoširdus pasaulėžiūrinis antagonizmas“⁶. Šis „nuoširdus pasaulėžiūrinis antagonizmas“, ardantis mokyklos vidinio gyvenimo rimtį ir virtęs moksleivių tarpusavio trinties priežastimi, paskatino pedagogus ryžtingai imtis reguliuoti moksleivių organizacijų veikimą. Neapsikentusi artėjant rinkimams į Steigiamąjį Seimą mokyklon įsisukusio politikavimo, Švietimo ministerija net išleido aplinkraštį primindama, jog moksleiviams organizuotis galima tik su mokyklos vadovybės žinia ir draudžiama dalyvauti politinių partijų veikloje bei politinėje agitacijoje. Net pilnamečiams, turintiems rinkimų teisę moksleiviams buvo uždrausta „dėtis į politines organizacijas ir jų vardu viešai kalbėti“⁷. Tai menkai padėjo. Pasak J. Balčikonio: „Politikos partijos beveik visos ieškojosi mokinių tarpe artimų sau šalininkų, traukte traukė juos į savo peštynes ir siuntinėjo agitatoriais į visus pakraščius. Vyresnių klasių moksleiviai, bent didesnė jų dalis, gastroliavo kažkur arti mėnesio, o tuo tarpu klasės buvo apytuštės“. J. Balčikonis įrodinėjo, jog mokinių dalyvavimas politinėje veikloje nieko gero neduodęs, tik atitraukias moksleivius nuo mokslo, griaunąs mokyklos tvarką bei mokytojų autoritetą ir trukdąs formuotis kritiškam moksleivių mąstymui⁸. Švietimo ministerija, pritardama šiai nuomonei, 1922 m. balandžio 24 d. išleido aplinkraštį, draudžiantį moksleivių dalyvavimą politinėje veikloje. Ministerija teigė pastebėjusi, jog aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų bei mokytojų seminarijų moksleiviai įtraukiami į politinių partijų politines kovas, o moksleivių lavinimosi kuopelės dažnai įgyja politinį atspalvį, todėl ji, „remdamasi sveiko auklėjimo principais ir susipratusios visuomenės reikalavimu“, uždraudžia moksleiviams kurti politines kuopeles, dalyvauti politinių partijų veikloje, o pedagogams uždraudžia rodyti simpatijas kuriam nors politiniam judėjimui ir skatinti moksleivių vienijimąsi partinių simpatijų principu⁹.

⁶ V. Alantas, „Jaunimo problema“, *Vairas*, 1939, Nr. 31, p. 601.

⁷ Švietimo ministerijos 1920 03 23 raštas aukštesniųjų mokyklų ir mokytojų seminarijų direktoriams, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 923, ap. 1, b. 5, l. 41.

⁸ J. Balčikonis, „Karčios šaknys, saldūs vaisiai“, *Lietuvos mokykla*, 1921, p. 510.

⁹ „Švietimo ministerijos 1922 04 24 aplinkraštis aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų ir mokytojų seminarijų direktoriams“, *Lietuvos mokykla*, 1922, sąs. 4–5, p. 197.

Tačiau aplinkraštis problemos neišsprendė. 1923 m. naktį iš sausio 24 į 25 d. Marijampolės milicija atliko keletą kratų ir suėmė aštuonis Marijampolės realinės gimnazijos mokinius. Sausio 25 d. į Marijampolės realinę gimnaziją pamokų metu atvykusi milicija suėmė dar 5 mokinius. Moksleiviams, simpatizuojantiems bolševikams, buvo pateikti kaltinimai priklausymu organizacijai, siekiančiai jėga nuversti teisėtą Lietuvos valdžią. Ši istorija netrukus atsidūrė Seime. Atsakydamas į Seimo narių paklausimą dėl įvykių Marijampolės realinėje gimnazijoje, švietimo ministras Petras Juodakis apgailestaudamas konstatavo, jog „ne vien tik Marijampolės, bet ir visos kitos mokyklos ligi šio laiko yra naudojamos visokiems partijos reikalams <...> Visų partijų vadai, visų partijų atstovai daro iš mokyklos laboratoriją savo partijos reikalams ir mokinius versta verčia tarnauti partijos reikalams, o ne užsiiminėti mokslo dalykais; iš mokinių ateičiai ruošiami ne piliečiai, bet partijos laborantai, politinių partijų adeptai“. Švietimo ministras iš Seimo tribūnos kreipėsi į partijų atstovus, prašydamas „daryti įtakos savo žmonėms, kad nevarytų politikos mokykloje“¹⁰. Tačiau tik 1923 m. lapkritį pati Švietimo ministerija parodė iniciatyvą sprendama, jos pačios teigimu, įsisenėjusią moksleivių organizacijų problemą – išleido aplinkraštį, reglamentuojantį šių organizacijų veiklą. Mokiniam buvo leista burtis į draugijas ir kuopeles saviugdos, lavinimosi ar savišalpos tikslais, pabrėžiant, jog šios „negali turėti politinės tendencijos, jos nariai negali priisiimti partinių pareigų“. Mokyklų pedagogų taryboms patikėta teisė spręsti – leisti ar drausti kuopelių veiklą mokykloje ir kontroliuoti jų veiklą. Švietimo ministerija pasiliko sau teisę spręsti tik moksleivių organizacijų, vienijančių kelių mokyklų mokinius, likimo klausimus¹¹.

Lietuvos Episkopatas ir dvasininkija pirmaisiais nepriklausomybės metais neturėjo bendros pozicijos aukštesniosiose mokyklose (progimnazijose ir gimnazijose) veikiančių jaunimo organizacijų, tarp jų ir katalikiškų, kuopelių klausimu. Tiksliau sakant, šalia palankaus požiūrio į

¹⁰ „28-sis seimo posėdis, 1923 m. vasario 20 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

¹¹ „Švietimo ministerijos aplinkraštis vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų ir mokytojų seminarijų direktoriams. 1923 m. lapkričio 22 d. Nr. 11492“, *Švietimo darbas*, 1923, Nr. 11–12, p. 871–872.

katalikiškas jaunimo organizacijas nebuvo bendro nusistatymo dėl dvasininkų (pirmiausia mokyklų kapelionų) vaidmens šių organizacijų veikloje – ne vienas dvasininkas šių kuopelių veiklą stebėjo tarsi iš šono. Tik 1920 m. birželio 25–27 d. vykusioje aukštesniųjų mokyklų kapelionų konferencijoje buvo priimtas nutarimas, jog kapelionams reikia palaikyti moksleivių būrimąsi į katalikiškąsias organizacijas¹². Šis nutarimas buvo priimtas lietuvių katalikų moksleivių I kongreso išvakarėse. Šis aštuonias dienas trukęs kongresas prasidėjo 1920 m. rugpjūčio 1 d. Kaune Liaudies namų salėje. Iš esmės tai buvo ateitininkų kongresas. Tuo metu ateitininkai dar nebuvo susiskirstę į ateitininkus moksleivius, ateitininkus studentus ar ateitininkus sendraugius ir veikė išvien, tačiau poreikis diferencijuoti savo veiklą, atsižvelgiant į amžių, jau buvo pribrendęs. Šio kongreso metu ši diferenciacija ir įgyvendinta – susikūrė Ateitininkų sendraugių susivienijimas ir buvo įkurta Vyriausioji Ateitininkų sąjungos taryba, vienijanti ateitininkų moksleivių ir studentų sąjungas. Šios sąjungos tarybos pirmininku buvo išrinktas P. Dovydaitis. „Ateities“ redaktoriumi tapo Leonas Bistras¹³.

3-iojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos visuomeniniame gyvenime ateitininkai buvo tvirčiausiai ant kojų stovinti jaunimo organizacija – taip tada kalbėjo jie patys: „Tvirtos organizacijos mums priešingų pažiūrų Lietuvoje nėra“¹⁴. Bene didžiausią susirūpinimą ateitininkų judėjimui kėlė tik tai, jog „yra nemaža dar tokių inteligentų, kurie apskritai yra nusistatę prieš organizacijas moksleivių tarpe“. Tokią jų poziciją ateitininkai aiškino kaip likusį, esą carizmo įskiepytą kreivą žvilgsnį į visokias organizacijas ar sąmoningą priešišumą ateitininkų judėjimui¹⁵. Išties carizmas čia buvo niekuo dėtas, nes tie inteligentai, kuriuos minėjo

¹² Aukštesniųjų mokyklų kapelionų konferencijos, įvykusios 1920 m. birželio 25–27 d., protokolai, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1671, ap. 5, b. 316, l. 18.

¹³ „Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų konferencija 6–8 d. rugpjūčio Kaune“, *Ateitis*, 1921, Nr. 8–9, p. 201–207; „Ateitininkų gyvenimo kronika“, *Ateitis*, 1920, Nr. 4–5, p. 152.

¹⁴ A. Jasaitis, „Gyvenimo balsai“, *Ateitis*, 1922, Nr. 1–3, p. 27.

¹⁵ Z., „Visuomenės padėtis ir mūsų pagrindiniai idealai“, *Ateitis*, 1923, Nr. 5–6, p. 263–264.

ateitininkai, paprastai buvo mokytojai, siekę rimties savo mokyklose ir nenorėję, jog moksleivių organizacijų veikla trikdytų mokyklos ramybę ar neigiamai veiktų mokymosi rezultatus. Jaunimo organizacijos tarpusavio santykiuose toli gražu ne visada gebėdavo išsaugoti pagarbą oponentui. Kai moksleivių organizacijų veikla ar tarpusavio trintis imdavo trukdyti ugdymo procesui, pedagogai dažnai griebdavosi radikalaus problemos sprendimo – tiesiog uždrausdavo moksleivių organizacijų veiklą. 1923 m. vasarą vykusioje Lietuvos katalikų moksleivių konferencijoje nuskambėjo nusiskundimų, jog pedagogai varžo moksleivių ateitininkų kuopų veikimą¹⁶. Dauguma kuopų, kurių veiklą pedagogų taryba sustabdydavo, draudimo veikti nepaisydavo ir toliau veikdavo slapčia, vildamosi, jog draudimas anksčiau ar vėliau bus atšauktas. Pavyzdžiu galėtų būti Plungės ateitininkų kuopos istorija. Ši kuopa įsikūrė pačių moksleivių iniciatyva 1920 m. kovo 13 d. Pirmasis kuopos susirinkimas įvyko privačiame daktaro Liaučio bute. 1920 m. spalį Plungės gimnazijos pedagogai pasiūlė ateitininkams (ir kitoms jaunimo organizacijoms) savo kuopą likviduoti, o vietoj jos įkurti „bepartyvių“ kuopą, buriančią gimnazijos moksleivius neatsižvelgiant į jų pasaulėžiūrinės simpatijas. Ateitininkai atsisakė šiam „pasiūlymui“ paklusti (kokia buvo kitų organizacijų laikysena, mes nežinome). Tuomet pedagogų taryba 1920 m. spalio 25 d. paskelbė draudžianti gimnazijoje veikti ateitininkams ir kitoms moksleivių organizacijoms. Nepaisydami draudimo, ateitininkai ėmė veikti slapta. Tiesa, slėpti veiklą teko neilgai, nes 1921 m. gegužės 11 d. ateitininkams buvo leista veikti viešai¹⁷. Tokia ateitininkų (kaip ir kitų jaunimo organizacijų) veiklos varžymo mokykloje praktika buvo įprasta, tačiau tai nereiškia, jog tokie veikimo varžymai buvo tapę masiniu reiškiniu. Atvirkščiai – dauguma ateitininkų (kaip ir kitų jaunimo organizacijų) kuopų veikė niekieno nevaržomos.

1923 m. rudenį „Ateitis“ moksleivių ateitininkų kuopeles, patiriančias veikimo varžymą ir sulaukiančias mokytojų grasinimo, jog nepaklu-

¹⁶ An, „L. K. Moksleivių ateitininkų konferencija“, *Ateitis*, 1923, Nr. 9, p. 406.

¹⁷ Plungės ateitininkų kuopos istorija. Trejiems metams pralinkus, Plungė, 1923, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RS), f. 29–1459, l. 13–15.

susieji draudimui bus baudžiami ar net šalinami iš mokyklos, padrašina bauginimų nepaisyti ir, nekreipiant dėmesio į pedagogų draudimus, veikti toliau. Moksleiviai patikinti, jog niekas neturįs teisės varžyti ateitininkų veikimo, o nepaklususiuosius šio draudimo bausti. Kartu ateitininkams patarta kritiškai žvelgti į įvairiose mokyklose mokytojų organizuojamas įvairias „bešalines lavinimosi kuopeles“, kurios esą dažniausiai organizuojamos tam, „kad atitraukus moksleivius iš ateitininkų organizacijos“. Ateitininkams įsakmiai patarta nedalyvauti „įvairiose neaiškiaus nusistatymo kuopelėse“¹⁸.

Minėtos „bešalines lavinimosi kuopelės“ mokyklose atsirado mokytojams bandant užbėgti už akių trinčiai (ar ją įveikti) tarp skirtingų moksleivių organizacijų, reiškiančių palankumą skirtingoms pasaulėžiūroms. Pedagogai skųsdavosi per anksti į politiką besiveržiančiais gimnazistais. Tuo metu gyvai diskutuota, ar apskritai pedagoginiu požiūriu teisinga leisti moksleiviams burtis į įvairių organizacijų kuopeles. Šis klausimas neaplenkė ir Seimo. 1924–1925 m. Seime svarstant Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektą, pasak Seimo nario krikdėmo A. Šmulksčio, moksleivių organizacijų klausimu susikirto du požiūriai: vienas, teigiantis, „kad bus sveika, jeigu mokiniai laikysis tam tikrų taisyklių, mokyklos nustatytų, ir rengsis į visuomenės gyvenimą nusteigdami jokių ypatingų organizacijų“, kurios esą tik atitraukia nuo mokslo, ir kitas požiūris, teigiantis, jog pirmuoju požiūriu vadovaujantis gimnazijos suolą palikę moksleiviai kaip potencialūs inteligentai bus nepasirengę visuomeninei veiklai, todėl moksleiviams reikia sudaryti sąlygas „reikšti savo iniciatyvas ir duoti galimumo jiems rengtis į aktyvų viešą gyvenimą“. Pastarojo požiūrio šalininkai įrodinėjo, jog beatodairiškas draudimas ir kontrolė tik skatins moksleivius už mokyklos sienų kurti organizacijas, kurios bus nepasiekiamos pedagogų kontrolei, todėl pasekmės, moksleivius palikus be pedagogų priežiūros, gali būti pedagoginiu požiūriu skaudžios¹⁹. Krikdėmų vadovaujama Švietimo ministerija palai-

¹⁸ K. Š., „Kelios pastabos dėl mūsų kuopų veikimo sutvarkymo“, *Ateitis*, 1923, Nr. 11, p. 517–518.

¹⁹ „155-sis Seimo posėdis, 1925 m. sausio 30 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

kė antrąją nuomonę ir siekė sau pasilikti teisę spręsti, kurios organizacijos moksleiviams tinka, – ji, o ne mokyklų pedagogų tarybos turėjo registruoti organizacijų įstatus. Jos parengtame ir tuo metu Seime svarstoma Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projekte buvo nuostatas, skelbiantis, jog „mokiniai gali steigti bendrojo lavinimosi, mokslo, meno ir kūno kultūros organizacijas ar kuopeles tiksliai sulig įstatų, Švietimo ministerijoje įregistruotų, pranešdami apie jų steigimą pedagogų tarybai“²⁰. Kai krikdemai šį nuostatą ėmė atkakliai siekti įtvirtinti, socialdemokratai ėmė dar atkakliau priešintis, norėdami visus moksleivių organizacijų klausimus patikėti spręsti mokyklų pedagogų taryboms. Krikdemai teigė norintys apsaugoti kuopelių steigimo iniciatorius nuo pedagogų tarybos savivalės – esą taip susidarysianti situacija, kai tos pačios organizacijos kuopelėms vienoje mokyklose bus leidžiama veikti, o kitose – draudžiama. Socialdemokratai įrodinėjo priešingą tezę – didžiausios prielaidos savivalei atsirastuomet, kai Švietimo ministerijai atiteks išskirtinė teisė registruoti organizacijų įstatus – jie nuogaštavo, jog krikdemų valdoma Švietimo ministerija, įstatymu įgijusi teisę spręsti moksleivių organizacijų likimą, atvers kelius katalikiškosioms organizacijoms – pirmiausia ateitininkams, ir visais įmanomais būdais pradės riboti nekatalikiškųjų jaunimo organizacijų veikimą. Tačiau ši karšta diskusija nutrūko staiga ir netikėtu rezultatu. 1925 m. vasario 27 d. trečiuoju skaitymu Seime, pristatant Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektą, nuostatą, suteikiančio Švietimo ministerijai spręsti moksleivių organizacijų likimus, pačių krikdemų siūlymu buvo atsisakyta. Referento išdėstyti atsisakymo motyvai buvo migloti – esą taip patarę teisininkai²¹. Taigi tą pačią dieną priimtame Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatyme apsiribota nuostatu, suteikiančiu teisę moksleiviams steigti kuopeles: „Mokiniai gali steigti bendrojo lavinimosi, mokslo, meno ir kūno kultūros organizacijas ar kuopeles“²². Peršasi mintis, jog tuo metu švietimo erdvę valdantys krikdemai galiausiai sąmoningai nusprendė palikti tokį

²⁰ „160-tas Seimo posėdis, 1925 m. vasario 13 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

²¹ „164-tas Seimo posėdis, 1925 m. vasario 27 d.“, *Seimo stenogramos*, Kaunas [b. m.].

²² „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925 04 23, Nr. 190, p. 3.

neapibrėžtumą – tai biurokratiu požiūriu ministerijai buvo net parankiau, nes suteikė galimybę kiekvienu atveju priimti tokį sprendimą, kuris atrodys reikalingesnis.

J. Griniaus pastebėjimas, jog tuomet (Seimų laikais) „moksleivių organizacijų likimą, jų santykius su pačia mokykla ir pedagogais sprendė daugiau pats gyvenimas, negu švietimo vadovybė visiems privalomais nuostatais“²³ – teisingas tik iš dalies. Tuo metu galutinį žodį – leisti ar neleisti vienos ar kitos organizacijos kuopelei įsikurti ir veikti mokykloje – tardavo šios mokyklos pedagogai. Suprantama, jiems buvo žinoma, jog Švietimo ministerija iš esmės palankiai vertina moksleivių būrimąsi į kuopas, tačiau pedagogai jautėsi nesą tokios nuomonės įpareigoti, juolab tada, kai kuopelių veikimas imdavo trukdyti mokyklos darbui. 1924 m. lapkričio 5 d. Tauragės mokytojų seminarijos pedagogų taryba atmetė mokinių prašymą leisti seminarijoje įkurti skautų ir lavinimosi kuopas. Neigiamą atsakymą pedagogai motyvavo tuo, jog esą visokios kuopos tik „sumažina mokinių darbingumą“ bei „įneša mokinių tarpan ginčus“²⁴. Lygiai po metų seminarijos mokytojų taryba atmetė ir mokinių prašymą leisti įkurti ateitininkų kuopelę²⁵.

Galima teigti, jog pedagogai mokyklose veikiančias organizacijas iš esmės vertino vadovaudamiesi išskirtinai pedagoginėmis nuostatomis: kaip naujų organizacijų įsikūrimas mokyklose paveiks moksleivių tarpusavio santykius – ar tai netaps trinties tarp moksleivių priežastimi, kaip narystė organizacijose veiks moksleivių pažangumą ir drausmę. Pavyzdžiui, 1924 m. gruodį Šiaulių valstybinės gimnazijos pedagogų taryba, pastebėjusi, jog gimnazijos moksleiviai skautai mokosi silpniau nei kiti mokiniai, nutarė nepažangiems moksleiviams uždrausti dalyvauti organizacijų veikloje²⁶.

²³ J. Grinius, „Auklėjimo harmonijos mokykloje beiškant“, *Židinys*, 1935, Nr. 4, p. 411.

²⁴ Tauragės mokytojų seminarijos mokytojų tarybos 1924 11 05 posėdžio protokolas Nr. 9, LCVA, f. 1285, ap. 1, b. 2, p. 55.

²⁵ Tauragės mokytojų seminarijos mokytojų tarybos 1925 11 16 posėdžio protokolas Nr. 8, LCVA, f. 1285, ap. 1, b. 2, p. 174.

²⁶ Šiaulių valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1924 12 18 posėdžio protokolas Nr. 7/26, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 1481, l. 126

Suprantama, jog šios Švietimo ministerijos ir pedagogų nuostatos lieti ir ateitininkus, kurių skaičius sparčiai augo: 1919 m. buvo 19 ateitininkų moksleivių kuopų, kuriose buvo apie 1500 narių; 1921 m. – 36 kuopos, turinčios 3000 narių, o 1925 m. pirmąjį pusmetį veikė 60 kuopų, kuriose buvo 5400 narių. Studentų ateitininkų sąjunga išaugo nuo 31 nario 1921 m. iki 273 narių 1925 m.²⁷ Ateitininkai veikė ne tik kuopomis, bet ir susibūrę į abstinentų, sporto, eucharistininkų, visuomenininkų, literatūros, meno, dramos ir kitas sekcijas. Populiariausios buvo abstinentų, sporto, eucharistininkų ir visuomenininkų sekcijos.

TAUTININKAMS ATĖJUS Į VALDŽIĄ. Iki 1926 m. pavasario ateitininkai, lyginant su kitomis jaunimo organizacijomis, buvo kiek privilegijuotoje padėtyje. Paramos ir užtarimo jie galėjo tikėtis tiek iš Episkopato, tiek iš Švietimo ministerijos, kurioje dominavo krikdemų įtaka. Tačiau situacija ėmė keistis, kai įtakingi ateitininkų politiniai globėjai krikdemai 1926 m. pavasarį pralaimėjo rinkimus į III Seimą. Nusivylusi rinkimų rezultatais, „Ateitis“ net ėmė apokaliptiškai prognozuoti: „Galimas daiktas, kad bus mums draudžiama pasirodyti mokykloje kataliku“. Tačiau šią pesimistinę prognozę lydėjo tvirtas nusiteikimas: „Pirmiesiems krikščionims su savo tikėjimu reikėjo slapstytis katakombose – urvuose nuo priešų persekiojimo, bet krikščionys laimėjo. Gal ir mums, ateitininkams, laisvoje Lietuvoje reikės slapstytis, nes viešai svarstyti katalikams rūpimus klausimus bus uždrausta. Tegų draudžia! Tai tik sustiprins mūsų ateitininkišką dvasią, tai suburs mus į vienybę. Mes laimėsime! <...> Dirbsime, nors ir katakombose!“²⁸ Į katakombas ateitininkams pasitraukti neprireikė, nes nei naujasis politinis režimas, nei pasikeitusi Švietimo ministerijos vadovybė jokių veiksmų, stabdančių ateitininkų veikimą, nesiėmė, o po pusmečio (1926 m. gruodžio 17 d.) įvykęs valstybės perversmas krikdemams grąžino Švietimo ministeriją ir ateitininkai optimizmą atgavo.

²⁷ S. Sužiedėlis, „Jubiliejaus kongreso posėdžiai“, *Ateitis* [specialus *Ateities* numeris, skirtas II jubiliejiniam kongresui], 1925, p. 132.

²⁸ J. G–S, „Dirbsime, nors ir katakombose!“, *Ateitis*, 1926, Nr. 5–6, p. 276–278.

Tiesa, optimizmas buvo trumpalaikis, nes greitai perversmo bendrininkų – krikdemų ir tautininkų – keliams išsiskyrus, o pirmiesiems, be to, tapus opozicine partija, tautininkų globėjiškos paramos ateitininkams galimybės sumenko. Netrukus po krikdemų ir tautininkų politinių skyrybų tautininkų leidžiamame „Lietuvio“ vedamajame buvo prabilta apie „mokyklos negalavimus“ – pedagogų simpatijas tos pačios pasaulėžiūros mokiniams, apie „siaurai partiškų žmonių“ (kai kurių pedagogų) vykdomą vienu mokinių persekiojimą, o kitų protegavimą. Dienraštis ragino „kuo greičiausiai valyti mūsų mokyklą nuo partiškojo raugo“²⁹. Nors šiame vedamajame „neigiamų tendencijų“ vietos nelokalizavotos, tačiau pateikti pavyzdžiai apie mokyklose vyraujančias simpatijas ateitininkams skaitytojui savaimė piršo nuomonę, kad susidarė netoleruotina padėtis katalikų rankose esančiose privačiose vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose, kur viešpatauja krikdemų įtaka. Šis vedamasis tapo ženklu, jog naujasis politinis režimas sieks visą jaunosios kartos ugdymą sukcentruoti valstybės rankose ir kiek įmanoma bandys aprėžti Katalikų Bažnyčios įtaką ugdymo erdvėje, o visa tai neišvengiamai atsilies ir ateitininkų būčiai.

Prabėgus mėnesiui po šios politinio režimo deklaracijos, kurioje valdžia prasitarė apie savo siekius, 1927 m. liepą Palangoje įvyko ateitininkų reorganizacinė konferencija, kuri, reorganizavusi iki tol kiek palaidą ateitininkų judėjimą, glaudžiais organizaciniais ryšiais susaistė ateitininkų moksleivių, studentų ir sendraugių sąjungas, įkurdamą visus ateitininkus vienijančią Ateitininkų federaciją. Tai padėjo pamatą ateitininkų judėjimo tęstinumui ir sukūrė visas prielaidas tam, jog jaunuolis, vieną kartą tapęs ateitininkų bendruomenės nariu, juo liktų visą gyvenimą. Ši ateitininkų reorganizacinė konferencija, sustygavusi ateitininkų judėjimą, nejučia tapo savotiška ateitininkų galios demonstracija politiniam režimui. Tuo metu ateitininkai į valdžioje esantį politinį režimą žvelgė santūriai ir nesinėrė iš kailio demonstruodami jam savo lojalumą. Ateitininkų judėjimas savo galia tuomet kaip niekada jautėsi stiprus ir įtakingas. Maža to, nors tautininkai dar nebuvo spėję veiksmais parodyti savo tikrojo požiūrio į ateitininkus, šie jau buvo nepatenkinti savo padėtimi. Juos jau buvo

²⁹ „Mokyklos negalavimai“, *Lietuvis*, 1927 06 02, p. 1.

spėjusi užgauti jų veikimą stabdanti komendantų valdžia, kuri priekabiai dalijo leidimus susirinkimams ir viešiesiems renginiams. Nors šie komendantų valdžios suvaržymai palietė visas organizacijas, ateitininkai manė, jog bent jau jų atžvilgiu valdžiai derėtų parodyti didesnę palankumą. Ateitininkų konferencijos prezidiumo pirmininkui sendraugiui Domui Jasaičiui buvo sunku suprasti, „kodėl bandoma varžyti laisvai kalbėti mūsų vadams ir kodėl mūsų žingsnius seka gausinga policija. Visa Lietuva žino, kad mes nedarome netvarkos“³⁰. Savo ruožtu politinis režimas 1927 metų vasarą valdžioje jautėsi netvirtai ir nelabai tikėjo ateitininkų patikinimu, jog šie nepolitikuos, jog ateitininkų tikslas – tapti naująja inteligentija, ir įrodinėjimu, jog inteligentija pati savaime „nesurišta nei su vienu kuriuo luomu, nei su viena kuria profesija, nei su viena kuria partija“, bet ji yra tik visuomenės grupė, kuri „dėl aukšto protinio bei dorinio sudarančių ją asmenų vertingumo yra pašaukta teikti aukštąją vadovybę visuomenei, valstybei ir tautai“³¹. Politinis režimas nuogaštavo, jog jo politiniai oponentai krikdemiai politinėje kovoje gali pasinaudoti ateitininkų potencialu. Politinio režimo neviliojo ir patikinimas, jog kiekvienas „ateitininkas ruošiasi tapti tikru inteligentu, kuris galėtų vaidinti vadovaujamąją rolę Lietuvos valstybėje ir lietuvių tautoje“³²; ši rolė jau buvo numatyta kitam – tautininkų jaunimui.

Nors ir anksčiau ateitininkams teko atreminėti priekaištus, esą šie užsiimantys politikavimu ir esantys krikdemų partijos satelitai, tačiau nuo 1927 m. pavasario ateitininkams tai teko daryti dar dažniau. Išties ateitininkų sąjūdyje maišėsi krikdemiai, o socialiai aktyvesni ateitininkai, nepaklausę savo vadovybės perspėjimų, įsiveldavo į politiką, tačiau ateitininkus su krikdemų politine srove siejo gerokai subtilesnis ryšys nei jį prieš oponentai, vadindami Ateitininkų sąjungą krikdemų partijos satelitu. Ateitininkus ir krikdemus pirmiausia siejo pasaulėžiūrinis tapatumas, kuris, suprantama, sąlygojo ir politines ateitininkų simpatijas krikdemams. Tačiau, taikliu kunigo, visuomenės veikėjo Fabijono

³⁰ „Dr. Domo Jasaičio kalba baigiant konferenciją“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 451.

³¹ „Ateitininkų principai bei pareigos“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 454.

³² *Ibid.*, p. 457.

Kemėšio pastebėjimu, 1927 m. pavasarį, kai tautininkų ir krikščionių demokratų keliai išsiskyrė, ateitininkai studentai neliko politiškai neutralūs ir palaikė „savo organizacijoje opozicinę tautinei vyriausybei nuotaiką“. Nėgana to, „tą pačią nuotaiką“ aktyvūs krikdemų šalininkai studentai bandė perduoti moksleivių ateitininkų kuopoms³³. Dauguma įtakingiausių ateitininkų ideologų ir katalikų veikėjų (tokių kaip Stasys Šalkauskis ar Pranas Kuraitis) laikėsi nuostatos, jog ateitininkams nedėrėtų politikuoti, o su politiniais judėjimais, kuriems net simpatizuota, reikėtų išlaikyti padorų atstumą. Pastarųjų nuogastavimas dėl „politikos užkrato“ sąlygojo net tai, jog 1927 m. vasarą ateitininkų kongrese įvyko ateitininkų vadų kaita – P. Dovydaitį, įtariamą norint ateitininkus pastūmėti į aktyvų politinį veikimą, pakeitė tvirtas ateitininkų politikavimo priešininkas S. Šalkauskis. 1927 m. lapkritį Ateitininkų federacijos vadovybės paskelbtame kreipimesi į federacijos narius buvo dar kartą pabrėžta, jog „ateitininkų organizacija jokia prasme nėra politinė organizacija, bet visuomeninis katalikų nusistatymas“³⁴.

1927 m. tautininkų politiniam režimui pavyko padaryti tai, ko iki tol nebuvo pavykę padaryti nė vienai, netgi krikdemų Vyriausybei – rugsėjo 27 d. Lietuva su Šventuoju Sostu pasirašė konkordatą. Tai buvo ne tik reikšmingas įvykis Lietuvos katalikams, reglamentavęs ir išplėtęs Katalikų Bažnyčios teises ir laisves bei konsolidavęs pačią katalikų bendruomenę, bet ir didelė politinė valdžios pergalė – ja politinis režimas vylėsi užčiaupti burnas pagrindiniams savo oponentams krikdemams, prisistatinėjusiems Lietuvos katalikų ir Bažnyčios teisių gynėjais. Tiesa, skubėdama pasirašyti konkordatą, Augustino Voldemaro Vyriausybė prisirišė įsipareigojimams, kurių netrukus ėmė gailėtis. Pasirašytas konkordatas, be kita ko, suteikė „pilną laisvę kurtis ir darbuotis draugijoms, kaipo Katalikų akcijos nariams, siekiantiems pirmučiausiai religinio tikslo ir esantiems vyskupo žinioje“ (Konkordato XXV straipsnis)³⁵. Katalikų

³³ Kun. F. Kemėšio laiško Apaštališkam nuncijui Lietuvoje 1930 11 08 nuorašas, Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MABRS), f. 280–26, l. 5.

³⁴ „Atsišaukimas į visus Ateitininkų federacijos narius“, *Rytas*, 1927 11 14, p. 3.

³⁵ „Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos“, *Vyriausybės žinios*, 1927 12 20, Nr. 264, p. 6.

akcija – tai katalikų pasauliečių judėjimas, kurio tikslas yra apaštalavimas ir siekis krikščioniškomis vertybėmis persmelkti pasaulietinį gyvenimą. Tai buvo siekis visus katalikus pasauliečius įtraukti į Katalikų Bažnyčios pastoracinį darbą. Katalikų akcijos judėjimas, gimęs XX a. pradžioje, Lietuvą pasiekė iš esmės tik po I pasaulinio karo. Tuomet Lietuvoje įsikūręs Katalikų veikimo centras (KVC) tapo Katalikų akcijos idėjos populiarintoju, o šios akcijos vykdymui ėmė telkti draugėn visas katalikiškas draugijas. KVC veikla itin suaktyvėjo 1927 m., kai į jos veiklą įsitraukė daug socialiai aktyvių katalikų, iki tol dalyvavusių krikščioniškųjų politinių partijų veikloje. Suprantama, tai sukėlė politinio režimo įtarimą, jog KVC netrukus gali įgyti politinių ambicijų ar bent jau virsti veiksmingu krikdemų politinės kovos instrumentu. Savo ruožtu KVC tuo metu aktyviai veikė konsoliduodamas katalikiškąsias draugijas – KVC nariais netrukus tapo veik visos katalikiškosios draugijos. Reiktų pridurti, jog 1927 m. apskritai katalikiškųjų organizacijų veikla ženkliai sustiprėjo. Ateitininkai nebuvo išimtis – įsisteigė 8 naujos kuopos, daug naujų sekcijų. Moksleivių ateitininkų sąjungai priklausė apie 5000 narių³⁶. Turint galvoje, jog 1928 m. sausio 1 d. Lietuvos vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose mokėsi 21 081 moksleivis³⁷, – moksleivių ateitininkų gretos buvo įspūdingos. 1928 m. sausio 20 d. KVC nariu tapo ir Ateitininkų federacija³⁸. Taip Ateitininkų federacijos veikimo laisvę ėmė ginti konordato nuostata, ginanti Katalikų akcijos veikimo laisvę.

Po 1927 m. reorganizacinės konferencijos sutvirtinusi savo gretas, nusistačiusi tolesnio veikimo kryptį ir savo gretose sugebėjusi sutelkti trečdalį Lietuvos gimnazistų, Ateitininkų federacija jautėsi kaip niekada tvirtai. Nors 1928 m. liepą vykusioje moksleivių ateitininkų sąjungos konferencijoje ir nusiskūsta, jog „pasunkėjęs aplinkybių būvis negalėjo būti naudingas produktingam ateitininkų veikimui“ – keturios kuopos uždarytos, o dešimčiai neleidžiama veikti viešai, tačiau čia pat pridurta,

³⁶ Katalikų veikimo centro Vyriausios valdybos 1927 m. veiklos ataskaita, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 83.

³⁷ S. Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*, Vilnius, 2000, p. 101.

³⁸ KVC Vyriausios valdybos 1928 02 01 raštas Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos prezidiumui, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 7, l. 185.

jog, nepaisant to, ateitininkai „vis dėlto sugeba visur vaidinti vadovaujamą vaidmenį ir paimti gyvenimą už ragų. Turėdami 35 % visos besimokančios jaunuomenės, jie drąsūs kelia aukštyn savo laimėjimo vėliavas ir užkariauja vis stipresnes pozicijas“³⁹.

1927 m. rudenį Raseinių gimnazijos pedagogai „kaipo nenaudingą“ panaikino šios gimnazijos ateitininkų kuopą⁴⁰. Netrukus „Ateities“ redakciją pasiekė žinia, jog ir Šiaulių valstybinių gimnazijų pedagogai uždraudė ateitininkų veiklą. Raseinių ateitininkai „Ateities“ redakcijai rašė, jog, nepaisant draudimo, jie gyvuoja „kaip gyvavę. Susirenkame kur nors katakombose ir tariamės apie savo reikalus“⁴¹. 1930 m. vasarą, Ateitininkų kongreso metu, atsigręžus į organizacijos darbuotės laikotarpį nuo 1927 m. ateitininkų reorganizacinės konferencijos, teigta, jog ateitininkai savo veikimo varžymą pajuto tik reorganizacinei konferencijai pasibaigus, kai Švietimo ministerija atsisakė patvirtinti Moksleivių ateitininkų sąjungos įstatus.

Švietimo ministerija 1928 m. vasario 2 d. Moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai pareiškė atsisakanti įregistruoti pristatytus „Ateitininkų sąjungos įstatus“, motyvuodama tuo, jog šios organizacijos veikimo plotas apima visą Lietuvos teritoriją. Tačiau kartu buvo pridurta, jog atskiros ateitininkų kuopelės, gavusios mokyklos pedagogų tarybos leidimą, gali kurtis mokyklose ir „veikti neišeidamos iš savo mokyklos sienų“⁴². Toks Švietimo ministerijos sprendimas tik pakartojo precedentą – iš esmės analogiško atsakymo ateitininkai buvo sulaukę 1926 m. rudenį, kai Švietimo ministerija buvo atsidūrusi socialdemokratų rankose⁴³. Tačiau 1927 m. pavasarį, kai į Švietimo ministeriją

³⁹ P. Karuža, „Moksleivių ateitininkų konferencija“, *Ateitis*, 1928, Nr. 7–9, p. 317.

⁴⁰ Ateitininkų sąjungos Raseinių kuopos valdybos 1927 12 11 raštas Ateitininkų sąjungos Centro valdybos jaunesniųjų ateitininkų reikalų vedėjui, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 23, l. 76.

⁴¹ „Mūsų gyvenimas“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 478.

⁴² Švietimo ministerijos 1928 02 02 raštas Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 20.

⁴³ Švietimo ministerijos 1926 10 29 raštas Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 18.

grįžo krikdemai, pastarasis ministerijos sprendimas buvo atšauktas, o moksleiviams ateitininkams leista veikti vadovaujantis patvirtintu jų statutu⁴⁴. Švietimo ministerijos atsisakymas 1928 m. įregistruoti moksleivių ateitininkų organizacijos įstatus ir bandymas šią organizaciją savotiškai suskaldyti – kuopeles uždaran tarp mokyklos sienų rodė bandymą (kol kas dar subtiliai) stabdyti ateitininkų organizacijos augimą mokyklose. Tuo tarpu klausimo leisti ar drausti veikti ateitininkams delegavimas mokyklų pedagogams turėjo padėti valdžiai pademonstruoti, jog ateitininkų kuopelių mokyklose klausimas sprendžiamas vadovaujantis išimtinai pedagoginiais sumetimais, ir išsiginti politinių oponentų metamų kaltinimų, jog valdžia ateitininkų klausimą sprendžianti pirmiausia vadovaudamasi politiniais, o ne pedagoginiais sumetimais. Ateitininkai Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchams skundėsi, jog tokią Švietimo ministerijos poziciją (delegavimą mokyklų pedagogų taryboms spręsti ateitininkų kuopelių veikimo klausimą) mokyklų pedagogų tarybos suprato kaip ženklą pedagogams nerodyti savo palankumo ateitininkų kuopelėms ir ėmė nebeleisti steigti naujų bei trukdyti esamų kuopelių veiklą⁴⁵. 1927–1928 m.m. ateitininkų moksleivių kuopelėms buvo uždrausta veikti Raseinių, Ukmergės, Šiaulių, Palangos, Kelmės, Belvederio mokyklose, o 1929 m. – Jonavos, Vilkijos ir Aukštadvario mokyklose⁴⁶.

Katalikų Bažnyčios Episkopatas, suprantama, matė stiprėjančią valdžios spaudimą katalikiškosioms organizacijoms ir tuo patenkinatas nebuvo, tačiau įsivelti į atvirą konfliktą su valdžia, ryžtingiau ginant siaurinamų katalikiškųjų organizacijų veikimo teises, neskubėjo. Tikriausiai Episkopatas tiesiog netikėjo, jog valdžia ryšis katalikiškųjų organizacijų, kurių veikimo laisvę garantavo konkordatas, atžvilgiu imtis dar griežtesnių spaudimo priemonių. Be to, paties Episkopato pozicija buvo nevieninga – vyskupai Kazimieras Paltarokas ir Justinas Staugaitis buvo linkę nedelsiant pakalbėti su valdžia griežtesniu tonu

⁴⁴ Švietimo ministerijos 1927 03 14 raštas Lietuvos katalikų moksleivių ateitininkų organizacijos Centro valdybai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 19.

⁴⁵ Moksleivių ateitininkų sąjungos kreipimasis į Lietuvos katalikų bažnytinės provincijos arkivyskupą ir vyskupus (1928 m.), LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 13–14.

⁴⁶ S. Rauckinas, „Darbai ir pastangos“, *Ateitis*, 1930, Nr. 11, p. 474–477.

ir priminti konkordate įtvirtintą Katalikų akcijos veikimo laisvę, o Lietuvos bažnytinei provincijai vadovaujantis arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas neskubėjo konfliktuoti su valdžia. Tuo tarpu KVC veikėjams stebint, kaip valdžia varžo katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę (iš pradžių tai buvo veikiau panašu ne tiek į katalikiškosioms organizacijoms daromą spaudimą, kiek į išskirtinės valdžios malonės praradimą), toks hierarchų santūrumas atrodė niekuo nepateisinamas. Galiausiai, kai 1928 m. pradžioje valdžia nusprendė kiek apkarpyti paramą privačioms katalikiškosioms mokykloms, be to, kai atsisakė įregistruoti moksleivių ateitininkų sąjungos statutą ir šios organizacijos veikimą pastatė į keblią padėtį, KVC veikėjams trūko kantrybė. 1928 m. kovo mėn. gale jie KVC vardu kreipėsi į Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchus – prabilo apie katalikų judėjimo praradimus (katalikiškam kooperatyvų judėjimui neskirtą valdžios paramą, privačių katalikiškų mokyklų mokytojams atsisakytus mokėti priedus, ateitininkų ir pavasarininkų organizacijų patiriamą valdžios spaudimą) ir paprašė „susirūpinti faktine ir juridine katalikų padėtimi Lietuvoje“⁴⁷. Tuo pačiu metu Lietuvos katalikų bažnytinės provincijos hierarchai sulaukė ir Lietuvos katalikų visuomenės veikėjų memorandumo, kuriame problemiška apžvelgta katalikų visuomenės padėtis Lietuvoje. Katalikų visuomenei aktualių problemų dėstymas šio memorandumo autoriams tapo savotišku švelninančiu fonu, kuriame iš Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų subtiliai pareikalauta, kad Episkopatas politiniam režimui išdėstytų aiškia Katalikų Bažnyčios poziciją išvardytais aktualiaisiais katalikų visuomenei klausimais ir ryžtingiau gintų katalikų visuomenės interesus⁴⁸. Šie kreipimaisi Lietuvos Episkopatą pasiekė 1928 m. kovo 27–29 d. Kaune vykstant Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijai. Sunku pasakyti, koks buvo tikrasis ryšys tarp šių pareiškimų atsiradimo ir šioje konferencijoje planuotų svarstyti klausimų. Šiaip ar taip, konferencijos priimtoms rezoliucijoms tapo atsakas į keletą

⁴⁷ Katalikų veikimo centro 1928 03 27 raštas Kauno arkivyskupui ir Lietuvos vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 45–48.

⁴⁸ Lietuvos katalikų visuomenės veikėjų memorandumas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 1–11.

minėtuose pareiškimuose iškeltų problemų. Vyskupų konferencija išdėstė ir savo poziciją švietimo klausimu. Buvo pareikšta, jog „katalikų mokyklos idealas yra vadinamoji konfesinė mokykla, kurioje <...> visas joje mokymas, lavinimas ir auklėjimas yra pagrįstas Katalikų Bažnyčios mokslo dėsniais“ ir katalikų visuomenė privalo siekti tokios mokyklos. Konferencijos metu pareikšta, jog Teologijos-Filosofijos fakultetas negali būti jokiū būdu mažinamas, o dvasininkai privalo globoti katalikiškąsias jaunimo organizacijas⁴⁹. Tačiau politiniam režimui, kryptingai siekiančiam nustelbti Katalikų Bažnyčios įtaką ugdymo erdvėje, tokios Episkopato rezoliucijos buvo nė motais.

1928–1929 m. m. pradžią paženklino naujas Švietimo ministerijos draudimas – ji išleido aplinkraštį, kuriuo uždraudė visų moksleivių organizacijų veiklą už mokyklos sienų. Taip siekta įteisinti jau besiklostančią ir norma tampančią praktiką. Švietimo ministerijos draudimas mokyklose veikiančioms jaunimo organizacijų kuopelėms savo veiklą plėtoti už mokyklos sienų (dalyvauti bendruose organizacijų renginiuose ar kitokiu būdu organizuotai veikti) reiškė, kad kuopelės turi būti „uždarytos“ tarp mokyklos sienų. Taip siekta moksleivių kuopelių veiklą įsprausti į griežtai reglamentuotas ribas, o kuopelių veiklos reglamento laikymąsi paversti išimtinai mokyklinės drausmės klausimu. Atsakingi už mokyklose veikiančių organizacijų kuopelių veiklą savaime tapo mokyklų pedagogai, kaip atsakantys už drausmę mokykloje. Švietimo ministerija sąmoningai visą atsakomybę dėl mokyklose esančių moksleivių organizacijų veiklos „drausmingumo“ perkėlė ant pedagogų pečių⁵⁰. Jaunimo organizacijų kuopelių mokyklose veiklos kontrolė, paversta mokyklinės drausmės klausimu, Švietimo ministeriją įgalino maksimaliai „depolitizuoti“ moksleivių ateitininkų veikimo varžymo klausimą, paverčiant tai eiliniu mokyklinės drausmės klausimu. Taip tarsi pati Švietimo ministerija demonstratyviai nusišalino nuo moksleivių orga-

⁴⁹ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijos, vykusios 1928 03 27–29 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 22, l. 56–58.

⁵⁰ Švietimo ministerijos nusistatymas šelpiamųjų mokyklų ir santykių su katalikų dvasiškia klausimais (1929–1930 mokslo metais), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1475, l. 98.

nizacijų klausimo sprendimo – ji visą moksleivių organizacijų priežiūrą patikėjo mokyklų pedagogų taryboms. Šios ir anksčiau dažnai rezervuotai žvelgusios į jaunimo organizacijų kuopeles mokyklose, dabar tapo dar atsargesnės ir griežtesnės – atsakomybė įpareigojo. Panašu, jog, žengdama šį žingsnį, Švietimo ministerija dar neplanavo tolesnio – visiško „srovinių organizacijų“ kuopelių mokyklose veiklos likvidavimo. Susiklosčiusi padėtis ją tenkino – ministerijos nuomone, „norint palaikyti mokyklose drausmę ir neatitraukti mokinių nuo mokslo, tokią tvarką reiktų ir toliau palaikyti“⁵¹.

1928 m. lapkritį Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba teigė, jog „daug kuopų yra priverstos slaptai veikti, kitų kuopų veikimas yra žymiai slopinamas“⁵². Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba 1929 m. vasario 7 d. kreipimesi į Lietuvos Episkopatą skundėsi valdžios ir mokyklų administracijų daromomis kliūtimis ateitininkų veikimui: kad uždaromos veikiančios ateitininkų kuopelės ir draudžiama steigti naujas kuopeles, nors tuo pačiu metu proteguojamos skautų ir šaulių organizacijos. Teigta, jog mokyklų administracijos, atsižvelgdamos į Švietimo ministerijoje viešpataujančią nepalankų požiūrį į ateitininkus, imasi įvairių priemonių varžyti ateitininkų veiklą. Konstatuota, kad blogėja ateitininkų veiklos sąlygos, kurias esą ypač apsunkino minėtas 1928 m. rudenį Švietimo ministerijos išleistas aplinkraštis, nustatęs, jog moksleivių organizacijų veikla negali peržengti mokyklos sienų⁵³.

Tačiau peržvelgus moksleivių ateitininkų kuopų veiklos anketas, pristatytas savo vadovybei 1928–1929 m. m., susidaro išpūdis, jog ateitininkų padėtis tuomet dar nebuvo tokia niūri, kokią savo memorandumuose piešė Ateitininkų federacija. Sprendžiant iš kuopų atsakymų į minėtos anketos klausimus (anketos sudarytojus domino ne tik statistiniai kuopos duomenys, bet ir mokytojų požiūris į ateitininkus bei susiklostę santykiai su kitomis organizacijomis – pirmiausia skautais),

⁵¹ *Ibid.*, l. 99.

⁵² L. K. M. Ateitininkų Centro valdybos 1928 11 13 raštas Ateitininkų federacijos Vyriausiajai valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 7, l. 145.

⁵³ L. K. M. Ateitininkų Centro valdybos 1929 02 07 kreipimasis į Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupą ir vyskupus, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 7, l. 130.

ateitininkų padėtis mokyklose nebuvo tokia beteisė ir niūri: nusiskundimų ateitininkų veiklai trukdančiais mokytojais buvo mažai, o santykiai su skautais, kurių organizacija mokyklose pagal dydį buvo antra (tačiau net iš tolo neprilygo gausumu ateitininkams) ir kuriems valdžia ėmė rodyti kol kas nereikšmingus palankumo ženklus, – iš esmės geri. Tuo tarpu anketose pasirodę nusiskundimai nepalankiai į ateitininkų veiklą žvelgiančia vienos ar kitos mokyklos vadovybe bei mokytojais kelia naujų klausimų – ypač tuo atveju, kai tuo skundžiasi Marijonų gimnazijos auklėtiniai⁵⁴. Įtartinėti Marijonų gimnazijos pedagoginį personalą, sudarytą veik vien iš vienuolių marijonų, jog šis, gręžiodamasis į valdžios nuotaikas, ėmėsi uoliai varžyti Bažnyčios globojamų ateitininkų veiklą, regis, nėra pagrindo. Šią prieštarą dėl ateitininkų moksleivių padėties vertinimo, matyt, galima paaiškinti kaip Ateitininkų federacijos siekį, aštrinant ateitininkų veikimo laisvės klausimą, užbėgti už akių valdžios spaudimo didinimui.

Tautininkų valdžios spaudimas ateitininkams buvo sąlygotas tiek siekio ugdymą sukcentruoti valstybės rankose, tiek nuogaštavimo, jog politiniai oponentai krikdėmai ateitininkų judėjimą gali panaudoti kaip potencialą politinėje kovoje. Tautininkai norėjo būti vienatiniais ugdymo erdvės valdytojais, todėl nesiribojo siekiu eliminuoti ateitininkus, bet ir stengėsi juos pakeisti kita jaunimo organizacija, kuri atlieptų jų lūkesčius ugdymo erdvėje. Tokia pagrindine organizacija tapo 1927 m. tautininkų rūpesčiu įkurta jaunimo organizacija „Jaunoji Lietuva“ (jaunalietai). Jos gretos ėmė sparčiai augti ir tarp gimnazistų, nors ne taip sparčiai, kaip to norėjo juos globojantis politinis režimas. Nežinia, ar ir jaunalietais jau turėjo galvoje Moksleivių ateitininkų sąjunga, kai 1927 m. pavasarį prabilo apie „labai neaiškius gaivalus, kurie steigia įvairias organizacijas su labai abejotinais tikslais“. Savo narius Moksleivių ateitininkų sąjunga tuomet perspėjo, jog toleruos ateitininkų narystę šaulių ir skautų sąjungose ir skautų organizacijose, o „visose kitose organizacijose, išskyrus aiškiai katalikiškas-kultūriškas organizacijas ir Vilniui vaduoti sąjungą, ateitininkų veikimas ir dalyva-

⁵⁴ Moksleivių ateitininkų kuopų veiklos 1928–1929 m. m. anketos, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 40, 41, 44.

vimas griežtai draudžiamas⁵⁵. Šiaip ar taip, prisidėti prie ateitininkų jaunalietuviams ji niekada nesiūlė.

Jaunalietuvių neslėpė savo artimų ryšių su valdžioje esančiais tautininkais. Valdžios proteguojami jaunalietuvių siekė ateitininkus pranokti tiek skaičiumi, tiek įtaka, o naujų narių savo organizacijai verbuoti ir iš skautų, ir iš ateitininkų. Matyt, perėjusių iš ateitininkų į jaunalietuvių organizaciją buvo ne vienas, jei 1927 m. viduvasarių Moksleivių ateitininkų sąjungos konferencijos metu apie tai prabilta kaip apie problemą⁵⁶. Buvo moksleivių, kurie vienu metu priklausė abiem organizacijoms – ir ateitininkų, ir jaunalietuvių. 1928 m. sparčiai augant jaunalietuvių gretoms, Ateitininkų moksleivių sąjunga savo nariams pareiškė, jog „Jaunosios Lietuvos“ organizacijos „nusistatymai visai nesutampa su ateitininkų nusistatymais“, todėl „ateitininkų santykiai su „J. Lietuvos“ organizacija tegali būti tokie, kokie jie yra ir su kitomis mums priešišku nusistatymų organizacijomis“ ir pabrėžė, jog ateitininkas, kol jis yra ateitininkas, negali būti jaunalietuvis, o jaunalietuvis negali būti ateitininkas⁵⁷.

Skirtingoms politinėms jėgoms simpatizuojančių ateitininkų ir jaunalietuvių konkurencija mokyklose ėmė kartkartėmis įgyti net atviro priešiško formos. Netrukus pedagogų, kurie laikėsi nuostatos, jog moksleivių dalyvavimas tokių organizacijų, kaip ateitininkų ir jaunalietuvių, veikloje, kurios esančios susaistytos su politiniais judėjimais, žvelgiančiais į šių organizacijų narius kaip potencialią savo judėjimo kadru kalvę, nieko gero mokyklai ir mokiniams neduoda. Tarp pedagogų vyravo nuomonė, jog moksleivių priklausymas tokioms „srovinėms“ organizacijoms kenkia ugdymui ir visai gimnazijos tvarkai. Juolab kad mokykla netruko pajusti kaistančią atmosferą aštrėjant politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios bei greta jos esančių krikdemų konfliktui. Tą priešpriešą iš vyresniųjų netruko perimti jaunesnieji: iš tautininkų –

⁵⁵ L. K. M. Ateitininkų Centro valdybos 1927 03 11 aplinkraštis Nr. 3 visoms aukštesniųjų mokyklų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 30, l. 31.

⁵⁶ Moksleivių ateitininkų sąjungos konferencijos, įvykusios 1927 07 16–18 Palangoje, protokolai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 33, l. 4–5.

⁵⁷ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1928 03 07 aplinkraštis Nr. 9 ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 3.

jaunlietuvių, iš krikdemų – ateitininkai. Būta atvejų, kai ateitininkų ir jaunlietuvių tarpusavio priešiškas net virsdavo muštynėmis, o vienai ar kitai organizacijai priklausantys moksleiviai, įtardami gimnazijos vadovybę prielankumu „priešininkų stovyklai“, nesidrovėjo jos skūsti savo vadovams. Pedagogai siekė užkirsti kelią šiai priešpriešai, todėl, kai nematydavo kitos išeities, priimdavo sprendimą šių organizacijų veikimą mokykloje sustabdyti. Taip 1928 m. vasarį Ukmergės gimnazijos mokytojų taryba, konstatavusi, jog „srovinių kuopelių egzistavimas skiepia mokiniuose neapykantą, draugiškumą mokytojams auklėtinių tarpe palaikyti beveik neįmanoma“, o „mokiniuose, priklausančiuose kuriai nors srovei, kuopelei, išsidirba nuomonė nepasitikėti mokytojų teisingumu įvertinant jų žinias“, nusprendė „uždaryti srovines kuopeles ir ateity neleisti gimnazijoj tokioms įsisteigti“. Tokią problemą gimnazijos pedagogų taryba svarstė ir anksčiau, tačiau jokio sprendimo nepriėmė, nuogaustaudama, jog tai tik paskatins moksleivius rengti slaptus susirinkimus. Vis dėlto galiausiai, neapsikentusi tarp gimnazijos moksleivių tvyrančios įtampos, ryžosi „srovines kuopeles“ uždaryti, o vietoj jų įsipareigojo įsteigti literatūrinius ir kitokius būrelius⁵⁸. Kai kurių gimnazijų pedagogai, mėgindami rasti išeitį iš panašios situacijos ar veikdami prevenciškai, bandė nustatyti organizacijoms priklausančių moksleivių amžiaus cenzą ir bent žemesniųjų klasių moksleiviams uždrausti dalyvauti organizacijų veikloje. Taip 1928 m. rugsėjį Rokiškio gimnazijos pedagogų taryba, norėdama sušvelninti ateitininkų ir jaunlietuvių organizacijoms priklausančių moksleivių tarpusavio priešškumą, nusprendė neleisti I–IV klasių moksleiviams tapti gimnazijoje veikiančių ateitininkų ir jaunlietuvių kuopelių nariais⁵⁹. Tuo pačiu metu vyresniųjų moksleivių ateitininkų ir jaunlietuvių kuopelėms bei šaulių būriui leido veikti tik laikinai, akylai stebimiems pedagogų, o šių kuopelių leidžiami rankraštiniai laikraščėliai galėjo būti dauginami ir platinami tik po to, kai su jų turiniu susipažins gimnazijos vadovy-

⁵⁸ Ukmergės valstybinės gimnazijos mokytojų tarybos 1928 02 18 posėdžio protokolas Nr. 3, LCVA, f. 391, ap. 2, b.1711, l. 104.

⁵⁹ Rokiškio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1928 09 20 posėdžio protokolas Nr. 22, LCVA, f. 1523, ap. 1, b. 6, l. 109.

bė⁶⁰. Kartais ateitininkų organizaciją mokykloje uždaryti pasiūlydavo mokinių tėvai. Tokių atvejų, matyt, buvo ne vienas, jei, reaguodamas į tokias tėvų iniciatyvas, Telšių vyskupas J. Staugaitis savo ganytojiškame laiške moksleivių tėvus perspėjo, jog „taip neprivalo daryti tėvai katalikai“, nes „čia jie braunasi ne į savo teises“ – tik Bažnyčia galinti „nustatyti, kas mokykloje naudinga religinio auklėjimo atžvilgiu“, o tokia tėvų iniciatyva esanti „mažiausia didelis nesusipratimas, jei tokio tėvų pasiūlymo nepavadinsime blogesniu vardu“⁶¹.

Tuo tarpu savo veiklą mokykloje pedagogų tarybos sprendimu priverstos nutraukti ateitininkų kuopelės taip lengvai pasiduoti neketino. Jausdamos ateitininkų vadovybės, Katalikų Bažnyčios ir gimnazijos kapelionų paramą, jos bandė veikti slapta ir net įsijausti į kovotojų dėl katalikybės vaidmenį – anot slapta 1929 m. Šiaulių mergaičių gimnazijoje veikusių ateitininkų: „Mes būsim kaip knygnešiai! Jie nešė knygas, gaivino lietuvybę, o mes gaivinsim ir saugosim katalikybę“⁶².

1929 m. politinio režimo rankose esančioje spaudoje suaktyvėjo kampanija prieš katalikiškąsias jaunimo organizacijas. Siekta išryškinti ir visuomenėje įdiegti mintį, kad katalikiškosios jaunimo organizacijos glaudžiai susijusios su krikščioniškosiomis politinėmis partijomis – esą „ateitininkai, pavasarininkai šiandien ypatingon globon yra paimti krikščioniškų partijų“⁶³. Šią politinio režimo tezę lydėjo ir kaltinimas politiniams veikėjams, kurie esą atitraukia jaunimą nuo tiesioginės pareigos mokytis ir stumia į politikavimą⁶⁴.

Virš katalikiškųjų jaunimo organizacijų ėmė tvenktis debesys. Ateitininkams ir pavasarininkams nuolat tekdavo atrėminėti valdžios

⁶⁰ Rokiškio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1928 10 03 posėdžio protokolas Nr. 20, LCVA, f. 1523, ap. 1, b. 6, l. 32.

⁶¹ „Telšių vyskupo Justino Staugaičio ganytojiškas laiškas“, *Žemaičių prietelius*, 1929 11 21, p. 1.

⁶² Šiaulių mergaičių gimnazijos kuopos valdybos 1929 02 25 raštas Ateitininkų sąjungos Centro valdybos Jaunesniųjų ateitininkų reikalų vedėjui, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 23, l. 44.

⁶³ „Mūsų jaunimas ir partijos“, *Lietuvos aidas*, 1929 01 08, p. 1.

⁶⁴ „Jaunimas ir politika“, *Lietuvos aidas*, 1929 02 20, p. 1.

metamus kaltinimus, esą šioms sąjungoms priklausantis jaunimas politikuojantis, o ši jaunimą vienijančios sąjungos virstančios krikdemų satelitais. Tuo pat metu kliūdavo ir krikdemams už jaunimo traukimą į politinę veiklą. Krikdemai gynėsi ir įrodinėjo, kad į pavasarininkų ir ateitininkų sąjungoms priklausantį jaunimą pirmiausia žvelgia tik kaip į augantį būsimą savo elektoratą⁶⁵.

1929 m. Episkopatą ne kartą pasiekė KVC ar Ateitininkų federacijos pranešimai apie katalikiškųjų organizacijų (pirmiausia ateitininkų) veiklos varžymą. Šie pranešimai rašyti tikintis Episkopatą pastūmėti ryžtingiau ginti katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę. Pavyzdžiui, 1929 m. rugsėjo 23 d. Ateitininkų federacija Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupą ir vyskupus prašė „išreikalauti ateitininkams iš Lietuvos Vyriausybės pagal Konkordato XXV paragrafą pilną laisvę organizuotis ir veikti, kaip katalikiškosios jaunuomenės organizacijai, priklausančiai prie Katalikų veikimo centro ir esančiai Episkopato žinioje“ ir paraginti Vyriausybę „liautis persekiojus ir terorizavus už katalikiškąją akciją esančius valstybinėje tarnyboje ateitininkus mokytojus ir kitus valdininkus“⁶⁶.

Pastarasis Ateitininkų federacijos prašymas Episkopatui buvo parašytas tą pačią dieną, kai prezidentas patvirtino naują – Juozo Tūbelio vadovaujamą Ministrų Kabineta. Matyt, taip norėta paraginti Episkopatą pasinaudoti vyriausybės kaita ir išsireikalauti jei ne valdžios politikos Bažnyčios atžvilgiu reviziją, tai bent jau daugiau veikimo laisvės katalikiškoms organizacijoms. Regis, Episkopatas taip pat nestokojo vilčių, jog Augustino Voldemaro pasitraukimas iš premjero posto tikrai prisidės prie politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios santykių atšilimo. Beje, būtent tokia diplomatiškai išsakyta mintimi prasidėjo Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų 1929 m. spalio 1 d. pasirašytas kreipimasis į naująjį ministrą pirmininką, kuriame buvo išdėstyti konkordato įgyvendinimo sunkumai – tarp jų ir apie katalikiškų organizacijų, pirmiausia

⁶⁵ A. Rate, „Katalikų jaunimo tiesūs keliai“, *Rytas*, 1929 01 14, p. 1.

⁶⁶ Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos 1929 09 23 prašymas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 4, l. 132–141.

ateitininkų, veikimui daromus trukdymus⁶⁷. Tačiau naujoji Vyriausybė Episkopatui greitai parodė, jog tokios viltys beprasmės.

Tuo metu katalikų visuomenės elitas išties tikėjo, jog katalikiškųjų organizacijų padėtis esmingai pagerėtų, jei Lietuvos Episkopatas pasinaudotų savo autoriteto galia ir paspaustų politinį režimą. Katalikų visuomenės elito netenkino, jo akimis žiūrint, itin vangi Episkopato pozicija ginant katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę ar reakcija į valdžios išsisukinėjimą vykdant konkordato sąlygas. 1929 m. gruodžio 11 d. keletą katalikiškųjų organizacijų (Ateitininkų federacijos, „Pavasario“ sąjungos, Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos, Lietuvių katalikų moterų draugijos) atstovų pasirašė dar vieną kreipimąsi į Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupus. Jie priminė Episkopatui, jog ne kartą informavę apie katalikų visuomenės patiriamus valdžios varžymus: mėginimus suvalstybinti katalikiškas mokyklas, varžyti katalikiškųjų organizacijų veikimą. Visuomenės veikėjai vis blogėjančios padėties akivaizdoje teigė jaučiantys savo moralinę pareigą atvirai prabilti apie abejones, kurios kyla žvelgiant į Lietuvos Episkopato laikyseną. Pareiškta, jog greta kitų yra dvi pagrindinės priežastys, sąlygojančios tokios katalikams nepalankios padėties Lietuvoje susidarymą: „agresyvus tautininkiškosios vyriausybės nusistatymas atžvilgiu į katalikų susipratimo ir susiorganizavimo reikalus“ ir Lietuvos Episkopato pasyvumas – „Episkopato toleravimas tų skriaudų, kurios yra daromos katalikų visuomenei, ir nepanaudojimas Katalikų Bažnyčios ir katalikų visuomenės interesų gynimui visų tų moralinių jėgų, kurios yra Lietuvos Episkopato atsakingoje dispozicijoje“. Įrodinėta, jog Lietuvos katalikų visuomenė nestigtų pasiryžimo kovoti dėl Katalikų Bažnyčios ir katalikų visuomenės interesų, jei matytų ir jaustų tvirtą Bažnyčios hierarchų laikyseną, tačiau esą katalikų visuomenė taip ir nesulaukusi iš Episkopato „aiškaus ir atviro vadovaujamo žodžio, kuris nepaliktų katalikams jokios abejonės, kas privalu daryti, nei pakankamai griežtos kalbos su tais, kurie varo ardomąjį darbą katalikų visuomenėje“. Katalikų veikėjai pareiškė, jog katalikų visuomenėje vis stiprėjanti nuomonė, jog didesnė atsakomybė už susiklosčiusią

⁶⁷ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų 1929 10 01 raštas ministrui pirmininkui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 27, l. 22–24.

nepalankią katalikams padėtį tenka Episkopatui, kurio pasirinkta linija „dezorientuoja ir skaldo katalikus, padrašina katalikų priešus ir ruošia katalikų visuomenės ateičiai dar skaudesnių bandymų“. Katalikiškųjų organizacijų atstovai pareiškė manantys, jog Episkopatas neatidėliodamas turi imtis žygių konsoliduoti katalikų visuomenę ir ultimatyviai pareikalauti, kad Vyriausybė liautųsi vykdydama antikatalikišką politiką švietimo srityje ir KVC atžvilgiu, nes „tik energingi žygiai, priešingi tai linijai, kurios laikėsi iki šiolei Aukštasis Lietuvos Episkopatas, tegali nuraminti susirūpinusias katalikų sielas ir gelbėti jas iš to nusiminimo ir moraliai pavojingo stovio, kurian jos pateko akivaizdoje centralinės Lietuvos Episkopato vadovybės pasyvumo ir užleidimo be reikalingų protestų katalikiškų pozicijų“. Pareiškime nuskambėjo ir „grasinimas“: jei laukiantieji ryžtingų Episkopato žingsnių dar kartą juo nusivils, tuomet nuo savo pečių jie nusimes bet kokią atsakomybę už savo vadovaujamų organizacijų likimą, o paguodos ir pagalbos ims ieškoti „pas Aukščiausiąjį Katalikų Bažnyčios Vadą, kuriam tektų tokiu atveju spręsti klausimą apie Lietuvos tikinčiųjų nusiskundimus savo Episkopatu“⁶⁸. Trumpai tariant, katalikų visuomenės elitas Episkopatui pasiūlė savo mobilizacinę paramą žygiui paspausti valdžią, kuri varžanti katalikų teises, ir paragino tokio pobūdžio demaršo nebeatidėlioti, kita vertus, pagrasino: jei Episkopatas griežčiau nepakalbės su valdžia, tikintieji globos ims ieškoti Vatikane.

Derėtų pabrėžti, jog Lietuvos Episkopato pozicija dėl taktikos ginant katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę nebuvo labai vieninga. Pasak vyskupo J. Staugaičio, vieni vyskupai „norėjo žalingą tautininkų politiką smarkiai kritikuoti, kiti buvo švelnesnės politikos šalininkai“, o jis pats priklausė pirmiesiems⁶⁹. Taigi Lietuvos bažnytinei provincijai vadovaujantis Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas stengėsi išvengti atviro konflikto su politiniu režimu ir neskubėjo valdžios net spustelėti savo moralinio autoriteto galia, nerodė iniciatyvos mobilizuoti katalikų visuomenę prieš valdžios spaudimą, tuo tarpu Telšių vyskupas

⁶⁸ Katalikiškųjų organizacijų atstovų 1929 12 11 pareiškimas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 7–9.

⁶⁹ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 322.

J. Staugaitis ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas aktyviai gynė katalikiškųjų organizacijų veikimo laisvę: tiek savo leidžiamuose savaitraščiuose („Panevėžio balse“, „Žemaičių prieteliuje“) žodžiu gynė katalikiškųjų organizacijų laisvę, tiek inicijuodami tikinčiųjų peticijų valdžiai siuntimą. Peršasi net mintis, jog katalikiškųjų organizacijų atstovų pareiškimai ir memorandumai Lietuvos Episkopatui dėl blogėjančios katalikiškųjų organizacijų padėties kilo K. Paltaroko ir J. Staugaičio iniciatyva ar bent jau buvo rašomi jiems žinant, nes panašios kombinacijos „visuomenės balsu“ spustelėti arkivyskupą J. Skvirecką gulėjo Telšių ir Panevėžio vyskupijų ordinarų arsenaluose.

Šiaip ar taip, minėtas 1929 m. gruodžio 11 d. katalikiškųjų organizacijų atstovų pareiškimas, gimęs Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų susirinkimo išvakarėse, Lietuvos Episkopatą paskatino ryžtingiau išdėstyti savo poziciją valdžiai. 1929 m. gruodžio 12–14 d. vykusio Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo metu ordinarai nusprendė dar kartą raštu kreiptis į Lietuvos prezidentą ir išdėstyti Bažnyčios ir valstybės santykiuose susidariusią padėtį bei parengti bendrą vyskupų ganytojišką laišką, kuriame tikintiesiems būtų paaiškinta tarp Bažnyčios ir valstybės susidariusi padėtis⁷⁰. Netrukus Lietuvos prezidentą pasiekusiam Lietuvos Episkopato rašte referuota Lietuvos vyskupų pasitarimo rezoliucija ir paprašyta „tuos opius katalikiškajai visuomenei dalykus artimiausiu laiku sureguliuoti“. Episkopatas rašte net pagrasino: „priešingame atvejuje vyskupai nebegalės tylėti, nenusižengdami aukštoms savo pareigoms, kurias jiems uždėjo Bažnyčia ir Šventasis Tėvas; sausio mėnesio pradžioje jie, susirinkę į konferenciją, laikys save priverstais kreiptis į Apaštalų Sostą ir bendru ganytojišku raštu paaiškinti tikintiesiems ne iš vyskupų kaltės susidariusią padėtį tarp Bažnyčios ir Valstybės Lietuvoje“⁷¹. Trumpai tariant, Episkopatas pagrasino: jei valdžia nepakeisianti savo laikysenos katalikiškųjų mokyklų ir organizacijų atžvilgiu – Episkopatas imsis ryžtingų žygių.

⁷⁰ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo 1929 12 12–14 protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 15–18.

⁷¹ Lietuvos vyskupų 1929 12 14 laiškas Lietuvos Respublikos prezidentui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 23–25.

Prasidėjo beprasmis susirašinėjimas: Episkopatas skundėsi varžymais ir grasino, jog tai virs Lietuvos–Vatikano santykių klausimu, o valdžia atsikirtinėjo, jog grasinimai santykių normalizavimui nepatar-naus⁷². Į šią diskusiją įsitraukė ir krikdemai. Jie, ėmę kalbėti Katalikų Bažnyčios vardu, politiniam režimui pareiškė: jei norima gerų valstybės ir Katalikų Bažnyčios tarpusavio santykių, valstybė turinti „leisti laisvai auklėti visuomenę“, o katalikiško ugdymo laisvės samprata neapsiri-boja teise kurti katalikiškų mokyklų tinklą – katalikiškam auklėjimui „neišvengiamai reikalingos priaugančią jaunuomenę globojančios ir dorinį ugdymą keliančios organizacijos“, todėl Bažnyčia ir rūpinasi, jog katalikiškosioms jaunimo organizacijoms būtų garantuota veikimo laisvė. Krikdemai nevengė politiniam režimui besąlygiškai pareikšti: katalikiško ugdymo klausimais Bažnyčia į kompromisus neis, todėl, jei valdžia nenorinti atviro konflikto su Bažnyčia, lieka vienintelė išeitis – patenkinti jos reikalavimus⁷³. Toks spaudimas politinio režimo nepaveikė, atvirkščiai, tai valdžiai tik įdavė į rankas medžiagą įrodinė-jimui, esą už visų katalikiškųjų organizacijų nugaros stovi krikdemai, kurie esą, vadovaudamiesi savo partiniais interesais, stoja ginti Katalikų Bažnyčios teisių.

MINISTERIJOS APLINKRAŠTIS. 1930 m. birželio 21–23 d. Kaune vykęs ateitininkų III kongresas, sutraukęs tūkstantį moksleivių ateitininkų ir tūkstantį ateitininkų studentų, sendraugių bei svečių, praėjo entuzias-tingai, tačiau buvo paženklintas nerimo, kurį, tiesa, bandyta paslėpti. Kongreso metu Ateitininkų federacijos būklę apžvelgęs jos generalinis sekretorius S. Rauckinas konstatavo, jog po ateitininkų reorganizacinės konferencijos 1927 m. ateitininkų judėjimas pradėtas varžyti: kai kur uždarytos ateitininkų kuopos, negauta leidimų surengti ateitininkams kursų ir metinių konferencijų ir t. t. Tačiau jo kalba buvo veikiau opti-

⁷² Švietimo ministro 1930 01 08 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 28, l. 30–31; Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1930 01 8–9, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 29, l. 31; Kauno arkivys- kupo metropolito 1930 01 17 raštas švietimo ministrui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 29, l. 35–38.

⁷³ „Bažnyčia ir valstybė“, *Rytas*, 1930 01 10, p. 1.

mistinė – esą, „kad ir būta sunkenybių, tačiau veikimas iš esmės ne tik nenusilpęs, bet dar labiau sustiprėjęs“⁷⁴. Kongrese dar kartą buvo pabrėžta, jog ateitininkų judėjimas išlaiko distanciją su politiniais judėjimais. Tačiau šis pareiškimas nenutraukė valdžios metamų ateitininkams kaltinimų srauto, jog šie – krikdemų satelitai. 1930 m. vidurvasarį oficioze skambėjo raginimas neleisti, kad „nekaltais ir kilniais tikslais sukurtos jaunimo organizacijos pasidarytų vieno ar kito asmens ar politinės partijos siekimų priemonė“. Raginta saugoti jaunimą ir „žiūrėti, kad nusipolitikavę demagogai ir iš visuomenės gyvenimo išstumtieji nevykėliai savo nešvariais užmanymais nemindžiotų gražių jaunimo darželių“. Įrodinėta, esą gyvenimas parodęs, jog srovinėms jaunimo organizacijoms sunku išvengti politinių jėgų įtakos, todėl jaunimo organizacijas mokyklose siūlyta apskritai uždrausti⁷⁵. Vyriausybė oficiozo vedamuosiuose teigė nesitaikstysianti su tuo, jog jaunimas į politinę kovą įtraukiamas „daugiausia vardan įvairių internacionalinių idealų“, o tai „dažnai priveda prie tautiškų idealų ir tautiškos ideologijos visiško užmiršimo“, be to, tai esą jaunimą tik atitraukia nuo mokslo⁷⁶. Pabrėžta, jog tik valstybei tenkanti atsakomybė už jaunimo mokymą ir auklėjimą⁷⁷. Prabilta apie grėsmes: moksleivių auklėjimo imtis nori ne tiek pedagogai, kiek „tam tikros pašalinės srovės, daugiau ar mažiau politinėmis partinėmis varšomis nudažytos“⁷⁸. 1930 m. vasarą prorežiminė spauda sistemingai diegė mintį, jog Švietimo ministerijai laikas panaikinti mokyklose jaunimo organizacijas. Katalikų Bažnyčios rankose esanti spauda tuo metu dar vylėsi, jog tokia prorežiminė spaudos mintis Švietimo ministerijoje „visiškai neras jokio atbalsio“ ir švietimo ministras K. Šakenis, pats buvęs gimnazijos direktoriumi, nesiryš uždaryti mokyklose jaunimo organizacijų – tarp jų ir ateitininkų organizacijos⁷⁹.

⁷⁴ A. T., „Trečiasis jubiliejinis ateitininkų kongresas“, *Židinys*, 1930, Nr. 7, p. 79.

⁷⁵ „Jaunimo keliai“, *Lietuvos aidas*, 1930 07 14, p. 1.

⁷⁶ „Jaunimo politikavimas“, *Lietuvos aidas*, 1930 07 23, p. 1–2.

⁷⁷ „Didelis reikalas“, *Lietuvos aidas*, 1930 08 13, p. 1.

⁷⁸ „Auklėjimas mokykloje ir šalia jos“, *Lietuvos aidas*, 1930 08 19, p. 1.

⁷⁹ B. Augūnas, „Moksleivių organizacijos ir „Lietuvos aidas““, *Panevėžio balsas*, 1930 08 20, p. 1.

Jokių Švietimo ministerijos direktyvų, draudžiančių ateitininkų bei kitų organizacijų veiklą mokyklose, iki 1930 m. rudens nebuvo. Tiesa, šią veiklą varžyti jau bandyta ir, suprantama, niekam nebuvo paslaptis valdžios opinija, kuri kryo ateitininkų nenaudai. Vis dėlto Švietimo ministerija pedagogams „geranoriškai“ nepatarinėjo, kaip „teisingai“ spręsti ateitininkų veiklos mokyklose klausimą. Tai rodo ateitininkų veikimo klausimo Panevėžio valstybinėje gimnazijoje sprendimas. 1930 m. sausio 28 d. šios gimnazijos pedagogų taryba sulaukė prašymo leisti gimnazijoje įsikurti ateitininkų kuopai. Negalėdama apsispręsti, kaip vertinti šią organizaciją – „partinės ar nepartinės tendencijos yra ši organizacija“, pedagogų taryba nusprendė kreiptis patarimo į Švietimo ministeriją. Iš ministerijos sulaukė atsakymo, jog šis klausimas – pačios gimnazijos reikalas. Po ilgų diskusijų, vadovaujantis nuostata, jog nors ateitininkų organizacija ir „nėra aiškios partinės tendencijos, bet visgi ji yra jaučiama“, o tai neigiamai veiks mokinius, galiausiai nuspręsta neleisti šiai organizacijai veikti gimnazijoje⁸⁰. Čia būtų galima kiek užbėgti į priekį ir pridurti, jog kai 1930 m. rugsėjo pradžioje Panevėžio gimnaziją pasiekė Švietimo ministerijos aplinkraštis dėl moksleiviškų organizacijų, gimnazijoje veikė tik „Geležinio vilko“ ir šaulių organizacijos⁸¹. Tuo metu, iškilus klausimui dėl skautų (kuriems Švietimo ministerija leido veikti mokyklose) veikimo gimnazijoje įteisinimo, Panevėžio gimnazijos pedagogų tarybos nariai parodė nepasitenkinimą – pasak pedagogų, „skautai, laikydamiesi gana nuošaliai, daugiau pripažįsta skautų centrą negu gimnaziją ir mažai tesiskaito su gimnazija“⁸². Taigi negalima teigti, jog, priimdami sprendimus dėl moksleivių organizacijų veiklos įteisinimo, pedagogai vadovavosi išimtinai į vieną ar į kitą pusę kryptančia valdžios opinija. Neretai patys pedagogai, vadovaudamiesi vien pedagoginiais sumetimais (kaip patys juos suprato), linko riboti

⁸⁰ Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1930 02 21 posėdžio protokolas Nr. 13, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 7, l. 90–91.

⁸¹ Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1930 09 11 posėdžio protokolas Nr. 4, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 7, l. 167.

⁸² Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1930 09 11 posėdžio protokolas Nr. 4, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 7, l. 169.

moksleiviškų organizacijų kūrimąsi mokykloje, jas vertindami kaip nieko gera ugdymui neduodančias ir jų veikloje matydami tik nuoseklus ir romaus gimnazijos darbo trikdymą.

1930 m. rugpjūtį pasklido gandai, jog naujųjų mokslo metų išvakarėse Švietimo ministerija rengiasi mokyklose uždrausti visuomeninių organizacijų veiklą, t. y. mokyklose neliksia jokių moksleivių organizacijų – nei ateitininkų, nei jaunalietuvių. Šie gandai pasiekė ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchus. Vilkaviškio vyskupas Mečislovas Reinys 1930 m. rugpjūčio 30 d. kreipėsi į arkivyskupą J. Skvirecką, siūlydamas paskubėti užbėgti įvykiams už akių – kol dar Švietimo ministerija neišleido atitinkamo įsakymo, perspėti Vyriausybę, jog ateitininkų organizacija yra KVC narys ir jos veikimo laisvę garantuoja konkordatas, todėl ateitininkų uždraudimas būtų ne kas kita kaip Lietuvos konkordato su Vatikanu laužymas⁸³. Netrukus arkivyskupas sulaukė ir moksleivių ateitininkų sąjungos pranešimo apie „besiartinančią nelaimę“ ir prašymo apginti moksleivių ateitininkų veikimo laisvę⁸⁴. Tačiau kai šie raštai pasiekė Kauno arkivyskupo kuriją, Švietimo ministerija jau buvo juos aplenkusi – 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministras pasirašė aplinkraščių „Mokinių organizacijų reikalų“, kuris skelbė, jog ministerija „giliai įsitikinusi, kad moksleivių kuopelės yra žalingos mokymui ir auklėjimui, ryžosi padaryti galą jų atgyventai tradicijai“. Mokyklose veikusių visuomeninių politinių organizacijų moksleivių kuopelės įvertintos kaip atgyvenusi, prieškarinio laikus siekianti tradicija. Teigta, jog šios organizacijos, kurių kuopelėms dažniausiai vadovauja pašaliniai, nieko bendra su mokykla neturintys, be to, su kuria nors politine partija susiję žmonės, kurie netinkamai kišasi į auklėjimą, griauna mokyklos ir mokytojų autoritetą, sukelia tarp mokinių žalingą įtampą ir tik gaišina mokymuisi skirtą laiką, todėl visų visuomeninių organizacijų veiklai mokyklose užveriamos durys. Išimtis padaryta tik skautų organizacijai, teigiant, jog ji „auklėja jaunimą taip, kaip mokyklos drausmė reikalauja,

⁸³ Vilkaviškio vyskupo M. Reinio 1930 08 30 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 1.

⁸⁴ Moksleivių ateitininkų sąjungos 1930 09 04 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 9–10.

ir skatina lygiai visus savo narius rūpestingai mokytis“. Tačiau itin svarbu buvo tai, jog tuo aplinkraščiu valstybė ryžtingai pareiškė sieksianti tapti vieninteliu jaunimo ugdytoju ir su niekuo jaunimo auklėjimo monopoliumi nesidalysianti: „Kas moko, tas turi ir auklėti. Mokymas ir auklėjimas privalo vieningos vadovybės. Tai yra valdžios pareiga ir teisė. Už jaunimo mokymą ir auklėjimą ji atsako prieš tėvus, prieš visuomenę ir prieš visą tautą“⁸⁵.

Formaliai žvelgiant niekas moksleivių organizacijų neuždarė – uždraudė tik jų veikimą mokyklose, tačiau faktiškai tai buvo tolygu organizacijų uždarymui. Taip naujųjų 1930 m. m. pradžios išvakarėse visos jaunimo organizacijos, išskyrus skautus (ir netrukus legalizuotus šaulius), atsidūrė už mokyklos sienų. Tad Kauno arkivyskupui nieko kito nebeliko kaip tik sėsti rašyti konfidencialaus rašto švietimo ministrui ir įrodinėti, jog ateitininkai „nėra politiškai visuomeninio, bet tik religinio ir kultūrinio pobūdžio organizacija“, priklausanti KVC. Švietimo ministrui pareiškta, jog dėl Katalikų akcijai priklausančios organizacijos uždarymo „Episkopatas čia negalės neižiūrėti trukdymo bei varžymo žymios dalies Katalikų akcijos, kuriai pilnai laisvė yra laiduota Konkordato“. Arkivyskupas dar pridūrė, kad jis, suprantama, negali kalbėti Apaštalų Sosto vardu, tačiau mano, jog ateitininkų veikimo varžymą lygiai taip pat įvertins ir Apaštalų Sostas⁸⁶. Matyt, J. Skvireckas vylėsi, jog, konfidencialiai vyriausybei pagrasinus Vatikano vardu, valdžia savo sprendimą, bent jau liečiantį ateitininkų padėtį mokykloje, įvardys kaip „biurokratinį nesusipratimą“ ir atšauks. Tačiau politinis režimas nė nemanė atšaukti savo sprendimo. Švietimo ministras K. Šakenis Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui netrukus išsisukinėdamas atsakė, jog „ateitininkai Švietimo ministerijos neuždaromi ir uždarymo pavojus jiems negresia“, nes Švietimo ministerijos aplinkraštis uždraudžia tik vidurinėse, aukštesniosiose ir specialiosiose mokyklose visų moksleivių kuopelių, išskyrus skautus, veiklą, o religinis moksleivių auklėjimas nenukentės, nes mo-

⁸⁵ „Švietimo ministerijos 1930 m. rugpjūčio mėn. 30 d. aplinkraštis „Mokinių organizacijų reikalai“ vidurinių, aukštesniųjų bendrojo lavinimo ir specialiųjų mokyklų direktoriams“, *Švietimo darbas*, 1930, Nr. 9, p. 392–394.

⁸⁶ Kauno arkivyskupo metropolito 1930 09 05 raštas švietimo ministrui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 4.

kyklose išlieka kapeliono institutas⁸⁷. Formaliai žvelgiant, išties niekas moksleivių ateitininkų organizacijos nepanaikino, vis dėlto draudimas ateitininkams veikti mokykloje buvo tolygus moksleivių ateitininkų organizacijos likvidavimui.

Valdžios sprendimas uždrausti moksleivių organizacijas skaudžiausiai palietė ateitininkus. Regis, visuomenėje nebuvo abejojančių tuo, jog šio žingsnio valdžia griebėsi vien siekdama numarinti moksleivių ateitininkų organizaciją. J. Staugaitis teigė, jog šis politinio režimo žingsnis buvo nukreiptas išties ne prieš ateitininkus moksleivius, bet prieš ateitininkus studentus. Esą A. Smetonos režimas, žinodamas studentų ateitininkų galią (J. Staugaitis paminėjo, jog prie 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo organizavimo bei įgyvendinimo daug prisidėjo studentai ateitininkai), matyt, pabijėjo, kad jie nesurengtų dar vieno valstybės perversmo – šįkart prieš jį, todėl ir nusprendė nukirsti ateitininkų judėjimo šaknis uždrausdamas moksleivių ateitininkų organizaciją⁸⁸. Galbūt politinis režimas ir pagalvojo apie tokią ateitininkų grėsmę, tačiau, mūsų manymu, likviduoti ateitininkų judėjimą pirmiausia siekė ne bijodamas politinio perversmo, bet norėdamas valstybės rankose sukongcentruoti jaunimo ir nacionalinės inteligentijos ugdymą. Taigi politinis režimas niekada nepamiršo, jog ateitininkai yra krikščioniškųjų politinių partijų potencialas.

KOVA DĖL VEIKIMO LAISVĖS. Ateitininkai taip lengvai pasiduoti neketino. Jau rugsėjo 6 d. Ateitininkų federacija išplatino kreipimąsi į visas katalikiškąsias organizacijas, ragindama „kelti griežtą protestą prieš tokį antitautinį, neteisingą, neteisėtą ir nepedagogišką Švietimo ministerijos žygį“⁸⁹. Ateitininkai po aplinkraščio paskelbimo dar mėgino įrodyti valdžiai, jog moksleivių organizacijos tik lavina besimokančiųjų savarankiškumą ir taip tik daugeliu atžvilgių papildė mokyklose teikiamą

⁸⁷ Švietimo ministro 1930 09 10 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 16.

⁸⁸ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 315.

⁸⁹ Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos prezidento 1930 09 06 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 4, l. 56.

lavinimą – esą „pati moderniausia pedagogika remia moksleivių kultūrines organizacijas“⁹⁰. Antanas Maceina, ateitininkų vardu atremdamas ateitininkams metamus kaltinimus politikavimu, įrodinėjo: „Mes nepolitikavome, nepolitikuojame ir nepolitikuosime. Mes nesidomime jokia *partine politika*. Bet mes esame žmonės, esame piliečiai, esame lietuviai! Mes turime pažinti svarbiausius žmonių sugyvenimo ir bendradarbiavimo dėsnius, turime pažinti šių dienų visuomenės santvarką ir savos tautos reikalus <...> mums svarbiau turėti kritiškų pažiūrų apie visuomenę, negu žinoti integralus ir koordinates. Taigi mes šitoj srityj turime lavintis *patys*, padedami vyresniųjų ir už mus daugiau žinančių. Šitas darbas yra ne *politinis*, bet *kultūrinis*“⁹¹. Gindami ateitininkų veikimo laisvę, krikdemų veikėjai, antrindami A. Maceinai, įrodinėjo, jog „visi kaltinimai dėl ateitininkų politikavimo yra pagrįsti grynu nesusipratimu. Jie yra kilę iš to, gana teisingo, konstatavimo, kad ateitininkai, sulaukę subrendimo amžiaus ir tapę pilnateisiais piliečiais, didelėje daugumoje papildė vadinamųjų katalikiškųjų arba krikščioniškųjų politinių grupių eiles“, tačiau „jokiu būdu neleistinas dalykas daryti išvada, kad ateitininkų organizacija yra krikščionių demokratų ar kurios kitos partijos filija, kad ji išauklėja žmones vienai kuriai partijai“⁹².

Aktyvioji katalikų visuomenės dalis ėmė bruzdėti. Katalikų Bažnyčios hierarchai, katalikiškų organizacijų ir krikdemų veikėjai 1930 m. rudenį manė, jog užteks Bažnyčiai savo autoriteto galia pagrūmoti valdžiai ir ši savo sprendimą nedelsdama atšauks. Iš pradžių net visuomeninių organizacijų veikimo mokykloje sustabdymą nenorėta priimti kaip jau įvykusį faktą, teigiant: „Dvasiškoji vyriausybė į ateitininkų uždarymą pažiūrėtų kaip į prieš Katalikų Bažnyčią Lietuvoje pradėtą žūtbutinę kovą. Čia taip lengvai negalės praeiti, kaip kieno manoma“⁹³. Po švietimo ministro aplinkraščio jaunimo organizacijų klausimu pasirodžiusiame „Ateities“ numeryje nuskambėjo kvietimas nepasiduoti

⁹⁰ J. Žvainys, „Gyvybė ar sustingimas?“, *Ateitis*, 1930, Nr. 8–9, p. 321–322.

⁹¹ A. Maceina, „Dabartiniai mūsų rūpesčiai“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 449.

⁹² E. T., „Moksleivijos diferenciacija“, *Židinys*, 1930, Nr. 8–9, p. 172–173.

⁹³ P. Dogelis, „Netikėta naujiena. Ateitininkų uždarymo klausimu“, *Rytas*, 1930 09 02, p. 1.

pesimizmui, laikytis drausmingai ir į ateitį žvelgti optimistiškai: „Reikia manyti, kad mūsų aukštųjų ganytojų ir vadų pastangomis tas stambus nesusipratimas bus likviduotas“⁹⁴.

Švietimo ministerijos sprendimas uždrausti moksleivių ateitininkų veiklą paskatino Lietuvos Episkopatą 1930 m. rugsėjo 16–17 d. susirinkti į neeilinę vyskupų konferenciją ir apsvarstyti moksleivių ateitininkų organizacijos padėties klausimą. Vyskupų konferencija nusprendė, jog sprendimas uždrausti moksleivių ateitininkų veiklą yra neteisėtas ir prieštarauja konkordatui⁹⁵. Netrukus „Tiesos kelyje“ buvo paskelbtas šios Lietuvos vyskupų konferencijos komunikatas, kuriame buvo pareikšta, jog minėtasis švietimo ministro aplinkraštis yra neteisėtas, nes prieštarauja tiek Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo, tiek Lietuvos konkordato su Vatikanu nuostatoms, o moksleivių ateitininkų organizacijos uždarymas „yra jokių būdu nepateisinamas“, nes ši organizacija „nėra politiškai visuomeninė, bet religinio, tautinio, kultūrinio pobūdžio organizacija, esanti vyskupų priežiūroje“. Be to, ši organizacija „yra naudinga tiek Katalikų Bažnyčiai, tiek valstybei“. Katalikų visuomenei nuraminti buvo pareikšta, jog Episkopatas jau „padarė jiems galimų žygių“, kad minėtasis aplinkraštis nepaliestų ateitininkų moksleivių organizacijos⁹⁶. Minėti „galimi žygiai“ – tai Lietuvos vyskupų kreipimasis raštu į ministrą pirmininką protestuojant prieš Švietimo ministerijos aplinkraštį, kuriame buvo pareikšta, jog šis ministerijos aplinkraštis „skaudžiai užgauna katalikų ir jų Bažnyčios teises“ bei ignoruoja Bažnyčios teises ir pareigą rūpintis moksleivių auklėjimu⁹⁷. Tačiau iš ministro pirmininko Episkopatas netrukus sulaukė tokio paties atsakymo, kokį arkivyskupas J. Skvireckas jau buvo gavęs iš švietimo ministro. Suprantama, toks atsakymas Episkopato netenkino.

⁹⁴ K. Bauba, „Tai ne kapas, tai tik pylimas“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 387.

⁹⁵ Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios 1930 09 16–17 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 41.

⁹⁶ „Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios Kaune 1930 m. rugsėjo mėn. 16, 17 d., komunikatas“, *Tiesos kelias*, 1930, Nr. 10, p. 173.

⁹⁷ Lietuvos vyskupų 1930 09 17 raštas ministrui pirmininkui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 31, l. 47.

Į moksleivių ateitininkų veikimo laisvės gynimą įsitraukė visa socialiai aktyvi katalikų visuomenė. Pirmiausia moksleivius ateitininkus ginti stojo studentai ateitininkai. 1930 m. rugsėjo 27–28 d. Kaune įvyko Studentų ateitininkų sąjungos konferencija. Šios konferencijos metu, vieno dalyvio žodžiais tariant, „buvo jaučiamas rimtumas svarstant organizacijai keliamus gyvenimo klausimus, pasiryžimas vykdyti užsimitus darbus ir kovoti su kliūtimis, net tam tikras optimizmas dėl ateities darbų kloties bei sunkumų nugalėjimo“, o ypač „daug gyvumo ir įkarščio sukildavo, kada būdavo paliečiamas moksleivius ateitininkus sutikęs smūgis“. Apskritai ši ateitininkų studentų konferencija tapo veikiau katalikų visuomenės paramos ateitininkų judėjimui demonstracija. Konferencija sulaukė neregėto tokiems renginiams dėmesio – tokio iki tol sulaukdavo tik ateitininkų kongresai: konferencijos dalyvis savo apsilankymu pagerbė Nunciatūra ir dauguma Lietuvos vyskupų. Ateitininkų studentų konferencija virto katalikų visuomenės manifestacija, siuntusia valdžiai žinią, jog valdžios siekiui numarinti ateitininkų moksleivių judėjimą taip lengvai nebus pasiduota. Esą „net iš pažiūros šaltas, atsargus, bet toli matas“ prof. P. Kuraitis kalbėjo „pakeltu tonu, skatindamas dirbti, nenusiminti, o reikiant ir pasiaukoti dėl idėjos dalyko“⁹⁸.

VDU studentai ateitininkai 1930 m. lapkričio 9 d. susirinkime priėmė du trumpus atsišaukimas į katalikų visuomenę; reikalauta grąžinti veikimo laisvę moksleiviams katalikams. Šiuos atsišaukimas pasirašė VDU studentų ateitininkų komitetas: kun. J. Šalčius, K. Mockus ir S. Griškevičius. Vėliau buvo parengtas platesnis atsišaukimas „Katalikiškoji visuomenė“, raginantis rašyti valdžiai peticijas prašant atšaukti švietimo ministro aplinkraščių. „Duokite laisvę katalikams moksleiviams, duokite laisvą katalikams veikimą savoj, jų pačių išvaduotoj Tėvynėj“. Platindami šį atsišaukimą studentai ateitininkai paskutinį 1930 m. lapkričio sekmadienį išvyko į visus didesnius Lietuvos miestelius. Vienur šis atsišaukimas buvo tiesiog paskleistas gyventojams, kitur improvizuoto mitingo metu buvo net viešai perskaitytas. Dėl šio atsišaukimo platinimo

⁹⁸ K. T., „Studentų ateitininkų sąjungos konferencija“, *Židinys*, 1930, Nr. 10, p. 293–294.

būta nemažai sulaikytų ir tardytų, o vėliau buvo sudaryta bendra byla ir Kariuomenės teismo suole atsidūrė 8 studentai ir 4 kunigai⁹⁹.

Katalikų Bažnyčia politiniam režimui leido suprasti, jog ji gali pasinaudoti savo moralinio autoriteto galia ir mobilizuoti visus Lietuvos katalikus ateitininkų teisėms apginti. Politinis režimas tai suprato kaip grasinimą, jog prieš Vyriausybę gali prasidėti net masinės visuomenės nepaklusnumo akcijos, juo labiau kad iš bažnyčių sakyklų jau prasidėjo valdžios kritika. Vyriausybė ėmė rengtis užbėgti už akių galimiems neramumams, į kuriuos galėjo peraugti prasidėjusi agitacija prieš Vyriausybę, varžančią katalikiškųjų organizacijų veiklą. Apskričių valdžia buvo įpareigota atidžiai sekti padėtį ir siekti, kad kiekvienas „viešas Vyriausybės įžeidinėjimo, iškraipytų ir pramanytų žinių, liečiančių Vyriausybės veiklą, skleidimo faktas“ būtų pastebėtas ir atlikta kvota: jei nusikalstama veika bus įtartas pasaulietis, nurodyta kvotai duoti įprastą įstatymų numatytą eigą, o nusikalstama veika įtariamų dvasininkų kvotų dokumentus nurodyta pristatyti Vidaus reikalų ministerijai. Kartu pareikalauta, kad policijos valdininkai atidžiau sektų organizacijų susirinkimus, sektų slaptą moksleivių „srovinių organizacijų“ veiklą, o surinktas žinias nedelsiant praneštų Švietimo ministerijai¹⁰⁰. Taip politinis režimas rengėsi atremti jai mėginamą mesti iššūkį, tačiau veltis į atvirą konfliktą su Katalikų Bažnyčia politinis režimas nenorėjo ir nedrįso.

1930 m. spalio 11 d. Lietuvos Episkopatas paskelbė ganytojišką laišką tikintiesiems, kuriame buvo pabrėžta, jog Katalikų Bažnyčia turi ne mažiau teisių už valstybę ugdymo erdvėje ir šiame ugdyme jaunimo organizacijos atlieka svarbų vaidmenį. Tuo tarpu draudimas mokyklose veikti moksleivių ateitininkų organizacijai yra ir Bažnyčios teisių varžymas, ir Lietuvos konkordato su Apaštalu Sostu laužymas. Ateitininkų veikimo laisvė ginta primenant, jog ateitininkai yra Katalikų veikimo centro narys, o šio centro veikimo laisvę gina konkordatas. Episkopatas pareiškė: „Mes, katalikai, prieš tokius darbus turime kelti savo balsą,

⁹⁹ J. Girnius, *Raštai*, t. 4, Vilnius, 2001, p. 507–508.

¹⁰⁰ VRM Piliečių apsaugos departamento 1930 10 06 raštas apskričių viršinin-kams, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 161, l. 1–2.

kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams sugrąžinta jų draugijos laisvė¹⁰¹.

Vyriausybė nuogaštavo, jog šio ganytojiško laiško skaitymas visose Lietuvos bažnyčiose artimiausią sekmadienį pamaldų metu, palydėtas kunigų pamokslų, nukreiptų prieš valdžią, gali virsti masine antivyriausybine tikinčiųjų kampanija. Nedrįsdama gilinti konflikto su Katalikų Bažnyčia, Vyriausybė iš pradžių pasirinko akylaus stebėtojo poziciją – apskričių viršininkams buvo įsakyta pasirinkti, jog sekmadieninio pamokslų turinį fiksuotų policijos valdininkai, o jei pamoksle nuskambėtų antivyriausybinių pareiškimų, apie tai skubiai pranešti ir laukti nurodymo atlikti kvotą¹⁰².

Piliečių apsaugos departamento duomenimis, minėtas ganytojiškas laiškas 1930 m. lapkričio 1–16 d. buvo perskaitytas 458 (iš 516) bažnyčiose, o antivyriausybinių kunigų agitacija skaitant ganytojišką laišką palydėta 113 bažnyčių¹⁰³: Salako bažnyčios klebonas, perskaitęs vyskupų laišką, nuo savęs pridėjo, jog Lietuvoje vyskupai ir kunigai persekiojami taip pat kaip bolševikinėje Rusijoje¹⁰⁴, Tauragės klebonas pareiškė, jog ateitininkų veiklos mokyklose uždraudimas reiškia tą patį, kaip uždrausti katalikams melstis¹⁰⁵, o Telšių bažnyčios klebonas paragino tikinčiuosius nenurimti tol, kol valdžia neištaisys savo klaidos, padarytos uždraudžiant ateitininkų veikimą mokyklose¹⁰⁶. Ganytojišką laišką palydėjusiuose priešiškuose valdžiai pamoksluose Vyriausybės sprendimas uždrausti moksleivių organizacijų veiklą įvertintas kaip neleistas valdžios kiši-

¹⁰¹ „Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų ganytojiškas laiškas“, 1930 10 11, *Tiesos kelias*, 1930, Nr. 11, p. 177–182.

¹⁰² VRM Piliečių apsaugos departamento 1930 10 30 telefonograma Nr. 625 apskričių viršininkams, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 161, l. 3.

¹⁰³ Žinios apie Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų išleisto ganytojiško laiško skaitymą, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 161, l. 37.

¹⁰⁴ Zarasų apskrities viršininko 1930 11 24 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 186.

¹⁰⁵ Tauragės apskrities viršininko 1930 11 04 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 39.

¹⁰⁶ Telšių apskrities viršininko 1930 11 04 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 54.

masis į Bažnyčios reikalus ir tikinčiųjų teisių varžymas. Tikintieji raginti nenusileisti. Pasigirdo patarimų tikintiesiems „klausyti Dievo įsakymo, o ne valdžios“, o kai kur net raginimų surengti pilietinio nepaklusnumo akcijas, tačiau versti valdžios niekas neragino. Apibendrinant valdžiai nemalonus kunigų pamokslus, palydėjusius ganytojišką laišką, galima pasakyti, jog raginta, kanauninko Sarapo žodžiais tariant, kovoti „leistinomis priemonėmis evoliucijos keliu“¹⁰⁷.

Netylėjo ir Bažnyčios hierarchai. Jie iš sakyklų tikintiesiems priminė, jog katalikų vaikai turi būti mokomi katalikų mokyklose, o moksleivių ateitininkų organizacijos panaikinimas įvertintinas kaip neteisėtas valdžios aktas ir kėsಿನimasis į religinį jaunuomenės auklėjimą¹⁰⁸. Vyskupas M. Reinys ragino „kelti balsą prieš dabartinę Lietuvos neteisėtą Vyriausybę“, kuri neteisėtai pasielgė su moksleivių ateitininkų organizacija, uždrausdama jos veiklą mokyklose¹⁰⁹. Katalikų organizacijų veiklos varžymą vyskupas J. Kukta pavadino tautininkų siekiu visuomenės akyse sugriauti vyskupų ir kunigų autoritetą, o „dvasiškius ir pasauliečius Katalikų centro veikėjus suvaryti į bažnyčią ir uždaryti tarp keturių jos sienų“¹¹⁰.

Atsakydamas į Episkopato ganytojišką laišką, politinio režimo atrama esančios Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriatas parengė ir išplatino atsišaukimą „Ko jie nori?“ Šiame atsišaukime Katalikų veikimo centras, kurio narys buvo ir Ateitininkų federacija, apkaltintas politikavimu: „Veik visi krikščionių demokratų lyderiai, įsitikinę, kad per krikščionių demokratų partiją valdžion greit nesugrįši, suėjo į Katalikų veikimo centrą ir ten ėmė politikuoti. Čia, po religine skraiste pasislėpus, jie norėjo pelnyti mūsų tikinčios visuomenės užuojautos <...> Katalikų veikimo centras šiandien virto politine organizacija, siekiančia prarastos

¹⁰⁷ Kunigų pamokslų, lydėjusių ganytojiško laiško skaitymą bažnyčiose 1930 11 01–16, santraukos, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 226, l. 192–226.

¹⁰⁸ Kunigų pamokslų, pasakytų įvairiose bažnyčiose 1930 11 23, santraukos, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 226, l. 180.

¹⁰⁹ Piliečių apsaugos departamento direktoriaus 1931 03 30 raštas užsienio reikalų ministrui, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 205, l. 298.

¹¹⁰ Trakų apskrities viršininko 1931 02 16 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 178, l. 181.

valdžios“. Po šio kaltinimo iškeltas retorinis klausimas: ar gali moksleiviai priklausyti politine organizacija tapusiam Katalikų veikimo centrui? O į Episkopato rėmimąsi konkordatu, ginant ateitininkų veikimo laisvę, buvo atkiršta, jog „ne dvasiškių reikalas konkordatą (sutartį) aiškinti“ – tai gali daryti tik pasirašiusios šalys – Lietuvos Vyriausybė arba Vatikanas¹¹¹. Reiktų pridurti, jog tokie tautininkų pareiškimai buvo ne propagandinės kovos vaisius – politinis režimas, žvelgdamas į KVC, jame pirmiausia matė susibūrusius buvusius krikdemų veikėjus ir tai savaime kėlė įtarumą, jog KVC gali virsti krikdemų filialu, o visi nariai, taigi ir moksleiviai ateitininkai, bus įtraukti į politinę kovą¹¹².

Iš esmės 1930 m. rudenį užvirė tikras propagandinis karas tarp Vyriausybės ir Katalikų Bažnyčios. Politinis režimas, naudodamasis savo rankose esančiu biurokratiniu aparatu ir kitais administraciniais ištekliais, organizavo visuomenės paramos balsus Vyriausybės politikai, o Katalikų Bažnyčią kaltino politikavimu. Tuo tarpu dvasininkija ėmė organizuoti tikinčiųjų peticijas Vyriausybei ir prezidentui, reikalaujama atšaukti katalikiškųjų organizacijų veiklos varžymus, o pamokslų metu piešė niūrų tikinčiųjų persekiojimo Lietuvoje paveikslą, nevengdama gerokai sutirštinti spalvų – pavyzdžiui, teigdama, jog „Kristaus mokslo sekėjais – katalikais pilnai pripildyti visi kalėjimai ir Varnių koncentracijos stovykla“¹¹³, jog „mokyklose mokytojai daugiausia yra bedieviai, blogai auklėja mokinius, plėšo nuo mokinių krūtinių kryželius“¹¹⁴. Buvo gąsdinama, jog „Vyriausybė norinti padaryti katalikus masonais“¹¹⁵ ir „artinasi laikas, kada visi katalikų kunigai ir vyskupai bus kišami į kalėjimus“¹¹⁶.

¹¹¹ Ko jie nori? [Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriato atsišaukimas], Kaunas, b. m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 653, l. 141–142.

¹¹² „Valstybės santykiai su Bažnyčia“, *Lietuvos aidas*, 1930 10 31, p. 1–2.

¹¹³ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Ruokio kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 46, l. 10.

¹¹⁴ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Kazio Rankelės kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 80, l. 2.

¹¹⁵ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Prano Kazlausko kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 60, l. 2.

¹¹⁶ VRM Kriminalinės policijos valdybos kun. Stasio Švėgždos kvotos byla. 1931–1932 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 75, l. 2.

Tikintieji raginami nepasiduoti „masonų valdžios“ spaudimui ir, jei nenori sulaukti, kai „policininkai trauks kunigą iš sakyklos ir nuo alto-riaus mišias laikant“, privalo kovoti¹¹⁷. Iš karštesnių pamokslininkų lūpų išsprūdo raginimas „kovoti prieš Vyriausybę net iki kraujo praliejimo“¹¹⁸. Agitacijai naudotas ir kalėdojimo metas. Ukmergės apskrities viršininkas Piliečių apsaugos departamento direktoriui 1930 m. gruodį, skųsdamasis Balninkų parapijos vikaro Ruokio aktyvumu, rašė: „Priėjo tiek, kad kun. Ruokį turi sekoti policininkas ir skirstyti jo susirinkimus“¹¹⁹.

Tačiau užversti valdžios masinėmis tikinčiųjų peticijomis nepavyko – kaimo žmogus nenorėjo įsitraukti į valdžios ir Katalikų Bažnyčios konfliktą ir net stodamas pastarosios pusėje neskubėjo pasirašinėti peticijų. Neskubėjo eiti ir į klebonų organizuojamus agitacinius susirinkimus, svarstydamas panašiai kaip vienas pilietis iš Vilkijos: „Kuriam tikslui aš eisiu į susirinkimą! Kad pasiklausyti atvykusio kunigėlio ar studento agitacinės kalbos? Kad vėliau reiktų bereikalingai laikas gaištuoti, vaikščioti į policiją ir t.t.“¹²⁰ Valstiečiai linko geriau sugadinti santykius su klebonu nei su valdžia – nesantaika su pastarąja, jų akimis, buvo tiesiog „didesnis blogis“. Kai kur iš visuomenės net pasigirdo balsų, raginančių valdžios atstovus sudrausti kunigus dėl tikinčiųjų kiršinimo prieš Vyriausybę ir nusistebėjimo, kodėl ji į šią agitaciją žiūrinti pro pirštus. Išties Piliečių apsaugos departamentas pro pirštus nežiūrėjo – nuo 1930 m. lapkričio iki 1931 m. kovo mėn. šio departamento nurodymu kunigams dėl jų agitacijos bažnyčiose ir įvairiuose susirinkimuose buvo iškelta apie 80 bylų¹²¹.

¹¹⁷ Kvotos valdininko 1930 12 27 raportas Kriminalinės policijos III rajono viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 93, l. 1.

¹¹⁸ Kėdainių apskrities viršininko 1931 01 12 raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 110, l. 2.

¹¹⁹ Ukmergės apskrities viršininko 1930 12 11 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 75.

¹²⁰ Vilkijos policijos punkto 1931 m. sausio mėn. politinių partijų veikimo apžvalgos santrauka Kriminalinės policijos VI rajono viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 564, l. 132.

¹²¹ *Piliečių apsaugos departamento žinios*, 1931 03 14, Nr. 2; LCVA, f. 378, ap. 3, b. 562, l. 1.

Uždraudęs moksleivių ateitininkų veiklą, politinis režimas į visų organizacijų veiklą ėmė žvelgti įtariau, tačiau į katalikiškų – pirmiausia; jei tik kildavo bent menkiausias įtarimas dėl šių organizacijų politinio lojalumo, jos negaudavo leidimų šaukti susirinkimus. Tuo tarpu su valdžios leidimu vykstančiuose organizacijų susirinkimuose sėdėjo policininkai, akylai sekdami iš anksto suderinto susirinkimo programą bei dalyvių kalbas; jie galėjo bet kuriuo momentu susirinkimą nutraukti, jei išgirdavo, kad susirinkimo organizatoriai bando nutolti nuo suderintos programos ar kalba tai, kas jiems pasirodė esant „priešvalstybiška“.

Paaštrėjusį valdžios „dėmesingumą“ pajuto ir kita masinė katalikiškoji jaunimo organizacija – pavasarininkai (taip vadinti Lietuvos katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ nariai). Tačiau šios organizacijos, vienijančios iš esmės kaimo katalikų jaunimą, politinis režimas beatodairiškai nesiekė numarinti, veikiau buvo jos veikimui abejingas. Justinas Staugaitis tokį valdžios pakantumą pavasarininkams aiškino tuo, jog šie „taip giliai Lietuvoje buvo įleidę šaknis, kad vienu ministerio plunksnos brūkšniu jų nepanaikinsi“, be to, esą politinį režimą varžė konkordatas, garantavęs katalikiškosioms organizacijoms veikimo laisvę, todėl šis nusprendęs pavasarininkus ne uždrausti, bet įveikti su konkuruojančių provyriausybinių jaunimo organizacijų – jaunalietuvių ir Jaunųjų ūkininkų ratelių pagalba¹²². Išties politinis režimas tokia taktika naudojosi, tačiau pavasarininkai, vienijantys dievobaimingą kaimo jaunimą, tikrai nebuvo ta organizacija, prieš kurią ši taktika buvo naudojama pirmiausia. Manome, jog politiniam režimui tiesiog atrodė neverta didesniu „dėmesiu“ pamaloninti menko intelektualinio potencialo jaunimo organizaciją, kurios nariai nepasižymėjo nei ypatingu socialiniu veiklumu, nei didesnėmis visuomeninio veikimo ambicijomis (lyginant su ateitininkais). Tiesa, ši organizacija darė įspūdį narių skaičiumi, tačiau šie nariai, regis, dažnai patys gerai nesuprato, kokia jų misija ir ką jie turi veikti, – to ateitininkams prikišti nebuvo galima.

Katalikų visuomenė nestokojo savų spaudos organų, tačiau galimybė juose prabilti apie katalikiškųjų organizacijų varžymą ir ginti šių organizacijų teises buvo menka, – cenzūra negailestingai braukė visa, kas jai

¹²² J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 316.

atrodė esant nukreipta prieš valdžią. Dėl šios priežasties susibūrė slaptas ateitininkų studentų būrelis, pasivadinęs Katalikų akcijos komitetu, pasiryžęs slapta leisti ir platinti informacinius biuletenius apie tai, ką cenzūra uždrausdavo spausdinti katalikų spaudoje. Šiuos biuletenius, kuriuose užteko vietos ir aštriems pamfletams, nukreiptiems prieš pirmuosius valstybės asmenis, minėtasis komitetas pasirašinėjo inicialais „K.A.K.“, todėl jo narius imta vadinti „kakininkais“. Studentų ateitininkų iniciatyvą įžengti į slaptosios politinės veiklos erdvę katalikų visuomenės veikėjai sutiko skirtingai. Pranas Dovydaitis tokiam veikimui pritarė, o Stasiui Šalkauskiui tai labai nepatiko – ne kartą, Juozo Ereto teigimu, jis įrodinėjęs P. Dovydaičiui, jog katalikams nederėtų imtis slaptosios veiklos¹²³ ir negailestingai smerkė tokius kovos metodus įrodinėdamas: „Reik pagaliau suprasti, kad tos kovos priemonės, kurių griebėsi K.A.K. „riteriai“, netinka ne tik katalikiškajai akcijai, bet ir grynai politiniam veikimui. Paskvilių ir pamfletų metodai ne tiek yra kenksmingi tiems, prieš ką jie yra atkreipti, kiek kompromituoja tuos, kas juos pavartoja savo kovoje. Šituo atžvilgiu kakininkų akcija yra didžiausias nusižengimas prieš pačią katalikiškąją akciją, kurios vardan ji yra varoma. Iš kakininkų Katalikų Bažnyčiai tiek yra naudos, kiek iš fokstrotininkų arba degutininkų“¹²⁴.

Visos Katalikų Bažnyčios ir katalikų visuomenės pastangos priversti valdžią atšaukti savo sprendimą ateitininkų atžvilgiu buvo bevaisės, tačiau ir valdžios lūkesčiai numarinti ateitininkų moksleivių organizaciją tyliai, savame kieme, neišsipildė. Episkopatas šį klausimą internacionalizavo, paversdamas jį Lietuvos ir Vatikano santykių klausimu, o tiksliau, klausimu dėl konkordato vykdymo. Tuo metu polemika dėl konkordato vykdymo jau buvo prasidėjusi – jau anksčiau kai kuriuos politinio režimo žingsnius švietimo srityje (universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto reformą, kelių privačių katalikiškų gimnazijų suvalstybinimą) Episkopatas įvertino kaip konkordate numatytų įsipareigojimų laužymą. Tad Švietimo ministerijos sprendimas dėl moksleivių ateitininkų

¹²³ J. Girnius, *Raštai*, t. 4, p. 512.

¹²⁴ S. Šalkauskis, „Vykdomojo ateitininkų vajaus reikalu“, *Ateitis*, 1932, Nr. 6, p. 298.

buvo tik paskutinis lašas, perpildęs Lietuvos Episkopato kantrybės taurę. Ypatingų pastangų ateitininkų klausimą paversti Lietuvos ir Vatikano santykių klausimu Episkopatui imtis nereikėjo, nes Lietuvos ir Vatikano santykiai jau nuo 1929 m. pabaigos buvo paženklinėti krizės. Be to, Vatikano nuncijus Riccardo Bartoloni taip pat nebuvo pasyvus politinio režimo ir Episkopato konflikto stebėtojas. Nuncijus ir iki tol, nepaisydamas savo diplomatinio statuso, nevengė dalyvauti įvairiuose katalikų organizacijų renginiuose net iš anksto žinodamas, jog renginys gali įgyti antivyriausybinių pobūdį ir atvirai stoji Lietuvos Episkopato pusėn. 1930 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos Vyriausybei jis įteikė notą, kurioje ultimatyviai buvo pareikšta: jei Švietimo ministerija neatšauksianti savo aplinkraščio dėl moksleivių organizacijų veiklos mokyklose, tai Vatikanas šį Švietimo ministerijos žingsnį įvertins kaip Konkordato XXV straipsnio laužymą¹²⁵. Vatikano atstovas R. Bartoloni jautė pareigą visapusiškai remti Lietuvos Episkopato poziciją ir Vatikane. Tai netrukus pajuto Lietuvos atstovas Vatikane J. Šaulys. Jis apkaltino R. Bartoloni nesugebėjus konflikto metu išsaugoti neutralumo ir didinant įtampą¹²⁶. Tačiau Lietuvos valdžios laikysena taip pat nebuvo santūri – atsakydamas į žurnalisto klausimą, ar Vyriausybės veiksmai katalikų jaunimo organizacijų atžvilgiu nesukomplicuos santykių su Šventuoju Sostu, Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius ironiškai pasakė: „Kadangi Vatikanas neturi armijos, jokių komplikacijų būti negali“. Rugsėjo 23 d. R. Bartoloni įteikė protesto notą dėl šio pareiškimo. Tuo metu padėtis R. Bartoloni jau atrodė tokia komplikuota, jog jis neatmetė net diplomatinių santykių tarp Vatikano ir Lietuvos nutraukimo galimybės¹²⁷.

Katalikų visuomenės nepasitenkinimui neslopstant, net stiprėjant, o Lietuvos Episkopatui vis ryžtingiau ginant savo pozicijas, Lietuvos valdžia nejuokais sunerimo. Ji nuogaštavo, jog netikėtai kilęs platus katalikų visuomenės nepasitenkinimas ir net mėginimas priešintis nesulauktų

¹²⁵ Vatikano 1930 09 17 nota Lietuvos Vyriausybei, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 143.

¹²⁶ Lietuvos atstovo Vatikane 1930 11 15 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 75–76.

¹²⁷ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 558.

aktyvaus Vatikano palaikymo. Valdžia nuogaštavo, jog patyręs Vatikano palaikymą katalikų visuomenės pasipriešinimas valdžiai nesutramdomai įsisiūbuotų ir virstų rimtesniu dalyku nei peticijų Respublikos prezidentui rašymas. 1930 m. lapkričio 8 d. Lietuvos atstovas Vatikane sulaukė Lietuvos URM telegramos, įsakančios savo nuožiūra imtis prevencinių žingsnių, bandant užkirsti kelią, kad nei Lietuvos Katalikų veikimo centro akcijos, nei ryžtingesnė Episkopato pozicija nesulauktų Vatikano palaikymo¹²⁸. Lietuvos pasiuntinio Vatikane J. Šaulio mėginimai paveikti Vatikano poziciją naudos davė mažai. 1930 m. lapkričio 17 d. per audienciją pas popiežių iš jo lūpų išgirdo: „Nereikėję daryti konkordato, jei temanoma jį tik šiokiu tokiu būdu pildyti“¹²⁹. 1930 m. gruodžio viduryje Lietuvos atstovas Vatikane pranešime Lietuvos URM rašė: „Laukti iš Vatikano pusės kokių nusileidimų „Ateitininkų“ organizacijos klausimu nėra ko <...> Vatikanas bus kietas kaip uola ir nenusileis“. Ir pridūrė: esą Vatikanui ne taip svarbu, ar ateitininkų organizacija liks mokykloje, ar ji veiks už jos sienų, tačiau šis niekada nesutiks, jog ateitininkų organizacija, būdama integrali Katalikų akcijos dalis, liktų uždrausta kaip organizacija. Po audiencijos pas popiežių J. Šaulio nuomonė, jog kilęs krašte bruzdėjimas dėl ateitininkų „nėra, be abejo, be Vatikano mostelėjimo“, tik sustiprėjo. Pasiuntinys dar pridūrė, jog nėra jokios vilties Vatikaną įkalbėti, kad Lietuvos katalikų „pasipiktinimas“ būtų tuoj nutildytas¹³⁰.

Netrukus – 1930 m. gruodžio 20 d. Lietuvos valdžia sulaukė dar vienos Vatikano notos, kur moksleivių ateitininkų veiklos draudimas įvardytas kaip nusižengimas konkordato principams ir pareikšta viltis, jog Lietuvos Vyriausybė ras būdą patenkinti teisėtus Episkopato reikalavimus dėl Katalikų akcijos ir moksleivių: leis ateitininkams veikti kaip anksčiau ar bent jau leis moksleiviams organizuotis Katalikų akcijoje už

¹²⁸ Lietuvos užsienio reikalų ministro 1930 11 08 telegrama Lietuvos pasiuntiniui Vatikane, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 82.

¹²⁹ Lietuvos atstovo Vatikane 1930 11 17 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 73.

¹³⁰ Lietuvos atstovo Vatikane 1930 12 12 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 7–9.

mokyklos sienų¹³¹. Savo ruožtu Lietuvos valdžia įrodinėjo, jog Švietimo ministerijos aplinkraštis neprieštarauja konkordato nuostatoms. Tuo tarpu nuncijus R. Bartoloni, vykstant aštriai polemikai tarp Vyriausybės ir Bažnyčios, ir toliau nevengė veiksmų, nesuderinamų su jo, kaip diplomato, padėtimi. Dalyvaudamas protesto mitinge, kurį suorganizavo Bažnyčia prieš Vyriausybę, jis tarsi demonstravo, jog Vatikanas apribuoja Lietuvos dvasininkijos antivyriausybinių veiklų. Lietuvos valdžia tokios nuncijaus laikysenos toleruoti neketino¹³². Toks nuncijaus elgesys ir atitinkama Vatikano laikysena (toleravimas nediplomatines nuncijaus laikysenos ir dvasininkų politikavimo bei Vatikano notų tonas) Lietuvos diplomatams tuo metu piršo, kaip regėjosi, vienintelę išvadą: nuncijaus įtikintas Vatikanas „pasiryžo padėti, kad ir netiesioginiu būdu krikščioniškai mūsų opozicijai grįžti į valdžią“¹³³. Iš esmės nuncijaus dėka Lietuvos valdžia susidarė nuomonė, jog Vatikanui rūpi ne tikinčiųjų, bet krikdemų problemos. Lietuvos ir Vatikano diplomatinė dvikova baigėsi tuo, kad nuncijus R. Bartoloni 1931 m. birželio 5 d. buvo paskelbtas *persona non grata* ir išprašytas iš Lietuvos. Vatikanas ir Lietuva atsidūrė ties diplomatinių santykių ir konkordato nutraukimo slenkščiu, tačiau peržengti slenkstį nesiryžo nė viena šalis. V. Žalio nuomone, šią Lietuvos ir Vatikano santykių krizę nulėmė keletas priežasčių: „Prie pirmųjų priskirtume vidaus partinę kovą Lietuvoje, kurioje krikdemai konkordatą naudojo kaip įrankį kovoje su tautininkų valdžia. Kita vertus, tenka pripažinti, kad lenkiškuoju pavyzdžiu sudarytas Lietuvos konkordatas su Vatikanu toli gražu nebuvo optimalus sprendimas Lietuvai. Skubėdama pasirašyti konkordatą su Vatikanu A. Voldemaro Vyriausybė ne visai suvokė prisiimamų įsipareigojimų apimtį. Tas skubėjimas tautininkų valdžiai vėliau brangiai kainavo, kadangi prisiimti įsipareigojimai buvo sunkiai suderinami su tuometinėmis Lietuvos realijomis“¹³⁴.

¹³¹ Vatikano 1930 12 20 nota Lietuvos Vyriausybei, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1064, l. 48.

¹³² V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 559.

¹³³ Lietuvos pasiuntinio prie Šv. Sosto J. Šaulio 1931 03 28 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1096, l. 6.

¹³⁴ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 574.

Tik spėjus nepageidaujamu paskelbtam nuncijui išvykti iš Lietuvos, Respublikos prezidentas A. Smetona, apsilankęs vykusiame Dr. Basanavičiaus mokytojų sąjungos suvažiavime pasakė kalbą, kurioje pabrėžė, jog valstybė savo įtaka švietimo erdvei su niekuo nesidalins, o reiškiančiai pretenzijas į švietimą Katalikų Bažnyčia buvo atsakyta: „Yra stipri srovė, kuri tvirtina, kad tik viena Bažnyčia tegalinti dorai auklėti jaunimą. Argi taip? ... Niekas Lietuvoje negina Bažnyčios bendradarbiavimo auklėjime. Tai rodo ir mūsų įstatymai. Bet niekur pasaulyje tauta nėra išsižadėjusi šios teisės Bažnyčia, neišsižadės ir lietuviai. Tai kam be reikalo irzti ir zirzti savybėje?“¹³⁵. Tai buvo tarsi politinio režimo deklaracija, skelbianti, jog savo politikos švietimo srityje ji nekeisianti ir savo nuostatos ateitininkų atžvilgiu nerevizuosianti.

Tik 1931 m. gale, į Kauną atvykus naujam popiežiaus pasiuntiniui Antonio Aratai, Lietuvos ir Vatikano santykiai pradėjo normalizuotis. Naujasis Vatikano pasiuntinys netrukus įteikė notą, siūlančią atnaujinti derybas dėl konkordato vykdymo. Prireikė dar devynių mėnesių, kad 1932 m. rugsėjį prasidėtų S. Lozoraičio ir A. Aratos dialogas, kurio metu bandyta parengti konkordatą aiškinantį dokumentą¹³⁶. Naujasis Vatikano atstovas, tik atvykęs į Lietuvą, valdžios atstovams pasižadėjo laikytis atokiai nuo šalies vidaus gyvenimo, neišskiriant nė viešo katalikiškų organizacijų gyvenimo. A. Arata išties, atvirksčiai nei jo pirmtakas, laikėsi atokiai nuo šalies vidaus politinio gyvenimo ir nesidavė įtraukiamas į politikuoti bandančių katalikiškų organizacijų akcijas. Tačiau toks A. Aratos „pasyvumas“ – taip tokią diplomato laikyseną vertino nemaža Lietuvos dvasininkų – netrukė jam reikalauti, kad Lietuva vykdytų konkordato įsipareigojimus. Naujojo popiežiaus pasiuntinio laikysena buvo diplomatiškai santūri, o diplomatiniai žingsniai nepalyginamai konstruktyvesni nei jo pirmtako. Suprasdamas, jog Lietuvos politinis režimas visų savo sprendimų, kurie laužo konkordato nuostatas, neatšauks, jis moksleivių ateitininkų klausimu pasiūlė kompromisą: Vatikano vardu pažadėjo panaudoti visą savo įtaką, kad KVC ir Episkopatas susilaikytų nuo valdžios

¹³⁵ Iš p. Respublikos prezidento kalbos, pasakytos birželio 7 d. D-ro Basanavičiaus mokytojų sąjungos suvažiavime, *Lietuvos aidas*, 1931 06 08, p. 1.

¹³⁶ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 576.

kritikos, o mainais paprašė valdžią netrukdyti Katalikų akcijos veikimo laisvės ir aukštesniųjų mokyklų moksleiviams leisti burtis į už mokyklos sienų esančius Katalikų akcijos būrelius¹³⁷. Nuo šio pasiūlymo prasidėjo abipusis judėjimas link derybų dėl konkordato taikymo.

Užbėgant į priekį reikia pridurti, jog diskusijos ir derybos dėl konkordato vykdymo užsitęsė iki pat Lietuvos nepriklausomybės praradimo, per tą laiką kelis kartus nutrūkusios ir vėl atnaujintos, tačiau vieningos nuomonės dėl konkordato aiškinimo tarp Lietuvos ir Vatikano taip ir nebuvo pasiekta. Derybų dėl konkordato aiškinimo neskubino nei Vatikanas, nei Lietuva. Tai lėmė, jog ketvirtajame dešimtmetyje pagrindiniu Vatikano diplomatų rūpesčiu tapo siekis konkordatais ir kitokiais tarpvalstybiniais susitarimais maksimaliai apginti Katalikų Bažnyčios teises demokratinės raidos kelio atsisakiusiose totalitarinėse valstybėse. Vatikanas manė, jog iškovojus daugiau veikimo laisvės įvairiems Katalikų Bažnyčios institutams totalitarinėse valstybėse, tarkime, nacistinėje Vokietijoje, bus gerokai lengviau derėtis dėl konkordato aiškinimo ir taikymo praktikos kitose šalyse, kur politinis režimas buvo nepalyginamai nuosaikesnis. Tai suprato ir politinis režimas Lietuvoje, kuris įdėmiai sekė Vatikano užsienio politiką – pirmiausia pastarosios žingsnius ir pasiekimus Italijoje ir Vokietijoje, kurios siekė maksimaliai aprėžti Bažnyčios viešo veikimo erdvę. Tuo metu Italijos fašistams jau buvo pavykę gerokai aprėžti Katalikų Bažnyčios viešo veikimo laisvę, tačiau taškas nebuvo padėtas. Tokia Italijos fašistų patirtis tautininkams atrodė sektinas pavyzdys, todėl iš šalies į šiuos procesus žvelgiantis ir taip pat minimalizuoti Katalikų Bažnyčios įtaką šalies vidaus gyvenime siekiantis Lietuvos politinis režimas neskubėjo derėtis dėl konkordato aiškinimo, vildamasis, jog Vatikano diplomatinės nesėkmės jam išeis į naudą. Taip Lietuvos ir Vatikano derybos įgijo keistą permanentinį pobūdį, o konkordato aiškinimo klausimas paradoksaliai buvo sprendžiamas Vakarų Europos politiniame kraštovaizdyje. Tokiame painiame rezginyje atsidūrė moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimas ketvirtajame dešimtmetyje.

¹³⁷ Vatikano atstovo Lietuvoje A. Aratos 1932 04 21 raštas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 26–30.

SKAUTAI IR JAUNALIETUVIAI. Politinis režimas, siekdamas savo rankose monopolizuoti jaunimo ugdymą, veikė kur kas subtiliau, nei brutaliai iš ugdymo erdvės šalindamas tuos, kurie politiniam režimui neketino geruoju perleisti turėtąjį ugdymo barą. Ta pačia taktika vadovautasi ir jaunimo organizacijų, kurios jaunimo ugdymo srityje vaidino reikšmingą vaidmenį, atžvilgiu. Politinis režimas nesiryžo vienu mostu ateitininkus tiesiog pakeisti jaunalietais – atvirai provyriausybine jaunimo organizacija. Drastiškai spręsti jaunimo organizacijų klausimo politinis režimas nesiryžo dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, nuosaikus autoritarinis politinio režimo pobūdis sąlygojo, jog valdžia rinkosi nuosaikesnes prievartos priemones, nei beatodairišką politinių konkurentų šalinimą, todėl nesiryžo vienu mostu uždrausti visų jai nepatinkančių jaunimo organizacijų ir vienintelę galimą jaunimo organizaciją palikti jaunalietais. Antra, politinis režimas savo drastiškais veiksmais nenorėjo išprovokuoti atviro konflikto su Katalikų Bažnyčia. Trečia, galima daryti prielaidą, jog politinio režimo švietimo politikos architektus tuo metu jau turėjo kankinti didelės abejonės, ar tarp gimnazistų populiarumo stokojuojantys jaunalietai pajėgs bent jau artimiausiu laiku prilygti savo įtaka ateitininkams. Visa tai skatino įvertinti visas galimas alternatyvas sprendžiant jaunimo organizacijų klausimą. Matyt, tuomet ir gimė sumanymas pasinaudoti skautų judėjimo potencialu, kuris, žvelgiant politinio režimo akimis, turėjo nemaža privalumų. Visų pirma šis judėjimas nebuvo politiškai angažuotas ar bent jau simpatizuojantis kuriai nors politinei jėgai. Be to, šis savo esme apolitinis ir tarptautinis judėjimas pabrėžė religijos ir tautiškumo vertybes, kurias skelbė ir nacionalizmo ideologiją išpažįstantis politinis režimas. Galiausiai skautų judėjimas buvo populiarus tarp jaunimo – netrūko skautų, kurie tuo pat metu priklausė ir ateitininkų organizacijai. Taigi dėl savo apolitiškumo, pabrėžiamų tautinių vertybių ir populiarumo skautų judėjimas ir atkreipė valdžios dėmesį; buvo nuspręsta jį pajungti savo įtakon. Tikėtina, jog valdžia pagalvojo ir apie tai, kad tarptautinis skautų judėjimo pobūdis ir jo populiarumas kitose katalikiškose šalyse užkirs kelią galimybei (ar bent jau minimalizuos) politiniam režimui mesti kaltinimus, jog šis proteguojantis ir visiems persantis katalikų jaunimui svetimą skautų judėjimą.

Kai politinis režimas ėmė rodyti pirmuosius palankumo ženklus skautams, netruko pasigirsti vieno kito katalikų dvasininko abejonės, ar skautai išties pati geriausia organizacija tikinčiam jaunimui. Tuomet Kauno tunto I skautų vyčių draugovė atskiru leidiniu išleido S. Šalkauskio referatą „Skautai ir pasaulėžiūra“; jį autorius skaitė prieš ketverius metus – 1926 m. balandį Lietuvos skautų brolijos kursuose Kaune. Manyta, jog šis referatas geriau kaip niekas kitas padės išsklaidyti abejonės, ar dera skautu tapti jaunuoliui katalikui. Katalikiškai visuomenei autoritetu esantis ir referato išleidimo metu ateitininkams vadovaujantis S. Šalkauskis, 1926 m. apžvelgdamas skautų pasaulėžiūrą, teigė, jog „skautizmo judėjimas geriausiai atsako ir jaunimo dvasiai, ir mūsų laikų reikalams“. Skautų judėjime jis įžvelgė to meto „galingą atgimimo pajėgą“, „kai labai žymios dabartinio gyvenimo aplinkybės stumia šitą gyvenimą į išsigimimo takus“¹³⁸. Skautizmą jis itin palankiai vertino kaip gyvenamajam laikotarpiui gyvybiškai reikalingo asmenybės tipo ugdymo sistemą, ugdančią valingą, tvirtų krikščioniškos moralės principų jaunuolį, nuolat pasirengusį tarnauti visuomenės interesams. Preventyviai atsargus ir mažiausiems pavojams dorovei bei tikėjimui bandantis užbėgti už akių S. Šalkauskis nematė jokio prieštaravimo tarp skautų judėjimo ir Katalikų Bažnyčios skelbiamų vertybių. Skautų judėjimą jis laikė krikščioniškojo viduramžių riteriškumo „savotišku atgimimu, pritaikytu prie mūsų gyvenimo aplinkybių“. Negąsdino jo ir tai, jog katalikai atsидurs viename būryje su protestantais ir judėjais, o kitų abejonėms tarsi pasirūpino užbėgti už akių pareikšdamas: „Skautizmas yra krikščioniškosios kultūros padaras jau todėl, kad jis yra suplanuotas įsitikinusio krikščionies ir pagrįstas doriniu kodeksu, kuris nuosekliai, nors ir iš tolo veda prie evangeliškosios etikos“¹³⁹. Apie būtinumą katalikams skautų judėjime vienyti išskirtinai konfesiniu principu jis nė neužsiminė. Tiesa, S. Šalkauskis savo referate pabrėžė, jog skautų judėjimas negali pakeisti ateitininkų judėjimo, tačiau pastarajam gali patarnauti visų pirma kaip puiki jaunimo valios ir fizinio ugdymo sistema. Tačiau ši mintis tarsi paskendo pagiriamajame žodyje skautams virtusiame referate.

¹³⁸ S. Šalkauskis, *Skautai ir pasaulėžiūra*, Kaunas, 1930, p. 5.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 22.

Uždrausdama moksleivių organizacijų veiklą mokyklose valdžia nepaliko tuštumos. Ateitininkų ir kitų organizacijų vietą mokykloje turėjo užimti Švietimo ministerijos žinioje atsidūrę skautai. Sunku pasakyti, kada valdžia galutinai apsisprendė savo įtakon perimti skautų judėjimą, tačiau sprendimą dėl skautų ir ateitininkų judėjimo ateities priėmė vienu metu – uždrausdama ateitininkų veikimą, tuo pat metu suteikė išimtinę teisę mokykloje veikti skautams. 1930 m. spalio 4 d. buvo paskelbtas Lietuvos skautų sąjungos įstatymas. Šis įstatymas Lietuvos skautų sąjungą paskelbė vienintele tikrąja skautus vienijančia draugija ir jos priežiūrą patikėjo Švietimo ministerijai. Jai buvo patikėta teisė reglamentuoti skautų organizacijos santvarką ir veikimą¹⁴⁰. Skautų šefu tapo Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona. Valdžia teigė, esą patys „skautų vadai ir ėmė rūpintis, kad skautų globa pereitų į valstybės rankas ir būtų įstatymų užtikrinta“. Politinis režimas įrodinėjo, jog toks skautų suvalstybinimas – įprasta praktika daugelyje valstybių, o pasekti tokiu pavyzdžiu „būta ir daugiau rimtų priežasčių“ – esą atsirado, ypač tautinių mažumų mokyklose, tokių skautų, kurie su realia skautybės idėja neturi nieko bendra (teigta, jog lenkiškose mokyklose veikiantys skautai veikiau panašūs į lenkų harcerius). Valdžia teigė, jog skautų organizacija, rūpinimasi ja patikėdama Švietimo ministerijai, norinti užbėgti už akių įvairių jėgų (net politinių) bandymams šią organizaciją perimti savo įtakon¹⁴¹.

Lietuvos Episkopato požiūris į skautus iki 1930 m. rudens iš esmės buvo palankus. Iki tol ateitininkai skautų atžvilgiu buvo neutralūs. Maža to, netrūko moksleivių, kurie priklausė abiem – ateitininkų ir skautų organizacijoms. 1930 m. rudenį, kai naujų mokslo metų pradžią paženklino moksleivių ateitininkų veiklos uždraudimas, viskas pasikeitė – tuomet Katalikų Bažnyčios simpatijos skautams staiga atšalo. Katalikų Bažnyčia garsiai ištarė tai, į ką anksčiau žiūrėta pro pirštus – katalikiškas jaunimas gali priklausyti tik konfesiniu principu organizuotiems skautams. Reiktų pridurti, jog Katalikų Bažnyčia trečiojo dešimtmečio

¹⁴⁰ „Lietuvos skautų sąjungos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930 10 04.

¹⁴¹ K. Marius, „Lietuvos skautų organizacija apsaugota“, *Lietuvos aidas*, 1930 12 20, p. 4.

viduryje turėjo planą įkurti skautų katalikų organizaciją, tačiau jų taip ir neįgyvendino. Ateitininkų vadovybė 1930 m. lapkričio pradžioje patarė moksleiviams ateitininkams laikytis neutraliai skautų atžvilgiu tol, kol bus leista skautams organizuotis konfesiniu principu¹⁴². 1930 m. spalio „Ateities“ numeryje lyg perspėjimas pasirodė S. Šalkauskio prieš kelerius metus išsakyta mintis apie skautus: „Skautybė yra privaloma visiems ateitininkams, kaip mokykla, kuri paruošia ateitininkus geriausiu būdu vykdyti vieną svarbią dalį savo uždavinių <...> Skautai, kaipo grynai praktinė drausmingo auklėjimosi organizacija, negali atstoti visos ateitininkų ideologijos ir visų jų siekiamų uždavinių“¹⁴³. Taip norėta ateitininkus perspėti, jog mokykloje palikti veikti skautai nieku gyvu neatstos ateitininkų judėjimo.

Išskirtinis valdžios palankumas skautams tuo pat metu varžant ateitininkų moksleivių veikimą paskatino Katalikų Bažnyčią atidžiau pažvelgti į skautų organizaciją. Tiesa, šįkart gerokai atidžiau, tarsi ieškant šios organizacijos ideologijoje ir veikimo principuose trūkumų ar spragų, kurie padėtų įrodyti, jog Katalikų Bažnyčia „negali mainyti ateitininkų į skautus“. Pirmiausia priminta, jog skautai savo esme yra „internacionalinė organizacija“, o ateitininkų organizacija yra „sena, pačių lietuvių patriotų įkurta ir turi gražią praeitį ir gražių tradicijų“, kovojusi su rusinimu ir kovojanti „su rusišku nihilizmu“ – taip įrodinėta, jog ateitininkai „daug tautiškesni už skautus“. Priminti sklandantys gandai apie tarptautinės skautų organizacijos vadovų ryšius su masonų judėjimu – skautų organizacija „nėra per daug ištikima organizacija“ Katalikų Bažnyčiai. Abejota, ar ši organizacija galinti tinkamai auklėti jaunimą pagal Katalikų Bažnyčios idealą¹⁴⁴. Skautų organizacijos klausimas netrukus atsidadūrė Episkopato akiratyje – vienintelės mokykloje likusios moksleivių organizacijos veiklos klausimas atsidadūrė Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijos, vykusios 1930 m. spa-

¹⁴² Moksleivių ateitininkų sąjungos centro valdybos 1930 11 07 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 57.

¹⁴³ K. Bauba, „Tai ne kapas, tai tik pylimas“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 387.

¹⁴⁴ J. Gobis, „Moksleivių organizacijų klausimas“, *Židinys*, 1931, Nr. 8–9, p. 146–147.

lio 7–11 d., dienotvarkėje. Šioje konferencijoje Episkopatas nustatė sąlygas, kurias patenkinus katalikams moksleiviams būtų leidžiama dėtis į naują įstatymu patvirtintą skautų organizaciją¹⁴⁵. Šios sąlygos buvo išdėstytos netrukus švietimo ministrą pasiekusiame arkivyskupo J. Skvirecko rašte. Episkopatas pareikalavo, jog, nustatant skautų organizacijos vidaus tvarką, būtų sudarytos sąlygos skautams katalikams sudaryti atskirus konfesinius būrelius, turinčius vietos vyskupo skiriamus dvasios vadus, ir pabrėžta, jog nepriėmus šių sąlygų Episkopatas „negalės laikyti naujos skautų organizacijos tokia, į kurią katalikiškas jaunimas gali dėtis ir jausis priverstas įspėti apie tai tikinčiuosius“¹⁴⁶. Švietimo ministras po mėnesio Kauno arkivyskupui atsakė, jog pačiuose skautų auklėjimo sistemos pamatuose ryškiai pabrėžtas religinis ugdymas bei pats skautų auklėjimo darbas laiduojas religinę praktiką. Be to, Švietimo ministerija įpareigojusi mokyklų kapelionus suteikti skautams reikalingus dvasinius patarnavimus. Todėl į pageidavimą sudaryti atskirus konfesinius skautų katalikų junginius buvo atsakyta: „Skautų auklėjimo darbas remiasi ir gyvuoja išimtinai visišku savitarpio vieningumu ir pasitikėjimu savo vadovybe, kuri turi būti viena. Dėl to Lietuvos skautų sąjungoje negalėtų būti jokių atskirų grupių arba sufederuotų organizacinių vienetų, kurie valdymo atžvilgiu nebūtų skautų vadovybės žinioje“¹⁴⁷. Atsaku į tokią Švietimo ministerijos poziciją tapo Vilkaviškio vyskupijos kurijos 1930 m. gruodžio mėn. išleistas aplinkraštis mokytojų seminarijų, aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų kapelionams, uždraudžiantis skautų organizacijose eiti dvasios vadų pareigas¹⁴⁸. Netrukus analogiškai aplinkraščiai buvo išsiuntinti kitų vyskupijų vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų kapelionams.

¹⁴⁵ Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios 1930 10 07–11 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 30, l. 45.

¹⁴⁶ Kauno arkivyskupo metropolito 1930 10 22 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 566, ap. 1, b. 6, l. 68.

¹⁴⁷ Švietimo ministro 1930 11 22 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 30, l. 77.

¹⁴⁸ Vilkaviškio vyskupijos kurijos 1930 m. gruodžio mėn. aplinkraštis mokytojų seminarijų, aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų kapelionams, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 115.

Platindamas šį aplinkraščių iniciatyvą parodė ir KVC. Politinis režimas pareiškė nesuprantąs, „ko nori toji visuomenės dalis, kuri sujudo prieš skautus“ ir lyg tarp kita ko užsiminė, jog tokias KVC iniciatyvas turėtų įvertinti teisės saugininkai¹⁴⁹.

Švietimo ministerijos kategoriškas atsisakymas priimti konfesinių skautų idėją galutinai nulėmė Katalikų Bažnyčios poziciją skautų atžvilgiu. 1931 m. sausio 13 d. Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba Lietuvos vyskupams pranešė: „Suvalstybinus skautus, beveik visi ateitininkai(-ės), turėdami galvoje Ekscelencijos arkivyskupo žygius ir švietimo ministerio atsakymą ir pareiškimus spaudai, iš skautų išstojo. Todėl dabar ateitininkams vienas tik tėra kelias grįžimo į skautus – konfesinių konfederuotų draugovių steigimas“¹⁵⁰. Tuo metu bažnyčiose pamokslų metu ėmė skambėti raginimas tikintiesiems savo vaikus leisti tik į vyskupų globojamas jaunimo organizacijas ir nieku gyvu neleisti vaikų į kitas jaunimo organizacijas, nes šie liksią laisvamaniais¹⁵¹. Kaišiadorių vyskupas 1931 m. gegužės 20 d. aplinkraščiu vyskupijos dvasininkams paaiškino, jog katalikiškoms jaunimo organizacijomis gali būti laikomos tik tos, kurios yra pačios Bažnyčios įsteigtos ar bent jos pripažintos, katalikiškų organizacijų nariai gali būti tik katalikai, o jų vadovybėje gali būti tik praktikuojantys katalikai, lojalūs bažnytinei vyresnybei bei klusnūs jos nurodymams organizaciniame gyvenime; Katalikų Bažnyčia nepalankiai žiūri į jaunimo organizacijas, kuriose buriasi įvairių tikybių žmonės, o joms vadovauja nesusipratę ir nepraktikuojantys katalikai¹⁵². Bandyta net sumažinti skautų gretas, jiems priklausančius moksleivius perviliojant į ateitininkų organizaciją – 1931 m. spalio 25 d. Panevėžio katedros požemyje vykusiame Panevėžio rajono ateitininkų susirinkime

¹⁴⁹ „P. švietimo ministeris moksleivių skautų reikalu“, *Lietuvos aidas*, 1930 12 27, p. 1.

¹⁵⁰ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 01 13 raštas Lietuvos vyskupams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 34, l. 23.

¹⁵¹ Utenos apskrities III policijos nuovados viršininko pranešimas apie Daugailių bažnyčioje 1931 07 19 vyskupo Reinio pasakytą pamokslą, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 263, l. 1.

¹⁵² Kaišiadorių vyskupo 1931 05 20 aplinkraštis vyskupijos dvasininkijai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 116–118.

vyskupas K. Paltarokas paragino ateitininkus naujus narius verbuoti ne tik neorganizuoto jaunimo, bet ir tuos, kurie priklauso skautų organizacijai¹⁵³.

Kai kurie dvasininkai net ėmėsi prieš skautus nukreiptos aktyvios agitacinės kampanijos, įtikinėdami, jog katalikų vaikams skautų organizacijai priklausyti nederėtų. Kai kam išsprūdo net palyginimas skautų su masonišku jaunimu¹⁵⁴. Esmingai pasikeitusį dvasininkijos požiūrį į skautus rodo emocingas Kernavės klebono Nikodemo Švogžlio pareiškimas 1932 m. pavasarį. Prisipažinęs entuziastingai dirbęs su skautais nuo 1927 iki 1930 m., nes „skautai tada buvo Bažnyčios žinioje ir vyskupų valdžioje“ (išties to niekada nebuvo), pareiškė: „Bet 1930 XI 1 d. tautininkų partijos valdžia skautus suvalstybino ir pagrobė iš vyskupo žinios – tada skautai pasidarė netikri ir neteisingi. Skautai dabar yra nekatalikiška organizacija. Taigi nuo 1930 XI 1 d. ir aš, kun. Nikodemus Švogžlys, daugiau skautų nepripažįstu, skautų nemyliu, skautams labai priešingas ir labai su jais kovoju. Šalin dabartinius tautininkų skautus!“¹⁵⁵ Dauguma dvasininkų, skirtingai nei kun. N. Švogžlys, skautų atžvilgiu netapo tokie atvirai priešiški, o laikėsi labai rezervuoti – vengė su jais (kaip skautais) turėti bet kokių reikalų, tačiau, suprantama, neužvėrė prieš juos kaip tikinčiuosius savo bažnyčios durų.

Toli gražu ne visos ateitininkų kuopos skubėjo įvykdyti reikalavimą, kad jų nariai pasitrauktų iš skautų gretų. Keblu būtų pateikti ir apibendrintą to meto skautų ir ateitininkų koegzistavimo paveikslą, nes įvairiose mokyklose jų tarpusavio santykiai klostėsi skirtingai – nuo atviros priešpriešos iki tylaus palankumo vieni kitiems. Tarkime, Šiaulių valstybinės mergaičių gimnazijos ateitininkės 1933 m. savo santykius su skautėmis įvardijo kaip „gana draugiškus“. Be to, keletas šios kuopos ateitininkų priklausė ir skautų organizaci-

¹⁵³ Kriminalinės policijos direktoriaus 1931 10 31 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 494, l. 189–190.

¹⁵⁴ Utenos apskrities I policijos nuovados viršininko padėjėjo pranešimas apie Utenos bažnyčioje 1931 04 26 kun. Lomano pasakytą pamokslą, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 270, l. 1.

¹⁵⁵ Kernavės klebono Nikodemo Švogžlio 1932 05 07 pareiškimas Kaišiadorių vidurinės mokyklos kapelionui Petriui Laskauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 21.

jai¹⁵⁶. Tuo pat metu Panevėžio ateitininkės skundėsi, jog „iš skaučių pusės pasireiškia panieka su ironija“¹⁵⁷. Suprantama, idiliški santykiai tarp skautų ir ateitininkų nuo 1930 m. rudens pasidarė retesni nei anksčiau. Trintį tarp šių organizacijų skatino nelygios veikimo sąlygos – valdžios ir mokyklų vadovų remiami skautai veikė laisvai, o ateitininkai kaip įmanydami turėjo savo veiklą slėpti; vieniems leista, tarkime, Motinos dieną paminėti viešai, o kiti tai galėjo daryti tik slapčia. Apie Motinos dienos minėjimą Rokiškyje 1934 m. jausdami nuoskaudą ateitininkai pasakojo: „Vakare, kada skautai (iš Kupiškio, Salų, Panemunio ir kitur) gimnazijos aikštėje „minėjo“ Motiną, neatsiliko ir ateitininkai katakombose, bet labai skirtingu būdu, būtent: aikštėje skautai žąsimi gageno, „šunimi lojo, kaukė“ ir kt. skautiškus „teatrėlius“ arba pasirodymus, jų terminologija, išdarinėjo, o katakombose skaityta referatai, eilėraščiai, sugiedota keletas giesmelių“¹⁵⁸. Tarp ateitininkų ir skautų tvyranti užslopinta įtampa kartais prasiverždavo ateitininkų moksleivių rankraštiniuose laikraščeliuose – 1933 m. Ramygalos ateitininkės savo kuopos laikraštelyje pasiūlė tokius skautų apibrėžimus: „Skautė – fokstroto mėgėja, didžiai pasižymėjusi „pamaldumu“; „Skautas – sutvėrimas, tinkąs į alkoholio viešpačius“¹⁵⁹.

Skautai katalikiškam jaunimui negalėjo atstoti ateitininkų – ypač po to, kai Episkopatas paskelbė savo rezervuotą poziciją skautų atžvilgiu. Todėl Švietimo ministerija, norėdama užpildyti mokykloje atsiradusį katalikiškų organizacijų vakuumą, ėmė raginti mokyklose steigti religinius būrelius. Šių būrelių steigimą skatino tiek mokyklų vadovybė, bandydama tokiu būdu atitraukti jaunimą iš uždraustos ateitininkų organizacijos, tiek kai kurie kapelionai eucharistinio būrelio vardu stengdamiesi legalizuoti ateitininkų veikimą. Tokiai legalizavimosi taktikai pritarė

¹⁵⁶ Šiaulių valdžios mergaičių gimnazijos ateitininkų kuopos 1933 12 13 pranešimas Ateitininkų moksleivių sąjungos Centro valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 132.

¹⁵⁷ Panevėžio vidurinės amatų – ruošos mokyklos mergaičių ateitininkų 1933–1934 mokslo metų I–II pusmečių veikimo planas, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 189.

¹⁵⁸ Rokiškio moksleivių ateitininkų kuopos 1934 06 01 raštas Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 12.

¹⁵⁹ Palauža lelija: Ramygalos mergaičių ateitininkų kuopos neperiodinis laikraštukas, Ramygalos, 1933, LNMMB RS, f. 135–792, p. 27.

nemažai ateitininkų, tačiau 1932 m. rudenį pasirodęs Ateitininkų federacijos perspėjimas, jog „toks ateitininkų pavadavimas religiniu būreliu nėra pateisinamas, nes religinis būrelis vadinamas Eucharistininkais ar Marijos vyčių draugove, ne tas pats, kuo šiandien yra ateitininkai. Be to, šiandien eina kova už ateitininko vardą. Religinio būrelio organizavimas reikštų, kad sutinkama su moksl. ateitininkų sąjungos uždarymu. Slaptojo, bet visiems aiškiai žinomo veikimo priedangai minimi religiniai būreliai nieko nepadės“¹⁶⁰. Tačiau toli gražu ne visos ateitininkų kuopos pritarė šiai Ateitininkų federacijos nuostatai.

Minėjome, jog politinis režimas nesiryžo ateitininkus mokyklose tiesiog pakeisti jaunlietuviams – politinio režimo švietimo politikos architektus kankino abejonės, ar tarp gimnazistų populiarumo stokojantys jaunlietuvių pajėgs bent jau artimiausiu laiku prilygti savo įtaka ateitininkams. Tačiau, manytume, buvo dar viena rimta priežastis, kodėl valdžia atsisakė minties su jaunlietuvių pagalba užpildyti mokyklose atsiradusią organizacinę tuštumą ir vietoj jaunlietuvių pasirinko skautus. Valdžia suprato, jog su politiniu režimu artimai susaistytai, nacionalizmo ideologiją išpažįstančiai jaunimo organizacijai, bandančiai užimti ateitininkų vietą, teks atremti negailestingą Katalikų Bažnyčios kritiką, nuo kurios apsiginti bus sunku. Politinio režimo prognozės tikrai pasitvirtino: prasidėjus katalikiškų jaunimo organizacijų varžymui, Episkopatas pajuto pareigą atidžiau pažvelgti į tautininkų globojamą Jaunosios Lietuvos sąjungą. Ateitininkų federacija savo nusistatymą jaunlietuvių atžvilgiu jau buvo suformulavusi seniai – 1928 m. pavasarį, kai mokyklose ėmė sparčiai gausėti jaunlietuvių. Tuo metu Ateitininkų federacija visas kuopas perspėjo, kad ateitininkų ir jaunlietuvių ideologinės nuostatos yra skirtingos, todėl „ateitininkų santykiai su „J. Lietuvos“ organizacija tegali būti tokie, kokie jie yra su kitomis mums priešingų nusistatymų organizacijomis“ ir ateitininkas negali tuo pat metu būti jaunlietuviu, ar atvirksčiai¹⁶¹. Tarp ateitininkų ir jaunlietuvių organizacijų pasitaiky-

¹⁶⁰ Brangūs ateitininkai!, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1932 09 21 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 64.

¹⁶¹ Visoms ateitininkų kuopoms, Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1928 03 07 aplinkraštis Nr. 9, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 3.

davo trinties, tačiau iki 1930 m. rudens šios organizacijos iš esmės taikiai koegzistavo mokyklose. 1930 m. rudenį, kai moksleiviai ateitininkai prarado veikimo laisvę, Kauno arkivyskupo sudarytai *Consilii vigilantiae* komisijai buvo pavesta ištirti, ar jaunlietuvių organizacija tinkama katalikiškam jaunimui. Ši komisija 1931 m. sausio 12 d. Kauno arkivyskupui pateikė savo išvadas, kur sakoma, kad „Jaunoji Lietuva“ negali būti laikoma katalikiška jaunimo organizacija. Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencija, įvykusi 1932 m. spalio 4–5 d., konstatavo, jog po kanoniško įspėjimo „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga nepasitaisė, „bet žengia toliau savo eituojų keliu“, ir nutarė, kad „kunigams nevalia lankyti šios sąjungos susirinkimuose, šventinti sąjungos vėliavas, o sąjungos nariai gali dalyvauti pamaldose be savo vėliavos“¹⁶². Tokiu būdu Katalikų Bažnyčia atsisakė jaunlietuvius pripažinti kaip organizaciją – tai reiškė, jog katalikiškam jaunimui ne vieta tarp jaunlietuvių.

KATAKOMBOSE. „Katakombos“ – taip vadinosi Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės aukštesniosios mokyklos slapta veikiančios moksleivių ateitininkų kuopos leidžiamas rankraštinis laikraštėlis. Katakombos – aliuzija į pirmųjų krikščionių persekiojimą, kai šie religinę praktiką galėjo atlikti tik slapta katakombose. Valdžios nemalonėn papuolę ateitininkai dažnai save lygino su pirmaisiais krikščionimis, kuriuos negailestingai persekiojo Romos valdžia. Kai 1930 m. Švietimo ministerija uždraudė moksleivių ateitininkų veiklą, šie turėjo pasirinkimą – įvykdyti ministerijos reikalavimą ir nutraukti savo veiklą arba nepaisyti draudimo ir toliau veikti slapčia. Nė nedvejodama Ateitininkų moksleivių sąjunga pasirinko antrąjį kelią. Kai kurios ateitininkų kuopos nedelsdamos reagavo į pasikeitusias veikimo sąlygas – Marijampolės valstybinės gimnazijos ateitininkų kuopos valdyba jau rugsėjo 9 d. svarstė, kaip pertvarkyti organizacinę struktūrą, kad būtų patogiau veikti slapta ir kokios veikimo formos geriausiai tiktų¹⁶³. Taip buvo nuspręsta

¹⁶² Lietuvos vyskupų konferencijos, įvykusios 1932 10 4–5 Kaune, protokolas, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 32, l. 124–125.

¹⁶³ Marijampolės valstybinės gimnazijos ateitininkų kuopos valdybos posėdžio, įvykusio 1930 09 09, protokolas Nr. 1, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 120, l. 83–84.

lengvai nepasiduoti ir veikti slapčia – persikelti į „katakombas“. Tokią nuostatą palaikė tiek Ateitininkų federacijos vadovybė, tiek Bažnyčios hierarchai, o kai kurie, pavyzdžiui, K. Paltarokas ar J. Staugaitis, ėmėsi patys organizuoti slaptą ateitininkų veikimą. Ryžtingiausiai ateitininkus ginti stėjo Panevėžio vyskupas K. Paltarokas. Jis į valdžios priekaištus dėl slapto ateitininkų veikimo atkirsdavo, jog, jo akimis žvelgiant, jokio slapto ateitininkų veikimo apskritai nėra, nes joks švietimo ministro aplinkraštis negali panaikinti galiojančių įstatymų, ir priminė pačios valdžios pareiškimą, kad ateitininkų organizacija nenaikinama, o tik mokyklose sustabdoma jos veikla, todėl visiškai legaliai veikiantys, bet tik iš mokyklos sienų išprašyti ateitininkai ir renkasi bažnyčiose, zakristijose ar klebonijose, o policijai, esą nežinančiai tikros padėties, ateitininkų susirinkimai tik rodomi slapti. Galiausiai pabaigai pridurdavo: „Nei vyskupas, nei kunigai neturi, mano supratimu, reikalo slėpti ateitininkų veikimo Bažnyčios globoje, kol nesusipratimas bus išaiškintas“¹⁶⁴. Toks vyskupo pareiškimas atspindėjo Episkopato pasirinktą taktiką, kuri buvo bandymas ignoruoti valdžios sprendimą uždrausti ateitininkų moksleivių veiklą ir išplėtus viešą diskusiją „vilkinti laiką“ tikintis, jog, padedant katalikiškai visuomenei, Episkopatui galiausiai pavyks priversti valdžią atšaukti draudimą veikti moksleiviams ateitininkams. Analogišką poziciją užėmė ir Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba. Ši valdyba 1931 m. sausio 29 d. savo aplinkraštyje moksleiviams ateitininkams priminė: „Atminkite, kad mūsų veikimas nėra slaptas. Ekscelencijos Lietuvos vyskupai pripažino Moksleivių ateitininkų sąjungą veikiančią. Todėl tardymuose kriminalinei policijai ir kitur, jei bus reikalo, tą galite tvirtinti“. Kartu pridurta, kad smulkmeniškai apie savo veikimą pasakoti nepatariama¹⁶⁵. Vėliau, kai paaiškėjo, jog valdžia savo sprendimo dėl ateitininkų atšaukti neketina, patikslinta – bent jau Katalikų Bažnyčios nuomone, ateitininkai nėra slapta veikianti organizacija. Įkliuvusius moksleivius tokiu argumentu gynė juos globoję kapelionai. Taip 1935 m.

¹⁶⁴ Panevėžio vyskupo 1931 02 21 raštas vidaus reikalų ministrui, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 205, l. 21.

¹⁶⁵ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 01 29 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 76.

Linkuvos gimnazijos pedagogų tarybai svarstant, kaip nubausti draudimui dalyvauti ateitininkų veikloje nepaklususius gimnazistus, šios gimnazijos kapelionas pedagogams pareiškė: „Vyskupas viešai tvirtinęs ateitininkų veikimą nesant slaptą. Kadangi ateitininkams neleidžiama veikti gimnazijose, tai juos priglaudusi Bažnyčia. Ateitininkus globojās kapelionas. Jei jo vietoje būsiās kitas kapelionas, jis taip pat globosiās ateitininkus, nes tai esanti tiesioginė kapelionų pareiga. Ateitininkai veikė ir veiksia, bet mokinių už tą veikimą kaltinti netenka“¹⁶⁶.

1930–1931 mokslo metai ateitininkams moksleiviams prabėgo bandant prisitaikyti prie esmingai pasikeitusių veikimo sąlygų. Netekę galimybės veikti laisvai, ateitininkai moksleiviai užsibrėžė tikslą suaktyvinti savo veikimą visomis įmanomomis viešo, legalaus veikimo formomis – pradedant aktyviu dalyvavimu mokykloje laisvai veikiančiuose būreliuose (choruose, sporto, tautosakos rinkimo, meno ir kituose) ir baigiant plačia karitatyvine veikla¹⁶⁷. Ateitininkai viešam veikimui bandė išnaudoti visas įmanomas formas – nuo kolektyvinės religinės praktikos iki sportavimo, kuriam iki tol daug dėmesio neskyrė. Tuo metu Moksleivių ateitininkų sąjunga pareiškė, kad kiekviena ateitininkų kuopa turi turėti didesnę ar mažesnę būrelį sportininkų ir „jokia išviršinė jėga negali mums drausti užsimitinti taip svarbiu, reikšmingu ir nekaltu sportu“¹⁶⁸. Netrukus prabilta ir apie ateitininkų „masinio susportinimo“ būtinybę¹⁶⁹.

Ateitininkų kuopelių likimas po ministerijos aplinkraščio susiklostė įvairiai – kai kur jų veikla nutrūko, o kai kur ateitininkai net suaktyvino savo veikimą. Švietimo ministerijos draudimas kai kurias ateitininkų

¹⁶⁶ Linkuvos valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1935 05 09 posėdžio protokolas Nr. 14, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2613, l. 43.

¹⁶⁷ Ateitininkų federacijos Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 02 28 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 86.

¹⁶⁸ Energingieji sportmenai ir grakščios sportmenės, Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1930 12 11 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 52, l. 81.

¹⁶⁹ Visiems ateitininkams sportininkams, Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 05 22 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 35, l. 95.

kuopas net paskatino mobilizuotis – patys ateitininkai atsigręžę atgal vėliau retoriškai klausė: „Ar būtume mes taip užsidegę dirbti ir kurti, kad mus nedraustų? Dabar mes turime daug priešų ir todėl mes juos norime nuveikti, jeigu niekas mums nesipriešytų, mes būtume lyg apsnūdę“¹⁷⁰. Nuginti į pagrindį moksleiviai ateitininkai stengėsi veikti kaip ir anksčiau – rinktasi į susirinkimus, rengti ir skaityti referatai, tik susirinkimai tapo retesni, o visa veikla buvo stropiai slepiama nuo pašalinių akių. „1931 metais buvo padaryta 4 susirinkimai. Rodos, būtų mažai, bet, pažvelgus į aplinkybes, kurios trukdė, yra patenkinama“, – teigė Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės aukštesniosios mokyklos moksleivių ateitininkų kuopa¹⁷¹. Nelegali padėtis įpareigojo peržiūrėti ir priimti naują taktiką. Panevėžio ateitininkų rajono valdyba teigė, jog „stengiasi visame rajone palaikyti ramią taktiką. Mokyklose stengiamasi nesiafišuoti, bet ramiu būdu turėti daugiau įtakos įvairiose mokyklose veikiančiose bendro lavinimosi kuopelėse, kooperatyvuose, mokyklų rengiamuose vakaruose, įvairiose pramogose, stengiamasi į visas klases įnešti ateitininkiškos dvasios; stengiamasi dalyvauti mokyklų choruose, orkestruose ir kt. Visi nariai stengiasi susipažinti su socialiu klausimu ir katalikiška akcija“¹⁷².

Ateitininkų moksleivių kuopelių aktyvumas po minėto ministerijos aplinkraščio daug priklausė nuo kapelionų, kurie globojo ateitininkų kuopeles, veiklumo. Kai kurie lojalesni valdžiai kapelionai gimnazijų direktoriams net skundėsi atsidūrę tarsi tarp dviejų ugnių – Švietimo ministerijos aplinkraščio, draudžiančio ateitininkų veiklą, ir savo dvasinės vyresnybės, reikalaujančios nepaisyti ministerijos aplinkraščio ir už gimnazijos sienų organizuoti slaptą ateitininkų moksleivių judėjimą. Švietimo ministerija su jos sprendimu mokyklose likviduoti ateitininkų kuopeles nenorinčiais paklusti kapelionais iš pradžių bandė kovoti

¹⁷⁰ Paslaptis [neišaiškintos gimnazijos moksleivių ateitininkų kuopos laikraštėlis], 1933, Nr. 1, LNMMB RS, f. 135–801, p. 6.

¹⁷¹ Katakombos [Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės mokyklos moksleivių ateitininkų kuopos laikraštėlis. Kuopos ketverių metų sukaktuvėms paminėti], Kaunas, 1932, LNMMB RS, f. 135–478, p. 3.

¹⁷² Į saulę [Panevėžio ateitininkų rajono neperiodinis laikraštis], 1932, Nr. 1, LNMMB RS, f. 135–316D, p. 39.

kreipdamasi į kurią ir prašydama pakeisti mokyklose dirbančius nelajalius valdžiai kapelionus, tačiau, suprantama, nieko nepesė. Netrukus ji pati ėmėsi priemonių prieš „nedrausmingus“ kapelionus – kai kuriems kaip bausmė už ateitininkų globojimą buvo atimtos kitų dalykų pamokos, o kai kurie kapelionai, pavyzdžiui, Utenos gimnazijos kapelionas J. Lomanas, buvo net atleisti iš gimnazijos kapeliono pareigų¹⁷³.

Suprantama, visiems gimnazijų pedagogams buvo privalu vykdyti ministerijos aplinkraščių, tačiau šie nevienodai uoliai paisė draudimo veikti moksleivių organizacijoms. Tarkime, Marijampolės marijonų gimnazijoje slapta veikianti ateitininkų kuopa jautėsi „laisviau“ nei ateitininkų kuopa, veikianti tame pačiame mieste esančioje valstybinėje gimnazijoje. Marijonų gimnazijos ateitininkai pripažino, jog „ypatingo slėgimo“ jų gimnazijoje nebuvo, jie galėjo segėti ateitininkų ženkliukus, tačiau tyliai ateitininkus remiantys pedagogai negalėjo toleruoti jų viešumoje ir galėjo tik apsimesti nepastebiantys jų slapto veikimo¹⁷⁴. Šiaip ar taip, jausdami Bažnyčios paramą, ateitininkai pasiduoti nesirengė¹⁷⁵. Tarsi pamokymas ar slapto veikimo instrukcija buvo 1931 m. pavasarį „Ateityje“ išspausdintas kun. P. Dogelio straipsnis apie slaptą ateitininkų veikimą caro laikais. Nors rašyta apie ateitininkų veiklos sunkumus caro laikais, šis straipsnis veikiau panėšėjo į veikimo instrukciją dabarčiai – kaip ateitininkams veikti slapčia, kai jų veikla draudžiama¹⁷⁶. „Ateities“ puslapiuose greta su raginimu ateitininkams užimti aktyvesnę visuomeninę poziciją praslysdavo ir nepasitenkinimas „vadų“ neveiklumu. Mykolas Krupavičius 1931 n. pavasarį rašė: „Jau kovos trimitas seniai skamba, jau pirštinė priešo mums mesta, o „takto“ ir „švelnumo“ žmonės mus į ramybę kviečia. Ir tai daro dažnai tokie žmonės, kurie pastatyti mūsų Bažnyčios ir žmonių interesų sargyboje.

¹⁷³ Švietimo ministro pro memoria „Kapelionų priešvalstybinė akcija vidurinėse bei aukštesnėse mokyklose“ (1931 m.), LCVA, f. 383, ap. 7, b.1094, l. 35–39.

¹⁷⁴ Marijampolės marijonų gimnazijos moksleivių ateitininkų kuopos kronika, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 128, l. 1–7.

¹⁷⁵ Kriminalinės policijos departamento direktoriaus pranešimai švietimo ministeriui apie ateitininkų veiklą 1930–1932 m., LCVA, f. 391, ap. 8, b.179, 193.

¹⁷⁶ P. Dogelis, „Ateitininkų organizacijos pasisiekimo paslaptis“, *Ateitis*, 1931, Nr. 3–4, p. 140–142.

Generolo ženklai, o dezertyro širdis ir psichologija“¹⁷⁷. M. Krupavičius ragino neišsižadėti idealų. Jam sektinas pavyzdys buvo moksleiviai, kurie sutiko veikiau palikti gimnazijos suolą nei išsižadėti savo įsitikinimų¹⁷⁸. Šiuos žodžius M. Krupavičius, regis, pirmiausia taikė arki-vyskupui J. Skvireckui, tačiau tikrai ne vyskupui K. Paltarokui, kuris ateitininkus ragino nepasiduoti. 1931 m. spalį kalbėdamas Panevėžio rajono ateitininkų susirinkime Panevėžio vyskupas ragino nebijoti mokytojų, kurie grasina pašalinimu iš mokyklos už dalyvavimą ateiti-ninkų veikloje¹⁷⁹. 1931 m. gruodį Ateitininkų federacija konstatavo, jog daugelyje gimnazijų, norint išsiaiškinti dalyvaujančius ateitininkų veikloje, „eina smarkūs tardymai“ ir „yra daug vietų, kur į ramų mo-kyklos gyvenimą pradėjo skverbtis net policija“, ėmusi mokinius net kviestis į kriminalinę policiją ir tardyti. O šis valdžios spaudimas jau davė vaisių – federacija konstatavusi „liūdną faktą“ – „šiandien kai kurios mūsų kuopos bijo organizuotai eiti net prie komunijos, kad mokytojai neatkreiptų į tai dėmesio ir iš to nesužinotų, kurie toje mo-kykloje yra ateitininkai“¹⁸⁰. Tai paskatino Ateitininkų federaciją išleisti net aplinkraštį moksleivių ateitininkų kuopoms su patarimais, kaip laikytis tardymo ar kratos metu pažadėjus: „Baigdami norime pasakyti, kad visuomet, jei būtų aukų ir tektų kam nors išeiti net iš mokyklos, bus sudarytos Jums ne blogesnės sąlygos tęsti mokslą toliau, negu tos, kurias žada policija“¹⁸¹. 1932 m., jau nebetikėdama, kad valdžia bent jau netrukus atšauks draudimą veikti ateitininkams moksleiviams bei liausis juos persekiojusi ir norėdama, kad jos nariai „nei moraliai, nei materialiai dėl savo kilnių idėjų nenukentėtų“, Ateitininkų mokslei-vių sąjungos Centro valdyba parengė moksleivių ateitininkų kuopų

¹⁷⁷ M. Krupavičius, „Esu katalikas“, *Ateitis*, 1931, Nr. 3–4, p. 154.

¹⁷⁸ M. Krupavičius, „Jaunatvė ir geras jos sunaudojimas“, *Ateitis*, 1932, Nr. 2, p. 101–102.

¹⁷⁹ Kriminalinės policijos direktoriaus 1931 10 31 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 5, b. 494, l. 189–190.

¹⁸⁰ Ateitininkų federacijos Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 12 12 aplinkraštis ateitininkų kuopoms, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 8, l. 12.

¹⁸¹ *Ibid.*

reorganizavimosi instrukcija. Tai iš esmės buvo kuopų reorganizacijos konspiraciniais sumetimais planas ir veikimo instrukcija¹⁸².

Kai aukšti ateitininkų globėjai juos drąsino, tuo pat metu valdžia grasė, jog dalyvaujančius slaptame ateitininkų veikime negailestingai bausianti. Pirmiausia nuo valdžios nukentėjo studentai ateitininkai, ėmęsi aktyvios agitacinės kampanijos, kurios metu reikalauta gražinti veikimo laisvę moksleiviams ateitininkams, ir nevengę aštrios valdžios kritikos. 1931 m. kovo 3 d. šešioms mėnesiams į Varnių koncentracijos stovyklą už savo aplinkraščius valdžios uždraustoms moksleivių ateitininkų kuopelėms buvo išvežtas Moksleivių ateitininkų sąjungos pirmininkas studentas Adolfas Domaševičius, o Centro valdybos narys Antanas Masionis metams buvo ištremtas į tėviškę¹⁸³. Prasidėjo moksleivių, įtariamų dalyvaujant slaptame ateitininkų veikime, tardymas. Jau 1930 m. spalį Ateitininkų moksleivių sąjungos Centro valdybą pasiekė žinios, jog įvairiose vietose kriminalinė policija ėmė tardyti moksleivius, įtariamus dalyvavimu ateitininkų veikime. Tuo metu Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba, naiviai tikėdama kapelionų autoriteto galia vietose, kreipėsi į juos aplinkraščiu prašydama „dėti pastangų, kad moksleiviai ateitininkai nebūtų demoralizuojami“ – apsaugoti nuo policijos tardymų¹⁸⁴. Suprantama, kapelionų pastangos buvo bevaisės, o moksleivių, įtariamų dalyvaujant ateitininkų veikime, tardymas virto kasdienybe. 1931 m. pavasarį Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba teigė, jog „daugely vietų moksleiviai ateitininkai yra be jokio pagrindo viešosios ir kriminalinės policijos tardomi ir jiems įvairiai grasoma“. Šios valdybos žiniomis, dėl dalyvavimo ateitininkų veikloje tardyti Linkuvos, Marijampolės, Kražių, Biržų, Šiaulių ir kitų gimnazijų bei vidurinių mokyklų moksleiviai. Lazdijuose kriminalinė policija, norėdama užverbuoti savo agentu vieną iš Vilnijos kilusį moksleivį ateitininką, šiam grasino – jei jis atsisakys

¹⁸² Visoms Moksleivių ateitininkų sąjungos kuopoms persiorganizavimo instrukcija. Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos 1932 m. aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 70.

¹⁸³ Brangios idėjos Darugės ir Draugai, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1931 03 11 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 103.

¹⁸⁴ Didžiai gerbiamas kunige kapelione, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1930 10 26 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 52, l. 110.

tai netrukus bus ištremtas į už demarkacinės linijos esančią gimtinę¹⁸⁵. Moksleivių nepaisymas valdžios draudimo dalyvauti ateitininkų veikloje vertintas kaip mokyklos drausmės pažeidimas. Paprastai šį draudimą sulaužiusiojo laukė išpėjimas ar pažymio už drausmę sumažinimas, o vėl pakartojusiojo – pašalinimas iš mokyklos¹⁸⁶. Draudimo dalyvauti ateitininkų veikloje nepaisymas vertintas ne griežčiau nei koks nors kitas panašus mokyklinės drausmės pažeidimas. Tokių pat bausmių galėjo sulaukti ir mokiniai, be leidimo surengę pasilinksminimo vakarėlį¹⁸⁷. Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos pedagogų tarybos posėdžio, įvykusio 1936 m. kovo 23 d., sprendimu iš gimnazijos buvo pašalinti du mokiniai už dalyvavimą slaptose ateitininkų organizacijoje ir du gimnazijoje juokais įkūrę slaptą „Paleistuvių“ būrelį. Gimnazijos pedagogai humoro nesuprato ir konstatavo įžūlų drausmės pažeidimą¹⁸⁸.

1932 m. rudenį vidaus reikalų ministras, apžvelgdamas situaciją po to, kai dvejiems metams „srovinių organizacijų“ veikla buvo uždrausta aukštesniosiose mokyklose, teigė, jog visos organizacijos, išskyrus ateitininkus, savo veiklą nutraukė. Nors moksleivių ateitininkų kuopelių neliko mokyklose ir viešumoje, tačiau tos kuopelės „visu smarkumu veikia slaptai už mokyklos sienų“, o jų iniciatoriai ir organizatoriai paprastai yra tų pačių mokyklų kapelionai, kai kurie mokytojai, studentai ateitininkai ar vietiniai krikdemų veikėjai. 1930 m., kai moksleiviai ateitininkai veikė viešai, jie turėjo 52 kuopeles, o 1932 m. spalį buvo 56 nelegaliai veikiančios kuopelės, nors bendras narių skaičius, vidaus reikalų ministro turimais duomenimis, sumažėjo nuo 2500 iki 500–600 narių. Tuo tarpu kuopelių skaičius padidėjo todėl, kad konspiracijos

¹⁸⁵ Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybos 1931 03 21 raštas Lietuvos bažnytinės provincijos arkivyskupui ir vyskupams, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 52, l. 36–39.

¹⁸⁶ Panevėžio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1932 04 25 posėdžio protokolas Nr. 14, LCVA, f. 849, ap. 1, b. 8, l. 101–104.; Rokiškio valstybinės gimnazijos pedagogų tarybos 1932 01 27 posėdžio protokolas Nr. 2, LCVA, f. 1523, ap. 1, b. 8, l. 94.

¹⁸⁷ Kupiškio vidurinės mokyklos pedagogų tarybos 1933 05 13 posėdžio protokolas Nr. 7, LCVA, f. 655, ap. 1, b. 36, l. 154.

¹⁸⁸ Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos pedagogų tarybos 1936 03 23 posėdžio protokolas Nr. 16, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2712, l. 17–18.

sumetimais jos susiskaidė į smulkesnius vienetus, o nariais liko patys veikliausieji. Konstatuota, jog ateitininkų skaičius gerokai sumažėjo, tačiau „jų veikimas yra gana ryškus, nes jie visi yra labai veiklūs“¹⁸⁹.

Patys ateitininkai į savo padėtį žvelgė šviesiau ir pateikinėjo optimistiškesnę statistiką. Praėjus dvejiems metams po ateitininkų veiklos uždraudimo, Ateitininkų federacijos vadovybė, vertindama ateitininkų moksleivių veikimą, teigė, jog šios ateitininkų veiklos draudimas „nepalaužė moksleivių ateitininkų jaunos darbo energijos“ ir jie „ėmėsi darbo dar su didesne energija ir pasiaukojimu“. Federacijos duomenimis, 1932 m. gale Moksleivių ateitininkų sąjungoje buvo 75 kuopos: 34 kuopos veikė gimnazijose, 4 kuopos – mokytojų seminarijose, 6 – žemės ūkio mokyklose, 4 – amatų mokyklose, 22 – vidurinėse mokyklose ir 5 – įvairiose kitose mokyklose. Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdyba, siekdama sužinoti, kokia yra moksleivių ateitininkų veikimo padėtis, ateitininkų kuopoms išsiuntinėjo anketas. Iš gautų atsakymų paaiškėjo, jog 1931–1932 mokslo metais 61 mokykloje (užpildytas anketas atsiuntė 61 ateitininkų kuopa) mokėsi 11 866 moksleiviai, iš jų ateitininkų kuopelėms priklausė 3078 moksleiviai: 1591 berniukas ir 1487 mergaitės. Be to, duomenis pateikusios kuopos teigė, jog greta tikrųjų ateitininkų organizacijos narių dar yra ateitininkų veiklai 1496 „prijaučiantys“ moksleiviai, kurie domisi ateitininkų veikla, skaito jų spaudą. Sprendžiant iš pateiktų statistinių duomenų apie ateitininkų skaičių žemesnėse ir aukštesnėse gimnazijos klasėse, galima teigti, jog šios veiklos draudimas iš esmės tuo metu dar nelėmė ateitininkų moksleivių skaičiaus mažėjimo žemesnėse gimnazijos klasėse, nors moksleiviai, priklausantys ateitininkų organizacijai, ir buvo persekiojami¹⁹⁰. Ateitininkų moksleivių kuopų veiklos 1931–1932 mokslo metais duomenimis (61 mokyklos duomenys), už priklausymą ateitininkų organizacijai iš mokyklos buvo pašalinta 15 moksleivių, o 119 moksleivių sumažintas elgesio pažymys. Ateitininkų veikla buvo įdėmiai sekama. Pateiktais

¹⁸⁹ Vidaus reikalų ministro 1932 11 17 raštas švietimo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 8, b.193, l. 1–2.

¹⁹⁰ Ateitininkų federacijos 1931–1932 mokslo metų veikimo apyskaita, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau – KAKA), b. 291.

kuopelių duomenimis, dėl dalyvavimo moksleivių ateitininkų veikloje tardyti 257 moksleiviai – 214 moksleivių tardė mokytojai, o 43 – policija. Ateitininkai teigė, kad net iš pačių moksleivių buvo užverbuoti šnipai sekti jų veiklą – 61 mokykloje jie suskaičiavo 216 bendramokslių, „kurie seka tų pačių moksleivių gyvenimą, veikimą ir įdavinėja pedagogams ar policijai“¹⁹¹. Tačiau kitais – 1932–1933 mokslo metais moksleivių ateitininkų skaičius kiek sumažėjo: jų kuopos veikė 53 įvairaus tipo mokyklose, joms priklausė 2684 ateitininkai (1497 berniukai ir 1187 mergaitės)¹⁹². Valdžios pastangos neliko visai bevaisės, nors moksleivių ateitininkų judėjimo ir nesustabdė.

Ateitininkų judėjimas nenorėjo susitaikyti su patiriamu valdžios spaudimu ir likviduoti Moksleivių ateitininkų sąjungą. 1932 m. gale Ateitininkų federacijos vadovybė rengėsi pradėti naują akciją kovojant dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės¹⁹³. Vadovybė norėjo, kad jos siekius ryžtingiau paremtų Katalikų Bažnyčios hierarchai – jos netenkino jai atrodanti santūri Lietuvos Episkopato laikysena. Nors šis nepasitenkinimas neiškildavo viešumon, tačiau susikaupusio garsiai neištarto nepasitenkinimo nepakankamai ryžtinga Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų laikysena valdžios atžvilgiu tikrai netrūko. Ateitininkai manė, jog Katalikų Bažnyčios hierarchai turėtų gerokai ryžtingiau ginti jų teises ir reikalauti, kad valdžia atšauktų ateitininkų veiklos apribojimus. Ateitininkų federacijos vadovybė 1933 m. sausio 12 d. memorandumu kreipėsi į Kauno arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką, teigdama mananti, kad „jau atėjo laikas dar sykį atkreipti valdžios ir visuomenės dėmesį į katalikų visuomenei padarytą skriaudą ir <...> iškelti šūkį: už katalikų jaunimo organizavimosi laisvę“, o tokį šūkį iškelti „pirmoj eilėj pritinka Lietuvos katalikų vadams – Bažnyčios hierarchams“. Ateitininkų vadovybė Kauno arkivyskupą metropolitą prašė „teiktis dar sykį kreiptis į Lietuvos Vyriausybę, nurodant, kokia žala padaryta katalikų Bažnyčiai Lietuvoje ir Katalikų visuomenei uždraudus katalikams

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² Šių metų darbą baigiant. Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1933 06 03 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 43.

¹⁹³ Ateitininkų federacijos 1931–1932 m. veikimo apyskaita, KAKA, b. 291.

moksleiviams burtis po Ateitininkų federacijos vėliava“. Kartu prašyta paveikti mokyklų kapelionus, kad šie taptų aktyvesniais ateitininkų judėjimo rėmėjais¹⁹⁴.

Uždraudus moksleivių ateitininkų veikimą, toli gražu ne visi mokyklų kapelionai ėmėsi padėti ateitininkams organizuoti slaptą veikimą. Ateitininkų federacijos vadovybė teigė, jog kapelionų laikysena moksleivių ateitininkų veiklos draudimo akivaizdoje esanti trejopa – vieni „su nuoširdžiu, kilniu, tikrai apaštališku uolumu remia ateitininkus, jiems padeda, gina, globoja ir kovoja už jų žmoniškesnes sąlygas“, kiti „baiminasi, šalinasi, kai kuriais atvejais vengia ateitininkų ir įvairiais buginančiais ir neapgalvotais patarimais juos pusėtinai atbaido ir atšaldo nuo paties veikimo ir kovos“, tretį, „kurių, laimei, labai nedaug, stengiasi padėti ateitininkų priešams su jais kovoti, trukdo kitiems kapelionams padėti ateitininkams ir iš viso elgiasi kaip katalikų moksleivijos priešai“. Šiaip ar taip, Ateitininkų federacijos netenkino kapelionų pasyvumas remiant ateitininkų veiklą, todėl ši ryžosi „nuolankiai prašyti“ arkivyskupą J. Skvirecką „įsikišti į šią sritį, nes tuščia būtų aiškinti, kaip skaudžiai tas nevienodumas užgauna katalikų sąžines ir kiek žalos jis daro pačios jaunosios kartos tarpe“¹⁹⁵.

Valdžios nemalonėn patekę ateitininkai moksleiviai pagalbos sulaukė iš ateitininkų studentų ir ateitininkų sendraugių. Veikimo laisvę turintys ateitininkai studentai bandė agitacinėmis priemonėmis kovoti dėl ateitininkų moksleivių veikimo laisvės, o ateitininkai sendraugiai rinkosi kitas, ne mažiau reikalingas paramos priemones. Tuo metu aktyviai į moksleivių ateitininkų veikimo organizavimą įsijungė jau spėjęs kiek nuo aktyvios veiklos nutolti sendraugis Pranas Dovydaitis. Jis, Zenono Ivinskio teigimu, ateitininkų slaptos veikimo metu tapo tikrasis ateitininkų vadas, be kurio „tas slaptas veikimas neįsivaizduojamas ir galbūt būtų buvęs neįmanomas“¹⁹⁶. Moksleiviams ateitininkams į pagalbą atėjęs

¹⁹⁴ Ateitininkų federacijos vyriausios valdybos 1933 01 12 memorandumas Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, KAKA, b. 268.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Z. Ivinskis, *Prof. Pranas Dovydaitis apaštalautojas ir mokslininkas*, Nottingham, 1970, p. 12.

P. Dovydaitis, A. Damušio žodžiais tariant, „buvo kaip tyliai judantis tankas, kuris budėdavo paremti mus ten, kur mūsų kompetencija ir pajėgumas baigdavosi“¹⁹⁷. Asmeniniais ryšiais ir kontaktais jis dažnai padėdavo ateitininkams išspręsti organizacines problemas, ragino ateitininkus studentus, sendraugius ir mokyklų kapelionus į valdžios nemalonę papuolusiems ateitininkams ištiesti paramos ranką.

Ypatingą vaidmenį moksleivių ateitininkų judėjime atliko „Ateities“ žurnalas. Uždraudus moksleivių ateitininkų kuopelių veiklą, kai kuriose mokyklose imtasi žygių, kad „Ateities“ žurnalas mokykloje nebepasirodytų, tačiau tai buvo tik pavieniai atvejai. Žurnalas ir toliau buvo gana populiarus tarp moksleivių. Tiesa, tiražas sumažėjo¹⁹⁸. 1933 m. vasarą P. Dovydaitis vėl grįžo į „Ateities“ redaktoriaus vietą. Jo redaguojama „Ateitis“ ketvirtajame dešimtmetyje tapo bene patikimiausiu ateitininkų moksleivių kolektyviniu organizatoriumi. Beje, „Ateityje“ nebuvo nė žodžio apie moksleivius ateitininkus, o pranešimai apie vyresniųjų ateitininkų – studentų ar sendraugių veiklą visai neišnyko iš šio žurnalo puslapių; ji pasislėpė žurnalo žinučių skyrelyje. Sprendžiant iš žurnale skelbiamos gausios moksleivių iš įvairių mokyklų korespondencijos, žurnalas turėjo daug skaitytojų kiekybine ir geografinė prasme. Moksleiviška korespondencija, kurioje dominavo pranešimai apie įvairių mokyklinių būrelių veiklą, liudijo, jog ateitininkai sėkmingai įsiliejo į kitų būrelių veiklą, pirmiausia – religinio pobūdžio, ir tęsė savo veiklą pridengę kitu vardu. Švietimo ministerija populiariai „Ateičiai“ bandė priešpriešinti valdžios lėšomis pradėtą leisti jaunimui skirtą leidinį, tačiau šis netapo populiarus. Tuomet Švietimo ministerija net ėmė siekti įgyti moksleiviams skirtos spaudos leidimo monopoliją. Įrodinėdamas, jog vienomis pedagoginėmis priemonėmis Švietimo ministerija negali užkirsti kelio įvairių ideologinių grupių brovimuisi į mokyklą su spaudos pagalba, 1935 m. pavasarį švietimo ministras konfidencialiai kreipėsi į teisingumo ministrą, prašydamas tarpininkauti, kad veikiančiame Spaudos įstatyme atsirastų nuostatas, įtvirtinantis išskirtinę Švietimo ministerijos teisę

¹⁹⁷ J. Girnius, *Raštai*, t. 4, p. 520.

¹⁹⁸ Ateitininkų spaudos būklė 1930–1935 metų laikotarpyje, LCVA, f. 564, ap. 2, b. 6, l. 118.

leisti moksleiviams skirtus periodinius leidinius¹⁹⁹. Tačiau tokia Švietimo ministerijos iniciatyva palaikymo nesulaukė.

1932 m. antroje pusėje įtampa dėl ateitininkų tarp politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios nors ir neatslūgo, bet jau stabilizavosi, abi pusės tarsi susitaikė su keista ir neapibrėžta ateitininkų padėtimi – Ateitininkų federacija ir Katalikų Bažnyčia su tuo, jog moksleivių ateitininkų judėjimas draudžiamas, o valdžia su tuo, jog jai taip ir nepavyko vienu mostu įveikti slapto virtusio moksleivių ateitininkų judėjimo. Panašu, kad politinis režimas tuo metu tiesiog negalėjo apsispręsti, ką daryti toliau, nes jau 1931 m. gale Švietimo ministerija pripažino, kad jos pastangos numarinti ateitininkų moksleivių judėjimą represijomis prieš ateitininkus organizuojančius kapelionus ar draudimo nepaisančius moksleivius yra neveiksmingos ir geriausiu atveju visa tai ateitininkų judėjimą tik susilpnins, bet jo nenumarins, o tęsiama griežto baudimo politika tik „gali įsiūbuoti“ visuomenę. Švietimo ministerija padarė išvadą: kol Episkopatas nesiliaus organizavęs ir rėmęs slapto ateitininkų veikimo, visos jos pastangos likviduoti moksleivius ateitininkus bus nesėkmingos²⁰⁰. Tad valdžia, bent jau laikinai, nusprendė pasitenkinti tuo, kad šiai pavyko ateitininkus moksleivius suginti į pogrindį ir jų persekiojimas kiek atslūgo. Tuo tarpu Lietuvos Episkopato santūrią laikyseną užtikrino Vatikanas – 1933 m. pavasarį vyskupas K. Paltarokas apie apimusius Vyriausybės ir Katalikų Bažnyčios santykius kalbėjo taip: „Aprimo tik todėl, jog dvasiškijai tuo tarpu išsakyta susilaikyti ir neveikti prieš Vyriausybę ir kaip disciplinuoti žmonės jie pildo tą parėdymą“²⁰¹. Regis, jog abi pusės suvokė, kad šios paliaubos laikinos.

Tačiau panašu, jog valdžia tuo metu dar vylėsi, kad veikimo laisvės netekęs ir į katakombas priverstas pasitraukti ateitininkų moksleivių judėjimas pamažu pradės gesti, tačiau ateitininkai neketino pasiduoti,

¹⁹⁹ Švietimo ministro 1935 04 02 raštas teisingumo ministrui, LCVA, f. 391, ap. 8, b. 247, l. 30.

²⁰⁰ Švietimo ministro pro memoria „Kapelionų priešvalstybinė akcija vidurinėse bei aukštesnėse mokyklose“ (1931 m.), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1094, l. 40–42.

²⁰¹ Lietuvos pasiuntinio prie Šv. Sosto 1933 05 04 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1414, l. 36.

o valdžios spaudimo atoslūgį suprato net kaip tam tikrą savo pergalę. Moksleivių ateitininkų padėtį ir nuotaikas įžengus į trečius nelaisvo veikimo metus, mūsų manymu, taikliai savo aplinkraštyje apibūdino pati Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdyba: „Bendrai šie tretieji nelaisvo veikimo metai visu gyvenimu yra kitoki negu anie 2. Pirmaisiais metais būta daug entuziazmo, nenugalimo pasiryžimo, griežtos kovos dvasios. Visa tai lydėjo didžiausiu nuoširdumu atlikti darbai, turėję didelės reikšmės ir išlaikę mūsų gražiai ir tvarkingai suorganizuotas eiles. Dažnai pasitaikę baudimai skatino pasiaukoti ir to pasiaukojimo pavyzdžiais tuoj padabinome Sąjungą. Antrieji metai pirmųjų įtakoje buvo charakteringi kovos dvasia ir bandymais grįžti į griežtą susiorganizavimą pagal formalumus. Keletas kuopų, pabrėždamos organizacinę savo stiprybę, pašventino vėliavas. Tretieji metai, toks susidaro įspūdis, mažiau paženklininti ofenzyvos žymėmis. Linkstama į darbą kovoti ir laimėti, bet individualaus, žinoma, organizacinėmis priemonėmis sąmoninimosi kryptimi. Atgaivintos studijos, dažniau leidžiami laikraščiai ir t. t. Pasakytume, gyvename apkasų ir šarvų ruošimo laiką. Kovos triukšmas aptilęs. Taip pat galime džiaugtis iš kitos pusės einančiu mažesniu spaudimu ir, žinoma, laikina ramybe. Bet toji palyginant tyli nuotaika toli gražu neneša skaištesnės ateities spindulius; jų nematyti ir sunku spėti, ar jie iš viso greit pasirodys“²⁰². Vilkaviškio vyskupui J. Karosui 1933 m. vasarą rodėsi, jog padėtis iš esmės normalizavosi – Vyriausybės ir Episkopato santykiai „gana geri“, o netekę galimybės veikti mokykloje ateitininkai „prisitaikė“ – ėmė veikti už mokyklos sienų vyskupų žinioje ir net kartais, bent jau jo vyskupijoje, organizuotai dalyvauja pamaldose ar procesijose, o valdžios atstovai į tokį per daug akių nebadantį veikimą žiūri pro pirštus²⁰³. Tačiau ne visi hierarchai Vilkaviškio vyskupo pavyzdžiu buvo patenkinti tokia ateitininkų moksleivių „laisve“. Panevėžio vyskupas K. Paltarokas susitaikyti su tokia ateitininkų moksleivių veiki-

²⁰² Keletas minčių apie mūsų darbą seniau, dabar ir Šventaisiais metais, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1933 03 26 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 54.

²⁰³ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto 1933 06 07 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1414, l. 16.

mo „laisve“ neketino ir principingai reikalavo, kad Švietimo ministerijos aplinkraštis, draudžiantis ateitininkų veiklą mokykloje, būtų panaikintas. Jo žodžiais tariant, tai „labai svarbus principinis dalykas ir dvasiškija nusileisti negali“²⁰⁴.

ATSINAUJINĖS PUOLIMAS. Sąlygiškas moksleivių ateitininkų spaudimo atoslūgis tęsėsi porą metų. Ateitininkų moksleivių sąjunga net spėjo apsibrasti su pagrindinio veikimo sąlygomis. 1934 m. pradžioje ji teigė: „Nelaisvo veikimo erai užėjus <...> reikėjo surasti būdus ir priemones slapto veikimo organizacijai ir taktikai. Dirbome ir turime konstatuoti, kad šiandien slaptaie veikti nėra joks sunkumas. Kai jau su juo apsipratome, kai tas didesnių pastangų iš mūsų nepareikalauja, šiems sunkumams skirtą energiją galima kreipti kitur“²⁰⁵. Tiesą sakant, buvo nesunku moksleiviams ateitininkams priprasti prie slapto veikimo sąlygų, kai pati valdžia vengė viešai demonstruoti savo visą represinę galią ir negailestingai baudė tik tuos, kurie, valdžios akimis žvelgiant, itin įžūliai nepaisė draudimo veikti. A. Smetonos autoritarinis režimas buvo itin nuosai- kus ir griežtų represinių priemonių griebdavosi tik kraštutiniu atveju. Tačiau tai nereiškia, jog šiuo spaudimo atoslūgio metu ateitininkai įgijo bent šiek tiek veikimo laisvės. Ką išties reiškė tuo metu moksleiviui būti ateitininku, liudija šis tragiškas Rokiškio ateitininkų pranešimas: „1934. IV.28 23 val. mirė idėjos draugė a. a. Gražvyda Vaitkevičiūtė. Ji buvo IV kl. mokinė. Tėvai valdininkai, brolis skautas, todėl nė nežinojo ją esant ateitininke, kol ji pati prieš mirtį nepasisakė. Tokia naujiena tėvai, žinoma, nebuvo patenkinti. Kuopa organizuotai laidotuvėse negalėjo dalyvauti, kadangi buvo matyta aiškus iš tėvų pusės nenoras ir net baimė! Pasitenkinta kukliu vainiku <...> Vainikas prie karsto buvo padėtas slaptaie, vėlai vakare, žmonėms iš bažnyčios išėjus“²⁰⁶. Suprantama, daug priklausė nuo pačių mokytojų valios, tačiau net palankiausiai žvelgiantys

²⁰⁴ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto 1933 05 04 pranešimas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b.1414, l. 36.

²⁰⁵ Naujus metus pradėjus, Ateitininkų federacijos Moksleivių sąjungos Centro valdybos 1934 01 22 aplinkraštis, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 127, l. 54.

²⁰⁶ Rokiškio moksleivių ateitininkų kuopos 1934 06 01 raštas Moksleivių ateitininkų sąjungos Centro valdybai, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 11.

į ateitininkų veikimą negalėjo užmerkti akių, jei slaptas jų veikimas iškil-davo viešumon. Apie tai tuo metu buvo taikliai konstatuota: „Mokyklų administracija vienur griežčiau, kitur švelniau į tai žiūri, tačiau, jei slaptas veikimas išskyla aikštėn, tenka kuriuo nors būdu reaguoti“²⁰⁷.

1934 m. rudenį moksleivių ateitininkų padėties perspektyvos ėmė keistis, kai pasikeitusi Švietimo ministerijos vadovybė (ministrą K. Šakenį pakeitė ministras J. Tonkūnas) ryžtingai ėmėsi švietimo sis-temos reformos, apie kurios būtinumą kalbėta jau keletą metų. Naujoji Švietimo ministerijos vadovybė ketino švietimo reformą pradėti 1935 m. rudenį ir žadėjo ypač dėmesingai pažiūrėti į ugdymo turinį. Parengimą reformai lydėjo pareiškimai apie būtinumą visą jaunosios kartos ugdymą sukcentruoti valstybės rankose. Tai reiškė, jog valdžia stengsis išspręsti ir jaunimo organizacijų mokyklose klausimą. Netrukus išties buvo suaktyvintos pastangos galutinai sutvarkyti moksleivių ateitininkų reikalą. Švietimo ministras J. Tonkūnas, 1935 m. sausio 3 d. kalbėdamas Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos skyrių atstovų suvažiavime ir formuluodamas svarbiausius ugdymo uždavinius tautinės mokyklos mokytojams, pareiškė, jog geriausias įrodymas to, kad tautinės mokyklos vidaus gyvenimas toli gražu ne toks, kokį jį geidžia matyti Švietimo ministerijos vadovybė, yra tai, kad mokyklose slapta veikia ateitininkų kuopelės. Šių kuopelių veiklą švietimo ministras griež-tai pasmerkė, pareiškdamas, jog slaptų kuopelių veiklą laikąs lietuviškos mokyklos gėda²⁰⁸.

Tačiau keli valdžios puolimo prieš moksleivius ateitininkus atos-lūgio metai Episkopatui, regis, jau buvo suteikę šiek tiek vilties, kad valdžios pozicija sušvelnėjo ir ji net pasirengusi šioiems tokiems kom-promisams jaunimo organizacijų klausimu. 1934–1935 m. sandūroje pasklido gandai, jog valdžia numato reformuoti skautus ir ketina ofici-aliai pakviesti jiems dvasios tėvais kapelionus. Reaguodami į šią žinią, Telšių vyskupas J. Staugaitis ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas inici-javo Lietuvos vyskupų konferenciją, siūlydami pasirengti šiam valdžios

²⁰⁷ A. T., „Dėl slaptos moksleivių veikimo“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 1, p. 8.

²⁰⁸ „Svarbus basanavičiečių mokytojų suvažiavimas“, *Lietuvos aidas*, 1935 01 04, p. 4.

žingsniui, iš anksto suderinus bendrą vyskupų poziciją skautų atžvilgiu. Kartu siūlyta apsvaistyti, ar nederėtų peržiūrėti ir Episkopato pozicijos moksleivių ateitininkų klausimu²⁰⁹. 1935 m. sausio 29–30 d. vykusioje Lietuvos vyskupų konferencijoje buvo nutarta: jei kuris nors vyskupas bus prašomas skirti kapelioną skautams, „tai jisai galės klausimą spręsti, iš anksto gavęs iš Nunciatūros žinių apie atitinkamą Vyriausybės susitarimą su Apaštalų Sostu“. Tuo tarpu moksleiviams ateitininkams Episkopatas nusprendė ir toliau reikalauti visiškos veikimo laisvės už mokyklos sienų, suprantama, neatsižadėdamas siekti „ir laisvės, nors ir ribotos, pačiose mokyklose“²¹⁰. Manome, kad tokiu būdu Episkopatas tarsi siuntė politiniam režimui signalą, jog savo poziciją skautų atžvilgiu pasirengęs peržiūrėti mainais už peržiūrėtą valdžios poziciją moksleivių ateitininkų atžvilgiu. Tačiau Episkopatas ir toliau laikėsi pozicijos, kad nors esą mokyklose ateitininkų veikla ir uždrausta, bet niekas neuždraudęs jų veikimo už mokyklos sienų, nes šią veikimo laisvę garantuoja konkordatas. Šią poziciją netrukus viešai savo pamoksle priminė vyskupas K. Paltarokas – taip atsakydamas į minėtą švietimo ministro J. Tonkūno kalbą Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos skyrių atstovų suvažiavime²¹¹.

Romuviečiai (aplink Juozo Keliuočio redaguojamą „Naująją romuvą“ susibūrę katalikų intelektualai), kuriems taip pat regėjosi, kad „politinio bei visuomeninio gyvenimo aistros nuslūgo“, pasinaudoję šiuo atoslūgiu, ryžosi prabilti apie „dar neužgijusią mūsų pedagoginio gyvenimo žaizdą“ – slaptą moksleivių veikimą. Taip „Naujoji romuva“ pradėjo 1935-uosius primindama šią pedagoginę problemą ir būtinybę ją spręsti neatidėliojant. Nuskambėjo palinkėjimas, „kad ir naujoji švietimo vadovybė skaidresnį žvilgsnį čia atkreiptų ir slapto veikimo iniciatoriai savo moraline atsakomybe giliau susirūpintų“²¹². Romuviečiai

²⁰⁹ Telšių vyskupo J. Staugaičio 1935 01 12 laiškas Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 44, l. 1.

²¹⁰ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1935 01 29–30 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 44, l. 21–22.

²¹¹ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, Vilnius, 2005, p. 131.

²¹² A. T., „Dėl slapto moksleivių veikimo“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 1, p. 9.

abi puses ragino žengti kompromisinius žingsnius ir tarsi zondavo – ar politinis režimas pasirengęs su Episkopatu bent pradėti diskusiją dėl moksleivių ateitininkų veiklos legalizavimo. Patys romuviečiai, įtikėję savo autoriteto galia, regis, buvo pasirengę būti šios diskusijos (jei ji užsimegztų) tarpininkais. „Naujojoje romuvoje“ buvo pasiūlytas ateitininkų problemos sprendimas: valdžia moksleivių ateitininkų veikimą legalizuoja, už tai kartu su Episkopatu įgyja teisę kolegialiai kontroliuoti ateitininkų veikimą²¹³.

Netrukus Ateitininkų federacija švietimo ministrui pateikė konkretų projektą dėl jaunimo organizacijų. Ji pasiūlė vidurinėse, aukštesniosiose ir specialiosiose mokyklose leisti veikti ne tik skautams, bet ir visoms kitoms moksleivių organizacijoms, kurios „a) savo veikimu ir savo dvasia remia ir papildo mokyklos lavinimo ir auklėjimo tikslus; b) ugdo savo narių tarpe tautiškumą, valstybiškumą ir solidarumą; c) neneigia krikščioniškos dorovės ir religinių tautos tradicijų; d) nesiima politinio veikimo; e) turi Švietimo ministerijos patvirtintus įstatus“. Šioms organizacijoms siūlyta suteikti centralizacijos teisę (neuždaryti tarp mokyklos sienų), „jei jas imasi globoti viešoji valstybės pripažinta institucija, esmingai susijusi su auklėjimu“, o šių organizacijų veiklos kontrolę patikėti mokyklų pedagogų taryboms²¹⁴. Pristatydamas šį projektą „Židinyje“ J. Grinius politiniam režimui piršo mintį, jog toks problemos sprendimas iš esmės neprieštarautų ir valdžios siekiams kontroliuoti moksleivių organizacijų veiklą: „laisvai galėtų organizuotis įvairių religinių konfesijų moksleiviai ir religinių indiferentų tėvų vaikai“, o sunkiau ir galbūt visai negalėtų mokyklose kurtis karingų ateistų ir socialistų organizacijos, nes pastarosios „daugiau ar mažiau prieštarautų pagrindiniams mūsų mokyklos principams“. Reikšdamas Ateitininkų federacijos nuomonę, J. Grinius teigė, jog ne tik skautai, bet ir kitos moksleivių organizacijos gali tapti nepamainomu tautinės mokyklos pagalbininku ugdant tautiškai indoktrinuotą jaunąją kartą. Galiausiai

²¹³ J. Grinius, „Moksleivių organizacijos ir pedagogika“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 3, p. 59.

²¹⁴ J. Grinius, „Auklėjimo harmonijos mokykloje beišskant“, *Židinys*, 1935, Nr. 4, p. 418.

esą „teisingiau ir pedagogiškiau būtų leisti veikti įvairioms pozityvioms organizacijoms, kurios apimtų kaip galima didesnę mokinių skaičių, negu palikti dabartinę nenormalią padėtį su dalimi organizuotų, bet nelygiai traktuojamų mokyklų auklėtinių“²¹⁵.

Švietimo ministerija šio projekto nė nesvarstė, o vietoj to 1935 m. pavasarį oficiozas „Lietuvos aidas“ kartu su kita provyriausybine spauda išplėtė kampaniją, nukreiptą prieš slaptą moksleivių ateitininkų veikimą. Spauda akcentavo mintį, jog „slaptas moksleivių ateitininkų veikimas nesuderinamas nei su valstybės įstatymais, nei su pedagogikos bei vidinio mokyklos gyvenimo drausmės reikalavimais“²¹⁶. Valdžia leido nedviprasmiškai suprasti, jog savo nuostatos moksleivių ateitininkų klausimu nekeis ir į jokias diskusijas su niekuo dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės nesileis. Politinis režimas nuolat pabrėždavo, kad jaunimo auklėjimą laikąs vienu iš svarbiausių savo uždavinių ir šiuo veiklos baru su niekuo nesidalys, o Bažnyčiai leis netrukdomai rūpintis tik religiniu ir doroviniu jaunimo auklėjimu, bet perspėjo, jog politinis režimas akylai seks, „kad tokio auklėjimo vadovai neperžengtų jiems pavestos srities ribų, kad nebūtų laužomas jos (valstybės) nusistatymas kitose auklėjimo srityse <...> Valstybė griežtai laikosi principo: kas cezario – cezariui, kas Dievo – Dievui“. Kalbėdamas apie jaunimo ugdymą, politinis režimas veik kiekviena proga pabrėždavo, jog mokyklose nepakęs jokių politinio pobūdžio organizacijų. Nors paprastai neįvardydavo, kokias politines jaunimo organizacijas jis turįs galvoje, bet niekam nekilo abejonių, kad pirmiausia turėta omenyje ateitininkai, į kuriuos, kaip ir prieš penkerius metus, valdžia žvelgė kaip į politinio pobūdžio organizaciją ir įrodinėjo, jog „slaptas ateitininkų veikimas atsirado ne dėl religijos persekiojimo, bet dėl to, kad nenorima ir toliau atsisakyti nuo politinio arba, teisingiau sakant, partinio auklėjimo mokyklos sienose“²¹⁷. Savo ruožtu Ateitininkų federacija ir Episkopatas atmesdavo valdžios metamus kaltinimus politikavimu ir net bandė įrodinėti, jog švietimo ministras prieš penkerius metus

²¹⁵ *Ibid.*, p. 418–419.

²¹⁶ „Ateitininkų slaptas veikimas“, *Lietuvos aidas*, 1935 04 06, p. 7.

²¹⁷ „„Požeminis“ ateitininkų veikimas“, *Lietuvos aidas*, 1935 04 11, p. 4.

moksleivių ateitininkų veiklą uždraudęs tik mokyklose, o už jos sienų palikęs visišką veikimo laisvę²¹⁸. Išties, pirmosiomis dienomis po minėto švietimo ministro aplinkraščio pasirodymo katalikiškos visuomenės į kampą užspeista valdžia pati gynėsi išvedžiojimais, esą ji moksleivių ateitininkų organizacijos nepanaikinusi, o tik mokyklose uždraudusi kuopelių veikimą. Suprantama, tai netrukdė valdžiai persekioti ir už mokyklos sienų veikiančių ateitininkų moksleivių. Vėliau į katalikiškos visuomenės įrodinėjimus, jog Švietimo ministerija neuždraudusi ateitininkų moksleivių veikimo už mokyklos sienų, valdžia tiesiog nekrepė dėmesio, o 1935 m. pavasarį politinis režimas, atnaujinęs aktyvią kampaniją prieš ateitininkus, tokias kalbas pavadino absurdu, pabrėždamas, jog bet koks ateitininkų moksleivių veikimas yra draudžiamas. Nepagailėta kritikos ir Katalikų Bažnyčios hierarchams, globojantiems slaptą moksleivių ateitininkų veikimą²¹⁹. Episkopato pasiūlyto kompromiso – vietoj veikimo mokykloje leisti moksleiviams ateitininkams veikti bent už jos ribų – valdžia net nelaikė kompromisiniu siūlymu. Tuo metu valdžia jau buvo įtikėjusi savo galia ir derėtis dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės nė neketino.

Tuo tarpu ateitininkų judėjimas ir Katalikų Bažnyčios hierarchai nepaisė vėl pasigirdusių griežtesnių pareiškimų dėl slapta veikiančių moksleivių ateitininkų kuopelių. 1935 m. liepos 20–21 d. Telšiuose po penkerių metų pertraukos įvyko Ateitininkų ketvirtasis kongresas, į kurį atvyko 1500 ateitininkų. Dalyvavo ir moksleiviai ateitininkai. Kongreso priimtoms rezoliucijoms skelbė, jog „Ateitininkų federacija susidaro iš trijų sąjungų: ateitininkų moksleivių, ateitininkų studentų ir ateitininkų sendraugių ir yra visų pirma ugdymosi organizacija, kurioje ateitininkai sendraugiai eina ypač šelpimo, vadovavimo ir ateitininkų idealų realizavimo visuomenėje pareigas“. Rezoliucijos pabrėžė, jog Ateitininkų federacija yra nepolitinė organizacija, bet kartu „vis dėlto yra giliai visuomeniška ir būtent todėl, kad ji remiasi katalikiškąja pasaulėžiūra, kuri sugeba organiškai suderinti asmens ir visuomenės reikalus“. Ateitininkų federacija dar kartą pareiškė, jog savo nariams

²¹⁸ „Bereikalingas triukšmas“, *Rytas*, 1935 04 17, p. 4.

²¹⁹ „Mums ir atsako: „Kitaip ir būti negali““, *Lietuvos aidas*, 1935 04 13, p. 4.

moksleiviams griežtai draudžianti užsiimti bet kokia politine veikla, tačiau kitiems savo nariams paliekanti pasirinkimo laisvę ir neprisiimanti bet kokių atvejų jokios atsakomybės už politinę savo nario veiklą, tik reikalaujanti, kad kiekvieno ateitininko politinė veikla neprieštarautų katalikiškos pasaulėžiūros principams ir nekompromituotų jo kaip ateitininkų federacijos nario²²⁰. Tai, kad ateitininkų kongrese dalyvavo moksleiviai ateitininkai, o kongreso rezoliucijose buvo pabrėžta, jog į Ateitininkų federaciją įeina ir ateitininkų moksleivių sąjunga, valdžia nedelsdama įvertino kaip demonstratyvų jos reikalavimų nutraukti moksleivių ateitininkų veikimą ignoravimą²²¹.

1935 m. spalio 12 d. vyko visų lietuviškų aukštesniųjų mokyklų direktorių ir valdžios aukštesniųjų mokyklų tėvų komitetų pirmininkų suvažiavimas. Ateitininkų kuopelių klausimu suvažiavime kalbėta daug, o tai, „Lietuvos aidas“ teigimu, liudija, kad šis klausimas „yra tiek pribrendęs, kad jis netrukus turės labai radikaliai išsispęsti“, ir priduria, jog „dabartinė būklė yra ir tėvams, ir mokyklų vadovams širdį paėdusi. Tėvai skundžiasi konfliktais šeimynose, direktoriai skundžiasi, bausdami iškrypusius iš mokykliško kelio mokinius, negalį pasiekti tikrojo kaltininko, kuris iš užkampio mokyklose savo ardumą darbą vis tiek varą, mokyklą ir mokinius žalojant“²²². Šiame suvažiavime apie aukštesniųjų mokyklų problemas planuojamos švietimo reformos išvakarėse kalbėjo ir švietimo ministras J. Tonkūnas: „Kad auklėjimas būtų sėkmingas, taip pat reikia, kad mokykla auklėjimo darbe būtų vieninga, nes ir pats auklėjimas turi būti vieningas. Deja, šioje vietoje mes turime didelę žaizdą, kuri trukdo auklėjimo darbą ir todėl visomis priemonėmis turi būti šalinama. Turiu galvoje ateitininkų organizacijos slapta veikimą“. Švietimo ministras piktinosi tais katalikų dvasininkais, kurie „ne tik remia moksleivių ateitininkų veikimą, bet laikas nuo laiko mėgina ginčyti švietimo ministerio žygio teisėtumą ir tikslingumą“. Jis absurdiškais pavadinimo dvasininkų aiškinimus, kad Švietimo ministerija

²²⁰ K. Augas, „Ryžtingųjų darbai“, *Ateitis*, 1935, Nr. 8–9, p. 358–359.

²²¹ Lv., „Ateitininkai demonstratyviai ignoruoja nustatytosios tvarkos dėsnius“, *Lietuvos aidas*, 1935 07 22, p. 4.

²²² A. G., „Aptarti aktualūs mokyklos reikalai“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 12, p. 12.

ateitininkų veiklą draudžianti tik mokyklose, o už jų sienų moksleiviams ateitininkams leidžiama veikti laisvai²²³.

Švietimo ministras ta proga paviešino Švietimo tarybos, kuri 1934 m. buvo įkurta kaip Švietimo ministerijos ekspertinė institucija ugdymo klausimais, nuomonę moksleivių organizacijų klausimu. Švietimo taryba, atliepdama valdžios nuostatomis monopolizuoti jaunimo ugdymą valstybės rankose, pirmiausia pabrėžė, jog mokyklos pareiga rūpintis, kad „mokinių gyvenimas ir už mokyklos sienų nebūtų vien pripuolamų veiksmų reguliuojamas“, todėl mokykla negali tenkintis vien draudimais reguliuodama mokinių gyvenimą už mokyklos sienų, bet pati „turi tą gyvenimą pagal savo auklėjimo principus organizuoti ir vadovauti“ ir čia pat pasiūlė pagrindinį popamokinio moksleivių ugdymo instrumentą – dalykinius būrelius pagal mokyklinės disciplinas ar moksleivių interesus. Šie būreliai turėjo būti išimtinai mokyklos žinioje. Švietimo taryba konstatavo, jog „nepedagogiška ir netikslinga leisti moksleivius organizuoti įvairiomis visuomeninėm-ideologinėm bei politinėm organizacijom, stovinčiom šalia mokyklos“. Esą mokyklos gyvenimo praktika įtikinamai įrodė, kad „tokios organizacijos, vadovaujamos ne pedagogų ir visai nebodamos arba labai mažai bodamos mokyklos auklėjamųjų uždavinių, nors kartais ir pasigirdamos, kad eina mokyklai į talką, faktiškai tesirūpina per savo įstaigas ir vadovaujamas mokinių organizacijas paruošti savo ideologijos sekėjų. Savo tikslų siekdamos jos nesiskaito su priemonėmis. Leidžiant vienai įstatymų nedraudžiamai visuomeninei organizacijai moksleivius organizuoti, nekonsekventiška būtų kitoms neleisti. O veikiant toje pačioje mokykloje kelioms ideologinėms organizacijoms, kaip irgi praktika parodė, neišvengiama ir ideologinė jų kova. Mokykla tada virsta ideologiškai dar nesubrendusių jaunuolių bekompromisinės iš savo esmės ideologinės kovos arena. Vienos organizacijos nariai kitus laiko savo priešais. Padėti dar labiau pablogina ta aplinkybė, kad tokios ideologinės organizacijos tiek savo ideologijoje, tiek veikimo praktikoje negali išvengti politinio momento, kuris tą kovą dar labiau paaštrina, suteikdamas jai neleistinų,

²²³ „Ateitininkų veikimas iš mokyklos bus greitai pašalintas“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 15, p. 3.

visą mokyklos gyvenimą ardančių formų²²⁴. Taip siekta įrodyti, kad grynai pedagoginiais sumetimais ateitininkams ne vieta mokykloje. Paviešinta Švietimo tarybos nuomonė rodė, kad valdžia ryžosi žengti dar vieną žingsnį jaunimo ugdymo monopolizavimo linkme: 1930 m. siekta iš mokyklų pašalinti visas valdžiai neįtinkančias jaunimo organizacijas ir dėl popamokinio jaunimo ugdymo mažai sukta galvą (nors apie tai taip pat kalbėta), o ketvirtąjį dešimtmečio viduryje jau norėta tautinę mokyklą padaryti atsakingą už jaunimo ugdymą laisvu nuo pamokų metu ir tam ieškota efektyvių priemonių. Mokykla ir mokytojai įvardyti kaip vieninteliai atsakingi už popamokinį ugdymą: „Mokykla, ir tik pati viena, turi tvarkyti jos globai pavestų moksleivių auklėjimą visomis jo pasireiškimo formomis. Neleistina, kad kas ir gerais norais prisidengęs brautųsi į mokyklą padėti jai jaunuomenės auklėjimo darbe“. Trumpai tariant, kampanijos prieš ateitininkus atgaivinimą determinavo politinio režimo pasiryžimas įgyvendinti principą, kad „mokyklinės jaunuomenės auklėjimas turi būti paliktas tik mokyklai ir joje dirbantiems mokytojams“²²⁵. Politinis režimas nusprendė ryžtingais veiksmais pademonstruoti, kad tuščiais žodžiais nesimėto ir trukdančius įgyvendinti užsibrėžtą tikslą iš savo kelio negailestingai šalins. Netrukus pasitaikė ir puiki proga tai įrodyti – Švietimo ministerijoje atsidūrė P. Dovydaičio 1935 m. lapkričio 4 d. griežto tono laiškas Šiaulių gimnazijos kapelionui kun. M. Grubiui. P. Dovydaitis kapelionui priekaištavo, jog šis nesirūpinąs ir nepadedąs ateitininkams, esą tokiems kapelionams gimnazijoje ne vieta. Valdžia nusprendė pasinaudoti šiuo faktu ir pademonstruoti principingumą. Pirmiausia P. Dovydaičio laiškas buvo paviešintas oficioze „Lietuvos aidas“²²⁶. Kai po dešimt dienų oficiozas paskelbė P. Dovydaičio redakcijai atsiųstą laišką – pasiaiškinimą, kur buvo pridėtas ir retoriškas redakcijos klausimas: „Ar vieta mūsų universitete žmonėms, kurie skaldo ir srovina jaunimą, sąmoningai

²²⁴ *Ibid.*

²²⁵ „Mokyklinės jaunuomenės auklėjimas“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 21, p. 471.

²²⁶ „Kaip prof. Pr. Dovydaitis „skatina“ ateitininkų veiklą“, *Lietuvos aidas*, 1936 01 08, p. 1.

ignoruodami vienijimo linkmę priaugančios kartos auklėjime?“²²⁷ – P. Dovydaitis jau buvo atleistas iš universiteto. Tiesa, po mėnesio jis buvo gražintas į darbą, prieš tai jam davus raštišką pasižadėjimą nutraukti savo veiklą tarp moksleivių ateitininkų. Taip politinis režimas tarsį vienu šūviu nušovė du zuikius – „pastatė į vietą“ savo veikla valdžią seniai erzinantį P. Dovydaitį ir viešai pademonstravo, jog ryžtingai sieks valstybės rankose monopolizuoti visą jaunimo ugdymą.

Didžiausia kliūtimi, trukdančia politinio režimo švietimo architektams įgyvendinti minėtą principą, tapo taip ir nepalaužtas ateitininkų judėjimas. Tiesa, gimnazijose padaugėjo valdžios remiamų skautų, kurie vieninteliai buvo pajėgūs konkuruoti su ateitininkais populiarumu ir atsverti jų įtaką, tačiau varžytuvėse dėl pirmavimo narių skaičiumi skautai nugalėtojais netapo. Šių organizacijų populiarumas įvairiose mokyklose skyrėsi. Pavyzdžiui, 1935 m. pavasarį Marijampolės marijonų gimnazijoje iš 217 mokinių 140 buvo ateitininkų ir 18 skautų; Linkuvos gimnazijoje iš 240 mokinių 138 buvo ateitininkai ir 21 skautas; Kražių gimnazijoje iš 140 mokinių 73 buvo ateitininkai ir 22 skautai; Kėdainių gimnazijoje iš 480 mokinių 77 buvo ateitininkai ir 126 skautai; Alytaus gimnazijoje iš 509 mokinių 63 buvo ateitininkai ir 243 skautai²²⁸. Nors tikslios statistikos neturime (kiek gimnazistų priklausė vienai ir kitai organizacijai), tačiau drįsime teigti, jog gimnazijose ateitininkai ir ketvirtojo dešimtmečio viduryje buvo gausiausia organizacija.

Prieš ateitininkus puolimo kampaniją atnaujinusi valdžia dabar aktyviau ėmė ieškoti, ką būtų galima priešpriešinti slaptam ateitininkų veikimui. Minėtame gimnazijos direktorių ir tėvų atstovų suvažiavime ministerija pati pripažino, jog „mokykla per daug statiška, dėl to atsiranda gera dirva įvairiems asmenims, pedagoginiu požiūriu nejautriems, moksleivius patraukti į visokias slaptas kuopeles, į konspiratyvišką veikimą“. Dar pesimistiškiau vertinta užklasinio moksleivių auklėjimo padėtis, teigiama, jog „moksleivių auklybos už mokyklos sienų reikalai labai blogi, kad ta aplinkybe pasinaudoja įvairūs mokyklai

²²⁷ „Prof. Pr. Dovydaičio paaiškinimas“, *Lietuvos aidas*, 1936 01 18, p. 3.

²²⁸ Ateitininkų moksleivių kuopų statistiniai 1935 m. I pusmečio duomenys, LCVA, f. 564, ap. 3, b. 64, l. 21, 26, 31, 33, 38.

svetimi asmenys²²⁹. Švietimo ministerija išipareigojo aktyviau spręsti moksleivių popamokinio ugdymo klausimus. Minėjome, kad Švietimo taryba konstatavo, jog „nepedagogiška ir netikslinga leisti moksleivius organizuoti įvairiom visuomeninėm-ideologinėm bei politinėm organizacijom, stovinčiom šalia mokyklos“. Vietoj to, Švietimo taryba, visapusiškam mokinių lavinimui, savarankiškumo ir visuomeniškumo ugdymui (suprantama, galvota ir apie tai, kuo atsverti ateitininkų judėjimą) rekomendavo mokyklose steigti moksleivių dalykinius būrelius. Praėjus mėnesiui po minėto lietuviškų aukštesniųjų mokyklų direktorių ir valdžios aukštesniųjų mokyklų tėvų komitetų pirmininkų suvažiavimo, 1935 m. lapkričio viduryje Švietimo ministerija paskelbė aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų direktoriams skirtą aplinkraštį, kuriame buvo pabrėžta, jog „mokykla, kuriai yra pavestas jaunuomenės auklėjimas ir mokymas, negali tenkintis vien tik pasyvia mokinių priežiūra už mokyklos. Jos tiesioginė pareiga organizuoti ir savo auklėjamaisiais principais tvarkyti mokinių gyvenimą mokykloje ir už mokyklos“. Svarbiausia priemone mokinių auklėjime po pamokų ir už mokyklos sienų įvardyti dalykiniai moksleivių būreliai. Teigta, jog pagal mokyklines disciplinas ir moksleivių polinkius suburti būreliai ugdytų moksleivių „iniciatyvą, savarankiškumą, visuomenines bei pilietines dorybes ir patenkintų jų mokslo, meno ir visuomeninius interesus. Jie pagyvintų mokyklos darbą ir mokinių gyvenimą, sustiprintų mokytojų ir mokinių ryšius ir padėtų sukurti jaukią mokyklos bendruomenės atmosferą“²³⁰. Šis ministerijos aplinkraštis provyriausybinėje spaudoje buvo įvardytas „labai svarbiu žygiu mūsų švietimo istorijoje“, kuriuo esą prasideda „nauja auklėjimo era“²³¹. Panašaus pobūdžio būreliai, vadinami kuopelėmis, mokyklose veikė ir anksčiau, tačiau šįkart rengtasi kiek įmanoma padidinti jų skaičių ir juos paversti efektyviu instrumentu, mokyklai plečiant savo ugdomąją misiją. Mokyklai keltas kokybiškai naujas uždavinys: „Savo

²²⁹ A. G., „Aptarti aktualūs mokyklos reikalai“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 12, p. 12.

²³⁰ „Švietimo ministerijos aplinkraščiai ir instrukcijos“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 22, p. 514.

²³¹ P. Navardaitis, „Mokinių lavinimosi kuopos“, *Vairas*, 1936, Nr. 1, p. 88; P. Štuopis, „Dalykiniai būreliai mokyklose“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 23, p. 529.

mokinį susigrąžinti mokyklon ir tiktai savo rūpestinga globa viena pati turi jį mobilizuoti tiek programiniam mokymui ir auklėjimui, tiek dalykiniam lavinimuisi ir visuomeniniam lavėjimui būreliuose bendromis mūsų vidurinės mokyklos tendencijomis²³². Pasirodžius minėtam aplinkraščiui, oficiozas „Lietuvos aidas“ reiškė viltį, jog pirmiausia dėka šių mokyklinių būrelių, kurie išspręs moksleivių popamokinio užimtumo ir ugdymo klausimą, nuo mokyklos bus atitolintos „pašalinės rankos, drumsčiančios mokyklos gyvenimą“²³³.

Po šio ministerijos aplinkraščio dalykinių būrelių mokyklose išties pagausėjo ir pagerėjo jų darbo kokybė. Pavyzdžiui, 1939–1940 mokslo metais Alytaus valstybinėje gimnazijoje veikė: skautai, fizinio lavinimo kuopa, degazuotojų komanda, tautosakos rinkėjai, Šv. Sakramento brolija, literatūros, dailės, fizikos, istorijos, gamtos, prancūzų kalbos mėgėjų būreliai²³⁴. Moksleivių būrelių gimnazijose įvairovė buvo vienintelė reali priemonė, kuria mokykla galėjo efektyviai pasinaudoti siekdama mokslivius atitraukti nuo veikimo ateitininkų organizacijoje.

Stumdama iš mokyklos ateitininkus valdžia tuo pat metu protegavo jos įtakoje esančias jaunimo organizacijas. Provyriausybinės jaunimo organizacijos deklaravo ne tik ištikimybę nacionalizmo idėjoms, bet ir Katalikų Bažnyčiai – tai, suprantama, skatino šias organizacijas siekti, jog pats Episkopatas jas pripažintų katalikiškėmis organizacijomis. Tuo tarpu Episkopatas į tokį provyriausybinių jaunimo organizacijų, kurių katalikiškumas jam rodėsi abejotinas, siekį žiūrėjo šaltai ir pripažinti jų katalikiškėmis neskubėjo, o kai kurie dvasininkai neapsiribodavo pabrėžtinu šaltumu ir progai pasitaikius išdėstydamo net atvirai neigiamą nusistatymą jų atžvilgiu. Lietuvos Episkopatas per ketvirtąjį dešimtmetį ne kartą svarstė savo laikysenos valdžios globoje esančių jaunimo organizacijų atžvilgiu klausimą. 1935 m.

²³² P. Štuopis, „Dalykiniai būreliai mokyklose“, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 23, p. 529.

²³³ „Naujas žygis mokyklos darbą tvarkant“, *Lietuvos aidas*, 1935 11 18, p. 4.

²³⁴ Švietimo ministerijos inspektoriaus M. Račkausko pranešimas apie 1939 10 11–13 inspektuotą Alytaus valstybinę gimnaziją, LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 154–155.

rudenį Žemės ūkio rūmai, kurių globoje buvo Jaunųjų ūkininkų rateliai, kreipėsi į Episkopatą prašydami nedaryti kliūčių šių ratelių nariams organizuotai, su vėliavomis eiti į pamaldas. Episkopatas savo rezervuoto požiūrio į Vyriausybės globojamus jaunuosius ūkininkus keisti neketino²³⁵. Telšių vyskupas J. Staugaitis ta proga Žemės ūkio rūmams atsakė, esą jam „labai malonu patirti, kad Žemės ūkio rūmai ir jų globojami Jaunųjų ūkininkų rateliai nori palaikyti santykius su Katalikų Bažnyčia“, be to, ir pati Bažnyčia skatina ir globoja katalikų vienijimąsi į katalikiškąsias draugijas, tačiau Jaunųjų ūkininkų rateliai, kurie „prieinami įvairių religijų ir įvairių įsitikinimų žmonėms“, negali būti katalikiška draugija. Jis rašė, kad susipažinus su JŪR veiklos nuostatais paaiškėjo, jog šie nuostatai ne tik neduoda jokių garantijų, kad rateliams priklausantys vaikai bus auklėjami katalikiškai, bet net „kelia baimės, kad rateliai gali pavirsti antireliginės propagandos įrankiu“²³⁶.

Netrukus Episkopatas pakartojo ir savo griežtą poziciją jaunalietuvių atžvilgiu. Tai išprovokavo patys jaunalietuviai, 1935 m. lapkričio 3 d. Kaune vykusio „Jaunosios Lietuvos“ suvažiavimo metu užsipulę katalikų dvasininkus, atsisakančius šventinti jaunalietuvių vėliavas, ir nepagailėję kritikos katalikiškosioms organizacijoms. Reaguodamas į tai, Episkopatas pareiškė ir toliau globosiąs moksleivius ateitininkus, o į „skleidžiamas klaidas ir sąžinių drumstimą“ nutarė atsakyti ganytojišku laišku tikintiesiems²³⁷. 1935 m. gruodžio 8 d. Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų laiške tikintiesiems pareikšta, jog Episkopatas „Jaunosios Lietuvos“ nelaiko katalikiška organizacija, todėl jos vėliavų nešventina ne kai kurie dvasininkai, bet visi Lietuvos kunigai, o jei kur jaunalietuvių vėliavos ir buvo pašventintos, tai esą tik per nesusipratimą. Kartu pabrėžta, jog „kiekviena draugija, jei ji nori būti ir vadintis katalikiška, turi prisitaikyti prie šių sąlygų: 1) savo įstatų garbingoje vietoje

²³⁵ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1935 09 25–26 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 39, l. 18.

²³⁶ Telšių vyskupo J. Staugaičio 1935 10 02 raštas Žemės ūkio rūmams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 39, l. 23–24.

²³⁷ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1935 11 21 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 43, l. 8–9.

turėti straipsnį, kuris pasako, kad organizacijos nariai būtų tik praktikuoją katalikai; 2) gauti iš vyskupo savo įstatų patvirtinimą; 3) prisiimti į savo valdybos pilnateisius narius vyskupo skiriamą dvasios vadą, kuris tikybos ir dorovės dalykuose gali daryti draugijos nariams privalomų pareiškimų“. Episkopatas priminė, jog dar 1931 m. jaunalietuviams buvo nurodęs jų nukrypimus nuo Katalikų Bažnyčios mokslo, kurių šie neištaisę, ir sakė, jog jaunalietuvių organizacija neatitinka minėtų katalikiškoms organizacijoms keliamų sąlygų, todėl jis turįs pareigą tikintiesiems pareikšti, kad „Jaunoji Lietuva“ ne tik ne katalikiška, bet net katalikų vaikų auklėjimui pavojinga organizacija – tėvams katalikams, kuriems rūpi, „kad jų vaikai mylėtų ne tik Dievą, bet ir Tėvynę“, patarta liepti įsijungti ne į jaunalietuvių, bet į pavasarininkų gretas²³⁸.

Valdžios remiamų skautų atžvilgiu Katalikų Bažnyčia taip pat nekeitė ankstesnio nusistatymo. 1936 m. gruodžio 31 d. Kaune įvykusio Lietuvos gimnazijų, progimnazijų ir specialiųjų mokyklų kapelionų pasitarime buvo pabrėžta, kad visiems kunigams skautų atžvilgiu privalu laikytis vyskupų nurodymų: skautus laikyti neutralia organizacija, tačiau su pavieniais skautais palaikyti draugiškus santykius, o pastoracinį darbą tarp jų dirbti kaip tarp neorganizuotų katalikų ir pamaldų metu skautus traktuoti ne kaip organizaciją, bet kaip neorganizuotų katalikų grupę²³⁹. Taigi skautų atžvilgiu laikysena nepakito – skautų organizacija nepripažinta, tačiau prieš pavienius skautus bažnyčių durys liko plačiai atvertos. Po kelerių metų, 1938 m. gale, katalikų spaudoje prabilta apie nenormalią situaciją skautų organizacijoje: „Didžiausioji tos pačios mokyklinės jaunuomenės organizacija, stovinti ant religinio pagrindo, praktiškai mažai tesinaudoja katalikų dvasininkų parama, globa ir auklėjamoju darbu, nes skautai vis dar neturi kapelionų“²⁴⁰. Taip valdžiai tarsi siūsta žinia: jei valdžia žengtų žingsnį, rodantį iniciatyvą išspręsti šį klausimą, tai šis būtų išspręstas teigiamai.

²³⁸ Kauno arkivyskupo ir Lietuvos vyskupų 1935 12 08 laiškas tikintiesiems, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 43, l. 31–37.

²³⁹ Lietuvos gimnazijų, progimnazijų ir specialiųjų mokyklų kapelionų pasitarime, įvykusiame 1936 12 31 Kaune, priimtos rezoliucijos, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 47, l. 2.

²⁴⁰ V. Gelažius, „Daugiau nebegalima atidėlioti“, *XX amžius*, 1938 12 05, p. 5.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje ir antrojoje pusėje Lietuvos Episkopatas ir Vatikanas moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimą paprastai kėlė tik diskusijų konkordato taikymo praktikos ar Katalikų akcijos veikimo laisvės kontekste. Pavyzdžiui, 1936 m. vasario 1 d. valdžiai paskelbus naują Draugijų įstatymą, kuris draugijas įpareigojo iki balandžio 1 d. atitinkamai pertvarkyti savo įstatus, kovo 17 d. pas Vatikano atstovą Lietuvai arkivyskupą A. Aratą įvyko Lietuvos vyskupų pasitarimas katalikiškųjų draugijų registravimo klausimu pagal naująjį Draugijų įstatymą. Vyskupai ta proga Lietuvos Respublikos prezidentui pasiuntė laišką, kur išdėstė savo pageidavimus katalikiškųjų draugijų juridinės būklės reikalu²⁴¹. Šiame susitikime, suprantama, kalbėta ir apie moksleivių ateitininkų likimą. Tiesa, naujasis Draugijų įstatymas moksleivių ateitininkų nepalietė, nes skelbė, kad „mokyklines moksleivių kuopas leidžia steigti, jų veikimo taisykles nustato, jų veiklą prižiūri ir jas uždaro tas ministeris, kurio žinioje yra mokykla“²⁴². Moksleivių organizacijos atsidūrė už Draugijų įstatymo jurisdikcijos. Taip valdžia dar kartą pademonstravo pasiryžimą valstybės rankose monopolizuoti jaunimo ugdymą.

1936 m. vasarą Episkopatas parodė iniciatyvą ir pirmasis žengė žingsnį siekdamas sureguliuoti valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykius. Ministrą pirmininką J. Tūbelį tuomet kelis kartus aplankė Episkopato atstovas, kuris perdavė Katalikų Bažnyčios pageidavimus²⁴³. Tuo metu Episkopatui labiausiai rūpėjo ne palyginti abstrakti Lietuvos ir Vatikano konkordato vykdymo klausimų visuma, bet konkretus Katalikų akcijos veikimo laisvės klausimas – šis klausimas Episkopatui buvo prioritetinis. Katalikų akcijos klausimu daugiausiai ir karščiausiai ne vienerius metus diskutuota Lietuvos ir Vatikano derybose dėl konkordato vykdymo, tačiau aiškumo nebuvo. 1936 m. valdžiai paskelbus naują Draugijų įstatymą, Katalikų akcijos padėtis tapo dar labiau miglota. Greta Lietuvos ir

²⁴¹ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1936 10 06–07 Kaune, protokolai, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 45, l. 9.

²⁴² „Draugijų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936 02 01.

²⁴³ Pro memoria Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykių sutvarkymo reikalu, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1627, l. 105.

Vatikano derybų dėl konkordato aiškinimo Episkopato iniciatyva tarp Vyriausybės ir Episkopato prasidėjo neafišuojamos derybos dėl Katalikų akcijos. Episkopatas siekė maksimalios Katalikų akcijos veikimo laisvės. Vyriausybė pasiūlė Katalikų akcijos veikimo klausimą sureguliuoti priimant atskirą įstatymą ir parengė jo projektą. Šiame kontekste buvo sprendžiamas ir moksleivių ateitininkų būties klausimas – regis, tuo metu valdžiai ir kilo sumanymas moksleivių ateitininkų kuopeles pakeisti Katalikų akcijos būreliais mokyklose. Vyriausybės parengtas ir 1937 m. vasaros pabaigoje Episkopatui įteiktas Katalikų akcijos įstatymo projektas numatė galimybę moksleiviams burtis į Katalikų akcijos būrelius, kuriems vadovauja tikybos mokytojai. Šie būreliai galėjo veikti tik mokyklose ir jos slenkstį savo veikla peržengti tik organizuotai atliekant religinę praktiką²⁴⁴. 1937 m. gruodį Vyriausybė sulaukė arkivyskupo J. Skvirecko rašto, kur buvo pranešama, kad Katalikų akcijos įstatymo projektas nesulaukė nei Episkopato, nei Šventojo Sosto pritarimo²⁴⁵. Episkopato netenkino daug šio įstatymo projekto nuostatų, taip pat ir siekis moksleivių Katalikų akcijos būrelius, kurie turėjo pakeisti ateitininkus, uždaryti tarp mokyklos sienų. Taip baigėsi bandymas moksleivių ateitininkų klausimą išspręsti Katalikų akcijos įstatymu. Toliau moksleivių ateitininkų klausimas Lietuvos – Vatikano ar Vyriausybės ir Katalikų Bažnyčios derybose keltas veik išimtinai derybų dėl konkordato vykdymo kontekste, tačiau kalbant jau nebe apie moksleivių ateitininkų veikimo laisvę, bet nevaržomą laisvę veikti moksleivių Katalikų akcijos būreliams.

NEPASITEISINUSIOS VILTYS. Vilties, jog moksleivių ateitininkų padėtis gali pasikeisti į gerąją pusę, atsirado tuomet, kai 1938 m. kovo 24 d. pradėjo darbą nauja kunigo Vlodo Mirono vadovaujama Vyriausybė. Kunigo (nors ir įtakingo Tautininkų sąjungos veikėjo) tapimas premjeru Episkopatui teikė vilties, kad valstybės santykių su Katalikų Bažnyčia

²⁴⁴ Lietuvos katalikų akcijos įstatymo projektas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2030, l. 406–409.

²⁴⁵ Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko 1937 11 12 raštas Lietuvos URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2030, l. 397.

sureguliuavimo Vyriausybė sieks aktyviau ir derybose dėl konkordato vykdymo su Vatikanu taps nuolaidesnė. Juo labiau kad pats V. Mironas žadėjo negailėti pastangų santykių sureguliuvimui. Puoselėdamas tokią viltį, Episkopatas nusprendė pirmiausia įsitikinti, ar politinis režimas išties pasirengęs pradėti realias derybas. Episkopato atstovai – vyskupai J. Staugaitis ir K. Paltarokas, norėdami aptarti Bažnyčios ir valstybės santykius, su naujuoju premjeru susitiko nespėjęs prabėgti pirmajam naujosios Vyriausybės darbo mėnesiui. Tuo metu Episkopatui bene labiausiai kėlė nerimą paskelbtas naujos Lietuvos Konstitucijos projektas – jam atrodė, kad „projektas yra Katalikų Bažnyčiai ne tik nepalankus, bet tiesiog ignoruoja Kat. Bažnyčios net pagrindines teises“. Vyskupai nuogaštavo, jog priėmus siūlomą Konstitucijos projektą valstybė įgis juridinę galią gerokai suvaržyti Bažnyčios veiklą auklėjimo ir visuomeninio veikimo srityse²⁴⁶. Dar vasario pradžioje Episkopatas nusprendė tikinčiuosius supažindinti su savo nuogaštavimu dėl Konstitucijos projekto, tačiau valdžia nei ganytojiško laiško, nei vyskupų pasitarimo komunikato paskelbti spaudoje neleido²⁴⁷. Pokalbio su Episkopato atstovais metu pats premjeras pasuko kalbą apie ateitininkus; jis pareiškė, jog nenormalu, kai moksleiviai nuo pirmos klasės per ateitininkus įtraukiami politikon. Vyskupams, ginantiems moksleivių ateitininkų veikimo laisvę, buvo pasiūlyta moksleivių ateitininkų klausimu nusiileisti ir mokyklose steigti grynai tikybinius būrelius. Į tai K. Paltarokas atsakė: „Mūsų idealas – būsimus inteligentus auklėti ne davatkomis, o sąmoningais katalikais, gerais, dorais piliečiais. Rožančininkai nebus jaunime populiarūs, nepatrauks moksleivių; jiems reikia ko kito“²⁴⁸. Šis susitikimas J. Staugaičiui ir K. Paltarokui paliko įspūdį, jog su valdžia „maža vilties susitarti...“²⁴⁹. Apie susitikimo rezultatus tą pačią dieną jie informavo į pasitarimą susirinkusius Lietuvos vyskopus, kurie nusprendė memorandumo forma Vyriausybei išdėstyti savo poziciją dėl

²⁴⁶ Lietuvos Katalikų Bažnyčios provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1938 02 1–2 ir 23–24 Kaune, protokolas, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 50, l. 9–10.

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 215.

²⁴⁹ *Ibid.*, p. 216.

santykių tarp valstybės ir Katalikų Bažnyčios suregulavimo²⁵⁰. Gegužės 6 d. Vyriausybei įteiktame Lietuvos Episkopato memorandume buvo išdėstyta tai, kas kėlė Lietuvos vyskupams nerimą ir kokius klausimus, jų manymu, pirmiausia derėtų išspręsti, siekiant normalizuoti valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykius. Svarbiausia problema Episkopatas įvardijo Katalikų akcijos veikimo klausimą, priminė, kad jos veikimo laisvę garantuoja konkordatas, ir reikalauja pripažinti laisvę „tam tikra su valstybe sutartina tvarka ir katalikams moksleiviams dėtis prie Kat. akcijos ir joje dalyvauti vietos vyskupo žinioje ir priežiūroje“²⁵¹. Vyriausybės atsakymo Episkopatas taip ir nesulaukė, tačiau neprarado vilties, jog moksleiviai ateitininkai atgaus veikimo laisvę.

Episkopato memorandume moksleiviai ateitininkai neminėti, tačiau visiems buvo aišku, jog Episkopatas turėjo galvoje būtent juos – jau seniai sukosi kalba apie tai, kad moksleivius ateitininkus mokyklose galėtų pakeisti Katalikų akcijos moksleivių būreliai. Episkopatas ir Ateitininkų federacijos vadovybė net buvo pasirengusi atsisakyti moksleivių ateitininkų vardo ir jų kuopeles mokyklose paversti Katalikų akcijos moksleivių kuopelėmis, jei bus išsaugota „ateitininkų esmė“ ir valdžia joms suteiks veikimo laisvę ne tik mokykloje, bet ir už jos sienų. Sklido gandai, kad ir politinis režimas pasirengęs tokiam kompromisui ir spyrtojasi tik švietimo ministras J. Tonkūnas, kuris esą nenorįs atšaukti draudimo veikti moksleiviams ateitininkams tik saugodamas savo autoritetą²⁵². Gerais valdžios norais tikėjo ir vyskupai – birželio pradžioje lankydamasis Vatikane K. Paltarokas į Vatikano pareigūnų klausimą, kiek yra vilties susitarti su Vyriausybe, atsakė, jog „premjeras yra kunigas, rodo gerų norų“²⁵³. Tačiau Vyriausybė neskubėjo rodyti palankumo ženklų ateitininkams ir netrukus pademonstravo, kad Švietimo ministerijos aplinkraščio, draudžiančio ateitininkų veiklą, dar niekas neatšaukė.

²⁵⁰ Lietuvos Katalikų Bažnyčios provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1938 04 21–22 Kaune, protokolas, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 51, l. 28.

²⁵¹ Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko 1938 05 06 memorandumas Lietuvos Vyriausybei, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 55, l. 20.

²⁵² K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 219–220.

²⁵³ *Ibid.*, p. 224.

1938 m. liepą švietimo ministras J. Tonkūnas pareikalavo, kad Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas iš tikybos mokytojų pareigų atšauktų „Aušros“ mergaičių gimnazijos kapelioną J. Stankevičių, „Aušros“ berniukų gimnazijos kapelioną S. Railą ir Šv. Kazimiero seserų kongregacijos mergaičių gimnazijos kapelioną J. Gudą, nes šių dvasininkų „kaip tikybos mokytojų kunigų elgesys yra nesuderinamas nei su jų kaip valstybės tarnautojų, nei kaip auklėtojų pareigomis“. Dvasininkai kaltinti skatinantys veikti moksleivių ateitininkų kuopą Šv. Kazimiero seserų kongregacijos mergaičių gimnazijoje – taip esą „užuoat auklėję jaunimą, jį demoralizuoja“²⁵⁴. Netrukus paaiškėjo, jog ir Vyriausybės derybos su Vatikanu dėl konkordato vykdymo ne tokios sklandžios kaip tikėtasi, o šių derybų metu ir buvo sprendžiamas moksleivių ateitininkų klausimas. Tuo metu vyskupui K. Paltarokui siektinas idealas buvo tai, kad ateitininkai įgytų tokią pat veikimo laisvę kaip skautai, o kompromisinė išeitis – jei ateitininkus mokykloje pakeistų Katalikų akcijos moksleivių būreliai, turintys teisę veikti centralizuotai ir už mokyklos sienų. Šią išeitį K. Paltarokas pavadino „gelbėtina esme“²⁵⁵. Tuo tarpu valdžia kaip ir anksčiau sutiko mokyklose leisti veikti moksleivių Katalikų akcijos būreliams, tačiau juos norėjo uždaryti tarp mokyklos sienų. 1938 m. pavasarį, V. Mironui tapus premjeru, nestokota vilties, kad valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykiai normalizuosis, tačiau net peržengus naujųjų 1939 metų slenkstį situacija buvo mažai pasikeitusi. Ją taikliai charakterizavo tautininkų „Vairas“: „Bent šiuo momentu valstybės ir Bažnyčios santykiai nėra blogi, tačiau tie santykiai nėra ir geri. Geriausia juos būtų vadinti neaiškiais“²⁵⁶.

Paskutinės iliuzijos, jog V. Mirono Vyriausybė legalizuos moksleivių ateitininkų veikimą (jei tokių dar buvo likę), turėjo išsisklaidyti po 1939 m. kovo 7 d., kai premjeras, kalbėdamas Kauno miesto tautininkų suvažiavime, palietęs Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykius, pareiškė, jog „srovinių organizacijų“ mokykloje atgaivinimas „būtų nenaudingas

²⁵⁴ Švietimo ministro J. Tonkūno 1938 07 02 raštas Kauno arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, KAKA, b. 197.

²⁵⁵ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 273.

²⁵⁶ A. D–s, „Bažnyčia ir valstybė“, *Vairas*, 1939, Nr. 2, p. 30.

tautos auklėjimui“, nes „įneštų į moksleivius nuomonių skirtumą, pik-tumą, antagonizmą“, todėl apie tokių kuopelių atgaivinimą negali būti nė kalbos²⁵⁷. Tiesa, jau šio pareiškimo išvakarėse tautininkų „Vaire“, kurį V. Mironas buvo ką tik atidavęs į jaunosios tautininkų kartos ran-kas, įrodinėtas valdžios sprendimo uždrausti „srovines organizacijas“ mokykloje teisingumas: „Vieningo auklėjimo sumetimais srovinės or-ganizacijos buvo uždarytos. Ir gerai padaryta – vieningoj mokykloj ne-gali būti toleruojama srovių ideologinė kova“. Tačiau gerokai radikaliau nusiteikusiems jaunosios kartos tautininkams toks sprendimas ir siekis visas organizacijas mokykloje pakeisti dalykiniais būreliais jau atrodė ne-bepakankami žingsniai sprendžiant moksleivių organizacijų klausimą. Jie ragino atsižvelgti į tai, jog tokie dalykiniai būreliai nepatenkina mokslei-vių „ideologinių interesų“ – socialinio aktyvumo bei domėjimosi visuo-meniniu gyvenimu ir siūlė pasinaudoti organizacija kaip „labai vertinga priemone visuomeniškumui, savarankiškumui ir iniciatyvai ugdyti“. Jie ragino moksleiviams „sukurti vieną ir vieningą tautinės ideologijos organizaciją“²⁵⁸. Trumpai tariant, siūlyta mokykloje įkurti vieną tautinin-kams ideologiškai giminišką organizaciją, kuri taptų moksleivių politinės ir tautinės indoktrinacijos instrumentu. Tiesa, tuo metu mokyklose veikė švietimo ministro žinioje esantys skautai, tačiau „Vaire“ jau buvo išreikštas nepasitenkinimas, jog ši mokykloje likusi vienintelė organiza-cija veikia atokiai nuo tautininkams ideologiškai artimų organizacijų ir neįsilieja į jų būrį²⁵⁹. Siūlyta priartinti skautus prie tautininkų, tačiau jau po savaitės „Vaire“ kalbėta apie naujos, tautininkams ideologiškai artimos moksleivių organizacijos kūrimą. Užbėgant į priekį, galima pridurti, jog neatsirado net tokios naujos organizacijos projektinių metmenų. Tačiau nepaisant viso to, reiktų pabrėžti: nors V. Mirono Vyriausybė ir nelega-lizavo ateitininkų veikimo, bet šie pasijuto kiek laisviau.

Lietuvai praradus Klaipėdos kraštą, V. Mirono Vyriausybė buvo priversta atsistatdyinti. Politinis režimas, siekdamas visuomenės konso-

²⁵⁷ „Ministras pirmininkas aktualiais klausimais. Svarbūs Kauno tautininkų pa-geidavimai“, *Lietuvos aidas*, 1939 03 08, p. 1.

²⁵⁸ L. R., „Moksleivių organizacijos“, *Vairas*, 1939, Nr. 5, p. 92–93.

²⁵⁹ V. Rastenis, „Organizacijas beorganizuojant“, *Vairas*, 1939, Nr. 4, p. 63.

lidacijos ir gelbėdamas pašlijusį valdžios autoritetą, į naująjį Ministrų Kabinetą ryžosi įtraukti opozicijos atstovus. 1939 m. kovo 28 d. pradėjusioje darba Jono Černiaus Vyriausybėje po dvylikos metų pertraukos švietimo ministro postą susigražino krikdemas Leonas Bistras. Tai, jog švietimo reikalų tvarkymas atiteko krikdemams, Episkopatui ir Lietuvos katalikų visuomenei suteikė beveik tvirtą įsitikinimą, jog pagaliau moksleiviai ateitininkai atgaus veikimo laisvę ir, suprantama, kiti švietimo erdvės klausimai (privačių katalikiškų mokyklų finansavimas, diecezinių kunigų seminarijų statyba, Filosofijos skyriaus Teologijos fakultete likimas) išsispręs taip, kaip to geidžia Katalikų Bažnyčia. Tokias viltis žadino ir naujosios Vyriausybės deklaracija, kurioje buvo pabrėžtas didelis Bažnyčios vaidmuo jaunimo auklėjime. Vyriausybė teigė branginsianti bendradarbiavimą su Bažnyčia, o kad jis „būtų darnus“, žadėjo „sutvarkyti valstybės ir Bažnyčios santykius, pagrįsdama juos abišalio pasitikėjimo dvasia“²⁶⁰. Švietimo ministerijai patekus į krikdemų rankas, moksleiviai ateitininkai buvo pasirengę švęsti pergalę tikėdamiesi, jog ministerijos aplinkraštis bus nedelsiant atšauktas, ir sukruoto, tarsi ministerija jau būtų tai suskubusi padaryti – už mokyklos sienų ėmė veikti viešai. Episkopatas nusprendė nespaušti L. Bistro atšaukti ministerijos aplinkraštį ir pageidavo, kad ministerija tiesiog toleruotų faktišką tapusią moksleivių ateitininkų veikimo laisvę. 1939 m. pavasarį K. Paltarokas kapelionus apdairiai perspėjo: „ateitininkai nors gali atviriau veikti, tačiau neprivalo daryti jokių netaktų, kad niekas neturėtų progos nusiskūsti jų elgesiu“²⁶¹. Tačiau toks atsargumas ir padėties neapibrėžtumas netrukdė kurti ateities planų – jis jau planavo, jog „stabilizavus ateitininkų padėtį juridiniu atžvilgiu, reikėtų vyskupams legalizuoti skautus bažnytiniu atžvilgiu, duodant jiems kapelionus: svetimose rankose be dvasinės globos jie grėžiasi nuo Bažnyčios“, o po to taip pat sutvarkyti angelaičių ir jaunųjų ūkininkų organizacijų padėtį. Vyskupui atrodė, jog susidarė „gera, nepraleistina

²⁶⁰ „Vyriausybė nori realizuoti visos tautos vienybę ir kviečia visus piliečius į bendrą darbą. Ministrų tarybos deklaracija, perskaityta min. pirm. brig. gen. J. Černiaus Seimo posėdyje balandžio 5 d.“, *XX amžius*, 1939 04 05, p. 2.

²⁶¹ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 279.

proga“ sureguliuoti organizacijų veikimo klausimus²⁶². Sužadintas vilčių, kad naujoji Vyriausybė išties negailės pastangų siekdama sureguliuoti valstybės ir Bažnyčios santykius, Episkopatas pastarajai įteikė tą patį memorandumą, kurį prieš metus buvo įteikęs ankstesnei Vyriausybei ir į kurį taip ir nesulaukė atsakymo. Šiame memorandume reikalauta pripažinti laisvę „tam tikra su valstybe sutartina tvarka ir katalikams moksleiviams dėtis prie Kat. akcijos ir joje dalyvauti vietos vyskupo žinioje ir priežiūroje“²⁶³. 1939 m. balandžio 30 d. susitikęs su vyskupu K. Paltaroku L. Bistras dalijosi planais: pareiškė ketinąs atšaukti ministerijos aplinkraštį, draudžiantį moksleivių ateitininkų veiklą, numatąs leisti konfesines skautų draugoves. K. Paltarokas pasiūlė verčiau juridiskai įtvirtinti faktišką ateitininkų padėtį – laisvą veikimą už mokyklos sienų²⁶⁴. Ateitininkai džiaugėsi *de facto* atgauta laisve veikti už mokyklos sienų.

Tuo metu vyko Lietuvos ir Vatikano derybos dėl konkordato vykdymo – svarstytas Katalikų akcijos įstatymo projektas. Svarstomu įstatymu politinis režimas planavo reglamentuoti visų katalikiškųjų organizacijų veiklą, apibrėžti jų veiklos sritį, o visas katalikiškąsias organizacijas sugrūsti į Katalikų akcijos erdvę. Taip kurti planai įgyvendinti ir seną idėją (ją seniau buvo pasiūlęs pats Episkopatas) – moksleivių ateitininkų būrelius pakeisti Katalikų akcijos moksleivių kuopelėmis. Ateitininkus globojančių hierarchų tokia „mainų“ perspektyva jau nebetenkino – jie siekė įteisinti visišką ateitininkų veikimo laisvę ir nuogąstavo, kad šių derybų metu tokie „mainai“ išties gali įvykti. Užbėgant į priekį reiktų pridurti, jog tokie Episkopato nuogąstavimai nepasitvirtino – Lietuvos ir Vatikano derybos liko bevaisės. Derybų metu Episkopatas dėl to nerimavo. Birželio viduryje Telšių vyskupijos vyrų Eucharistiniame kongrese vyskupas K. Paltarokas L. Bistrą be užuolankų paklausė: „Ką jūs padarysite su ateitininkais?“. Į tai sulaukė atsakymo: „Man rodos, jog dabartinė ateitininkų padėtis – geriausia; jūs veikite ir niekas už tai

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ Kauno arkivyskupo metropolito J. Skvirecko 1939 05 01 memorandumas Lietuvos vyriausybei, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 55, l. 13–23.

²⁶⁴ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 286.

jums nieko nedarys“²⁶⁵. L. Bistras tuo metu jau buvo praradęs tikėjimą tiek savo kaip švietimo ministro galia pakeisti moksleivių ateitininkų padėtį, tiek viltį, jog Vyriausybė esmingai revizuos savo politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu – suvokta klydus manant, jog opozicijos politikų įtraukimas į Vyriausybę reiškia politinio režimo kurso reviziją. Tuo tarpu moksleiviai ateitininkai naudojami faktiškai atgauta veikimo laisve už mokyklos sienų, bet 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro aplinkraštis „Mokinių organizacijų reikalu“ taip ir liko neatšauktas, nors represijų prieš moksleivius ateitininkus nebeliko. Tokia dviprasmiška moksleivių ateitininkų padėtis išliko iki 1940 m. vasaros, kai Lietuva prarado nepriklausomybę.

IŠVADOS. Ateitininkų, kaip ir kitų jaunimo organizacijų, veikimo laisvės varžymo praktika atsirado gerokai anksčiau nei 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministras išleido aplinkraštį „Mokinių organizacijų reikalu“. Jau iki tol egzistavo praktika, kai mokyklų vadovybė, vadovaudamasi išimtinai pedagoginiais sumetimais, apribodavo ar net uždraudavo jaunimo organizacijų veiklą, jei jų veikimas, pedagogų akimis žiūrint, imdavo trukdyti ugdymo procesui ar griauti mokyklos vidaus gyvenimo rimtį. Šia praktika, kaip savotišku precedentu, ir pasinaudojo politinis režimas, paskelbdamas minėtąjį 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro aplinkraštį „Mokinių organizacijų reikalu“, uždraudusį visų jaunimo organizacijų, išskyrus skautus (ir netrukus legalizuotus šaulius) veiklą mokyklose. Šis draudimas skaudžiausiai palietė moksleivių ateitininkų organizaciją. Nors aplinkraštis labiausiai palietė ateitininkus, bet pagrindinis valdžios siekis buvo ne ateitininkų judėjimo likvidavimas, o siekis valstybės rankose sukcentruoti jaunimo ugdymo monopoliją. Tuo tarpu ateitininkai, esantys ne tik organizacija, bet ir savarankiškas, valdžios nekontroliuojamas ugdymo projektas, buvo didžiausia kliūtis įkūnyti šį siekį. Tiesa, politinis režimas niekada nepamiršo ir to, jog jo politiniai oponentai krikdėmai savo gretas papildė ateitininkų judėjime išugdytu katalikiškuoju elitu – tai, suprantama, tik sustiprino valdžios pasiryžimą numarinti ateitininkų judėjimą. Tačiau politinio režimo

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 293.

bandymas draudimu ir moksleivių ateitininkų persekiojimu likviduoti šį judėjimą žlugo. Tiesa, derėtų pridurti, jog drastiškai, represinėmis priemonėmis spręsti jaunimo organizacijų klausimo politinis režimas vis dėlto nesiryžo. Pirma, pats nuosaikus autoritarinio politinio režimo pobūdis sąlygojo, jog valdžia rinkosi ne beatodairiškas represines, bet nuosaikesnes prievartos priemones. Antra, politinis režimas nenorėjo savo drastiškais veiksmais prieš ateitininkus išprovokuoti atviro valdžios konflikto su Katalikų Bažnyčia. Be to, žlugo valdžios lūkesčiai moksleivių ateitininkų organizaciją numarinti tyliai – Episkopatas šį klausimą internacionalizavo paversdamas tai Lietuvos ir Vatikano santykių klausimu, tiksliau, klausimu dėl konkordato vykdymo. Galiausiai pati valdžia greitai įsitikino, jog vien persekiodama ateitininkų judėjime dalyvaujančius moksleivius bei jį organizuojančius kapelionus ir negalėdama niekaip paveikti ateitininkus globojančio Episkopato, ateitininkų judėjimo nepalaidos. Tikėtosi rezultato nedavė ir bandymas ateitininkų judėjimą įveikti jį priešpriešinant su valdžios globoje esančiomis jaunimo organizacijomis – pirmiausia skautais. Valdžiai teko pasitenkinti tuo, kad moksleivius ateitininkus suginė į pogrindį. Ji tartum susitaikė su slaptu ateitininkų veikimu, baudė tik tuos, kurie, valdžios akimis žvelgiant, itin įžūliai nepaisė draudimo. Tiesa, politinis režimas dar bandė jėga palaužti moksleivių ateitininkų judėjimą, tačiau šios pastangos buvo bevaisės. Galiausiai 1939 m. pavasarį dėl palankiai susiklosčiusios politinės konjunktūros šalyje ateitininkai įgijo faktišką veikimo laisvę, nors 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro aplinkraštis „Mokinių organizacijų reikalai“ taip ir nebuvo atšauktas. Tokia keista veikimo laisvė išliko iki nepriklausomybės praradimo, nors politinis režimas neatsisakė savo siekio monopolizuoti jaunimo ugdymą valstybės rankose.

ARTŪRAS SVARAUSKAS

STUDENTAI ATEITININKAI
IR POLITIKA 1926–1940 METAIS

ĮVADAS. Istorijoje buvo ne vienas atvejis, kai akademinis jaunimas padarė įtaką ar net nulėmė visuomeninių ir politinių procesų eigą. Kupinas jaunatviško maksimalizmo, dinamizmo, jaunimas Vidurio ir Rytų Europoje tarpukariu išsiskyrė kaip viena intelektualinių pajėgų ir tapo svarbi valstybinių reformų iniciatorė. Vidinių politinių įtampų bei konfliktų alinamose valstybėse politinės partijos neretai naudojo studentiją savo oponentų diskreditavimui ar esamos santvarkos kritikai¹. Tarpukario Europoje, ypač 4-ajame dešimtmetyje, pastebimos ryškios politinių judėjimų tendencijos mobilizuoti jaunimą. Ispanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Danijoje, Vidurio ir Rytų Europos valstybėse studentija įtraukiama į politines peripetijas, universitetuose kuriasi politinio atspalvio turinčios ideologinės visuomeninės studentų organizacijos, atspindinčios visuomenėje vykstančių politinių jėgų kovos eigą².

Tarpukario Lietuva šiuo atžvilgiu nebuvo išimtis. Valstybėje gausiausias pajėgas tuo metu turėjo būtent tautinės katalikų jaunimo organizacijos. Viena iš jų – moksleivių ir studentų interesams atstovaujanti Ateitininkų federacija, nuo 1927 m. išsiskaidžiusi į *moksleivių*, *studentų* ir *sendraugių* grupes. Ateitininkų federacija konservatyvioje katalikiškoje 1918–1940 m. valstybėje buvo populiariausia ir valstybiniu mastu proteguojama organizacija. Vis dėlto ji pajuto ir valdančiųjų sluoksnių spaudimą bei persekiojimą. Po 1926 m. valstybės perversmo ateitininkai buvo

¹ S.M. Lipset, „Students and Politics in Comparative Perspective“, in: *Daedalus*, 1968, vol. 97, no.1, p. 12.

² S.S. Kustrin, „Taking the Street: Workers' Youth Organizations and Political Conflict in the Spanish Second Republic“, in: *European History Quarterly*, 2004, vol. 34, no. 2, p. 131, 151.

įtraukti į politinių kovų tarp krikščionių demokratų ir tautininkų verpetą. Jaunuomenė (ypač akademinė), būdama viena aktyviausių visuomenės dalių, domino politines organizacijas, – jos jaunimą įsivaizdavo kaip būsimąjį partijų ar organizacijų aktyvą. Deja, ne visada tie lūkesčiai išsipildydavo. Autoritarinio režimo sąlygomis, veikiant sugriežtintai visuomenės kontrolei ir politinių oponentų A. Smetonos valdymui veiklos ribojimui, katalikiškasis jaunimas atsidūrė po Valstybės saugumo departamento (VSD) didinamuoju stiklu. XX a. 4-ojo dešimtmečio VSD ataskaitose, biuleteniuose ir kitokiuose slaptuose agentūrinio pobūdžio pranešimuose šalia opozicinių politinių partijų dažnai figūruodavo ir katalikų jaunimo organizacijų pavadinimai. Dažniausiai studentai ateitininkai. Už savo visuomeninę veiklą jie būdavo priverstinai iškeldinami iš laikinosios sostinės į provinciją, taip pat nereti „svečiai“ jie būdavo ir Varnių koncentracijos stovykloje ar net Kauno sunkių darbų kalėjime.

Keblių ir dviprasmišką ateitininkų padėtį aptariamuoju laikotarpiu lėmė keli tarpusavyje susiję veiksniai. Pirmiausia, tai autoritarizmo Lietuvoje įsigalėjimas ir nuolatinėje opozicijoje atsidūrusių katalikų politinės srovės pastangos grįžti į valdžią naudojantis įvairiais legaliais ir nelegaliais būdais. Antra, tarptautinė 4-ojo dešimtmečio liberaliosios demokratijos bei kapitalizmo krizė ir visos Europos autoritarinių bei totalitarinių režimų apogėjus, kuris tapo sektinu aktualių pavyzdžiu ir daliai Lietuvos jaunosios kartos (taip pat ir dalies ateitininkų) visuomenininkų bei politikų atstovų. Atsižvelgiant į tokį kontekstą galima mėginti suvokti, kokia kebli buvo studentų ateitininkų padėtis, kai jie tapo viena iš LKDP bei valdžios tarpusavio kovoje naudojamų „kortų“.

Straipsnyje 1926–1940 m. laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai. Didžiausias dėmesys skiriamas ateitininkų veikimo galimybėms, būdams ir konfliktinėms situacijoms, susidariusioms dėl autoritarinio režimo. Tačiau dar ir iki perversmo, 1926 m. krikščionių demokratų blokui pralaimėjus rinkimus į III Seimą, katalikų studentija kaip organizuota jėga jau dalyvavo masinėje organizuotoje politinėje manifestacijoje prieš kairiųjų koalicinę Vyriausybę. Galutinė chronologinė riba – valstybinumo praradimas 1940 m.

Tarpukario Lietuvos politinės istorijos kontekste studentijos ir konkrečiai ateitininkų vaidmuo kol kas nėra pakankamai išanalizuo-

tas. Didžioji esamos istoriografijos dalis yra memuaristinio, empirinio pobūdžio, t. y. aptariamos atskirų studentų organizacijų, korporacijų raidos tendencijos tarpukariu³ ar jų aktyvumas dalyvaujant studentijos mitinguose 1926 ir 1938 m.⁴ Kita vertus, esami tyrimai dažnai nesiejami su platesniu politiniu kontekstu, jie stokoja nuoseklesnės studentų dalyvavimo politinėje akcijoje analizės. Panašios problemos ilgą laiką buvo būdingos ir Vakarų Europos istoriografijai – studentijos politine ir visuomenine veikla bei jos vaidmeniu tarpukario Europos politiniuose įvykiuose susidomėta tik XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje⁵. Nuosekliau nagrinėti dešinėsios politinės orientacijos (tarp jų ir katalikų) studentų veiklą imta dar vėliau, nes buvo įprasta manyti, jog tik kairieji studentai buvo radikalai, t. y. politiškai aktyvūs. Tačiau, kaip rodo istoriografija, 4-ojo dešimtmečio autoritarizmas ir totalitarizmas darė vis didesnę įtaką studentijai, todėl radikalėjo ir katalikų bei konservatyvioji studentijos dalis, aktyviau įsitraukė į nacionalizmo, antisemitizmo propagandą, į demokratijos, parlamentarizmo kritiką, pradėjo tiesiogiai sieti savo veiklą su politinėmis partijomis⁶.

³ J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975, 776 p.; J. Eretas, *Kazys Pakštas: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*, Chicago, 1970, 372 p.; K. Pabedinskas, *Ateitininkų korporacija „Kęstutis“*, Vilnius, 1995, 128 p.; V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, Vilnius, 2002, 176 p.; *Ateitininkai*, (sud. V. Rastenis), Vilnius, 2003, 333 p.; P. Tomaszewski, „Lenkų akademinės korporacijos „Lauda“ veikla 1928–1940 m.“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2008, t. 9, p. 227–235; I. Bučinskytė, *Idealų vedami: ateitininkai išėivijoje XX a. 5–7 dešimtmečiais*, Vilnius, 2008, 334 p., ir kt.

⁴ A. Jurevičiūtė, „Politinės studentų demonstracijos tarpukario Kaune“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2002, t. 3, p.127–143.

⁵ S.M. Lipset, „University Students and Politics in Underdeveloped Countries“, in: *Comparatives Education Review*, 1966, vol. 10, no. 2; S.M. Lipset, „Students and Politics ir Comparative Perspective“, in: *Daedalus*, 1968, vol. 7, no. 1; W. Zorn, „Student Politics in the Weimar Republic“, *Journal of Contemporary History*, 1970, vol. 5, no. 1; A. Coutrot, „Youth Movements in France in the 1930’s“, *Journal of Contemporary History*, 1970, vol. 5, no. 1, ir kt.

⁶ R. Warlowski, „Catholic Students and Revolutionary Germany: The Establishment of Neudeutschland 1918–1919“, in: *The Catholic Historical Review*, 1968, vol. 53, no. 4; A. Micewski, „Polish Youth in the Thirties“, *Journal of Contemporary History*, 1969, vol. 4, no. 3; D. Horn, „The Struggle for Catholic Youth in Hitler’s Germany: An Assessment“, *The Catholic Historical Review*, 1979, vol. 65, no. 4;

Lietuvoje ateitininkų judėjimą palenkė į savo pusę stengėsi LKDP lyderiai. Šią veiklą, taip pat pačių studentų politinių simpatijų raidą minimu laikotarpiu atspindi Valstybės saugumo slaptieji dokumentai, saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo Valstybės saugumo departamento (VSD) fonde (f. 378) ir Valstybės saugumo policijos (VSP) fonde (f.438). Organizacinė studentijos nuotaikų kaita juntama Ateitininkų federacijos fondo (f. 564) dokumentuose. Straipsnyje taip pat panaudota to meto katalikų periodinė spauda: žurnalai „Naujoji romuva“, „Židinys“, laikraščiai „Lietuvos aidas“, „Tautos valia“, „Rytas“, „XX amžius“, ir kt.

Istoriografija ir šaltiniai suponavo straipsnio problematiką: VDU studentų ateitininkų⁷ veiksmai ir pozicija visuomeniniuose bei politiniuose valstybės klausimuose bei įtaka siejama su politiniu Katalikų veikimo isteblišmentu, t. y. ugdant krikščioniškąjį humanizmą, tautinę kultūrą. Čia išskiriami trys tarpsniai: – 1) krikščionims demokratams praradus valdančiosios partijos statusą kairiųjų politinių jėgų naudai 1926 m.; 2) A. Smetonai įtvirtinant autoritarinį režimą nuo 1927 m.; 3) valstybės nepriklausomybės saulėlydžiu 1938–1940 m. Šie trys tarpsniai rodo ir vidinių LKDP konfliktų (ypač išryškėjusių 4-ajame dešimtmetyje) įtaką studentų tautinių ir demokratinių pažiūrų formavimuisi. Tai aptarsime analizuodami studentų ateitininkų judėjimą autoritarizmo sąlygomis.

STUDENTŲ ATEITININKŲ ORGANIZACIJA: IDEOLOGIJA IR STRUKTŪRA.
XX a. pradžioje Lietuvoje, skirtingai nei Latvijoje bei Estijoje, nebuvo savo universiteto. Rygos ar Dorpatu (Tartu) universitetuose studentija jau XIX a. steigė pirmąsias tautines korporacijas⁸, o lietuviams tokios galimy-

V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“, *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, no. 2, ir kt.

⁷ Nors ateitininkai veikė ir Prekybos institute Klaipėdoje bei Žemės ūkio akademijoje Dotnuvoje, kurioje 4-ajame dešimtmetyje buvo 3 ateitininkų korporacijos, tačiau įtakingiausias ateitininkų judėjimas vyko Vytauto Didžiojo universitete, todėl straipsnyje aptariama daugiausia šios aukštosios mokyklos ateitininkų veikla.

⁸ V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“, *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, no. 2, p. 163.

bės atsirado tik po 1918 m. Tiesa, XX a. pradžioje, t. y. 1911 m. įkurtos jaunimo organizacijos „Ateitis“ nariai jau prieš I pasaulinį karą buvo įsteigę lietuvių akademinio jaunimo, studijuojančio Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose, kuopelių. Dėl politinių istorinių aplinkybių dauguma 1918 m. nepriklausomos Lietuvos veikėjų išsilavinimą buvo įgiję Sankt Peterburgo ir Maskvos aukštosiose mokyklose, tačiau jų įtaka buvo nedidelė. Tuo tarpu Latvijos ir Estijos veikėjai daugeliu atvejų buvo išugdyti vietiniuose universitetuose, kur studentai dalyvavo latvių ir estų studentų korporacijose. Vėliau jie užėmė vadovaujančius valstybės postus⁹. Lietuvoje ši tradicija buvo uždelsta, tačiau netrukus ėmė smarkiai augti.

1922 m. Kaune įkūrus Lietuvos universitetą, kuris 1930 m. pervadintas Vytauto Didžiojo universitetu (VDU), jau birželio 1 d. buvo įregistruota pirmoji Lietuvos studentų organizacija – Studentų ateitininkų draugovė, turėjusi daugiau nei 100 narių. Ilgainiui narių skaičius gausėjo, vis daugiau kūrėsi studijuojamų specialybių pagrindu įkurtų ateitininkų sambūrių. 1927 m. vasario 16 d. universitete įsisteigė Studentų ateitininkų sąjunga, pradžioje vienijusi 6 ateitininkų korporacijas. Katalikiškoje tarpukario Lietuvoje konfesines bei nacionalines vertybes propaguojanti ateitininkija universiteto aplinkoje buvo įtakingiausia srovė – 1922 m. rudenį įsikūrusi Ateitininkų draugovė turėjo 112 narių, 1926 m. rudenį – jau 499. 1927 m. įvyko reorganizacija ir jau 1932 m. Studentų ateitininkų sąjunga turėjo 572 narius¹⁰. Studentai ateitininkai dažnai užėmė vadovaujančias pozicijas 1925 m. susikūrusioje akademinio jaunimo savivaldos organizacijoje – Studentų atstovybėje (SA), kurios pirmuoju vadovu buvo išrinktas ateitininkas A. Starkus. Tais metais iš 24 SA narių 8 (daugiausia) buvo ateitininkai. 1931 m. ateitininkams SA priklausė 15, 1933 m. – 12 vietų. Kita vertus, po perversmo į universitetą persimetus politinėms tautininkų ir krikščionių demokratų intrigoms, paaštrėjo ideologinė konkurencija ir tarp studentų, todėl ateitininkija, nors ir turėdama gausiausią narių skaičių, neretai tapdavo SA opozicine jėga.

⁹ *Ibid.*, p. 164.

¹⁰ *Savu keliu [V.D. Universiteto Stud. Ateitininkų Sąjunga 1922–1932]*, Kaunas, 1932, p. 36, 42, 51.

Ateitininkai universitete turėjo didžiausią skaičių studentiškų draugijų bei korporacijų, įsteigtų studijuojamų specialybių, užsiėmimų ar etnografinių regionų pagrindu. Studentai vyrai ir merginos turėjo atskiras organizacijas. 1937 m. ateitininkai buvo susivieniję į 14 korporacijų, kairieji studentai turėjo 4, tautininkai – 2, voldemarininkai – 1, tautinės mažumos – 17 korporacijų ir draugijų¹¹.

Pagrindiniai ateitininkų ideologai S. Šalkauskis, A. Maceina, J. Girnius ir kt. esminiais organizacijos principais laikė katalikiškumą, tautiškumą, inteligentiškumą, visuomeniškumą ir šeimyniškumą. Oficialiai ateitininkai buvo ne politinė, o visuomeninė mokslus einančio katalikų jaunimo organizacija, kurios veiklos pobūdį S. Šalkauskis buvo taip apibrėžęs: „Pirma doktrina, paskui akcija“, t. y. svarbiausia – teorinė, o ne praktinė veikla. Universiteto studentų ateitininkų sąjungos įstatai reglamentavo tik mokslinį bei kultūrinį lavinimąsi*. Tačiau Ateitininkų federacija nuo 1928 m. tapusi Katalikų akcijos** nariu juto nuolatinę krikščionių demokratų politikų įtaką. Šie savo ruožtu, jusdami režimo spaudimą partijai, beveik sustabdė viešą jos veikimą (nuo 1929 m. net nebevyko LKDP metinės konferencijos) ir perkėlė opozicinę veiklą į šią

¹¹ Ateitininkų ir katalikiškos korporacijos: „Activitas“, „Gaja“, „Grandis“, „Iustitia“, „Kęstutis“, „Humanitas“, ateitininkų klubas „Vytautas“, „Fideles Iustitiae“, draugija „Šatrija“, „Zanavykų“ draugija, draugovė „Giedra“, draugovė „Birutė“, „Abstinentų“ korporacija „Gražina“, studentų žemaičių „Simono Daukanto“ draugija. Kairiųjų studentų korporacijos: „Varpo“ draugija, studentų socialistų draugija „Žaizdras“, korporacija „Žalgiris“, „Ažuolas“. Studentų tautininkų korporacijos: „Neo Lithuania“, „Filiae Lithuaniae“. Voldemarininkų: „Lietuva“. Tautinių mažumų studentai atitinkamai turėjo: žydai – 12 korporacijų, rusai – 3, lenkai – 1, gudai – 1 ir t. t. (1937 01 22 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap.12, b. 662, l. 1–2).

* „1. Sąjungos tikslas yra telkti į vieną būrelį lietuvius katalikus studentus ir bendromis pajėgomis moksliskai aiškintis katalikų pasaulėžiūrą, mokslu ir menu harmoniškai lavinti savo dvasios pajėgas, auklėtis katalikų etikos principais ir tais principais vadovaujantis ruošti pozityviais visuomenės darbininkais“ (Studentų ateitininkų sąjungos įstatai, 1927, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1077, l. 61).

** Katalikų akcija – Vatikano inicijuota katalikų pasauliečių visuomeninė veikla, skleidusi ir populiarinusi katalikybės idėjas viešajame gyvenime. Lietuvoje šią veiklą koordinavo 1919 m. įkurtas, tačiau aktyviau veikti pradėjęs tik 4-ajame dešimtmetyje Katalikų veikimo centras (KVC).

organizaciją, taip tikėdamiesi išvengti veiklos trukdymo, nes Katalikų veikimo centro (KVC) ir jam priklausiusių organizacijų veiklos laisvę garantavo konkordatas. Teoriškai studentams buvo patariama nedalyvauti politikoje, tačiau praktiškai jie buvo skatinami aktyviai veikti opoziciniu režimui judėjimu. Galiausiai 1935 m. Telšiuose vykusiame AF kongrese nutarta, jog dėl aktyvaus politinio veikimo studentams paliekama apsisprendimo laisvė¹².

Krikščionių demokratų įtaka stipriausiai buvo juntama studentų ateitininkų teisininkų „Iustitia“, visuomenininkų „Kęstučio“ ir „Vytauto klubo“, techninių mokslų studentų „Grandies“ ir socialinių teisingumą propagavusios „Activitas“ korporacijose. Šių korporacijų garbės nariai buvo žymiausi katalikų politikai – A. Stulginskis, M. Krupavičius, P. Dovydaitis, K. Ambrozaitis, L. Bistras, P. Karvelis ir kiti, kurie 4-ajame dešimtmetyje, režimo izoliuoti nuo aktyvios politinės veiklos, katalikų politinės opozicijos nuotaikomis kurstė akademinį jaunimą. Senieji LKDP veikėjai, matyt, prisiminę carinės Rusijos imperijos universitetuose įgytą politinės agitacijos praktiką bei 3-iojo dešimtmečio parlamentiniu laikotarpiu naudotus metodus, kai studentai buvo įpareigoti varyti politinę agitaciją¹³, ją perkėlė į universiteto vidų. Studentų ateitininkų susirinkimų, korporacijų metinių švenčių ir kitokio pobūdžio renginių metu krikščionys demokratai ne tik skaitė politines paskaitas, analizavo bei nuolat kritikavo esamą santvarką ir jos vadovus, bet ir ragino studentus būti visuomeniškai aktyvius, dalyvauti politikoje. Štai keletas pavyzdžių. 1933 m. studentų ateitininkų metinės konferencijos metu P. Karvelis reiškė nepasitenkinimą akademinę jaunuomene, nes jai esą stinga kovingumo prieš valdžią dvasios: „Akademinis gyvenimas man nepatinka tuo, kad ateitininkai nėra atkaklūs, energingi ir susidomėję grumtis dėl savo ateities <...>

¹² 1935 07 23 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 1534, l. 240.

¹³ Antai „Vytauto klubas“ savo narius 3-iajame dešimtmetyje įpareigojo „padėti veikti politinėms, ekonominėms, kultūrinėms organizacijoms bei aktyviai dirbti visuomeninį darbą“, t. y. talkinti LKDP, LDF ir LŪS skyriams rengiantis rinkimams, organizuojant katalikų partijos skyrių susirinkimus, platinant partinę spaudą, agitacinę literatūrą ir pan. (V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 6–7).

Jūs nieko nesulauksite, jei nekovosite“¹⁴. L. Bistras nuolat patarinėdavo universiteto studentams neieškoti kompromisų su A. Smetonos valdžia. Panašiai 1936 m. kalbėjo ir D. Jasaitis – jis ragino studentus būti ekspansyvius ir dinamiškus kovoje su tautininkais: „Mes negalim savo tarpe turėti neutralių elementų <...> Darbą pradėję nevyskim be kovos, sutikę pavojus nesitraukim baimingai ir spaudžiantiems nenusileiskim be paliovos“¹⁵. Aktyviai jaunimo politikavimą kurstė P. Dovydaitis, kuris, anot J. Girniaus, būtent dėl šios priežasties 1927 m. nebuvo perrinktas AF vadovu, o vėliau, veikdamas išvien su radikalių pažiūrų K. Ambrozaičiu, ženkliai prisidėjo prie pagrindinio katalikų studentų judėjimo prieš režimą organizavimo¹⁶.

LIETUVIAI KRIKŠČIONYS DEMOKRATAI IR STUDENTŲ „SUPOLITINIMAS“. Studentijos dalyvavimas ir jos, kaip aktyvios, organizuotos jėgos, naudojimas politinėse kovose buvo įprastas reiškinys to meto pasaulyje. Buvo ne viena priežastis, lėmusi studentijos išitraukimą į politiką ir aktyvų norą daryti įtaką valstybės valdymui. Pirmiausia, studentija dėl savo jaunatviško maksimalizmo, intelektualinio potencialo bei vieningos organizacinės struktūros buvo patraukli jėga politikams, siekusiems juos panaudoti tarpusavio politinėse kovose. Lietuvoje A. Smetonos „aksominės diktatūros“ sąlygomis VDU turėjo autonomiją, kuri sudarė galimybę opozicijoje atsidūrusiems politikams, pasitelkiant ideologiškai artimas studentų korporacijas, rengti susirinkimus, skaityti paskaitas politinėmis temomis, kritikuoti režimą ir diegti jaunimui nepasitenkinimo esama santvarka nuotaikas, kurias šie toliau platintų po visus Lietuvos kampelius. Tyrinėtojų nuomone, tokia politinio veikimo praktika buvo dažnas Vidurio ir Rytų Europos aukštųjų mokyklų, o ypač XX a. pradžios carinės Rusijos universitetų bruožas¹⁷. Kaip tik šiuo laikotarpiu

¹⁴ 1933 10 01 VSP Kauno apygardos valdininko raportas, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 365.

¹⁵ 1936 11 22 VSP raportas Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 90.

¹⁶ J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, 1975, p. 452.

¹⁷ S.M. Lipset, „University Students and Politics in Underdeveloped Countries“..., p. 137–138.

didžioji dalis būsimų Lietuvos politikų studijavo Rusijoje, todėl, matyt, praėjus kelioms dešimtims metų tokia politinio veikimo prieš valdžią forma lengvai buvo pritaikyta ir 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje.

Katalikų politikų vizitai į VDU su paskaitomis ir savotiškais „politiniais kursais“ apie padėtį valstybėje suaktyvėdavo priimant svarbius, valstybinės reikšmės sprendimus ar tiesiog prieš pat studentų atostogas. Ateitininkai dažnai prieš atostogas būdavo „instruktuojami“, kaip ir ką kalbėti provincijos visuomenei, kaip aiškinti laikinojoje sostinėje vykstančias politines peripetijas; jie gaudavo įvairios opozicinės bei valdžios cenzūros draudžiamos literatūros, atsišaukimų ir pan. Dar iki perversmo universitetą su mitinginio pobūdžio paskaitomis, kritikuojančiomis M. Sleževičiaus kabineto darbus, užplūdo veikėjai M. Krupavičius, K. Ambrozaitis, P. Karvelis, L. Bistras ir kt. Paskaitose „Einamasis momentas ir darbai“, „Apie Seimo darbus“, „Lietuvos vidaus padėtis“ ir pan.¹⁸ ateitininkai iš „pirmų lūpų“ buvo informuojami apie žalingą Lietuvai kairiųjų valdymą. Po perversmo tie patys politikai ėmė kritikuoti ir tautininkų „diktatūrą“, o 4-ajame dešimtmetyje reguliariai siūsdavo agituoti į provinciją nelegaliais atsišaukimais prieš valdžią apginkluotą studentiją. Vienas žymesnių epizodų įvyko kovos dėl moksleivių ateitininkų organizacijos uždarymo įkarštyje. 1930 m. lapkritį saugumo policija suėmė 8 studentus ateitininkus ir 4 kunigus, kurie vyko į provincijos miestelius ir ten, prisidengę kultūros ar religinės tematikos paskaitomis, turėjo raginti visuomenę neklausyti valdžios. 1933 m. prieš vasaros atostogas katalikų politikų vadovaujamos organizacijos išleido net specialias instrukcijas „Vasaros veikimo planas“, pagal kurias studentija turėjo didinti provincijos opozicinę nuotaiką¹⁹. 1934 m. Studentų ateitininkų sąjungos Centro valdybos pirmininkas P. Dielininkaitis dažnose „karingose“ kalbose apie studentų darbus atostogų metu primindavo: „Mes turim tą patį pasakyti tautai, ką pasakė Musolini: mes norim valdyti Lietuvą. Juk tokie Musolini ir kiti didelių

¹⁸ V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 7.

¹⁹ VSD Agentūros skyriaus viršininko B. Vėžio 1933 m. birželio mėn. politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalgos santrauka, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3043, l. 17.

šių laikų vyrai kaip mūsų Voldemaras todėl ir yra galingi, kad jie nori valdyti. Dėl to jie valstybės gyvenime turi didelę svarbą. Mes taip pat turime turėti norą būti šefais“²⁰.

Apie tokius ir panašius politinius susirinkimus Alma Mater viduje saugumo organai valstybės valdžią informuodavo reguliariai, todėl neatitiktinai 1931 m. ir 1937 m. valdžios inicijuotos universiteto reformos apkarpė autonomiją. Šiais žingsniais A. Smetona stengėsi pristabdyti opozicinį politikavimą ir kylančią grėsmę, nes partijos nevengė įtraukti veiklesnės studentijos net į savo partinių organų valdymo struktūras. Pavyzdžiui, nors nuo 1929 m. LKDP nerengdavo savo metinių suvažiavimų, tačiau 4-ojo dešimtmečio pradžioje kooptavo ne vieną naują narį studentą ateitininką (S. Rauckiną, St. Lūšį, A. Masionį, V. Viliamą) kandidatais į LKDP CK, kurio posėdžiuose šie turėjo patariamąjį balsą²¹. Panaši situacija buvo ir kitose opozicinėse partijose – studentai varpininkai taip pat priklausė Valstiečių liaudininkų CK, net atvirai reikšdavo nepasitenkinimą dėl jų nuomone, netinkamos senųjų partijos lyderių M. Sleževičiaus, K. Griniaus ir kitų veiklos²². Tautininkų studentija neretai reikšdavo nepasitenkinimą dėl sąjungos vadovybės, nes ši esą per mažai informuoja neolituanus apie valstybės valdymo politinę padėtį.

Studentų ateitininkų politinė ištikimybė krikščionims demokratams buvo skatinama. Patikimiausi ir aktyviausi studentai buvo finansiškai remiami LKDP priklausiusio Leono XIII fondo pinigais; daugiausia tokių buvo iš „Vytauto klubo“ bei „Kęstučio“ ir „Iustitia“ korporacijų narių. Todėl neatsitiktinai pastarosios korporacijos tapo LKDP „forpostais“ universitete. Po perversmo išsiskyrus LTS ir LKDP keliams bei vis aktyviau veikiant A. Voldemaro fašistuojantiems „Geležinio vilko“ smogikams, šie ateitininkai taip pat mėgino organizuoti studentų kovos būrius, turėjusius saugoti partijos lyderius, kurie jau 1928 m. sulauk-

²⁰ 1934 06 02 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 444.

²¹ S. Rauckinas, „A.a. Stasį Lūšį prisimenant“, *Tėvynės sargas*, 1981, Nr. 1, p. 37.

²² M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

davo naktinių A. Voldemaro „asmeninės gvardijos“ narių grasinamų vizitų²³, ir „kovoti“ dėl LKDP idėjų įgyvendinimo²⁴. Viename slaptame „Vytauto“ klubo valdybos posėdyje, vadovaujama pagarsėjusių aktyvistų J. Štaupo ir V. Baniulio, buvo nutarta, jog „atėjus svarbesniam laikui“ vytautininkai turi per pusę valandos susirinkti į iš anksto sutartą vietą. Tuo tikslu buvo sudarytas specialus patikimų studentų sąrašas (apie 40 ateitininkų), jie suskirstyti pagal Kauno rajonus, paskirti seniūnai, kurie prireikus turėjo koordinuoti greitą studentų būrių sušaukimą²⁵. Tokių kovos būrių organizavimas nebuvo vien tik pačių studentų iniciatyva. Paskatinimas ir nurodymai buvo siunčiami ir iš partijos vadovybės. 1928 m. kaip patikimiems LKDP studentams J. Dagiliui ir S. Lūšiui LKDP informacijos biuras nurodė slapta sekti universiteto ateitininkų ištikimybę partijos idėjoms ir ieškoti tų, kurie bendradarbiauja su kriminaline policija, t. y. nustatyti užverbuotuosius saugumo²⁶. 4-ajame dešimtmetyje panaši situacija susiklostė valstiečiams liaudininkams ideologiškai artimų studentų varpininkų vadovybės aplinkoje, kuri M. Sleževičiaus nurodymu turėjo koordinuoti kairiųjų studentų veiklą, prižiūrėti, kad studentai nevykdytų nepamatuotų išsišokimų prieš valdžią ir garantuotų korporacijos narius būti pasirengusius, kad „atėjus valandai darbo, būtų visi pasiruošę“²⁷. Dešimtmečio pabaigoje ir tautininkų studentai neolitanai, nepatenkinti „per minkštu“ A. Smetonos valdymu, pradėjo suartėti su voldemarininkų „Lietuvos“ korporacijos nariais ir slapta tarėsi dėl studentų „smogiamojo būrio“ organizavimo²⁸.

²³ 1928 m. LKDP aplinkraštis parapijiniais įgaliotiniams Nr. 4, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1550, l. 20.

²⁴ 1928 02 08 VSD bendradarbio „Katalikas“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 11.

²⁵ 1929 11 27 VSD bendradarbio „Malinauskas“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 99.

²⁶ 1928 01 16 VSD bendradarbio „Škotas“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 3.

²⁷ M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

²⁸ 1938 12 12 VSD bendradarbio „P. Pranulis“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 348, ap. 13, b. 58, l. 293, 294.

Katalikų stovykloje agitacinės studentų išvykos po Lietuvą, griežtos pogrindinės opozicinės veiklos taktikos naudojimas ir „politinis“ ateitininkų organizavimas truko maždaug iki 4-ojo dešimtmečio vidurio. Vėliau, kilus kartų konfliktui LKDP aplinkoje bei katalikų politikams suvokus, jog jų opozicinės priemonės paveikti režimą yra bevaisės, o aršiausi LKDP nariai, Vyriausybės kritikai bei studentijos aktyvistai sutupdyti į kalėjimus, ateitininkų entuziazmas atšalo. Viename iš daugelio saugumo raportų apie 1936 m. ateitininkų veiklą rašoma, kad Ateitininkų sąjungos veikimas esąs labai silpnas, net prieš Velykas sąjunga nesugeba surengti susirinkimo, o anksčiau tai buvo daroma su „dideliu triukšmu“²⁹.

Galimybės suaktyvinti veiklą atsirado Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžiu. Šiame laikotarpyje jaunatviškas studentų aktyvumas vėl prasiveržė įsitraukiant į Lietuvių aktyvistų sąjungos (LAS) iniciuotą antitautininkišką politinę akciją ir kuriant Patriotinį frontą (PF). 1938–1939 m. du skausmingi ultimatumai, atrodė, galutinai pakirs A. Smetonos autoritetą ir nulems jo režimo pabaigą. Suaktyvėjo pagrindinė kurstomoji opozicinių srovių veikla. 1938 m. pabaigoje krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai ir voldemarininkai sudarė LAS, kuri pagal savo politinę programą rezgė planus nuversti esamą valdžią. Šiame kontekste studentų ateitininkų vardas vėl pateko į saugumo agentų akiratį. Pirmiausia, jie buvo panaudoti nelegalios LAS'o spaudos „Žygis“ ir „Bendras žygis“ platinimui. Pasak saugumo, šiuos opozicinius laikraščius skaitė didžioji dalis visuomenės, net kaime, kur jį daugiausia platino studentai ateitininkai³⁰. Ilgainiui, „žygininkų“ idėjoms pasklidus po Lietuvą, LAS aktyvistai, vadovaujami katalikų vadų P. Dielininkaičio, L. Bistro, P. Karvelio bei voldemarininkų lyderių, mėgino panaudoti studentiją neramumams valstybėje sukelti. P. Dielininkaitis, praėjus dienai po žymiojo 1938 m. gruodžio 10 d. Klaipėdos ir Kauno studentų mitingo, pažįstamiems prasarė, kad: „Dabar įkaitinta studentija ir ją reikia panaudoti plačiosios visuomenės įkaitinimui“, nes, jo nuomone,

²⁹ 1936 m. kovo mėn. politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4551, l. 12.

³⁰ 1939 01 12 VSD agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 378, ap.13, b. 58, l. 124.

„dabartinė vyriausybė laikosi taip tvirtai kaip supuvusio baravyko galva ir užtenka, kad ji nukristų nuo bėgančio kiškio sukulto vėjo“³¹. Tačiau perversmininkų planai nepavyko, organizatoriai buvo suimti, o universiteto studentai paleisti atostogų.

Praėjus trimis mėnesiams Lietuvą ištiko naujas smūgis – Klaipėdos netektis. Tada A. Smetona ryžosi kiek pakeisti Vyriausybės sudėtį – įtraukti į ją opozicinių srovių atstovų. Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos (LKKSS) iniciatyva sparčiai išpopuliarėjo raginimas galimo nepriklausomybės praradimo akivaizdoje vienytis bendrai veiklai ir atsakyti visokių politinių ambicijų bei dirbti Lietuvos labui, susijungus į vieningą Patriotinio fronto judėjimą. Tai, galima sakyti, buvo LAS idėjų tąša. Studentija ir šioje veikloje parodė iniciatyvumą. 1939 m. kovo 29 d. universitete skirtingų ideologinių pažiūrų studentai įkūrė akademinį PF skyrių – pirmą tokį Lietuvoje. Steigiamajame susirinkime kalbėjo neolituanas, varpininkas bei ateitininkas ir visi kaip vienas nutarė burtis į „vieningą frontą, kuris garantuotų Lietuvos nepriklausomybę“. Artėjančios valstybės tragedijos akivaizdoje buvo juntama pakili patriotinė nuotaika. Katalikų dienraštis „XX amžius“, aprašydamas įvykius universitete, citavo studentų ateitininkų atstovo kalbą: „Apie partijas tad daugiau netenka galvoti (susirinkusieji šaukia: šalin partija!) <...> Mes būsime vieningi, daugiau partijų dabar pas mus negali būti“³². Įsteigę PF skyrių studentai nusiuntė Ministrų Tarybai ir universiteto rektoriui rezoliucijas, kuriose pažadėjo savo paramą naujajai Vyriausybei, paragino likviduoti egzistuojančias partijas ir visuomenei steigti PF skyrius³³. Nors oficialiai ir legaliai tuo metu Lietuvoje veikė tik tautininkai, tačiau akivaizdu, jog raginimas likviduoti partijas buvo taikytas ne tik jiems. Katalikų bei kairiųjų politinės srovės egzistavo, net turėjo savo spaudą, kuri, nors ir cenzūruojama, vis tiek atrodė kiek kitokia nei oficiozas „Lietuvos aidas“. Tad jau nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio juntamas studentų ateitininkų atšalimas nuo LKDP politikų nuolatinių raginimų kovoti su esamu režimu viešai buvo išreikštas propaguojant PF idėją.

³¹ 1938 12 13 VSD agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 378.

³² „Akademinis jaunimas realiai vykdo vienybę“, *XX amžius*, 1939, Nr. 73, p. 4.

³³ *Ibid.*

Ryšium su „vieningo darbo“ Vyriausybės sudarymu visuomenėje kilus entuziazmui dėl galimo režimo sušvelnėjimo visoje Lietuvoje prasi-
dėjo politiniai mitingai. Ateitininkai aktyviai prisidėjo prie šios veiklos –
važinėjo po provinciją ir populiarino vienybės idėją, padėjo steigti PF
skyrius. Šis trumpai trukęs vienybės vizijos epizodas buvo bene pirmasis
po 1918 m., kai susitelkti bendram darbui buvo pasiryžę net nuolati-
niai ideologiniai oponentai. Vienas iš daugelio tokių skyrių 1939 m.
balandį buvo įkurtas Kalvarijoje, kur tuomet klebonavo nuo aktyvios
politinės veiklos nušalintas M. Krupavičius. Šiame PF skyriuje veikė du
voldemarininkai, vienas tautininkas, trys katalikų srovės veikėjai, vienas
radikalių kairiųjų pažiūrų darbininkas ir vietinis Šaulių sąjungos būrio
vadas³⁴. Tūkstantiniai mitingai nuvilnijo per visą Lietuvą. Tačiau lauktų
permainų euforiją netrukus išsklaidė vidaus reikalų ministras K. Skučas;
balandžio pabaigoje jis pareiškė, kad apie jokią PF steigimą negali būti nė
kalbos, nes to reikalauja valstybės saugumas³⁵.

Suaktyvėjusį studentijos politikavimą 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje
nederėtų aiškinti vien tik katalikų politikų padažnėjusiomis politinės
studentų indoktrinacijos pastangomis ir noru pakurstyti veikti prieš tau-
tininkus. Lietuviai buvo ne išimtis, o greičiau atspindėjo visos to meto
Europos tendenciją. Būtent 4-ajame dešimtmetyje dėl ekonominių ir
socialinių pasaulio visuomenės sukrėtimų politikai pradėjo aktyvinti stu-
dentijos „supolitininimą“ ir jos naudojimą kovai su oponentais. Ilgą laiką
nerodę didesnės iniciatyvos, dabar katalikų ir kitos dešimtosios politinės
partijos pradėjo veikti tarp studentų. Pavyzdžiui, 4-ojo dešimtmečio
pradžioje Ispanijoje jaunimo naudojimas politinėms demonstracijoms
taip suaktyvėjo, jog valdžia įvedė amžiaus cenzą, ribojantį jaunuolių
priklausymą politinėms partijoms³⁶. Prancūzijoje minimu laikotarpiu
politikai katalikai išplėtojo katalikų studentų ir nestudentiško jaunimo

³⁴ 1948 01 16 pažyma apie M. Krupavičių, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1790, l. 46.

³⁵ „Pasikalbėjimas su vidaus reikalų ministru K. Skuču“, *XX amžius*, 1939, Nr. 93, p. 3.

³⁶ S.S. Kustrin, „Taking the Street: Workers' Youth Organizations and Political Conflict in the Spanish Second Republic“, *European History Quarterly*, 2004, vol. 34, no. 2, p. 131, 151.

organizacijų tinklą tiek, kad jos netrukus gerokai pagausėjo, palyginus su socialistinio ir komunistinio jaunimo draugijų nariais³⁷. O Latvijoje dešiniųjų pažiūrų universiteto studentų ir filisterių korporacijas vienijanti sąjunga pasijuto politikų remiama ir 1934 m. parengė net savo atskirą politinę programą, su kuria planavo dalyvauti artėjančiuose rinkimuose į Seimą³⁸.

KRIKŠČIONYS DEMOKRATAI, JAUNIEJI KATALIKAI IR ATEITININKŲ POLITINIŲ PRIORITETŲ KAITA. Politinė, orientuota į studentus krikščionių demokratų agitacija darė įtaką ateitininkų pažiūroms, kurios išsiliejo konkrečiomis studentų akcijomis prieš valdžią. 1926–1940 m. laikotarpiu, skleidžiant opozicines nuotaikas valstybėje, susiformavo ateitininkų politiniai protestai 1926 m. lapkričio 21 d. mitingo ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo metu prieš kairiųjų Vyriausybę, taip pat dalyvavimas 1930–1932 m. pagrindinėje KAK³⁹ veikloje ir 1938 m. gruodžio 10 d. mitinge prieš A. Smetonos valdžios politiką.

Rinkimų į III Seimą 1926 m. kampanijos metu prasidėjusi arši politinė agitacija tęsėsi ir po katalikų politiniam blokui nesėkmingai susiklosčiusių rinkimų. M. Sleževičiaus Vyriausybės vykdomai valstybės gyvenimo liberalizacijai konservatyvi Lietuvos visuomenė dar nebuvo pribrendusi. O krikščionys demokratai per gausias savo organizacijų, draugijų, studentų korporacijų, bažnyčių sakyklų bei spaudos struktūras įkaitino visuomenės atmosferą tiek, jog būtų buvę keista, jei metų pabaigoje kairiųjų valdžia nebūtų buvusi nuversta.

Šiose politinėse batalijose studentai ateitininkai atliko toli gražu ne paskutinį vaidmenį. 1926 m. akademinis jaunimas bene pirmą kartą jaunų respublikos gyvenime koordinuotai ir tikslingai įsitraukė į politiką.

³⁷ S. Kalman, *The Extreme Right in Interwar France: The Faisceu and the Croix de Feu*, Hampshire-Burlington, 1988, p. 146–147.

³⁸ V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“, p. 165–166.

³⁹ KAK (Katalikų akcijos komitetas) – pagrindinė studentų ateitininkų ir kai kurių radikalai nusiteikusių kunigų organizuota veikla leidžiant slaptus, dažnai paskalomis paremtus bei kurstančius neklausyti A. Smetonos valdžios informacinius biuletenius katalikų visuomenei.

Universitete reguliariai skaitomų politinių LKDP vadų paskaitų metu „tautinė“ studentija, t. y. krikščionims demokratams ir tautininkams artimos akademinės jaunuomenės branduolys, 1926 m. lapkričio 21 d. nusprendė pareikšti griežtą protestą valdžiai. Liaudies namuose surengto politinio mitingo ir demonstracijos prieš Vyriausybės vykdomą politiką metu buvo piktinamasi leidimu įsteigti arti 60 lenkiškų mokyklų pasienio su Lenkija zonoje, pernelyg „liberaliu“ susirinkimų bei politinių organizacijų veiklos toleravimu, kuriuo pasinaudoję savo veiklą suaktyvino komunistai, ir uždraudimu „tautiškai nusiteikusiai studentijai“ organizuoti eiseną Karo muziejaus link⁴⁰. Šioje manifestacijoje dalyvavo apie 1000 studentų ateitininkų, tautininkų, šaulių bei Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos narių. Katalikų spauda aktyviai ragino visuomenę prisidėti prie mitingo, o dešiniųjų radikalų įsteigtas „Tautos valios“ laikraštėlis, kurį aktyviai rėmė katalikų vadai, išvakarėse rašė: „Visų tautų studentija visuomet yra jautri savo tautos reikalams <...> ogi šiandien yra žudoma Tauta, ta Tauta, kuri, didvyrių krauju atpirkta, peni savo jauną žiedą, savo ateitį – jaunimą brangiuoju mokslu“⁴¹. Po mitingo įvykusi valdžios draudžiama studentų eisena virto didžiausia iki tol ir kruvinai pasibaigusia akademinio jaunimo demonstracija. Buvo sužeistų ir suimta daugiau nei 10 studentų.

Krikščionių demokratų įelektrintas visuomenės gyvenimas kunkuliavo. Seime konstruktyvaus darbo taip pat nebuvo – dešinėsios partijos vieną po kitos rengė interpelijas Vyriausybei. Lapkričio 26 d. interpeliacija buvo įteikta ir „Dėl policijos veiksmų“ prieš demonstrantus. Nors M. Sleževičius į pateiktus kaltinimus reagavo atsainiai, tačiau studentų demonstracija Vyriausybę paveikė. Gruodžio pradžioje ateitininkų labiausiai nemėgstami socialdemokratai ministrai V. Čepinskis ir V. Požela įteikė atsistatydinimo prašymus M. Sleževičiui, tačiau jų atstatydinimo klausimas iki perversmo taip ir nebuvo svarstomas⁴².

⁴⁰ A. Jurevičiūtė, „Politinės studentų demonstracijos tarpukario Kaune“..., p. 131.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² G. Mitrulevičius, „Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo 1927–1940 m.“, in: *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*, Vilnius, 2006, p. 220.

Politinių partijų remiami, studentai ir toliau reiškė viešą nepasitenkinimą valdžia. Tą pačią dieną, kai Seime virė aistros dėl susidorojimo su mitingo dalyviais, ateitininkų vadovaujama SA taip pat surengė susirinkimą; čia priimtomis rezoliucijomis studentai buvo įpareigojami „kviesti visuomenę reikšti protestą dėl susidorojimo su lapkričio 21 d. mitingo dalyviais“⁴³. O kairieji studentai, bandę apginti Vyriausybės poziciją, buvo apšaukti komunistais, pagrasinta visus išmėtyti pro langus ir galiausiai įvykusiame susistumdyme užpulti kumščiais⁴⁴.

Tokia įvykių raida didino katalikiškos konservatyvios Lietuvos visuomenės nepasitenkinimą kairiųjų „bedievių“ (kaip juos vadino krikščionys demokratai) valdžia. Krikščionims demokratams bei tautininkams studentų mitingas tapo lakmuso popierėliu, parodžiusiu, kad valdžios nuvertimo atveju (apie tai buvo tariamasi) visuomenė paremtų perversmininkus. Taigi nuo mitingo iki perversmo liko vienas žingsnis. Todėl gruodį nuverčiant valdžią studentai atliko taip pat svarbų vaidmenį. Vyskupas J. Staugaitis atsiminimuose rašė, kad: „Prie 1926 m. gruodžio 17 d. politinio perversmo prisidėjo ypač studentai ateitininkai“⁴⁵.

Tačiau 1927 m. iširus tautininkų ir katalikų vadų draugystei, studentų ateitininkų padėtis iš esmės pasikeitė. Matyt, dėl organizuotumo ir jau įgytos patirties „kovoje“ su valdžia A. Smetonos režimas ėmė slopinti ateitininkų aktyvumą. Be šių „politinių“ motyvų, katalikų jaunimo organizacijų veiklos ribojimas turėjo ir kitą tikslą – norėta sutelkti jaunimo auklėjimą valstybės rankose ir taip sumažinti būsimąjį krikščionių demokratų partijos potencialą⁴⁶.

Nuo 1927 m. rudens krikščionys demokratai atnaujino antiviešą agitacinę kampaniją, tik šį kartą taikiniu tapo ne K. Griniaus ir M. Sleževičiaus, o A. Smetonos ir A. Voldemaro valdžia. Pastarieji, skirtingai nei kairiųjų Vyriausybė, ėmėsi griežtesnėmis priemonėmis

⁴³ Studentų mitingo, vykusio 1926 m. lapkričio mėn. 26 d. 21 val. Lietuvos universiteto I rūmų salėj, aprašymas, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1023, l. 34.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 32.

⁴⁵ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 310.

⁴⁶ D. Mačiulis, *Moksleiviai ateitininkai Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): veikimo laisvė ir politinis režimas*. (Rankraštis.)

slopinti opozicinius katalikų veiksmus. Dėl režimo saugumo struktūrų veiklos suaktyvėjimo negalėdami veikti laisvai universiteto ateitininkai užmezgė glaudesnius slaptus ryšius su partijos lyderiais. Padažnėjusių susitikimų metu studentai būdavo informuojami apie padėtį valdžios struktūrose, gaudavo nurodymų ir patarimų, kaip elgtis LKDP ir tautininkų politinės kovos akivaizdoje. Suorganizuoti ateitininkų „kovos būriai“, aktyvus propagandinis darbas provincijoje iš karto sulaukė valstybės saugumo struktūrų dėmesio. Prasidėjo krikščionių demokratų politikų, ateitininkų ir net kunigų sekimas, suėmimai, tardymai. Įtempčiausiu režimo ir katalikų kovos laikotarpiu – 4-ojo dešimtmečio pradžioje – beveik visi LKDP lyderiai – P. Dovydaitis, M. Krupavičius, P. Karvelis, L. Bistras, K. Ambrozaitis, J. Valaitis, P. Jočys ir daugelis kitų buvo sekami, suimami, tardomi ir baudžiami (kai kurie ne po vieną kartą). Daugelis jų, nors ir trumpam, net būdavo pasiunčiami į įkalinimo įstaigas arba išstremiami iš Kauno į provinciją. Už politinę kovą ir už Vyriausybės kritiką pamokslų metu 1930–1932 m. iš beveik 1000 Lietuvoje buvusių kunigų 272-iem iškeltos bylos, beveik 80-čiai – skirtos nuobaudos⁴⁷.

Tokioje katalikų ir valdžios „kovos arenoje“ studentai ateitininkai taip pat nukentėjo. 1930–1935 m. laikotarpiu už kurstomąjį darbą raginant visuomenę neklausyti valdžios, t. y. „kurstant vieną visuomenės grupę prieš kitą“, 24 VDU ateitininkai nubausti ir nusiųsti į Varnių koncentracijos stovyklą, per 20 studentų įkalininti Kauno sunkiųjų darbų kalėjime⁴⁸. Nuolatinės kratos studentų bendrabučiuose, Ateitininkų namuose, Pavasario sąjungos būstinėje, katalikų dienraščių spaustuovėse, taip pat politinių katalikų organizacijų LKDP, LDF, LŪS būstinėse tapo dažnas reiškinys. Kartais įtariamieji dėl antivyriausybinių veikimo buvo sulaikomi tiesiog gatvėje. Režimas suvokė ir studentų ateitininkų vaidmenį „kiršinant vieną visuomenės grupę prieš kitą“ ir neatmetė galimybės, kad jie gali imtis nelegalių kovos priemonių, todėl 1929 m. po

⁴⁷ 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio ataskaita „1918–1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“, LCVA, f. 923, ap.1, b. 1346, l. 60.

⁴⁸ 1935 07 23 valdininko Juozo Šabano raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 1534, l. 234.

kairiųjų radikalų įvykdyto pasikėsinimo į A. Voldemaro gyvybę, be kitų įtariamųjų, buvo suimta ir daugiau nei 10 studentų ateitininkų⁴⁹.

Griežti valdžios veiksmai politikuojančių studentų atžvilgiu davė rezultatų. Nuo 3-iojo dešimtmečio pabaigos ateitininkų korporacijose prasidėjo skilimas. Atsirado vadinamųjų „kraštutinių“ ir „vidurinių“ studentų trintis. „Kraštutiniai“, t. y. daugiausia „Vytauto klubo“ VDU studentai, stojo už tiesioginį bendradarbiavimą su LKDP ir apskritai siekė visą Studentų ateitininkų sąjungos veiklą pasukti „politinio veikimo linkme“. „Viduriniai“ politikavimui priešinosi, liko pasyvūs arba linko į tautininkų pusę ir savo poziciją argumentavo taip: „Geriau mes rūpinkimės daugiau studentų medžiaginiu ir dvasiniu gyvenimu“⁵⁰. Ilgainiui kai kurios ateitininkų korporacijos („Šatrija“, „Humanitas“, „Gaja“) ne tik nusišalino nuo politinio veikimo, bet ir atsisakė įsipareigojimų dirbti „visuomeninį“ darbą⁵¹.

Tačiau studentus, nesutariančius dėl tolesnio veikimo gairių, trumpam suvienijo pats režimas. 1930 m. rugpjūčio 30 d. uždraudus ideologinių organizacijų veiklą mokyklose, buvo uždaryta gausiausia to meto moksleivių ateitininkų organizacija. Protestuodami prieš šį valdžios žingsnį atgijo 3-iojo dešimtmečio pabaigoje prislopinti krikščionys demokratai, nes šis draudimas į opozicinę kovą įtraukė ne tik plačiuosius visuomenės sluoksnius, kunigus, bet ir vyskopus bei Vatikaną. 1930 m. rugsėjį sušaukta neeilinė vyskupų konferencija, protestuodama prieš tokį „antikatalikišką“ švietimo ministro aplinkraštį, davė naują impulsą tiek LKDP politikams, tiek studentams imtis „aktyvių“ veiksmų ginant moksleivius. Reaguodami į įvykius, 1930 m. rugsėjo pabaigoje studentai metinės konferencijos metu pradėjo brandinti mintį dėl nelegalaus veikimo. Tam juos paskatino krikščionys demokratai, ypač P. Dovydaitis, kuris jau nuo 1928 m. beveik kiekviename studentų renginyje ragino neklausyti tautininkų valdžios⁵². Iš palankiausių LKDP linijai studentų

⁴⁹ V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 19.

⁵⁰ 1927 12 13 VSP agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 2.

⁵¹ 1931 m. kovo mėn. politinių partijų ir organizacijų veikimo santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 109.

⁵² 1931 02 28 Kriminalinės policijos direktoriaus pulk. Rusteikos nutarimas dėl P. Dovydaičio kvotos, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 109, l. 4.

buvo sudarytas aktyvistų būrys. Jam vadovavo L. Bistras, P. Karvelis, kunigai K. Rankelė, J. Šalčius. Prisdėjo ir tuo metu provincijoje tremtyje gyvenantis M. Krupavičius. Šių vadų iniciatyva studentams buvo rengiami slapti kursai, instrukcijos, kur senieji katalikų lyderiai instruodavo jaunimą kaip efektyviausiai vesti antivyriausybinių kampanijų⁵³. Po kursų buvo sudarytas minėtasis slaptas būrelis, vadinamasis Katalikų akcijos komitetas (KAK). Jo iniciatyva buvo rašomi ir platinami antivyriausybiniai atsišaukimai, biuleteniai (iš viso išspausdinta 8) raginant nepaklusti tautininkų valdžiai ir su ja kovoti. Atsišaukimų tekstai buvo gana radikalūs, tad niekas nepuoselėjo vilčių, kad jie galėtų būti išspausdinti legalioje spaudoje. „Katalikams inteligentams“, „Katalikiškajai visuomenei“ ir panašių pavadinimų lapeliai, dažnai sutirštindami spalvas bei šmeiždami, kurstė visuomenę, esą tautininkus papirko komunistai ir kartu jie siekią sužlugdyti krikščionybę, kad Lietuvoje priespauda esanti didesnė nei carinės Rusijos laikais. Buvo keliama mintis, kad „reikia įsteigti katalikų visuomenės politinį centrą, nes be politikos katalikybė žus“⁵⁴. Dažniausiai atsišaukimai pasibaigdavo karingais šūkais: „Visada pirmyn – atgal nė žingsnio“, arba „Kas ne su mumis, tas priešas mums“ ir pan.⁵⁵ Pagrindiniai KAK lyderiai buvo J. Šalčius, K. Mockus, S. Griškevičius. Spaustuvė veikė kunigų seminarijoje ir, kaip nustatė saugumas, „su vieno seminarijos profesoriaus žinia“⁵⁶. Prispausdinę tokio pobūdžio atsišaukimų, KAK vadovai juos perduodavo studentams aktyvistams, kurie turėjo keliauti po provincijos miestelius ir, prisidengę įvairių švenčių pretekstu, suorganizuoti žmonių mitingus arba tiesiog lapelius išdalyti vietiniams gyventojams. Darbas ėjo visu tempu. Po vieno tokio „politinio reido“ į provinciją 1930 m. lapkritį buvo suimti 8 studentai ir 4 kunigai; visi jie 1932 m. buvo nuteisti. Valdžios perse-

⁵³ 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio ataskaita „1918–1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“, LCVA, f. 923, ap.1, b. 1346, l.60.

⁵⁴ 1930 11 09 VDU studentų ateitininkų komiteto atsišaukimas „Katalikams inteligentams“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1077, l. 56 ir kt.

⁵⁵ 1931 02 14 kaltinamasis aktas 10 studentų ateitininkų ir 4 kunigams, *ibid.*, l. 68.

⁵⁶ 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio ataskaita „1918–1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1346, l. 60.

kiojimams stiprėjant, dalis studentų vis dar mėgino perorganizuoti KAK veiklą – įkurti slaptą „Laisvės kovotojų sąjungos“ organizaciją, vėliau – sukarintą katalikišką „Baltojo žirgo“ smogiamąjį dalinį.

Tačiau vis didesnė studentijos dalis pradėjo vengti tokio nelegalaus veikimo. Buvo kelios priežastys. Pirmiausia, suvokimas, kad režimas spaudimui nepasiduos, kad vyks nuolatinis saugumo persekiojimas; antra, bene svarbiausia – materialinė studentijos gyvenimo padėtis. Ne kartą ateitininkai skundėsi, jog baigę studijas negali rasti tarnybų, nes jie nėra valdžios proteguojami neolituonai. Kita vertus, studentai nenorėjo tapti ir katalikiškų idealų „išdavikai“, pasitraukti iš ateitininkijos. Šios priežastys nulėmė, kad nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios prasidėjo ateitininkų aplinkoje vertybių ir prioritetų kaita. Į visuomeninę areną išskylant jaunosios kartos katalikų intelektualų idėjoms, jog reikia atsisakyti „partinės agitacijos“, Lietuvą moderninti „kultūrinėmis priemonėmis“, kreipti vis didesnę dėmesį į darbininkiją ir pan., ateitininkus paveikė. J. Keliuočio „Naujojoje romuvoje“ inicijuotos katalikų konsolidacijos su tautininkais mintys greitai rado atgarsį ir LKDP citadelėse universitete – „Vytauto klube“, „Kęstučio“, „Iustitia“ korporacijose. Atidžiai sekusių šiuos pokyčius saugumo darbuotojų nuomone, jau 1934 m. minėtų korporacijų nariai pradėjo svarstyti, kaip persiorganizuoti iš opozicijos į poziciją; jie net ketino iš savo įstatų išbraukti demokratijos principą. Pasak saugumo darbuotojų, ateitininkai dažnai tarpusavyje taip kalba: „Praėjo tie laikai, kai ateitininkų pagrindinis tikslas buvo – „viską atnaujinti Kristuje“ (ateitininkų credo. – *A.S.*); dabar tai atlikta ir bolševizmo banga atslūgusi. Nepasisekė žygiai už demokratiją ateitininkų taip pat neturi vilioti“⁵⁷.

Tokie ir panašūs studentų svarstymai pradėjo kelti nerimą seniesiems LKDP vadams, nes jaunimo iniciatyvumas politiniame propagandiniame darbe mažėjo, pradėta svarstyti persiorganizavimo į „poziciją“, t. y. suartėjimo su valdžia idėja, net žavėtis nedemokratinio valdymo sistema. Štai L. Bistras 4-ojo dešimtmečio pradžioje nerimavo, kad ateitininkai pasidavė tautininkų įtakai ir nori su jais bendradarbiauti. Studentai ėmė populiarinti „persiorganizavimo“ idėją ir siekti, kad į

⁵⁷ 1934 02 mėn. agentūrinio skyriaus viršininko B. Vėžio apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 3.

Ateitininkų sąjungos valdybą patektų tik „susitarimo su vyriausybe šalininkai“. 1934 m. „Kęstučio“ korporacijos Centro valdybos rinkimus laimėjo ne LKDP šalininkai, bet pasisakiusieji už suartėjimą su tautininkais⁵⁸. Maža to, kai kurių korporacijų aplinkoje pradėjo stiprėti „fašistinė dvasia“⁵⁹, o netrukus LKDP pajuto, kad ženkliai sumažėjo studentų iniciatyvumas ir noras atostogų metu platinti propagandinę literatūrą⁶⁰.

Labiausiai tokiai idėjų reorientacijai studentus paskatino jaunieji katalikų intelektualai. J. Keliuotis spaudoje kaltino krikščionis demokratų egoizmu ir tautos konsolidacijos trukdymu⁶¹, J. Grinius – originalumo stoka ir idėjų neturėjimu⁶², A. Maceina – senąją kartą vadino „religiniais buržujais, pusę šimtmečio atsilikusiais“⁶³. Jaunieji katalikai, kritikuodami politinių partijų egzistavimą, 3-iojo dešimtmečio parlamentinės demokratijos Lietuvoje laikotarpį ir propaguodami tuo metu Europoje populiarią, tačiau Lietuvoje nelabai kam suprantamą „organinės“, „korporacinės“ valstybės modelį, sulaukė gana palankaus tautininkų ir net dešiniųjų radikalų vertinimo⁶⁴. Tautininkams turėjo patikti, kad jaunieji katalikai, patraukę į savo pusę studentus, sumažino jų antivyriausybines nuotaikas. Senieji LKDP vadai 4-ojo dešimtmečio viduryje pagaliau suvokė, jog realių galimybių aktyviau dalyvauti opozicinėje veikloje jie nebeturi, nes jaunųjų katalikų idėjos sparčiai populiarėja, jas entuziastingai remia studentai, ir jiems beliko nuryti karčią kritikos piliulę.

⁵⁸ 1934 10 04 VSD valdininko agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 61.

⁵⁹ 1934 03 mėn. agentūrinio skyriaus viršininko B. Vėžio apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 8.

⁶⁰ 1931 04 mėn. politinių partijų ir organizacijų veiklos santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 129.

⁶¹ „Faktai ir idėjos. Senieji ir jaunieji“, *Naujoji romuva*, 1933, Nr. 148, p. 883.

⁶² J. Grinius, „Kritika ir autokritika viešajame gyvenime“, *XX amžius*, 1936, Nr. 51, p. 3–4.

⁶³ 1937 08 17 VSD bendradarbio agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 302.

⁶⁴ „Faktai ir idėjos. „Verslas“ apie „Naująją romuvą““, *Naujoji romuva*, 1934, Nr. 202, p. 845; „Socialinis gyvenimas. Žinutė“, *Akademikas*, 1934, Nr. 17, p. 408; „Jaunoji karta“ apie „N. romuvą““, *Naujoji romuva*, 1933, Nr. 105, p. 18, ir kt.

Kartų konfliktas LKDP aplinkoje tapo viena iš jaunosios kartos visuomenininkų politinio radikalėjimo priežasčių. Beje, šis procesas buvo akivaizdus visose Lietuvos politinėse srovėse – dalis tautininkų ir krikščionių demokratų jaunimo suko dešiniojo radikalizmo keliu, o valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų – prokomunistinių idėjų populiarinimo link⁶⁵. Todėl 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, stiprėjant nepasitenkinimui A. Smetonos valdymu, studentai ateitininkai, volde-
marininkai ir dalis tautininkų rado bendrą kalbą su Klaipėdos „aktyvistais“. 1938 m. gruodžio 10 d. Klaipėdos prekybos institute, o vėliau VDU Kaune kilo masinės šių studentų demonstracijos prieš valdžią. Priimtose rezoliucijose buvo reikalaujama, kad atsistatydintų Vyriausybė ir pats prezidentas, kad naująją vyriausybę suformuotų A. Voldemaras, kad būtų sustabdytas studentijos politinis persekiojimas. Neįvykdžius šių reikalavimų studentai grasino „eisia į mases“⁶⁶, kelsią visuotinį streiką. Tiek Klaipėdos, tiek Kauno aukštosiose mokyklose mitingai vyko sausakimšose salėse. Kaune, priėmus rezoliucijas, studentija mėgino organizuoti eiseną, tačiau, panašiai kaip ir 1926 m., įvyko kruvinas susirėmimas su policijos pajėgomis. Buvo nuniokotos parduotuvių vitrinos Laisvės alėjoje, sudaužyta ir padegta policijos transporto priemonė, iki sąmonės netekimo sumuštas policininkas. 13 studentų suimta; prie jų vėliau „prisijungė“ ir 9 politinės opozicijos atstovai katalikai bei volde-
marininkai – L. Bistras, P. Dielininkaitis, P. Ivanauskas, S. Kompaitis ir kiti⁶⁷. Universitetas paleistas atostogų, o Kauno mieste ir apskrityje įvesta nepaprastoji padėtis.

POLITINĖ KATALIKIŠKŲ PROFESINIŲ ORGANIZACIJŲ STEIGIMO POTEKSTĖ IR STUDENTIJA. Kita studentijos įsitraukimo į politiką priežastis galėjo būti jos, kaip išsilavinusios visuomenės dalies, noras padėti mažinti atsilikimą ir įveikti ekonominio sunkmečio sukeltas negandas,

⁶⁵ Plačiau: A. Svarauskas, M. Tamošaitis, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, *Istorija*, 2007, Nr. 68.

⁶⁶ A. Jurevičiūtė, „Politinės studentų demonstracijos tarpukario Kaune“.., p. 138.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 140.

kurios skatino žavėtis stiprėjančiu „materialistiniu“ ar, kai kuriais atvejais, „pagonišku“ totalitarizmu. Studentai katalikai jautė pareigą mažinti darbininkijos atsilikimą, prisiimdami visuomenės „gelbėtojų“ ir švietėjų vaidmenį. Tam juos skatino ateitininkai sendraugiai, vadovaujami P. Dielininkaičio ir vos vegetuojančios Lietuvos darbo federacijos (LDF) lyderių P. Dovydaičio ir K. Ambrozaičio. „Socialinio klausimo“, t. y. socialinio teisingumo įgyvendinimo idėjos populiarinimas 4-ajame dešimtmetyje ir studentijos kaip organizuotos jėgos potencialo naudojimas buvo sąlygotas dar ir to fakto, kad, nusilpus katalikų politinei opozicinei veiklai, reikėjo naujos veikimo srities, kuri nekliūtų režimui. Kaip tik tuo metu katalikų isteblišmento stovykloje kilus kartų konfliktui ir iš išsikvėpusių senosios kartos LKDP lyderių vadovaujančias pozicijas periminėjęs jaunesiems katalikams, studentijos veikla buvo nukreipiama socialinės politikos linkme.

4-ojo dešimtmečio viduryje universitete nuolat vykdavo „socialinės savaitės“ – savotiški kursai katalikų jaunimui apie darbininkų padėtį Europoje, kur buvo aiškinama, kodėl reikia rūpintis „darbo liaudimi“, kad nestiprėtų komunistinės simpatijos ir žmonės neatsitrauktų nuo Bažnyčios. Ispanijos pilietinis karas, Prancūzijos Liaudies fronto ir kairiųjų darbininkų organizacijų stiprėjimas kai kuriose Europos valstybėse skatino jaunuosius katalikus kelti socialinio teisingumo šūkius ir taip patraukti darbininkus ir skurstančią valstietiją. Katalikų spauda ir paskaitos studentams nuolat primindavo praeities Meksikos, dabarties Ispanijos revoliucionierių vykdytas dvasininkų žudynes, bažnyčių deginimus, jų turto nacionalizavimą. Už šiuos įvykius jaunieji katalikai, „socialinių kursų“ organizatoriai ragino dalį kaltės prisiimti ir patiems katalikams, kurie buvo nusiųkę nuo darbininkų, o lietuviai turį pasimokyti ir skirti daugiau dėmesio darbininkijai. Radikaliausiai šias pažiūras išreiškė A. Maceina 1936 m. KVC konferencijoje. Studentų ateitininkų remiami jaunieji katalikai A. Maceinos lūpomis apkaltino senąją politiką kartą neveiklumu, o dvasininkus savanaudiškumu; pasiūlyta Bažnyčios turtus išdalyti vargšams, kitaip esą Lietuvą ištiksiantis Ispanijos likimas⁶⁸. Jam

⁶⁸ 1936 12 mėnesio VSP Kauno apygardos apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 21–22.

pritarė P. Dielininkaitis – „reikia naikinti buržuazinės kapitalistinės dvasios apraiškas lietuvių sąmonėje“, o studentai ateitininkai tokioms idėjoms karštai pritarė⁶⁹.

Šių radikalių idėjų populiarintoja visuomenėje turėjo tapti akademinė ateitininkija. Būtent 1936 m. KVC konferencijoje ateitininkai buvo iš anksto suorganizuoti, kad palaikytų jaunųjų katalikų „revoliucinius“ šūkius ir juos vėliau viešintų provincijoje. Panašios patirties ateitininkai jau turėjo sukaukę važinėdami po provinciją ir agituodami prieš režimą. Tik šiuo atveju jaunoji katalikų lyderių karta pakeitė taktiką. P. Dielininkaičio aplinkos katalikai buvo kur kas atsargesni ir valdžios tiesiogiai kritikuoti neskatino. Netgi atvirksčiai – studentams mėgino įkalti į galvą, kad 3-iajame dešimtmetyje veikusi ir darbininkų interesus turėjusi ginti katalikiškoji LDF tebuvo LKDP įrankis politiniams tikslams siekti, todėl tokios organizacijos esančios kenksmingos ir diskredituojančios katalikiškąją socialinę idėją. Studentai nuolat buvo raginami organizuoti naujais pagrindais įkurtos Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos (LKDS) skyrius, sudominti ir patraukti darbininkus į juos stoti⁷⁰.

Tokios organizacijos, kuri rūpintųsi darbininkų reikalais, steigimo⁷¹ priežastys buvo kelios. Pirmiausia, sekdami Europos tendencijas, jaunieji katalikų lyderiai mėgino kopijuoti Vakarų Europos katalikų darbininkų organizacijų veikimą ir žavėjosi staigiu šių organizacijų išpopuliarėjimu 4-ajame dešimtmetyje. Savo paskaitose studentams ateitininkams, kurie

⁶⁹ P. Dielininkaitis, „Už pastangas gyvenimui atnaujinti“, *XX amžius*, 1937, Nr. 15, p. 3.

⁷⁰ 1935 02 21 Kauno apygardos valdininko agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap.1, b. 686, l. 91.

⁷¹ Jauniesiems katalikams, vadovaujamiems P. Dielininkaičio, reiškiant nepasitenkinimą senosios kartos politikų veikla, 1934 m. LDF metiniame suvažiavime daugiausia studentų ateitininkų iniciatyva iš LDF vadovybės buvo pašalintas K. Ambrozaitis ir jo šalininkai, o pati LDF pervardyta į LKDS. Ši organizacija, atvirksčiai nei buvusioji LDF, griežtai atsisakė politinės veiklos ir įstatuose nurodė tik visuomeninės, kultūrinės ir profesinės veiklos gaires. Be oficialios LDF reorganizacijos priežasties, buvo ir kita. Uždarius senąją organizaciją, buvo norima parodyti režimui, jog jaunieji katalikai neketina tęsti politinės opozicinės veiklos, kurią vykdė LDF, bei socialinio klausimo sprendimą atsieja nuo politikavimo. Be to, daugeliui katalikų lyderių nepatiko K. Ambrozaičio nepavykęs mėginimas atsisakyti paklusti krikščionims demokratams ir suartėti su tautininkais.

turėjo tapti pagrindiniais darbininkijos reikalų atstovais, koordinatoriais ir organizatoriais, P. Dielininkaitis nuolat primindavo belgų ir prancūzų katalikų jaunimo organizacijas. Iš tiesų, minimu laikotarpiu per labai trumpą laiką, sekularioje ir stipriomis politinės kairės tendencijomis pasižymėjusioje Prancūzijoje JOC organizacija 4-ajame dešimtmetyje turėjo per 65 000 narių, tuo tarpu komunistinio jaunimo organizacijos 3-iojo dešimtmečio pabaigoje turėjo apie 12 000, socialistinio jaunimo – apie 55 000 narių⁷². O JOCF (merginų padalinys) apskritai buvo didžiausia 4-ojo dešimtmečio Prancūzijoje⁷³.

Lietuvoje prasidėjus tokių organizacijų populiarinimo vajui, studentai platino darbininkijos organizavimosi po „katalikų skėčiu“ idėją. Čia ypač prisidėjo VDU ateitininkų „Activitas“ korporacija, „ėjusi į Kauno priemiesčius populiarinti katalikybės“. Kaip pagalbinė organizacija 1932 m. buvo įsteigta katalikiška Lietuvos darbo jaunimo sąjunga (LDJS), kuri pasuko katalikiškojo nacionalistinio radikalizmo keliu ir vėliau tapo vienu iš konflikto židinių katalikų stovykloje⁷⁴. Vakarų Europos pavyzdžiu studentės ateitininkės taip pat buvo įtrauktos į panašią organizacinę veiklą. Krikščionims demokratams kurį laiką ignoruojant dalyvavimą savivaldybių ar Ligonių kasų rinkimuose, būtent LDJS aplinkoje veikę studentai ateitininkai mėgino katalikų profesinių organizacijų sąrašuose patekti į šias atstovybes. 1931 m. Ligonių kasų rinkimuose Kaune visai neblogai pasirodė kandidatavę „Vytauto klubo“ ateitininkai, o pats krikščionių darbininkų sąrašas surinko apie 20% balsų⁷⁵.

Oficialiai šios studentų kuruojamos katalikų darbininkų organizacijos ir draugijos neturėjo jokio politinio atspalvio. Jaunieji katalikai studentams netgi nurodė progai pasitaikius kritikuoti politikavimą, o

⁷² S. Kalman, *The Extreme Right in Interwar France: The Faisceu and the Croix de Feu*, Hampshire-Burlington, 1988, p. 146–147.

⁷³ B.S. Whitney, „Gender, Class, and Generation in Interwar French Catholicism: The Case of the Jeunesse Ouvriere Chretienne Feminine“, *Journal of Family History*, 2001, vol. 26, no. 4, p. 480.

⁷⁴ Plačiau žr.: A. Svarauskas, „Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo“, in: *LKMA metraštis*, 2008, t. XXXI, p. 49–76.

⁷⁵ V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 37.

patiems ateitininkams nesikišti į politiką⁷⁶. Tačiau tokio organizavimosi tikslai turėjo ir politinių motyvų. Jaunieji katalikai, suvokdami, kad esamomis sąlygomis jokių partinių sumanymų įgyvendinti nepavyks, siekė apeiti režimo kontrolės mechanizmą ir steigiant profesines darbininkų organizacijas laukti palankaus momento, kada atsileis režimo varžtai ir bus galima šias organizacijas panaudoti politiniam veikimui. Taip prieš laukiamą 1936 m. rinkimų į Seimą įstatymo paskelbimą samprotavo katalikų lyderiai slaptuose pasitarimuose⁷⁷.

Studentijos balsas socialiniais klausimais ypač sustiprėjo Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, kai prasidėjo vieši svarstymai, kaip šį regioną socialine, tautine ir politine prasme integruoti į „didžiąją Lietuvą“. Padažnėjusiuose darbininkų mitinguose, kuriuos entuziastingai ėmėsi organizuoti LKDS ir jos aplinkoje dirbantys studentai ateitininkai, buvo „patariama“ Vyriausybei atlikti naują žemės reformą dar labiau susmulkinant ūkius, prabilta apie kapitalo ir kitas reformas – kitaip tariant, buvo siūloma dalinė privataus turto nacionalizacija⁷⁸. Šias ir dar radikalesnes idėjas kėlė katalikų srovės atstovai, jiems pritarė studentai. Netgi VDU studentų atstovybė, pirmininkaujama ateitininkų, 1939 m. gruodį surengė viešą posėdį, kuriame siūlė A. Smetonai būtent tokiomis priemonėmis įgyvendinti socialinį teisingumą⁷⁹.

Katalikų radikalizmas nebuvo vien tik populistiniai šūkių, nes 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, ypač po kartu su Raudonosios armijos įvestais daliniais atgauto Vilniaus, kairieji politiniai radikalai pajuto tvirtesnę pagrindą po kojomis. Todėl socialinis radikalizmas ir vis garsesnis studentijos balsas čia turėjo pateisinamas priežastis. Kairėjimo tendencijos ryškėjo ir pačiame universitete. Dalis studentų varpininkų jau nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio pradėjo simpatizuoti komunistams, rodė iniciatyvą veikti išvien komunistų organizuojamame bendrame Liaudies fronto judėjime, vėliau, konfliktuodami su valstiečių liaudi-

⁷⁶ 1936 11 23 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 87.

⁷⁷ 1935 10 05 VSP agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 1, b. 686, l. 111.

⁷⁸ 1939 10 20 VSD agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 411.

⁷⁹ 1939 12 02 VSD biuletėnis Nr. 2, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 2, l. 502–505.

ninkų politikais M. Sleževičiumi, F. Bortkevičiene ir kt., savavališkai pradėjo leisti prokomunistinės orientacijos spaudą⁸⁰. Socialdemokratinio jaunimo organizacijose ši kryptis buvo dar ryškesnė, todėl likviduojant partijas kartu buvo sustabdyta jaunimo „Žiežirbos“ ir panašios draugijos, o 1938 m. universitete uždrausta socialistinė-socialdemokratinė „Žaizdro“ korporacija⁸¹. Pasauliniame kontekste būtent dėl kairiosios studentijos radikalėjimo tendencijų 4-ajame dešimtmetyje, prisidengus socialinio teisingumo ar net socialinės lygybės šūkiams, gerokai sustiprėjo būsimumų pokario komunistinių režimų kompartijos, o kai kurios – tik dėka studentų mitingų ir pradėjo savo egzistavimą. Kaip pavyzdį tyrinėtojai pateikia Kubos, Vietnamo ir kitų valstybių atvejus. Europoje ryškiai išsiskyrė Jugoslavijos kairioji studentija, kurios organizacija minimu laikotarpiu buvo net pajėgesnė nei pati Komunistų partija⁸².

Taigi pagrindas lietuviams katalikams eskaluoti visuomenės kairėjimo tendencijas, ypač paskutiniaisiais nepriklausomybės metais, buvo. Be to, studentų ateitininkų aktyvistai, viešindami šią problemą, turėjo padėti politiniams katalikų vadams ir kita prasme – menkinti valdžios autoritetą ir pakelti katalikų politinių vadų prestižą. Nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio prasidėjus katalikiškai „antikomunistinei kampanijai“, kurios metu pasirodė gausybė knygų, brošiūrų, straipsnių, organizuoti socialiniai ideologiniai kursai, paskaitos, mitingai ir pan., katalikų blokas netiesiogiai turėjo parodyti visuomenei, kad A. Smetonos valdžia nesugeba užkirsti kelio materialistinės pasaulėžiūros ir komunistinės ideologijos skverbimuisi į katalikišką Lietuvą. Ne kartą katalikų vadai reišė nepasitenkinimą, jog esamos valdžios taktika esanti netinkama, nes su komunizmu reikia kovoti ne stiprinant nacionalizmą ar religingumą (ką siūlė kai kurie tautininkų lyderiai), bet atlikti turtų perskirstymą ir įgyvendinti socialinį teisingumą. 1938 m. P. Dielininkaitis skaitė katalikų jaunimui surengtame kurse paskaitą ir pažymėjo, kad iki šiol kova prieš komunizmą

⁸⁰ M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

⁸¹ G. Mitrulevičius, „Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo 1927–1940 m.“, in: *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*, p. 220.

⁸² S.M. Lipset, „University Students and Politics in Underdeveloped Countries“..., p. 138.

buvusi nesėkminga, „mes kovojome tuose laukuose, kur komunizmas net nemanė veržtis, būtent: kunigų ir daktarių susirinkimuose, kur buvo sakomos sieksninės kalbos prieš komunizmą. Tačiau ir kunigai, ir daktarių yra patys atspariausi komunizmo skleidžiamoms idėjoms. Tuo tarpu darbinukuose, kur komunizmas sau tvirtoves statosi, mes kovos jam neskelbiam <...>, o čia turime suduoti komunizmui smūgius“⁸³.

STUDENTAI ATEITININKAI IR LIETUVOS „LIETUVINIMO“ AKCIJOS. Vienas ryškiausių ir lengviausiai nustatomų tarpukario Europos jaunimo bruožų buvo nacionalizmas. Ekonominės depresijos išvargintame pasaulyje jaunoji karta buvo itin imli dešiniojo tipo autoritarizmo ir totalitarizmo propaguotoms „kieto kumščio“ politikos bei kraštutinio nacionalizmo idėjoms. Vokietijos, Austrijos, Rumunijos, Slovakijos, Vengrijos, Lenkijos bei Rytų Europos ideologinio atspalvio turinčių studentų korporacijų veikloje dažniausiai egzistavo radikalaus nacionalizmo ir antisemitizmo eskalavimas. Dešiniųjų ir katalikų akademinio jaunimo tarpukariu veiklos tyrinėtojai teigia, jog nuo XX a. pradžios daugelio Vakarų Europos valstybių studentų politinė orientacija pasikeitė kardinaliai. Pavyzdžiui, XIX a. vokiečių ar austrų studentijoje dominavo kairiosios pažiūros, o nuo 1918 m. šių valstybių universitetuose pradėjo dominuoti dešinysis, nacionalistiškai angažuotas blokas, kurio radikalumas vis stiprėjo. 4-ojo dešimtmečio Prancūzijoje sustiprėjusios fašistinės idėjos taip pat daugiausia buvo remiamos būtent akademinio jaunimo. Panašiai simetriškai fašizmo idėjos plito Pietų Amerikos studentų aplinkoje, kur jos buvo perduodamos per Ispanijos ir Italijos studentus. Net kai kuriuose arabų pasaulio jaunimo judėjimuose vyravo vokiško nacizmo prototipas, kuris aukštindamas rasę sudarė atsvarą Europos imperialistams⁸⁴.

Šiame kontekste Rytų Europa ir Lietuva nebuvo išimtis. Nacionalizmo propagavimas buvo jaučiamas tautininkų, katalikų, net komunistėjančių kairiųjų studentų korporacijose. 4-ajame dešimtmetyje akademinė jaunuomenė nuolat balansavo ties patriotizmo ir šovinizmo

⁸³ 1938 02 15 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 331.

⁸⁴ S.M. Lipset, „Students and Politics ir Comparative Perspective“.., p. 9.

riba. Ekonominis valstybės gyventojų nepriteklius, tarptautinės politikos atgarsiai bei Lietuvos teritorinio vientisumo problematika iš esmės buvo trys pagrindiniai faktoriai, kurstę studentijos nacionalizmą. Užklupus valstybę sunkumams, reikėjo atpirkimo ožio, kuriuo paprastai buvo įvardijamos tautinės mažumos: žydai – dėl tariamo ekonominio lietuvių išnaudojimo ir komunizmo propagavimo, lenkai ir vokiečiai – dėl teritorinių pretenzijų Lietuvai ir nutautinimo politikos Vilniaus bei Klaipėdos regionuose. Studentija šiuo atveju nebuvo išskirtinė visuomenės grupė, greičiau atvirksčiai – atspindėjo daugumos lietuvių nuotaikas. „Svetimtaučių“* klausimo eskalavimas buvo vienas tų epizodų, kuris jungė beveik visas lietuvių studentų korporacijas – nuo voldemarininkų iki varpininkų. Ateitininkai taip pat kiekviena proga pasitaikius deklaruodavo, kad „visomis savo pajėgomis stos į kovą už lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės gyvavimą“⁸⁵. Šioje „kovoje“ studentai buvo ypač aktyvūs ir išradingi, sekė kiekvieną valdžios sprendimą Vilniaus ir Klaipėdos kraštų klausimais.

Esant sudėtingiems tarpvalstybiniais Lietuvos ir Lenkijos santykiams (tiksliau – tų santykių nebuvimui), lietuviai studentai itin jautriai reaguodavo į lietuvių tautinės mažumos padėtį Vilniaus krašte. Kiekvienas Lenkijos administracijos antilietuviškas sprendimas bei, studentų nuomone, Lietuvos valdžios nuolaidžiavimas sulaukdavo aštrios kritikos ir protesto demonstracijų. Pirmoji tokia įvyko 1926 m. lapkričio 21 d., kai „tautinė“ studentija mitinge, be kitų kaltinimų, M. Sleževičiaus Vyriausybei priekaištavo dėl leidimo demarkacinėje zonoje įsteigti per 60 lenkiškų mokyklų. Tūkstantinio studentų mitingo metu priimtoje rezoliucijoje buvo pareikštas protestas, o demonstracija virto ateitininkų bei tautininkų studentų ir policijos kruvinu susidūrimu⁸⁶, kurį vėliau kairiųjų Vyriausybės diskreditacijai išnaudojo krikščionys demokratai.

* Tarpukariu sąvoka „svetimtaučiai“ (ne „kitataučiai“) buvo vartojama norint akcentuoti kitos tautybės (žydų, lenkų, rusų ir kt.) piliečių atskirumą bei „svetimumą“ nuo Lietuvos piliečių lietuvių ir jų nacionalinių interesų.

⁸⁵ IV-ojo Ateitininkų Kongreso deklaratyvinė rezoliucija, *Rytas*, 1935 07 30, Nr. 171, p. 2.

⁸⁶ 1926 11 22 valdininko pareiškimas Politinės policijos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1023, l. 3.

Dėl Vilniaus teritorinio klausimo problemos „Kauno Lietuvoje“ paprastai pyktis buvo išliejamas prieš vietinius lenkus. 1936 m. pabaigoje Lenkijos saugumo organams atlikus kratas, o vėliau ir uždarius kai kurias Vilniaus lietuvių draugijas bei organizacijas, VDU studentai netruko reaguoti. Po savaitės universitete buvo suorganizuotas mitingas pasmerkti lenkų veiksams. Dalyvavo įvairių studentų korporacijų atstovai, ateitininkai (A. Žadeika ir kt.) įėjo ir į mitingo prezidiumą. Pasipiktinimą lenkais reiškė apie 600 studentų, atmosfera buvo įkaitusi taip, kad net prorektorius nesugebėjo nuraminti aistrų: apie pusę mitinge dalyvavusių studentų, nepaisydami prof. P. Jodelės raminių, mėgino nueiti iki Užsienio reikalų ministerijos bei Prezidentūros ir įteikti griežtas antilenkiškas rezoliucijas. Čia buvo raginama nutraukti visas pašalpas lenkų mokykloms Lietuvoje, asmenis, gatvėje kalbančius lenkiškai, „sudrausminti“ ir liepti kalbėti tik lietuviškai, studentams nurodyta nenuomoti butų iš lenkų šeimų ir net išmesti visą lenkišką spaudą iš universiteto skaityklos⁸⁷.

Ateitininkus ir šiuo atveju pakurstydavo katalikų vadai savo paskaitomis apie patriotizmą, studentai buvo raginami „atnaujinti Lietuvą naujam, lietuviškam gyvenimui“⁸⁸. Tokias ugingas kalbas studentija mielai priimdavo. Tad, be rezoliucijų bei įvairių kreipimųsi, ateitininkija griebdavosi ir kitokių veiksmų, jų nuomone, turėjusių sustiprinti patriotiškumo akciją. Tas ypač išryškėjo 1939 m. nelinksmomis aplinkybėmis atgavus Vilnių, kur lietuviai tesudarė apie 1–2 % gyventojų⁸⁹. Iš Kauno į Vilnių perkėlus dalį fakultetų, studentai voldemarininkai, tautininkai, ateitininkai jautriai reagavo į kiekvieną politinių partijų veikėjų raginimą „lietuvinti Vilnių“.

⁸⁷ 1936 12 09 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 60.

⁸⁸ 1934 06 02 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 444.

⁸⁹ 1931 m. surašymo duomenimis, Vilniuje gyveno apie 66% lenkų, apie 28% žydų, apie 4% rusų, o lietuvių tik 0,7%. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, šias proporcijas ne lietuvių naudai dar padidino karo pabėgėliai iš tikrosios Lenkijos. Žr.: *Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980)*, sud. K. Navickas, K. Siurblys, Z. Barkauskienė ir kt., Vilnius, 1980, p. 10).

Tarp neolituonų populiarėjo radikalusis sparnas, siūlęs „atlietuvinėti Vilnių mechaninėmis priemonėmis“⁹⁰, o katalikų vadai ateitininkų susirinkimuose kalbėdavo, kad „atgautą Vilnių pirmiausia reikia išVALYTI (išryškinta mano. – A. S.) ir tik paskui kelti krašto kultūrinį lygį“, o šį darbą buvo raginami atlikti būtent ateitininkai⁹¹. Tokius raginimus studentai neretai priimdavo ir suvokdavo tiesmukai. Voldemarininkų, tautininkų ir ateitininkų korporacijų studentai valstybės saugumo tarnybų buvo įvardijami kaip „aktyviausi Vilniaus lietuvintojai“. 1940 m. balandį Vilniuje „Liutnios“ teatre vieno spektaklio metu įvyko susistumdymas tarp lietuvių studentų ir vietinių lenkų. Apie 80 lietuvių spektaklio metu pradėjo trypti kojomis, švilpti ir mėtyti specialiai tam paruoštus kiaušinius į sceną dėl to, kad vaidinimas vyksta lenkų kalba. Teatro direkcijai nutraukus pasirodymą ir žiūrovams lenkams panorėjus atsiimti pinigų už neįvykusį spektaklį, lietuvių studentija pradėjo lenkus stumdyti⁹². Beveik tuo pačiu metu panašus konfliktas, peraugęs į masinį nepasitenkinimą, įvyko Vilniaus arkikatedroje. Vieną sekmadienio rytą į Mišias susirinko apie 4000 lietuvių, daugiausia buvo studentų ateitininkų, tautininkų ir inteligentijos. Lenkų buvo mažuma. Lietuviai, belaukdami Mišių, pradėjo giedoti lietuviškas religines ir tautines giesmes. Lenkų kunigas Mišias laikyti atsisakė. Įsiaudrinę studentai supuolė į zakristiją, vėliau pradėjo groti vargonais. Pakurstyta minia netrukus patraukė pas vyskupą R. Jalbžykovskį prašyti, kad leistų laikyti Mišias lietuviškai. Tačiau, būdamas antilietuviško nusistatymo, vyskupas net nepriėmė delegacijos. Tada keletas studentų mėgino ropštis per tvorą. Incidentas baigėsi laimingai, kai netrukus pasklido žinia, kad atvyks kunigas, mokantis lietuviškai, ir

⁹⁰ Vienas jaunųjų tautininkų lyderių V. Alantas LTS visuomeniniame žurnale „Vairas“, kuris tapo savotišku neoficialiu jaunosios kartos tautininkų, nepatenkintų „pernelyg nuosaikiu“ A. Smetonos režimo pobūdžiu, oficiozu, 1939 m. pasiūlė būdą, kaip padaryti Vilnių lietuvišką. Anot jo, reikia imti pavyzdį iš Vokietijos, kuri Gdynės lenkiškumo problemą išsprėdė paprastai: vietinius gyventojus lenkus iškėlė, o vokiečius atkėlė. Žr.: V. Alantas, *Žygiuojanti tauta*, Kaunas, 1940, p. 64–74; V. Alantas, „Lietuviško nacionalizmo erdvė“, *Vairas*, 1939, Nr. 44, p. 862 ir t. t.

⁹¹ 1939 10 11 VSD bendradarbio „Jonkaitis“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669b, l486.

⁹² 1940 04 26 VSP Vilniaus apygardos biuletėnis Nr. 89, LCVA, f. 378, ap.10, b. 669, l. 413.

Mišios bus laikomos lietuvių kalba⁹³. Panašūs „patriotiški“ incidentai 4-ajame dešimtmetyje kartodavosi ir laikinojoje sostinėje⁹⁴.

Aktyviai ir vieningai akademinis jaunimas reaguodavo ir į lietuvių padėtį Klaipėdoje. 4-ojo dešimtmečio pradžioje suaktyvėjus nacių organizacijų veiklai Klaipėdos krašte, VDU studentai ateitininkai, varpininkai ir tautininkai, spaudoje bei viešai platindami atsisaukimus, ragino visuomenę nesitaikyti su vokiečių nacionalizmo plitimu pajūryje, skelbė „šalin rankas nuo Lietuvos pajūrio“ ir panašius šūkius⁹⁵. Grįžę atostogų į tėviškę, ateitininkai nevengdavo antivokiškos agitacijos tarp vietinių ūkininkų, o akademinė spauda 4-ojo dešimtmečio viduryje mirgėjo nuo antivokiškų ir antinacionalistinių publikacijų.

4-ajame dešimtmetyje skeptiškas studentų nusistatymas buvo ir žydų atžvilgiu. Ateitininkai, tautininkai, voldemarininkai ir net varpininkai nuolat mėgindavo atkreipti universiteto vadovybės ir valstybės valdžios dėmesį į „svetimų kalbų vartojimą“ universitete. Studentų organizuotos diskusijos, kuriose dažnai būdavo piktinamasi svetimtaučiais ir svetimų kalbų vartojimu universitete, sulaukdavo itin didelio studentijos dėmesio. Tokiuose renginiuose dalyvaudavo kelis kartus daugiau studentų nei specialybės dalykus aptariančiuose seminaruose ar paskaitose. Vienoje tokių diskusijų 1932 m. studentas ateitininkas skundėsi: „Kaip skaudu darosi, kada kitataučiai savo žargonu garsiai šneka prieš pakabintus salėje mūsų tautos atgimimo veikėjus, šventus asmenis ir kada į tai niekas jiems nieko nesako. <...> Medicinos ir Technikos fakultetuose kitataučių skaičius tik paskutiniaisiais metais sumažėjo. Kitataučiai nepaprastai lenda į tuos fakultetus, norėdami būti laisvų profesijų žmonėmis ir savo rankose turėti lietuvių tautos sveikatingumą. Bet kokie jie gali būti sveikatingumo kovotojai, kada jiems visai nerūpi mūsų tautos interesai ir ateitis“⁹⁶.

⁹³ 1940 04 21 VSP Vilniaus apygardos biuletenis Nr. 87, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 669, l. 422.

⁹⁴ 1933 04 mėn. Kriminalinės policijos VI rajono viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 181.

⁹⁵ „Faktai ir idėjos“, *Naujoji romuva*, 1934, Nr. 169–170, p. 23.

⁹⁶ 1934 12 03 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 804–805.

Nepasitenkinimas žydais buvo paremtas ir ekonominiais sumetimais, todėl neatsitiktinai dešiniųjų korporacijų VDU studentai pritarė vieno didžiausių antisemitizmo 4-ajame dešimtmetyje ruponų Lietuvių verslininkų sąjungos (LVS) skyriaus universitete įsteigimui 1938 m. Vienoje iš daugelio kalbų, smerkiančių žydus, studentas ateitininkas Valteris kalbėjo: „žydai per daug Lietuvoje įsigalėjo, jie jaučiasi ne kaip svečiai, bet kaip šeimininkai, o lietuviai – kaip vergai. Neužilgo jie jausis ponais, o lietuviai medikai neturės vietų. Jie visur lietuvius stengiasi apgaudinėti ir į tai reikia reaguoti“⁹⁷.

Jau 1932 m. pabaigoje VDU rektorius gavo „dešiniųjų studentų grupių“ memorandumą su siūlymu taikyti *numerus clausus* principą universitete⁹⁸. Tam pritarė ir ateitininkai. Ši idėja vėliau vis stiprėjo ir net rado šalininkų kairiosios studentijos aplinkoje. Varpininkai susitikimuose su LVLS vadovais aktyviai reiškė poziciją dėl ideologijos keitimo, t. y. „griežto antisemitizmo ir radikalių socialinių šūkių skelbimo“, kurie są labai reikalingi, antraip „sėdint savo sename kevale nieko nebus įmanoma pasiekti“⁹⁹.

Kita vertus, nors antilenkiškos, antivokiškos ir antižydiškos nuotaikos tiek universitete, tiek visuomenėje buvo gajos, tačiau lietuvių studentų šiuo atžvilgiu negalima lyginti su kitų Vidurio ir Rytų Europos valstybių akademinė visuomene, kuri nuėjo dar toliau. Pavyzdžiui, Vengrijos nacionalistinės ir katalikiškos studentijos permanentiškas nepasitenkinimas žydais (ypač 1932–1936 m. vykstant varžyboms tarp politinių konkurentų I. Bethlen'o ir G. Gombos'o) buvo panaudotas valstybinei antisemitizmo propagandai eskaluoti. Dažniausiai kruvini studentijos ekscesai, inspiruoti Vengrijos „vengrizacijos“ idėjos, lėmė, jog studentų žydų skaičius nuo 1932 m. iki 1936 m. sumažėjo beveik per pusę, nuo 14% iki 8%¹⁰⁰.

⁹⁷ 1933 12 17 VSD valdininko agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 33.

⁹⁸ 1932 11 01 agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 785, l. 45.

⁹⁹ M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

¹⁰⁰ B. Klein, „Anti-Jewish Demonstrations in Hungarian Universities, 1932–1936: Istvan Bethlen vs Gyula Gombos“, *Jewish Social Studies*, 1982, vol. 44, no. 2, p. 121.

1935 m. rumunų studentai, nevengdami fizinio susidorojimo su žydais universitetuose, reikalavo taikyti jau ne *numerus clausus*, o *numerus nulus* principą. Lenkijoje tais pačiais metais kuriam laikui buvo uždarytas Varšuvos universitetas dėl studentų endekų išpuolių prieš tautines mažumas. Lvove per riaušes buvo sužeista 20 studentų žydų, 2 nužudyti¹⁰¹. Netgi sąlygiškai mažą žydų tautinės mažumos procentą turėjusioje tarpukario Latvijoje universiteto studentija ir demokratiniu, ir autoritariniu periodu mėgino eskaluoti *numerus clausus* įvedimo klausimą – 1933 ir 1939 m. susivienijusios Latvijos universiteto studentų korporacijos kėlė šį klausimą aukščiausiu, valstybiniu lygmeniu. Tačiau dėl nuosaikios valdžios politikos siūlomi diskriminaciniai nutarimai nebuvo priimti. Kita vertus, universiteto viduje nebuvo leista įsikurti ir veikti žydų studentų korporacijoms (Kaune veikė daugiau nei 10 studentų žydų korporacijų ir draugijų), o 4-ajame dešimtmetyje dešiniųjų studentų korporacijų iniciatyva atsirado Eugenikos katedra Latvijos universitete¹⁰².

1930 m. Austrijos studentai buvo išsireikalavę, kad akademinė jaunuomenė būtų suskirstyta „pagal tautybes“. Buvo 4 kategorijos – „vokiečių kilmės“, „ne vokiečių kilmės“, „mišrūs“ ir „kiti“. O tokios kategorijos kaip „austros“ apskritai nebuvo. Teismui šį nutarimą įvardijus kaip antiįstatymišką, dešinioji Vienos studentija sukėlė pačias didžiausias Austrijos istorijoje antisemitines riaušes universitete¹⁰³.

Lietuvoje iki tokių ekscesų nebuvo prieita, o žydų padėtis nebuvo tokia sudėtinga, kaip kai kuriose kaimyninėse Vidurio ir Rytų ar net Vakarų Europos valstybėse. Kita vertus, „buitinis antisemitizmas“ buvo gajus tarp daugelio lietuvių. Studentai ateitininkai taip pat neatsiliko nuo laiko dvasios padiktuoto skeptiško visuomenės požiūrio į žydus ir kitas tautines mažumas. Sekdamas europine „mada“, 1939 m. akademinis jaunimas kėlė mintį VDU žydų tautybės studentus susodinti į

¹⁰¹ L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo raida Lietuvoje*, Vilnius, 2005, p. 191.

¹⁰² V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“ ..., p. 163.

¹⁰³ F.B. Pauley, *From Prejudice to Persecution. A History of Austrian Antisemitism*, North Carolina, 1992, p. 126.

atskirus suolus¹⁰⁴. Tačiau tokias kraštutines idėjas kategoriškai smerkė tiek katalikų, tiek tautininkų kai kurie blaiviai mąstantys autoritetai, kaip antai S. Šalkauskis, A. Smetona, kurie ragino studentiją nesizavėti „kraštutiniu nacionalizmu“, „tautinę mintį grįsti ne egoizmu, o humanišku“ ir apskritai vengti dalyvauti aktyvioje politinėje veikloje visas pajėgas skirti studijoms¹⁰⁵. Tačiau virš Europos kabant karo grėsmės debesiui ir Lietuvos politinėms opozicinėms srovėms vis nesėkmingai mėginant grįžti į didžiąją politiką, studentija šias pastabas dažniausiai ignoruodavo.

Europoje stiprėjant kraštutinio nacionalizmo bangai, lietuvių studentija taip pat dalyvavo savotiškose „nacionalizmo lenktynėse“, tiek ateitininkai, tiek kitos dešinėsios studentų organizacijos tarsi konkurovo, kuri iš jų patriotiškesnė ir lietuviškesnė.

IŠVADOS. Akademinis jaunimas dėl savo jaunatviško maksimalizmo, dinamizmo, reformistinės dvasios bei intelektualinio potencialo domino politinius judėjimus. Partijos studentiją matė kaip būsimąjį organizacijų aktyvą. Ateitininkija, gausiausia tarpukario konfesinė Lietuvos jaunimo organizacija, buvo svarbus veiksnys Lietuvos politinių partijų intrigose. Lietuvių krikščionių demokratų lyderių dėmesys ideologiškai artimam akademiniam jaunimui Vytauto Didžiojo universitete sustiprėdavo po politinių nesėkmių. 1926 m. pavasarį katalikų politikams tapus opozicija kairiųjų Vyriausybei, vėliau, po 1926 m. gruodžio perversmo nesėkmingai mėginant oponuoti lietuviškajam autoritarizmui, universiteto ateitininkai tapo svarbi katalikiškosios visuomenės grupė, turėjusi reikšti politinį nepasitenkinimą valdžios vykdoma politika.

Dėl savo tvirtos organizacinės struktūros ir jaunatviško dinamizmo studentai ateitininkai buvo LKDP politikų pakurstomi ir naudojami politinei agitacijai Lietuvos visuomenėje skleisti, politiniams konkurentams diskredituoti bei politinio nepaklusnumo akcijoms vykdyti.

¹⁰⁴ „VDU rektorius prof. S. Šalkauskis apie šiandienines universiteto aktualijas“, *XX amžius*, 1939, Nr. 255, p. 10.

¹⁰⁵ „Lietuvos studentas ant operacijos stalo: pasikalbėjimas su prof. Šalkauskiu“, *XX amžius*, 1936, Nr. 98, p.7; „Tautinės ideologijos vykdymo keliu. A. Smetonos kalba LTS suvažiavimo metu“, *Lietuvos aidas*, 1938, Nr. 9, p. 4.

Vadovaudami politinių ir profesinių katalikiškų organizacijų steigimui bei koordinuodami jų veiklą, ateitininkai netiesiogiai turėjo parodyti visuomenei valdžios nesugebėjimą rūpintis socialinio teisingumo įgyvendinimu ir valdžios kovos prieš komunizmą priemonių neefektyvumą 4-ajame dešimtmetyje. Lietuvos lietuvinimo akcijomis ateitininkai išreiškė katalikų politikų ir didžiosios visuomenės dalies nuotaikas tautinių mažumų atžvilgiu. Jie konkuravo su vadinamosiomis protautinikiškomis organizacijomis, siekdami įtvirtinti katalikų politinio bloko patriotizmą.

4-ojo dešimtmečio Europoje vykstant politinių vertybių perkainojimui ir stiprėjant politinio radikalizmo tendencijoms, dalis ateitininkų pradėjo simpatizuoti autoritarizmui bei kritikuoti parlamentinės demokratijos valdymą.

Įsitraukę į aktyvią politinę, visuomeninę, kultūrinę veiklą autoritarinio režimo sąlygomis, studentai neretai dirbdavo ir pogrindinį opozicinį darbą. Todėl politiškai aktyviausia VDU akademinio jaunimo dalis, susibūrusi į „Vytauto klubą“, „Kęstučio“, „Justitia“ ir „Activitas“ korporacijas, 4-ajame dešimtmetyje buvo sekama saugumo struktūrų; jų atstovai buvo suiminėjami, kalinami ir kitaip baudžiami.

SANTRUMPOS

- AF – Ateitininkų federacija
- JOC – Jeunesse ouvriere chretienne (Krikščionių darbininkų jaunimas).
- JOCF – Jeunesse ouvriere chretienne feminine (Krikščionių darbininkų jaunuomenė).
- KAK – Katalikų akcijos komitetas.
- KVC – Katalikų veikimo centras.
- LAS – Lietuvių aktyvistų sąjunga.
- LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.
- LDF – Lietuvos darbo federacija.

- LDJS – Lietuvos darbo jaunimo sąjunga.
- LKDP – Lietuvių krikščionių demokratų partija.
- LKDS – Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga.
- LKKSS – Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga.
- LTS – Lietuvos tautininkų sąjunga.
- LŪS – Lietuvos ūkininkų sąjunga.
- LVS – Lietuvių verslininkų sąjunga.
- LVLS – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga.
- PF – Patriotinis frontas.
- SA – Studentų atstovybė.
- VDU – Vytauto Didžiojo universitetas.
- VSD – Valstybės saugumo departamentas.
- VSP – Valstybės saugumo policija.

RAMŪNAS LABANAUSKAS

JAUNŪJŲ KATALIKŲ SAJŪDŽIO SANTYKIS SU KOMUNIZMO DOKTRINA IR PRAKTIKA (1936–1940)

IVADAS. Šiame darbe analizuojama jaunųjų katalikų sąjūdžio (JKS) ir komunizmo sąveika. JKS – tai 4-ojo dešimtmečio antrosios pusės Lietuvoje veikęs visuomeninis politinis ir kultūrinis katalikų judėjimas, į kurį susibūrė intelektualiniam katalikų elitui priklausę visuomenės ir kultūros veikėjai (P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, J. Grinius, A. Maceina, Z. Ivinskis ir kt.). Aptariamuju laikotarpiu jų rankose atsidūrė kone visas katalikų visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas: jie vadovavo katalikų visuomeninėms organizacijoms, katalikų spaudai, dirbo katalikų švietimo institucijose. Jų idėjos užvaldė ateitininkų mases. JKS buvo giminiškas daugeliui radikalių to meto katalikų jaunimo (socialinių) judėjimų. Jų atsiradimą sąlygojo to meto Europai būdingos pasaulėžiūrinės diferencijacijos, pasireiškusios dviejų ideologinių politinių blokų – komunistinio ir fašistinio – susiformavimu ir stiprėjimu. Šie blokai perorientavo visą Europos visuomeninį, kultūrinį, intelektinį ir politinį gyvenimą. Katalikų visuomenė taip pat buvo labai veikiamą komunizmo, fašizmo, nacionalsocializmo idėjų. Jų receptiją, t. y. poveikį socialiniam ir politiniam katalikų veikimui, paskatino atitinkami XX a. pirmosios pusės teologinės minties pokyčiai.

Aptariant komunizmą šiame darbe vadovaujamosi Vakaruose nuo 1917 m. socialdemokratų vartojama jo samprata: komunizmo sąvoka taikoma apibūdinti ideologijai, kuria vadovaudamasi bolševikų partija 1917 m. įvykdė perversmą ir sukūrė Rusijoje totalitarinį režimą, pačiai bolševikų partijai ir jos sukurtam režimui¹. Taip suvokiamas komunizmas remiasi marksizmu – viena iš socializmo doktrinų, susiformavusių

¹ Gintaras Mitrulevičius, „Apie socializmo ir komunizmo sąvokų sampratas bei jų tarpusavio santykį“, *Gairės*, 2001, Nr. 3, p. 30.

XIX a.² Taigi šiame darbe komunizmas suprantamas kaip marksizmo doktrina paremta ideologija, ją priėmę judėjimai (komunistų partija ir su ja susiję dariniai) ir šių judėjimų 1917 m. Rusijoje bei vėliau kitose šalyse sukurta santvarka (režimas). Tačiau pristatant komunizmo ideologiją, bus analizuojamas ir iki(ne)marksistinio, humanistinio (idealistinio), t. y. atvirojo komunizmo, kaip vienos iš bendro visai žmonijai laimės, harmonijos ir pilnatvės siekimo raiškos santykis su marksistiniu komunizmu, taip pat katalikybe.

Komunizmo pobūdį viešajame lygmenyje ženkliai pakeitė 1935 m. liepos 25–rugsėjo 20 d. Maskvoje vykęs Kominternio VII kongresas. Jame priimti nutarimai reiškė komunizmo veikimo Vakarų visuomenėje metodų ir formų reviziją: atsisakyta doktrininio uždarumo, atvertas kelias komunistų bendradarbiavimui su kitomis ideologinėmis srovėmis, taip pat „buržuazinėmis“, siekiant fašizmo sunaikinimo. Komunistai³ bendradarbiavimą – „ištiestos rankos“ politiką – siūlė ir katalikų visuomeniniams politiniams judėjimams⁴, beje, ir Lietuvoje⁵. Vakaruose komunistų „ištiestą ranką“ dalis katalikų priėmė⁶. Atsižvelgiant į tai, galima kelti prielaidą, jog ir Lietuvoje iki pirmosios sovietų okupacijos komunistai ir katalikai (taigi ir JKS) galėjo bendradarbiauti.

² *Ibid.*, p. 31.

³ Komunistinės idėjos aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje buvo skleidžiamos keliais kanalais: per Lietuvos komunistų partijos (LKP) ir jos filialų (Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos – LKJS), Lietuvos Raudonosios pagalbos, pionierių organizacijos veiklą (darbe, be LKP, daugiau dėmesio skirta komjaunimui), taip pat per komunistines ar komunistų įtakos veikimas profsąjungas ir SSRS pasiuntinybę Lietuvoje, beje, pastarosios veikla plačiau neanalizuojama, nes ji pakankamai atskleista istorikų, visų pirma M. Tamošaičio („Sovietų pasiuntinybės įtaka lietuvių inteligentijai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ir okupacijos pradžioje“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 7, p. 74–79 ir kt.) darbuose.

⁴ Р. Рашкова, „В борьбе за единство коммунистов и трудящихся католиков“, *Вопросы научного атеизма*, выпуск 3, Москва, 1967, p. 267.

⁵ Kvietimas bendradarbiauti akivaizdus daugelyje LKP CK ir LKJS CK atsišaukimų, žr.: *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, t. 4: 1935–1940, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 215–218, 534–535, 505–506, 532–535 ir kt.

⁶ Р. Рашкова, *op. cit.*, p. 265.

Tokio bendradarbiavimo pagrindą galima išvelgti komunizmo ir katalikybės mokymuose (doktrinos): jie rėmėsi tuo pačiu humanistiniu pamatu, todėl buvo įmanoma įvairiapusė šiuo pagrindu susiformavusių socialinių sąjūdžių (analogiškų JKS) ideologinė ir politinė konvergencija (ypač atsižvelgiant į komunizmo ir katalikybės doktrininio ekskluzyvumo susilpnėjimą aptariamuoju laikotarpiu).

Bendradarbiavimą įgalino ir Lietuvos geopolitinis nesaugumas tuo laikotarpiu. Nemažos dalies lietuvių baimė dėl grėsmės Lietuvos valstybei ir tautai iš jos kaimynų (ypač Vokietijos) taip pat verčia kelti prielaidą dėl galimo kai kurių katalikų (taip pat ir jaunųjų katalikų) bendradarbiavimo su komunistais, siūlančiais prosovietinę orientaciją kaip išeitį iš geopolitinių ir kultūrinių grėsmių Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai.

Tačiau JKS santykio su komunizmu jokių būdu nedera sutapatinti tik su bendradarbiavimu. Bendradarbiavimas tebuvo viena iš galimų santykio formų. Santykis gali būti grindžiamas draugišku ar palankiu, bet taip pat ir priešišku nusiteikimu. JKS atveju kaip tik lengviausiai išvelgiamas jo priešiškas santykis su komunizmu – antikomunistinė laikysena. Todėl ši tema irgi yra šio darbo objektas. Tačiau kadangi antikomunizmas yra savaime suprantama visos katalikų stovyklos santykio su komunizmu forma, nulemta tradicinio Bažnyčios mokymo ekskluzyvinio pobūdžio, jai nebus skiriama daug dėmesio. Atidžiau žvelgsime į potencialų jaunųjų katalikų ir komunistų bendradarbiavimą, nes esama ideologinių ir politinių tokio JKS santykio su komunizmu prielaidų. Savo ruožtu bendradarbiavimas jokių būdu nereiškia absoliučios, totalios identifikacijos su bendradarbiavimo partneriu. Atvirkščiai, tai ne tik neįmanoma, bet ir paneigtą patį bendradarbiavimą, nes tai reikštų vieno iš bendradarbiavimo partnerio susinaikinimą. Vadinasi, jaunųjų katalikų ir komunistų bendradarbiavimas jokių būdu nesuponuoja jaunųjų katalikų ideologinio susitapatinimo su komunistais ar komunistų – su jaunaisiais katalikais, nes tai reikštų jaunųjų katalikų virtimą komunistais, ir atvirkščiai. Tačiau sąvoka „bendradarbiavimas“ iš tiesų numato, kad galėtų būti bendra bazė tokiam palankiu nusistatymu grindžiamam santykiui. Tai štai šios bazės – pasaulėžiūrinės, ideologinės, politinės – atskleidimas kaip tik ir yra vienas iš svarbiausių šio darbo *tikslų*. Nustatyti

bendrą bazę aktualu ir todėl, kad būtina atskleisti, kodėl potencialiai yra įmanoma to paties sąjūdžio ir antikomunistinė laikysena, ir santykis, įvardytinas terminu „bendradarbiavimas“, vienu metu.

Kadangi tiek katalikybė, tiek komunizmas paremti ekskliuzyviniais mokymais (doktrinomis), buvo vengiama viešinti savo bendradarbiavimo su ideologiniais priešininkais faktus, ypač tada, kai jiems nebuvo galima pritaikyti atitinkamu mokymu pagrįstų ideologinių schemų, todėl bendradarbiavimas neretai gali būti nustatytas tik netiesiogiai, atsižvelgiant į viso katalikų veikimo vienu ar kitu laikotarpiu logiką. Būtent todėl darbe daug dėmesio skirta komunistų santykiui su katalikais ir bendram katalikiškam JKS veikimo kontekstui.

Darbe panaudotą literatūrą, atsižvelgiant į temos ambivalentiškumą, galima skirstyti į dvi grupes: komunistų požiūrį perteikiančius sovietinės istoriografijos darbus ir nesovietinius darbus, pasirodžiusius išsivijoje ir atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje. Ir sovietinėje, ir nesovietinėje literatūroje katalikų santykiai su komunistais dažniausiai nusakomi kaip antagonistiniai, jų problemiškas neįžvelgiamas (tai labiau būdinga nesovietinei literatūrai). Ypač JKS atveju laikomasi išankstinės nuostatos tik apie priešišką jaunųjų katalikų požiūrį į komunistus, todėl JKS santykis su komunizmu retai tampa tyrimo (ypač katalikybės požiūriu⁷) objektu. Išimtis – V. Pruskaus monografija⁸, kurioje pateikta nuodugni jaunųjų katalikų požiūrį į kapitalizmą analizė. Čia išryškėja ir jų nuostatos į komunizmą. Tačiau V. Pruskaus monografijoje trūksta išsamesnio istorinio konteksto. Šiuo požiūriu labai svarbus R.Laukaitytės straipsnis⁹: jis leidžia įtraukti į mokslinę apyvartą naujus katalikų ir komunistų bendradarbiavimą įrodančius

⁷ Būtent L. Donskio (Leonidas Donskis, „Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje“, *Akiračiai*, 1997, Nr. 3, p. 4–7) ir P. Butkus (Petras Butkus, *Antano Maceinos filosofinių požiūrių raida*, Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000) darbuose katalikybės vaidmuo JKS ideologijoje menkai išryškinamas.

⁸ Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje: jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų įžvalgos*, Vilnius, 2001.

⁹ Regina Laukaitytė, „Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 511–526.

faktus. Istoriniam JKS sąveikos su komunizmu kontekstui suvokti reikšmingi ir kiti darbai¹⁰.

Siekiant nustatyti LKP vaidmenį ir įtaką prosovietinės stovyklos formavimuisi pasinaudota darbais, analizuojančiais 1938–1940 m. laikotarpį¹¹. LKP įtakos visuomenėje mastą padėjo atskleisti N. Maslauskienės darbai¹². M. Tamošaičio straipsnis¹³ padėjo geriau suprasti, kokiais metodais sovietai stengėsi indoktrinuoti Lietuvos visuomenę. K. Skrupskelio¹⁴ pasitelkti jaunųjų katalikų laikyseną valdžios atžvilgiu nusakantys faktai akivaizdžiai rodo, kad realus gyvenimas sunkiai įspraustinas į kovos su režimu ir kolaboravimo su juo schemą. Rašant darbą naudotasi katalikybės ir komunizmo doktrinas ir jų kaitą XX a. 4-ajame dešimtmetyje analizuojančiais, taip pat su katalikų socialiniais judėjimais supažindinančiais darbais.

Šiam darbui buvo ypač reikšminga sovietinė istoriografija¹⁵; ja pa-

¹⁰ Minėtini šie: Juozas Eretas, *Kazys Pakštas*: tautinio šauklio odisėja, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002; J. Gimbutas, J. Danys, *Stieponas Kolupaila*, Čikaga: Akademienės skautijos leidykla, 1974, p. 179; Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935–1936 m.“, *Naujasis židinys/Aidai*, 2006, Nr. 6–7, p. 248–257.

¹¹ Reikšmingi šie darbai: Algirdas Jakubčionis, „Lietuvos okupavimas, aneksavimas ir sovietizavimas“, in: *Okupacija ir aneksija – Occupation and Annexation: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006; *Lietuva, 1940–1990*: okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005; Liudas Truska, „Lietuvos Respublikos žlugimas 1940“, *Akiračiai*, 1993, Nr. 6 (250), p. 6, 7, 14, 15.

¹² Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1 (5), p. 77–104; Nijolė Maslauskienė, „Nusikalstamos okupacinės politikos sistema. Okupacinių politinių ir visuomeninių struktūrų vaidmuo ir kolaboravimas su jomis 1940–1941 m.“, in: *Okupantai ir kolaborantai = Occupants and Collaborators: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 11–208.

¹³ Mindaugas Tamošaitis, „Politika, prisidengusi kultūra“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 5, p. 67–72).

¹⁴ Kęstutis Skrupskelis, „Spauda 1940 metų vasarą“, *Naujasis židinys/Aidai*, 2006, Nr. 3, p. 102–115.

¹⁵ Reikšmingiausi šie darbai: Solomonas Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935–1940 metais*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958; Virgilijus Marcelis, *Lietuvos komunistų partijos veikla kuriant*

grįsta JKS bendradarbiavimo su komunizmu tyrimo empirinė bazė. Sovietinė istoriografija buvo konstruojama pagal katalikybės ir komunizmo ideologinio nesuderinamumo schemą, katalikybę laikant išnaudotojų klasių ideologiniu pagrindu, nors ir pabrėžiant, kad religija tik ideologinis anstatas, todėl ne religija, o išnaudotojiški santykiai laikytini didžiausiu blogiu. Katalikybės ir komunimo sąveika sovietinių istorikų ir filosofų buvo suvokiama kaip Komunistų partijos vadovaujamo darbo žmonių revoliucinio judėjimo bei komunistinės ideologijos sąlygotas teologinių vaizdinių reikšmės mažėjimo, marksistinių idėjų populiarėjimo, revoliucinių kovos dėl savo teisių metodų perėmimo, SSRS populiarumo augimo procesas. Buvo išvelgiamas katalikiškų („klerikalinių“) organizacijų nevienalytiškumas – matomos „viršūnės“ ir „apačios“, konstruojama schema apie kovą „klerikalinių“ organizacijų viduje tarp darbo žmonių ir išnaudotojiškų „viršūnių“.

Darbas paremtas įvairiais šaltiniais. Plačiai naudotasi publikuotais ir nepublikuotais LKP, LKJS dokumentais, saugomais LYA LKP dokumentų skyriuje (f. 77, 3743, 3377): LKP vadovų korespondencija, LKP CK ir rajonų komitetų ataskaitomis, atsišaukimais, pagrindiniais laikraščiais, atsiminimais¹⁶. Reikšmingi šiam darbui buvo nekomunistinės stovyklos veikėjų atsiminimai, dienoraščiai, laiškai, veikalai¹⁷. Gausiai

bendrą darbininkų ir antifašistinį liaudies frontą 1935–1939 m., Disertacija istorijos mokslų kandidato moksliniam laipsniui įgyti, Maskva–Vilnius, 1988, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1463; I. Lempertas, *LKP strategija ir bendro darbininkų bei antifašistinio liaudies fronto taktika kovos prieš fašizmą laikotarpiu (1926. XII–1940. VI.)*, Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1960, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 700; *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2: 1920–1940, Vilnius: Mintis, 1978; Taisija Sebeženkovaitė, *LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935–1940 m.*, Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1969, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 972; Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1961, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 708.

¹⁶ Ypač svarbūs J. Vaišnoro (LYA, f. 3377, ap. 36, b. 257) ir H. Valečkos (LYA, f. 3377, ap. 47, b. 230) atsiminimai, nes atskleidžia ateitininkų bendradarbiavimo su komunistais aplinkybes.

¹⁷ Iš jų ypač minėtini: Zenonas Blynas, *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007; J. Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas, 1937; Zenonas Ivinskis, *Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo*,

remtasi tarpukario spauda, ypač „XX amžiaus“ straipsniais. Daugelį JKS santykio su komunizmu aspektų padėjo atskleisti VSD dokumentai, saugomi LCVA (f. 378, 438): biuleteniai, ataskaitos, apžvalgos, bendradarbių pranešimai, raportai. LYA saugomos (f. 3377, K – 1) Lietuvos vadovų, pareigūnų, katalikų visuomenės veikėjų baudžiamosios bylos padėjo atskleisti geopolitinio faktoriaus svarbą JKS santykiui su komunizmu. Kun. M. Krupavičiaus memorandumas (1940 m.) sovietų valdžios institucijoms atskleidžia bendradarbiavimo su komunistais motyvus¹⁸.

Darbo *aktualumas*. JKS santykių su komunizmu analizė leistų tiksliau nustatyti katalikų ir komunistų tradicinių doktrinų (mokymų) funkcionavimo ribas ir poveikio mastą, tarpukario Lietuvos katalikų stovyklos visuomeninio politinio veikimo motyvus, prisidėtų prie kai kurių istoriografijos paradoksų, susijusių su kartais abejotina katalikų visuomenės laikysena sovietų okupacijos 1940 m. atžvilgiu, sprendimo.

Darbe keliamos šios prielaidos: 1) JKS bendradarbiavo su komunizmu 1936–1940 m. savo bendradarbiavimo neafišuodamas; 2) JKS bendradarbiavimas su komunizmu remiasi angažuotumo tautiškumui prioritetu; 3) JKS rengė visuomenę okupacijai (sovietų ar nacių) dar iki sovietų okupacijos 1940 m. birželio 15 d.

Darbo *tikslas*: išanalizuoti JKS santykį su komunizmu 1936–1940 m.

Darbo *uždaviniai*: 1) išanalizuoti katalikybės ir komunizmo doktrinų (mokymų) tarpusavio santykį; 2) aptarti katalikybės ir komunizmo doktrinų bei jų realizavimo pokyčių nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio ypatumus; 3) atskleisti katalikybės ir komunizmo santykio Lietuvoje 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje bendruosius bruožus; 4) nustatyti jaunųjų katalikų ir komunistų potencialaus bendradarbiavimo ideologines prielaidas; 5) išanalizuoti galimą JKS ir komunistų bendradarbiavimą

Dienoraštis, kopija; „Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi (1939–1940 m.) Domu Cesevičiumi“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 46, Vilnius, 1990, p. 99–105; Domas Jasaitis, „Mano „bendradarbiavimas“ su maskviniais okupantais 1940–1941 m.“, *Lietuvių gydytojų biuletenis*, 1970, Nr. 4 (40), p. 135–138; Antano Maceinos raštai.

¹⁸ Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 585–637.

1935–1938 m. liudijančius faktus; 6) atskleisti geopolitinio faktoriaus reikšmę prosovietinės orientacijos šalininkų stovyklos (sąveikoje su provokiška orientacija) formavimuisi kaip prielaidą ir potencialiam katalikų bendradarbiavimui su komunistais; 7) išanalizuoti JKS visuomenės rengimo okupacijai pobūdį.

Darbo *metodai*: lyginamasis ir faktų analizės.

Chronologinės ribos. Straipsnyje aptariamas JKS ir komunizmo santykis 1936–1940 metais. 1936 m. datos pasirinkimą nulėmė tai, kad tais metais JKS susiformavo. Tačiau kadangi jaunųjų katalikų pasaulėžiūrinė grupė veikė ir anksčiau, o komunizmui ypač svarbus Kominterno VII kongresas vyko 1935 m., supažindinant su konkrečiais jų bendradarbiavimo epizodais, bus apiriamas ir ankstesnis laikotarpis. 1940 m. ribos pasirinkimą lėmė 1940 m. birželio 15 d. įvykusi sovietų okupacija, nulėmusi JKS ir komunistų santykių pobūdžio pasikeitimą.

Darbo *struktūra*. Straipsnį sudaro įvadas, trys skyriai ir išvados. Pirmajame skyriuje pateikta katalikybės ir komunizmo doktrinų lyginamoji analizė, taip pat katalikybės ir komunizmo doktrinos ir taktikos pokyčiai nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio, apžvelgiamos LKP pastangos sukurti liaudies frontą (LF), bendrieji katalikybės ir komunizmo sąveikos Lietuvoje 4-ajame dešimtmetyje bruožai. Antrasis skyrius skirtas JKS santykiui su komunizmu 1936–1938 m. atskleisti. Trečiajame skyriuje analizuojama valdžios ir visuomenės laikysena 1938–1940 m. – ypatingos grėsmės valstybei bei tautai laikotarpiu ir JKS pastangos parengti visuomenę okupacijai.

KOMUNIZMAS IR LIETUVOS KATALIKŲ VISUOMENĖ XX A. 4-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJOJE PUSĖJE

KATALIKYBĖS IR KOMUNIZMO SANTYKIS IR JO KAITA NUO 4-OJO DEŠIMTMEČIO VIDURIO. Tiek katalikybę, tiek komunizmą geriausiai nusako atitinkamas jų santykis su savo mokymu (doktrina). Katalikybės santykis su Bažnyčios mokymu, arba magisteriumu, suvokiama kaip dviejų katalikybių – tradicinės ir atvirosios – sąveika. Tradicinę katalikybę nusako „valingas pritarimas Bažnyčios mokymui“ (su jos ekskliuzyvine nuostata – katalikybę laikyti „vienintele išganymą teikiančia

religija“), „viešas tikėjimo dogmų išpažinimas ir besąlygiškas klusnumo magisteriumui deklaravimas“, atvirąją katalikybę – „selektyvus tradicinio Bažnyčios mokymo pripažinimas ir laikymasis“ bei „dalinis (selektyvus) klusnumas magisteriumui“¹⁹. Katalikas yra įpareigotas visomis aplinkybėmis išsaugoti ištikimybę tiksliais formuluotėmis išreikštam Bažnyčios mokymui, dogmoms, kurias privalu išpažinti tiksliai tokias, kokios jos suformuluotos, jei norima asmeninio išganymo. Tai tiksliausiai nusako tradicinės katalikybės esmę. Tuo tarpu atviroji katalikybė grindžiama galimybe savarankiškai spręsti, vertinti (taip pat ir Apreiškimą). Šiuo požiūriu atviroji katalikybė yra viena iš visuotinės patirties formų. Tačiau ir atviroji, ir tradicinė katalikybė tėra idealieji tipai, kurie niekada nebuvo realizuoti, nes neįmanoma akiai paklusti autoritetui ir dogmai, visiškai atsisakant savarankiško mąstymo, kaip neįmanoma identifikuotis su katalikybe, atsisakant bet kurio istoriškai katalikišku laikomo vaizdinio, idėjos ar principo.

Taip pat ir komunizmas gali būti atviras ir uždaras. Uždaras, dogmatizuotas yra marksistinis komunizmas, kuris remiasi ekskluzyviu, pretenduojančiu į absoliučią tiesą mokymu (doktrina) – marksistine filosofija²⁰, kurią „neklystamai“ formuluoja marksistinė partija²¹.

Marksistinė filosofija teigia, kad istorijos vyksmą lemia prieštaravimas tarp gamybinių jėgų ir vienu ar kitu gamybos būdu pagrįstų gamybinių santykių, o tai nulemia visuomeninių ekonominių formacijų kaitą bei nenutrūstamą klasių kovą, kuri baigsis tik proletariatui laimėjus pergalę prieš buržuaziją ir sukūrus beklasę visuomenę – komunizmą²².

¹⁹ Ramūnas Labanauskas, „Romuviečių pasaulėžiūrinės grupės genezė (1919–1923 m.)“, *Soter*, t. 29, Kaunas, 2009, p. 123.

²⁰ Komunizmas (socializmas) buvo „ištisa pasaulėžiūra“, „religija ir psichologinė būseną“ (Gintaras Mitrulevičius, „Socialdemokratijos tapsmas“, *Gairės*, 1998, Nr. 2, p. 34), juo labiau marksizmas, kuris reiškė pretenzijas į „žmonių istorinės raidos dėsnų atradimą“ (*ibid.*).

²¹ Marksistinė partija yra „vadovaujančioji ir vairuojančioji darbininkų klasės diktatūros jėga“, išreiškia „visos liaudies interesus“, įkūnija „jos kolektyvinę išmintį“, vienija „savo gretose geriausias liaudies žmones“, žr.: *Marksistinės filosofijos pagrindai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 496.

²² *Ibid.*, p. 621.

Tokia yra komunizmo ideologijos istorijos samprata, arba vadinamasis istorinis materializmas. Jis remiasi materialistine filosofija – vadinamuoju dialektiniu materializmu²³.

Marksistinis komunizmas paremtas materialistine būties samprata, griežtai priešpriešinama idealistinei²⁴. Ji grindžiama objekto ir subjekto, pasaulio ir žmogus sąmonės perskyra²⁵. Jos pagrindas – jutimo organų teikiama informacija, interpretuojama vadinamuoju sveiku protu. Objekto ir subjekto perskyra ir lemia materialistinę būties sampratą ir atitinkamą egzistencijos lygmenį, kai tam tikri žmogaus poreikiai – sąkysim, fiziologiniai – laikomi objektyviai realiau egzistuojančiais, svarbesniais už kitus. Toks pasaulio ir visuomeninių santykių suvokimas laikomas racionali, objektyviai būtinu, o kiekvienas kitas – iracionaliu, idealistiniu. Tuo tarpu idealistinių doktrinų, o katalikybė yra viena iš jų, požiūriu tai tik vienas iš žmogaus egzistencijos modusų, anaiptol ne pats svarbiausias. Tradicinėje katalikybėje jis griežtai reglamentuotas, tuo tarpu atviroji katalikybė ir atvirasis komunizmas²⁶, besiremiantys tuo pačiu žmogaus patyrimu, atspindi begalinę gausybę būties (ir pažinimo) formų.

Vakarų pasaulyje, kuris susiformavęs krikščionybės pagrindu, neišvengiama atvirosios katalikybės ir atvirojo komunizmo konvergencija. Vakarų pasaulio mąstyme, neatsiejamame nuo krikščioniškų principų, idėjų, vaizdinių, tradicinė katalikybė sudaro reglamentuoto anapusinio idealumo flangą, o marksistinis komunizmas – materialistinės egzistencijos flangą. Tarp jų, kaip idealiųjų niekada nerealizuotų ir savo dogmine

²³ Dialektinis ir istorinis materializmas yra marksizmo „filosofinis pagrindas“, žr.: *ibid.*, p. 9.

²⁴ *Ibid.*, p. 16.

²⁵ *Ibid.*, p. 14.

²⁶ Būta įvairiausių jo (pirmiausiai krikščioniškojo socializmo) formų: ankstyvoji krikščionybė, eretikų judėjimai, utopinis socializmas ir t. t. (М. Шейнман, *Христианский социализм*, Москва: Наука, 1969, p. 7–239). Taip pat ir tolerantiškai religijos praktikavimą vertinusi (Otto Bauer, *Socialdemokratija, religija ir Bažnyčia: Linco programai paaiškinti*, Kaunas, 1931, p. 283), ir gamtamokslinio materializmo netgi nelaikiusi marksistinio komunizmo filosofiniu pagrindu (*ibid.*, p. 312) Austrijos socialdemokratų partijos programa gali būti laikoma viena iš tokio komunizmo formų.

puse tarpusavyje nesuderinamų mąstymo tipų, esama daugybės tarpinių pažinimo ir egzistencijos sampratos formų, kurios gali būti priskirtinos tiek atvirajai katalikybei, tiek atvirajam komunizmui, priklausomai nuo pasirinkto atskaitos taško.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje Bažnyčią ir visą katalikų visuomenę labai veikė ideologinė ir politinė konfrontacija tarp komunizmo ir fašizmo (nacionalsocializmo). Jos veikiama stiprėjo katalikybės šiaurinė (žemiškoji – socialinė) kryptis, silpnėjo transcendencinių principų ir katalikiškų vaizdinių vaidmuo katalikų sąmonėje²⁷. Atitinkamai mažėjo katalikų atsparumas komunizmo ir fašizmo doktrinoms.

Savo ruožtu nacionalsocializmo pergalė Vokietijoje padarė įtaką ir komunizmo kaitai: Kominterno VII kongrese buvo įteisinta naujoji – LF – taktika. Kova su fašizmu tapo svarbiausiu komunizmo tikslu. Jo siekiant nuspręsta vienytis su nekomunistinėmis (ir „buržuazinėmis“) jėgomis – sudarant antifašistinę LF²⁸. Kartu tai reiškė doktrininio ekskliuzyvumo atsisakymą viešojo veikimo (propagandos) lygmenyje, t. y. nuolaidą savo ligtoliniams ideologiniams priešinkams, nes įteisinus LF taktiką buvo pripažintas bendradarbiavimo su partijomis ir judėjimais, iki tol laikytais prieš stovyklos dalimi, bei tarpinės fazės – antifašistinės (LF) vyriausybės – neišvengiamumas siekiant socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros įvedimo ir besąlygiško tik marksistinės partijos vadovavimo proletariatui būtinumo principo sąlyginis galiojimas.

Komunizmo ir nacionalsocializmo (fašizmo) įtakos veikiami kūrėsi radikalūs katalikų socialiniai įvairiausių formų sąjūdžiai. Jų santykis (savimonės ir praktinės laikysenos požiūriu) su komunistais ar fašistais

²⁷ Toks dogminio uždarumo silpnėjimas buvo vienas iš socialinio modernizmo požymių: „į Bažnyčią jau nebebuvo žiūrima kaip į instituciją išganymui pasiekti, bet kaip į civilizacijos ir kultūrinės pažangos šiame pasaulyje faktorių. Per tai Bažnyčia pateko į savimonės krizę“. Žr.: Fr. Horner, „Die neuscholastische Naturrechtslehre zwischen Antimodernismus und moderner Sozialwissenschaft“, in: *Der Modernismus: Beiträge zu seiner Erforschung*, herausgegeben von Erika Weinzierl, Graz–Wien–Koeln: Verlag Styria, 1974, p. 284.

²⁸ К. Шириня, *Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934–1939 гг.)*, Москва: Издательство политической литературы, 1979, p. 87–90.

priklausė nuo jų pasaulėžiūros socialinių ir tautinių vaizdinių tarpusavio santykio. Jei vyravo tautiniai – jie krypdavo net į fašizmą, jei socialiniai – galėdavo suartėti su komunistais, nes katalikų vaizdiniai (ar tradicinės katalikų doktrinos principai) buvo nesunkiai perinterpretuojami. Visi šie sąjūdžiai vadovavosi trečiojo kelio ideologija²⁹, turėjusia įveikti kapitalizmo ir socializmo, komunizmo ir fašizmo ribotumus. Visiems jiems būdingas socialinis angažuotumas, neretai grindžiamas katalikiškaisiais vaizdiniais ir principais, buvo svarbiausias jų ideologijos bruožas, o tautiškumo vieta joje priklausė nuo konkrečios šalies vidinės situacijos ir išorinių aplinkybių: Prancūzijos ar Ispanijos socialinių judėjimų ideologijoje dominavo socialinis kryptingumas, kuris juos artino su komunizmo šalininkais, o Vidurio Europoje, kur komunizmo rusiškasis pobūdis buvo aiškiai matomas ir ne kartą išgyventas, tautiškumas atliko gerokai didesnę vaidmenį, todėl čia socialinis reformizmas buvo pajungiamas tautiškumui³⁰. O kadangi šie sąjūdžiai veikė katalikiškose (krišćioniškose) šalyse, į visų jų ideologijas spraudėsi ir krišćioniški vaizdiniai ar idėjos – skyrėsi tik jų interpretacija, angažuotumo joms laipsnis, jų ideologinė funkcija. Todėl ryškios ribos tarp katalikiškų ir nekatalikiškų sąjūdžių nebuvo. Jie skyrėsi tik santykio su Katalikų Bažnyčios hierarchija pobūdžiu. Vieni iš jų veikė Katalikų akcijos ribose – tai Belgijos³¹ bei Prancūzijos žosistai³², kiti palaikė silpnesnius ryšius su hierarchija ir Katalikų akcija arba net

²⁹ Čekoslovakijoje veikė jaunųjų katalikų politinė grupė, kuri reiškėsi per „Trečiosios generacijos“ laikraštį. Žr.: Stasys Yla, „Pasikalbėjimas su čekoslovakų visuomenininku dr. Ruckl“, *XX amžius*, 1938 03 08, Nr. 53, p. 5.

³⁰ Vengrijoje nuo 1936 m. veikė radikalus antikomunistinis Mėlynojo kryžiaus (Kek kereszt) judėjimas, susibūręs apie laikraštį „Budai Erlap“ (red. Endre Szigeti). Judėjimas laikė save dvasiniu elitiniu sąjūdžiu, turinčiu uždavinį „gražinti vengrams tai, kas priklauso vengrams“. Žr.: „Pasikalbėjimas su jaunųjų vengrų vadu, red. End. Szigeti“, *XX amžius*, 1937 05 26, Nr. 116, p. 5.

³¹ Francois de Brauw, „Žesistų kilmė, istorija ir organizacija“, *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 561.

³² Žosistų sąjūdis (įkurtas belgų kunigo J. Cardijns (*Josef Cardijn: Herkunft, Leben und Werk* http://www.caj-essen.de/josef-cardijn_Žr. 2009 11 04)) buvo vienas iš moderniųjų katalikų judėjimų, kuriuos inicijavo naujoji Prancūzijos dvasininkija, pakeitusi senąją, kuri vadovavosi tradicionalizmo doktrina (*Handbuch der Kirchengeschichte*, B. 7: *Die Weltkirche im 20. Jahrhundert*, Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1999, p. 599).

visai juos nutraukė (reksistų judėjimas³³), reikšdami nepasitenkinimą per mažu jų radikalumu. Visų šių sąjūdžių – tiek išsaugojusių ryšius su hierarchija, tiek juos praradusių (ar neįgijusių) ideologijoje reikšmingą vietą užima socialinės katalikybės doktrina, grindžiama Leono XIII „Rerum novarum“ ir Pijaus XI „Quadragesimo anno“ enciklikomis.

Vienas iš įtakingiausių buvo personalistų sąjūdis, veikęs Prancūzijoje, bet turėjęs daug šalininkų ir kitose šalyse³⁴. Jo pradininkai buvo filosofai E. Mounier ir J. Lacroix, nuo 1932 m. leidę žurnalą „Esprit“. Jie skelbė šūkį pertvarkyti kapitalistinę civilizaciją „personalistinės revoliucijos“ keliu. Personalistų sąjūdis buvo nevienalytis: dešiniojo sparno atstovai būrėsi apie žurnalą „L'Ordre Nouveau“, o kairiojo – apie „Esprit“.³⁵ Kapitalizmo kritika juos artino su kairiaisiais³⁶. Tarpukaryje kairieji personalistai rėmė Liaudies frontą³⁷, o karo metais daugelis jų stojo į Paspriešinimo gretas³⁸.

³³ Radikalioms socialinės katalikybės idėjoms atstovaujantis sąjūdis, susibūręs apie L. Degrelle 1930 m. įsteigtą laikraštį „Christus Rex“. Judėjimas laikėsi griežtai antikomunistinio kurso, siekė moralinio visuomenės atsinaujinimo ir korporacinės santvarkos. 1935 m. L. Degrelle galutinai atsiribojo nuo Katalikų akcijos ir sukūrė savo politinę partiją – Patriotinį frontą. Plg.: Roland Detsch, *Rexbewegung (auch Rexismus oder Mouvement rexiste)* // <http://www.cpw-online.de/lemmata/rexbewegung.htm>. Žr. 2009 11 07.

³⁴ Ispanijoje jų šalininkai susibūrė apie laikraštį „Cruz, y Raya“. Pilietinio karo metais jie kovojo respublikonų pusėje. Plg.: *Preisrede von Jorge Semprún*, <http://www.renner-institut.at/download/texte/semprun.pdf>. Žr. 2009 11 04.

³⁵ Thomas Keller, *Deutsch-französische Dritte-Weg-Diskurse*, <http://www.sehepunkte.historicum.net/2004/11/pdf/5693.pdf>. Žr. 2009 11 04.

³⁶ Bronius Kuzmickas, *Katalikiškoji filosofija*, Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 34.

³⁷ *Verteidigung der Person*, <http://olf4.de/R/Roszak/Person/04.htm>. Žr. 2009 11 04. Ne vien personalistai, bet apskritai nemaža dalis Prancūzijos katalikų buvo linkę bendradarbiauti su komunistais per LF. Katalikai atsiliėpė į oficialų Komunistų partijos kvietimą (1936 m. balandžio 17 d.) prisijungti prie LF (P. Рашкова, *op.cit.*, p. 257). Viena tokio bendradarbiavimo raiškų buvo bendri komunistų ir katalikų pagalbos bedarbiams komitetai (*ibid.*, p. 265). Į Prancūzijos katalikų visuomenės, palankiai vertinančios bendradarbiavimą su komunistais, nuotaikas turėjo atsižvelgti ir popiežius – 1937 m. kalėdiniame kreipimesi į Prancūzijos vyskopus jis sušvelnino draudimą bendradarbiauti su komunistais (*ibid.*, p. 268).

³⁸ Thomas Keller, *Deutsch-französische Dritte-Weg-Diskurse*. <http://www.sehepunkte.historicum.net/2004/11/pdf/5693.pdf>.

Personalistų judėjimo pagrindu Vakarų Europoje po Antrojo pasaulinio karo trumpai buvo suklestėjusi vadinamoji kairioji katalikybė³⁹. Ją apibūdina bendradarbiavimas su komunistais⁴⁰ ar bent simpatijos komunizmui. Kairieji katalikai priima esminius marksizmo doktrinos postulatus⁴¹, marksistinę frazeologiją ir istorijos raidos schemą⁴². Taip pat ir tarpukaryje Europoje būta nemaža katalikų judėjimų, bendradarbiavusių su komunistais. Prie jų priskirtinas ir paties personalizmo kairysis sparnas. Kairiosios katalikybės ideologija grindžiamų judėjimų būta Veimaro respublikoje. 1928 m. buvo įkurta Vokietijos katalikų socialistų sąjunga⁴³. Veikė Krikščionių socialinė partija, remiama Centro partijos, tačiau vis labiau perimanti komunistinį mąstymą. Jos įkūrėjas Vitus Heller garsėjo kaip katalikas komunistas, sujungęs savo pažiūrose Lenino ir Pranciškaus Asyžiečio doktrinas⁴⁴. Būta įtakingų kairiųjų katalikų intelektualų, tokių kaip Walteris Dirks. Kairiosios katalikybės nuostatų laikėsi jaunimo judėjimas „Quicborn“. Visos šios grupės disponavo Centro partijos kairiojo sparno politine parama⁴⁵.

LIETUVOS KOMUNISTŲ VEIKIMAS KATALIKŲ VISUOMENĖJE. LKP būta nemažos opozicijos naujai Kominterno VII kongreso sankcionuotai taktikai. Dalis komunistų ją laikė komunistų mokymo išdavyste. Partijos

³⁹ Josef Mautner, „Dekonstruktion des Christentums. Linkskatholizismus und Gegenwart“, in: *Katholizismus in Geschichte und Gegenwart*, Faber Richard (Hg.), Wuerzburg: Koenighausen and Neumann, 2005, p. 227.

⁴⁰ V. Lendjelas, *Šiuolaikinė krikščionybė ir komunizmas*, Vilnius: Mintis, 1969, p. 10.

⁴¹ Л. Великович, *Левые течения в религиозных организациях капиталистических стран*, Москва: Знание, 1974, p. 14.

⁴² W. Daim, *Linkskatholizismus: eine katholische Initiative in Moskau*, Wien–Frankfurt–Zuerich: Europa Verlag, 1965, p. 72.

⁴³ *Heinrich Mertens* // http://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Mertens. Žr. 2009 10 30.

⁴⁴ R. Morse, *Christlich-Soziale Reichspartei (CSRP), 1920–1933*, http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44460. Žr. 2009 10 30.

⁴⁵ B.H. Göhrig, *Für eine Politik aus christlicher Verantwortung - warum die IKvU sich ernst nehmen muss*, <http://www.ikvu.de/html/archiv/ikvu/texte/goehrig-politikverantwortung.html>. Žr. 2009 10 30.

vadovybei iškilo sunkus uždavinys: kaip įrodyti eiliniams komunistams, kad nuo šiol jie turi veikti drauge su nekomunistais ir kartu tikėti partijos doktrinos besąlygišku teisingumu. Dėl to, siekiant pademonstruoti vadovybės susirūpinimą mokymo grynumu, raginta kovoti ne tik su „sektantizmu“ (taip buvo įvardyta senoji taktika), bet ir su vadinamuoju dešiniuoju nukrypimu – reformizmu⁴⁶ bei kita „erezija“ – trockizmu⁴⁷. Prisidengiant kova su sektantizmu ir trockizmu, 1935–1936 m. buvo pakeista partijos Kauno rajono vadovybė: 1935 m. liepos 13 d. CK nutarimu pertvarkytas Kauno rajono komitetas (1936 m. birželio mėn. miesto sekretoriumi buvo paskirtas A. Petrauskas)⁴⁸. Iš esmės atnaujinta partijos vadovybė: 1935 m. liepos 19 d. buvo patvirtintas naujas Politinis biuras (į jį įėjo Z. Angarietis, J. Garelis, A. Sniečkus)⁴⁹.

Pertvarkyta partijos vadovybė jau galėjo imtis naujos taktikos įgyvendinimo. LKP CK pirmiausia kreipėsi į socialdemokratų su siūlymu sudaryti bendrą frontą⁵⁰. Valstiečiams liaudininkams, kaip ideologiniu požiūriu artimiausiems iš „buržuazinės“ stovyklos (dėl savo demokratizmo ir antiklerikalizmo), siūlymas jungtis į LF buvo pateiktas jau 1935 m. birželio mėn.⁵¹ Socialdemokratų ir liaudininkų lyderiams bendradarbiavimo su komunistais idėją viešai atmetus, komunistai dėjo pastangų sudaryti bendrą ar liaudies frontą su šių partijų (ypač socialdemokratų) vietinėmis organizacijomis⁵², buvo sudarinėjami ir bendro fronto komitetai atskirose įmonėse⁵³. Tokia taktika komunistai šį tą laimėjo: 1937 m. sausio mėn. LF platformą patvirtino kairieji liaudininkai,

⁴⁶ I. Lempertas, „Kai kurie LKP strategijos ir taktikos klausimai kovos prieš fašistinę diktatūrą laikotarpiu“, in: *LKP istorijos klausimai*, t.1, Vilnius, 1959, p. 154.

⁴⁷ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 metai)*, Vilnius: Valstybinė Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 28.

⁴⁸ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija..., l. 84.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 84.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 89.

⁵¹ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 47.

⁵² *Ibid.*, l. 61.

⁵³ *Ibid.*, l. 63.

Lietuvos jaunimo sąjunga, kai kurios kitos smulkios kairiosios visuomeninės politinės grupės ir vadinamieji inteligentai antifaištiniai⁵⁴. Nei LSDP, nei liaudininkų vadovybės prie LF neprisijungė, tačiau neoficialiai rėmė LF atskiras akcijas (netgi dalyvavo jose), palaikė ryšius su LKP vadovybe Maskvoje⁵⁵, taigi bendradarbiavo. LKP savo ruožtu iki 1939 m. spalio mėn., t. y. RA dalinių įvedimo į Lietuvą, nuosekliai stengėsi į LF įtraukti ir kitas politines ideologines sroves. Ypač toks siekis išryškėjo 1938 sausio mėn. LKP CK plenume, iškėlusiam „kovos už nacionalinę Lietuvos nepriklausomybę“ šūkį, siekiant išplėsti LF politinę bazę⁵⁶.

Svarbų vaidmenį atliko pagalbinės LKP organizacijos: LKJS ir Lietuvos raudonoji pagalba. Jas siekta paversti masinėmis. Raudonajai pagalbai rekomenduota atsisakyti partijos organizacinės struktūros ir veiklos kopijavimo (siekiant padaryti patrauklesnę nekomunistams)⁵⁷. Būta planų komjaunimo pagrindu suformuoti bendrą (todėl iš esmės naują) antifaištinę masinę jaunimo organizaciją⁵⁸. Tiesa, dėl jos kūrimo

⁵⁴ 1936 m. liepos mėn. LKP CK iniciatyva buvo susitarta su kairiaisiais liaudininkais dėl LF sudarymo. Lietuvos jaunimo sąjungos nariai J. Paleckis, A. Tornau, V. Knyva pareiškė, kad Jaunimo sąjunga sutinka dalyvauti su LKP Liaudies fronte. Sutikimą veikti Liaudies fronte davė ir studentų liaudininkų „Varpo“ korporacijos pirmininkas J. Vaišnoras (*Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2: 1920–1940, Vilnius: Mintis, 1978, p. 385). Veikė antifaištiniai Lietuvos LF ir jaunimo organizacijų komitetai (*ibid.*, p. 386).

⁵⁵ Yra žinoma, kad liaudininkų lyderiai per žymų socialdemokratų veteraną A. Domaševičių zondavo LKP vadovų požiūrį į Lietuvos opoziciją: su M. Sleževičiaus ir K. Griniaus pritarimu Domaševičius 1934 m. Maskvoje susitiko su Z. Angariečiu, domėjosi komunistų požiūriu į savivaldybių rinkimus ir, atrodo, tikėjosi pastarųjų paramos juose. Žr.: Z. Angariečio parodymų apie savo kontrrevoliucinę veiklą kovoje su Kominternu tęsinys, 1938 07 13, LYA, f. 77, ap., 28, b. 253, l. 238.

⁵⁶ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 144. Toks LKP vadovybės „geranoriškumas“ nekomunistinių politinių jėgų atžvilgiu, demonstruojant pasiryžimą „palaikyti kiekvieną demokratinį judėjimą, nukreiptą prieš fašizmą, nepriklausomai nuo to, ar dalyvaus komunistai jo organizacijoje ar ne“, slėpė siekį pajungti jas savo įtakai (komunistai buvo raginami veikti plačiuosiuose katalikų sluoksniuose ir „fašistų sukurtose ar jų kontroliuojamose masinėse organizacijose“ (*ibid.*)).

⁵⁷ Bronius Sudavičius, „LKP priemonės Raudonosios Pagalbos veiklai suaktyvinti (1934–1937 m.)“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 4, Vilnius, 1964, p. 28.

⁵⁸ Solomonas Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935–1940 metais...*, p. 102.

neapsispręsta: būta sumanymų ją kurti taip pat liaudininkų Jaunimo sąjungos⁵⁹ ar katalikiškos Darbo jaunimo sąjungos pagrindu⁶⁰.

Nepaisant naujos taktikos taikymo, LKP su savo filijomis liko negausi⁶¹. Didžiausią įtaką komunistai turėjo žydų visuomenėje⁶². Partijos įtaką katalikų visuomenėje galėjo išplėsti bendradarbiavimas su organizuota katalikų visuomene. Tačiau jis nebuvo paprastas: tiek katalikai, tiek komunistai disponavo eksliuzyviniu mokymu, todėl baimintasi, kad kontaktai su priešinininko ideologija gali susilpninti katalikiškuosius ar komunistinius įsitikinimus⁶³. Siekiant išsaugoti partijos narių tikėjimo integralumą, bendradarbiavimas su katalikais buvo išspraudžiamas į griežtas ideologines kliūtes, nuo eilinių partijos narių buvo slepiami kontaktai su katalikų visuomenės vadais: net visiškai slaptame LKP vadovybės susirašinėjime katalikų veikėjų pavardės buvo šifruojamos⁶⁴.

Komunistų darbas katalikų visuomenėje suintensyvėjo 1934 m.,

⁵⁹ „Komunistinio jaunimo internacionalo Vykdomojo komiteto 1937 m. rugpjūčio mėn. laiškas Lietuvos KJS Centro komitetui“, in: *Lietuvos komjaunimo dokumentai: 1919–1940 m. spalio*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 230.

⁶⁰ Z. Angarietis siūlė ją vadinti Lietuvos darbo jaunimo sąjunga. Žr.: V. Marcellis, *op. cit.*, l. 131.

⁶¹ „1940 m. birželio mėn. laisvėje veikė 1248 komunistai pagrindininkai“, o su partijos vadovais – 1261 (Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, p. 89); 1940 m. birželio 28 d. „iš pagrindžio išėjo apie 1000 komjaunuolių“ (Nijolė Maslauskienė, „Nusikalstamos okupacinės politikos sistema...“, p. 160).

⁶² Maslauskienė teigia, kad žydai 1938–1940 m. sudarė apie pusę visų „komunistinio judėjimo Lietuvoje dalyvių“ (Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, p. 82), o LKP socialinę bazę sudarė smulkiaburžuaziniai, „daugiausia žydų tautybės asmenys“ (*ibid.*, p. 83).

⁶³ Apie bendradarbiavimą buržuazinėje spaudoje LKP veikėjas A. Lifšicas rašė: „„Griekas“ čia būtų dalivavimas priešų spaudoj, bet reikalas, dėl kurio dalivautumėm, gali atroditi kur kas svarbesnis negu „griekas““ [kalba netaisyta. – R.L.], žr.: Anatolio (A.Lifšico) laiškas LKP vadovybei, 1935 07 31, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 51.

⁶⁴ K. Grosmanas, rašydamas apie bendradarbiavimą literatūros ir meno srityje, pažymi, kad norima „net kai ką iš kademų Ipr. ir Zpo“ patraukti į bendradarbiavimą su komunistais (Klimo (K. Grosmano-Didžiulio) laiškas LKP vadovybei, 1935 09 30, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 19). Kontaktavimas su komunistais slėptas, aišku, ir siekiant apsaugoti katalikų veikėjus nuo sukompromitavimo visuomenės akyse.

priėmus LKP CK nutarimà dël darbo katalikų organizacijose (Darbo jaunimo sąjungoje, LKDS, „Pavasario“ ir Ateitininkų federacijose, Šv. Zitos draugijoje ir kt.)⁶⁵. 1934–1936 m. buvo intensyviai ieškoma bendradarbiavimo su katalikais formos. LKP pavyzdžiu LKDP buvo traktuojama kaip svarbiausia katalikų visuomenės struktūra, kuriai pajungtos profesinės⁶⁶ ir jaunimo organizacijos. Teigta, kad su pastarosiomis bendradarbiauti ideologiškai įmanoma, o pati LKDP laikyta „fašistine“⁶⁷. Todėl net ir dėl grėsmės LKDP būti uždarytai su raginimais protestuoti kreiptasi ne į pačią partiją, bet į pavasarininkus, ateitininkus, zitiètes ir kitų organizacijų narius⁶⁸. Kartu žemesniosioms LKP struktūroms buvo aiškinama, kad ne visi „kademai“ yra vienodo nusistatymo, – yra tokių, kurie „linksta prie šiokių tokių demokratinių laisvių“⁶⁹. Be to, faktai rodo, kad suinteresuotumas darbu LKDP vis augo: 1937 m. sausio mėn. LKP CK rezoliucijoje LF klausimu pasisakyta už tai, kad reikia skatinti „demokratinio sparno susidarymą krikščionių demokratų partijoje, siekti, kad šios partijos vietinės organizacijos įeitų į demokratinių jėgų frontą“⁷⁰.

Tuo tarpu su katalikiškais jaunimo organizacijomis („Pavasario“ ir Ateitininkų federacijomis bei Darbo jaunimo sąjunga) dirbo komjaunimas, siekdamas patraukti jas į antifašistinį jaunimo frontą⁷¹. Galimas

⁶⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija..., l. 139–140.

⁶⁶ Tokios buvo LKDS ir Darbo jaunimo sąjunga. Nusistatymas jų atžvilgiu kito – nuo leidimo turėti savo atstovų profgrupių ir komisijų komitetuose (Irklas (Jankelis Vinickis), Pastabos, 1936 02 23, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 25) iki bendro fronto siūlymo joms kaip organizacijoms, atsisakant jose ardomojo darbo (I. Lempertas, *LKP strategija...*, Disertacija..., l. 271).

⁶⁷ Pijaus (A. Sniečkaus) laiškas Kominterno Vykdomajam komitetui apie bendrą frontą ir liaudies frontą, 1936 10 15, LYA, f. 77, ap. 19, b. 3, l. 50.

⁶⁸ Apie fašistų planus likviduoti politines partijas, 1935 09 10, LYA, f. 77, ap. 18, b. 11, l. 133.

⁶⁹ LKP vadovų laiškų ištraukos, 1935 12 09, LYA, f. 77, ap. 18, b. 11, l. 217.

⁷⁰ S. Atamukas, *op. cit.*, l. 161.

⁷¹ Būta ne vieno LKJS atsišaukimo, kviečiant jungtis į bendrą jaunimo frontą. 1935 m. rugpjūčio mėn. LKJS CK bene pirmą kartą pasiūlė „ateitininkams ir pavasarininkams prisidėti prie plataus jaunimo fronto, kad kovot už jaunosios kartos teises“:

dalykas, jog į 1936 m. vasarą sukurta antifašistinio jaunimo fronto komiteta įėjo Lietuvos darbo jaunimo sąjungos atstovas⁷². Šioje sąjungoje kompartija ir komjaunimas pasiekė didžiausių rezultatų: joje komjaunuolių infiltracija buvo ypač didelė – komjaunuoliai buvo siunčiami į sąjungos skyrius (draugoves) (ypač Kauno, Marijampolės, Rokiškio), būdavo išrenkami į draugovių valdybas. Antai komunistas F. Bieliauskas – į Žaliakalnio skyriaus (draugovės) valdybą⁷³. Tvirtas pozicijas komunistai turėjo taip pat Tvirtovės⁷⁴, Vilijampolės⁷⁵ ir daugelyje kitų skyrių (draugovių) visoje Lietuvoje⁷⁶. Komjaunuolių propagandos paveikti 40 darbiečių iš organizacijos išstojo ir įkūrė Lietuvos darbininkų švietimo draugiją⁷⁷. Tarp sąjungos narių buvo populiarūs darbininkų bendro fronto idėja⁷⁸. Sąjungos vadovybė ir iliniai nariai aktyviai dalyvavo demonstracijoje savo nario A. Kranausko laidotuvių proga 1936 m. birželio 17 d. ir po to tris dienas (birželio 18–20 d.) vykusiame visuotiniame Kauno darbininkų streike kartu su komunistais⁷⁹, socialdemokratais, LKDS nariais⁸⁰.

rinkimų teisę nuo 18 metų, nemokamą mokslą, bedarbių pašalpas ir kt. Žr.: *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai...*, p. 506.

⁷² A. Tikuišis, „LKJS taktika, panaudojant legalias galimybes jaunimui telkti į kovą prieš fašistinę diktatūrą 1927–1937 m.“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 12, Vilnius, 1972, p. 48.

⁷³ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 141.

⁷⁴ H. Medišausko gyvenimo aprašymas, 1966 06 28, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 556, l. 5.

⁷⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 107.

⁷⁶ S. Černiauskas, *Profesajunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Mintis, 1966, p. 40.

⁷⁷ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 303.

⁷⁸ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 134.

⁷⁹ LKJS atsišaukimas į Lietuvos darbo jaunimo sąjungos narius (1937 m. sausio mėn.): „Mes kartu kovojom birželio 17 per generalinį streiką“. Žr.: *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, t. 4: 1935–1940, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 532; „Draugai darbiečiai ir skyrių valdybų nariai, tiesiam komjaunuolišką ranką bendrai kovai“ (*ibid.*).

⁸⁰ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 78, 81. Socialdemokratų aktyvų dalyvavimą streike

1936 m. pabaigoje, motyvuojant stipria komunistų įtaka, Darbo jaunimo sąjunga buvo uždaryta⁸¹.

Apibendrinant galima teigti, jog komunistai kreipė nuolatinį dėmesį į katalikų organizacijas, pasireiškusi siekiu patraukti jų narius, skyrius ar pačias organizacijas į bendrą ar liaudies frontą. Nors tai daugiausia buvo komunistų iniciatyva, rodanti jų suinteresuotumą darbu katalikų organizacijose, tačiau supratimas, kurio jie sulaukdavo (neretai jie būdavo išrenkami į valdybas), liudija, kad jose buvo palanki komunistų veikimui intelektualinė, psichologinė atmosfera ir vyko esminiai pokyčiai tų organizacijų narių sąmonėje.

JAUNŪJŲ KATALIKŲ SANTYKIS SU KOMUNISTAIS 1935–1938 M.

IDEOLOGINĖS JAUNŪJŲ KATALIKŲ BENDRADARBIAVIMO SU KOMUNISTAIS PRIELAIDOS. Jaunųjų katalikų ir komunistų tarpusavio santykius apibūdinti nelengva, nes abi pusės buvo linkusios jų neafišuoti, bent jau neparodyti platiems visuomenės sluoksniams jų tikrojo masto. Apie jų santykius galima spręsti tik iš netiesioginių faktų, amžininkų liudijimų. Vienas iš tokių – buvęs užsienio reikalų ministras J. Urbšys, artimai draugavęs su ne vienu JKS lyderiu ir galėjęs patirti jų nusistatymą komunistų atžvilgiu. Jis teigė, jog „apie 1936–1937 m. m. jaunakatalikiai su Dielininkaičiu priešakyje sudarė tam tikros rūšies susitarimą su jaunaisiais liaudininkais <...>. Šis susitarimas <...> apėmė ir jaunimą, stovintį kairesnėse nei liaudininkai pozicijose ir iš dalies linkusį į socialdemokratus, o iš dalies netgi <...> ir į komunistus. Formavosi tada kažkas panašaus į „liaudies frontą“⁸². Lietuvos SSR NKVD komi-

konstatavo G. Janauskas (Žr.: G. Janauskas, *Visuomenė ir valdžia 1936–1940 m.*: opozicija A.Smetonos režimui, Istorijos magistro darbas, Kaunas, VDU, 2002, l. 28). Įdomu, jog komunistai turėjo talkininkų ir iš bendradarbiavusių su „Rytu“: tokiems buvo leidžiama nenutraukti ryšių su šiuo laikraščiu (Žr.: LKP vadovų susirašinėjimas, 1935 08 31, LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 28).

⁸¹ Kodėl uždaryta Darbo jaunimo sąjunga, 1937, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4401, l. 44.

⁸² Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka, 1942 02 11, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 118, l. 159.

saras A. Guzevičius neabejojo, kad jaunesni katalikai bendradarbiavo su komunistais: anot jo, katalikams ėmus vadovauti P. Dielininkaičiui ir I. Skrupskeliui buvo „nesibjaurima“ „dalyvavimu masinėse kampanijose, iš anksto organizuotomis komunistų“⁸³. Buvęs Darbo federacijos lyderis K. Ambrozaitis, nemažai bendravęs su A. Maceina, taip pat buvo įsitikinęs galimybe panaudoti jį sovietų propagandos tikslais⁸⁴.

To meto komunistų požiūris į jaunuosius katalikus buvo nevienodas. Viena vertus, buvo teigiama, kad „jaunųjų daktarų“ grupė „orientavosi į atvirą bloką su tautininkų šulais“⁸⁵, ieškojo „bendradarbiavimo kelių su tautininkais“⁸⁶, kita vertus, buvo pastebima, kad „tas suartėjimas neprivėdė prie konkrečių rezultatų“⁸⁷. Taip pat buvo konstatuojama, kad didėja katalikų sluoksnių nepasitenkinimas režimu ir Bažnyčios vadovybe: tai buvo grindžiama 1936 m. KVC konferencijoje nuskambėjusia kritika Bažnyčios adresu⁸⁸. JAV lietuvių darbininkų veikėjas (glaudžiai bendradarbiavęs su komunistais) L. Prūseika, komentuodamas 1936 m. KVC konferencijos dalyvių pasisakymus, katalikų visuomenėje išskiria tris sroves: antikomunistinio fronto, jaunųjų katalikų ir eilinių katalikų⁸⁹. Taigi komunistai nesugebėjo susidaryti vieno JKS vaizdo⁹⁰: pirmųjų

⁸³ Dr. Guzevičiaus paskaita „Katalikų dvasininkija ir politinė katalikų veikla Lietuvoje“ Aukštojoje SSSR NKVD mokykloje, 1942, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 12).

⁸⁴ Kazimiero Ambrozaičio (autorystė įrodoma netiesioginiais duomenimis) pasiūlymai Lietuvos katalikų pasipriešinimo Vokietijos okupacijai organizavimui, 1942, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 35.

⁸⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 192.

⁸⁶ Pijus (A. Sniečkus), Dėl manifesto ir kitų klausimų, 1936 08 04, LYA, f. 77, ap. 19, b. 11, l. 12.

⁸⁷ LKP CK narių Beržo, Mažailio ir Angariečio atskaitinė pažyma, 1937 07 04, LYA, f. 77, ap. 26, b. 2. l. 39.

⁸⁸ LKP CK ataskaita, 1937 06 22, LYA, f. 77, ap. 26, b. 2. l. 22.

⁸⁹ *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 590.

⁹⁰ Sovietinėje istoriografijoje vyrauja tendencija JKS socialinį angažuotumą įvardyti demagogija (Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 143), tačiau kai kurie sovietiniai istorikai pripažino LKDP susiformavus kairįjį sparną (sąvoka „krikščionys demokratai“ taikytina ir jaunesiems katalikams, nes tarpukaryje JKS liko susijęs su LKD) (S. Atamukas, *op. cit.*, l. 255).

vertinimų apie JKS suartėjimą su tautininkais ir apie jų antikomunistiškumą teko atsisakyti, patyrus apie 1936 m. KVC konferencijos kritiškumą konservatyviosios Bažnyčios dalies atžvilgiu.

Jaunųjų katalikų santykiui su komunizmu būtina ideologijos analizė. Svarbiausi jų ideologijos akcentai išdėstyti jų deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Pirmojoje jos dalyje pristatomi du Lietuvos politinio gyvenimo tarpniai („liberalistinės“ demokratijos ir autoritetinio režimo), antrojoje dalyje – valstybės santykis su gyvenimo pradais (individu, tauta ir kultūra, organiškiosios valstybės pagrindais), trečiojoje dalyje akcentuojama, jog Lietuvos valstybės santvarka turi būti kuriama tik „lietuviškais pagrindais“. Socialinę ekonominę, ideologinę kultūrinę ir teisinę politinę sferas siūloma reformuoti įvedant korporatyvinę santvarką, kultūrinę aautonomiją ir sudarant institucijas, reikalingas teisei valstybei⁹¹. Jaunieji katalikai savo deklaracija manėsi pateikę harmoningą, tris žmogaus veikimo pakopas – individas–tauta–valstybė – suderinančią koncepciją: valstybė yra ta objektyvi forma, kuria pasireiškia tauta, o individas visaverčiu asmeniu tampa tik solidariai veikdamas tautos labui. Tauta (tautiškumas) iškyla kaip svarbiausia asmens reiškimosi forma, kaip jo veiklos tikslas, įgalinantis tolerantiškai santykiauti atskiroms pasaulėžiūrinėms grupėms (kultūrinės autonomijos sprendimas). Toks yra jaunųjų katalikų Lietuvos valstybės santvarkos projektas.

Asmens teisė apsispręsti, jo pasaulėžiūrinė laisvė jauniems katalikams yra neliečiama. Tačiau asmuo save išreiškia tik tarnaudamas visuomenei arba bendruomenei. Todėl, deklaruodami asmens laisvės prioritetą, faktiškai jaunieji katalikai vardan tautos interesų buvo pasiryžę siekti nemažo individo (asmens) teisių apribojimo. Štai primygtinai tvirtinama, kad privati nuosavybė yra neliečiama, tačiau radikaliausio jaunųjų katalikų ideologo A. Maceinos veikale „Socialinis teisingumas“, kuris aiškiausiai perteikė jaunųjų katalikų socialines pažiūras⁹², patei-

⁹¹ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, *Naujoji romuva*, 1936 02 23, Nr. 8 (268), p. 169–175.

⁹² A. Maceina, garsėjęs nonkonformistine laikysena, savo raštuose formulavo tendencijas, nuostatas, kurios slypėjo kitų jaunųjų katalikų tekstuose, bet ne visada būdavo akivaizdžiai išsakomos, o A. Maceina jas išsakydavo bekompromisiškai, atviru tekstu. Todėl ir šiame darbe remiamasi būtent A. Maceinos tektais JKS ideologijai apibūdinti

kiamą tokia naujos socialinės santvarkos vizija, kur iš privačios nuosavybės faktiškai telieka tik titulas – deklaruojamas privačios nuosavybės suvisuomeninimas⁹³, teigiama, jog pragyvenimui nereikalingas turtas (perteklius) jį turinčiam asmeniui faktiškai nepriklauso ir valstybės gali būti nusavinamas⁹⁴. Jo propaguojamoje idealioje santvarkoje turėtų būti įvesta nuosavybės naudojimo ir asmeninio gyvenimo kontrolė: pasiskaitoma už pajamų ir išlaidų kontrolės įstatymą⁹⁵, reglamentaciją buities srityje⁹⁶. Tokios jaunųjų katalikų socialinės doktrinos socialistinės ir net komunistinės tendencijos buvo pastebėtos daugelio tyrinėtojų⁹⁷.

⁹³ „Privatinė nuosavybė turi būti suvisuomeninta josios nepanaikinant“, žr.: Antanas Maceina, „Socialinis teisingumas“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 2: *Socialinė filosofija*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 190.

⁹⁴ A. Maceinos projektuotoje socialinėje santvarkoje būtų įvestas „priverstinis ne-naudojamų gėrybių padėjimas į tam tikras įstaigas, arba į savotiškus bankus“ (Antanas Maceina, „Socialinis teisingumas“, p. 190). Maceinos manymu, „Kiekvienas turi teisės pasinaudoti svetimu daiktu be atlyginimo už jį, jeigu jo savininkui nereikia“ (*ibid.*, p.191). Pertekliaus nusavinimui (plačiau žiūrint – turto paskirstymui ir nuosavybės vartojimo kontrolei) būtų sukurta valstybinė institucija, kuri perteklių paimtų ir jį administruotų (*ibid.*, p. 216). Tokių priemonių įgyvendinimas suteiktų jo protektuojamai santvarkai ryškių komunistinių bruožų. Iš esmės analogiškas Maceinai pažiūras išsakė ir J. Grinius („Keletas gairių socialinei santvarkai“, *XX amžius*, 1937 05 11, Nr. 104, p. 3): „Tik nuosavybė, įgyta darbu, yra natūralus turtas ir natūrali nuosavybė ir tik ji gali būti garantuota“ (*ibid.*). „Naujoji socialinė santvarka, atremta į darbą ir visuomenės solidarumą“ turi įvesti „naują paveldėjimo principą – bendro darbo giminystę“ (*ibid.*). Tokios idėjos tik apie darbą pagrįsta nuosavybė ir toks radikalus jų formulavimas neišvengiamai suponuoja mintis apie „nenatūralios“ nuosavybės paėmimą ar nusavinimą, o kokia forma tai bus atlikta – įtikinėjimo (moralinio spaudimo) ar valstybinės prievartos, t. y. koks bus savanoriškumo ir prievartos santykis, jau nėra esminis klausimas. Vadinasi, ir JKS socialinė doktrina nuo komunistų doktrinos šiuo klausimu skiriasi tik laipsniu, o ne esme.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 189.

⁹⁶ Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..*, p. 255.

⁹⁷ Anot L. Donskio, konstrukcijų, frazeologijos ir net leksikono lygmenyje „Maceina eksponuoja apnuogintą marksistinę interpretacinę žodyną“ (L. Donskis, *op. cit.*, p. 5). P. Butkus manymu, Maceina ir jo kartos jaunieji katalikų intelektualai „romuviečiai“ linko į socialinį radikalizmą“ (P. Butkus, *op. cit.*, p. 73). V. Pruskus teigia, kad jaunieji „juto dvasinę giminystę su Vakarų Europos intelektualais katalikais, kurie gana atvirai reiškė savo palankumą kai kurioms socializmo idėjoms“ (V. Pruskus, *op. cit.*, p. 167).

Jos ypač būdingos Maceinai: neatsitiktinai jau tarpukaryje Maceina dėl tokio aistringo angažavimosi socializmui ar net komunizmui laikytas „krikščioniško komunizmo skelbėju“⁹⁸.

Maceina akcentuoja krikščionybės bendruomeninį pobūdį⁹⁹. Individas asmeniu tampa tik tarnaudamas bendruomenei. Krikščionybė, anot Maceinos, yra tokia pasaulėžiūra, „kurioje individualumas ir kolektyviškumas, asmuo ir visuomenė tinkamai respektuojami ir suvedami į tobulą sintezę“¹⁰⁰. Visuomenės santvarkos pagrindas turi būti „krikščioniškasis solidarumas“¹⁰¹ arba net, pasak jo, „krikščioniškasis socializmas“¹⁰². Net ir bolševizmas yra „tikra prasme kūryba ir <...> yra daug reikšmingesnė ir vertingesnė negu miesčioniškoji kultūra“¹⁰³. Viena iš tokių bendruomenių (kolektyvų), kuriai tarnaudamas individas įprasmina save, yra valstybė. Valstybinis patriotizmas Maceinai tampa svarbesniu ir labiau palaikytinu, negu kita pasaulėžiūrinė ideologija, kuriai faktiškai prilyginama ir reali (Bažnyčios atstovaujamoji) katalikybė, todėl jis ir pasisako prieš „pasaulėžiūrinę valstybę“¹⁰⁴. Valstybę Maceina mato tik tautinę, todėl faktiškai ta bendruomenė, kuriai pasiaukodamas individas virsta asmeniu (tampa laisvu), yra tauta. Būtent tauta yra ta bendruomenė, kurioje asmuo gali geriausiai išskleisti save ir atlikti savo katalikiškas pareigas. Maceina net teigia, kad nutautinti individą reiškia „atitverti jį neperžengiama tvora nuo pilnutinio išsiskleidimo“¹⁰⁵. Pasak

⁹⁸ Ekonomistas J. Bučas savo straipsnyje „Socialinis teisingumas (pagal dr. A. Maceiną)“, cit. pagal: V. Pruskus, *op. cit.*, p. 243.

⁹⁹ Antanas Maceina, „Kristaus gimimas tautai“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 10: *Religijos filosofija*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 485.

¹⁰⁰ Antanas Maceina, „Krikščioniškosios visuomenės klausimas“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 10: *Religijos filosofija*, p. 314.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 320.

¹⁰² *Ibid.*, p. 321.

¹⁰³ Antanas Maceina, „Prometėjizmo problema“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 2: *Socialinė filosofija*, p. 462.

¹⁰⁴ Antanas Maceina, „Valstybė ir pasaulėžiūra“, *XX amžius*, 1939 07 20, Nr. 162, p. 3.

¹⁰⁵ Antanas Maceina, „Atitautinimas ir jo būdai“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 8: *Pedagogikos filosofija*, Vilnius: Mintis, 2002, p. 571.

Maceinos, kiekviena tauta atlieka tokį svarbų vaidmenį Dievo Apvaizdos planuose, kad pakrikštyta ji tampa ne tik *sacra*, bet ir *sancta*¹⁰⁶. Net ir pati religija įgyja tautinių formų ir kyla iš tautos¹⁰⁷. Tautinė simbolika „tampa antgamtinių malonių ir antgamtinių dovanų tarpininke“¹⁰⁸.

Taigi Maceinos pasaulėžiūroje katalikybė ir tautiškumas pagal svarbą sukeičiami vietomis. Tautiškumas tampa katalikybės raiškos forma, svarbiausia asmens reikšimosi forma, jo veiklos tikslu. Asmuo save išreiškia (gyvena visavertį gyvenimą) tik tarnaudamas visuomenei arba bendruomenei. Maceinos sąmonėje ta bendruomenė – tai lietuvių tauta. Tautiškumas, patriotizmas gyvas tik tada, kai jis veiklus, kai jis pasireiškia veiksmu. Pasiukoti tautai tobulai gali tik moraliai nepriekaištingas žmogus. Moralės garantas yra Bažnyčia. Todėl tikras patriotizmas neatsiejamas nuo tikėjimo, nuo katalikybės. Tautiškumo plėtojimas lygu katalikiškumui (moralaus tautiškumo pagrindu). Taip katalikybė santykiyje su tautiškumu atlieka instrumentinį vaidmenį kaip stimulus moraliai disciplinuotam elgesiui, būtinas stipriai, organizuotai tautai sukurti, ir, antra, lietuvių tautos kultūrinis paveldas, jos faktiškoji forma. Katalikiškumas Maceinai yra taip pat ir kriterijus, leidžiantis įvertinti kiekvieno žmogaus dorovinės būsenos ir visuomeninių santykių kokybę apskritai, jos aukščiausio laipsnio rodiklis. Tačiau ta erdvė, terpė, kurioje veikia žmogus ir kurioje išryškėja jo dorovinė vertė – tai tauta. Todėl tautiškumas, tautinis solidarumas Maceinos pasaulėžiūroje iškyla kaip svarbiausias jos elementas, turinys, kategorinis imperatyvas, kuris faktiškai ir nulemia asmens dorovinę vertę¹⁰⁹. Tautiškumas jungia (turi

¹⁰⁶ Antanas Maceina, „Ugdymas kaip kūryba“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 8, p. 497.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 506.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 492.

¹⁰⁹ Toks tautiškumo suabsoliutinimas nėra būdingas tik Maceinai. Jis išplaukia iš pačios jaunųjų katalikų tautiškumo doktrinos. Štai 1936 m. deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ rašoma: „Didžioji šitos krypties [pozityvios minties ir kūrybos] idėja, kuri turi būti jaučiama ir gyvenama visų mūsų tautos narių, yra Valstybė, o aukščiausias josios turinys yra Lietuviškoji Kultūra“ (*Naujoji romuva*, 1936 02 23, Nr. 8 (268), p. 170). „Valstybė yra jėga, kuri jungia ir organizuoja tautą. Tuo tarpu tauta yra organiška. Tauta yra bendruomenė. <...>. Šita tautos organizacija

jungti) visus tautos narius nepriklausomai nuo jų išpažįstamos konfesijos ar kitokios pasaulėžiūros. Maccinos propaguotas tautinis solidarumas, perkeltas iš ideologinės sferos į realių socialinių santykių sferą, įgyja socialinio solidarumo raišką.

Taigi, JKS pasaulėžiūrai būdingas socialinis ir tautinis angažuotumas paliko atviras duris bendradarbiavimui su komunistais. Jis lengvai įžvelgiamas ir jaunųjų katalikų redaguotoje spaudoje. Nors jų straipsniuose, paskaitose, kituose viešuose ir neviešuose pasisakymuose lengvai galima įžvelgti jų antikomunistinį nusiteikimą, tačiau jie visada pabrėžia, kad svarbiausias ginklas kovoje su komunizmu – tautinis ir socialinis solidarumas, reformos, kultūrinė pažanga¹¹⁰. Jaunųjų katalikų spaudoje nesunkiai įžvelgiama tendencija pritarti praktiniams komunistų ar liaudies frontų veiksams, neišreiškiant pritarimo pačiam komunistiniam mokymui. Tuo parodoma, kad bendradarbiavimas su komunistais galimas, nes, pagal jaunųjų katalikų kultūrinės autonomijos ar vėliau nepasaulėžiūrinės politikos sampratą, esmė slypi ne pasaulėžiūrinuose arba ideologiniuose politiniuose teiginiuose, bet praktinėje veikloje. Šiuo požiūriu itin svarbiu laikytinas jaunųjų katalikų lyderio P. Dielininkaičio straipsnis „XX amžiuje“ „Kovos trimitai iš kairės: liaudies frontams besikuriant ir veikiant“¹¹¹. Čia Dielininkaitis pabrėžė milžinišką socia-

<...> tautinė valstybė. Sava valstybė nėra tautai primesta iš viršaus, bet kilusi iš josios vidaus“ (*ibid.*). „<...> mūsų valstybės forma, jos lytys turi būti lietuviškos. Mūsų valstybės konstitucija turi būti mūsų visos tautos pagrindinių tendencijų išraiška“ (*ibid.*, p. 173). Analogiškų pažiūrų laikėsi jaunųjų katalikų mokytojas ir jų vienas iš lyderių K. Pakštas. Savo testamentiniame pareiškime – straipsnyje „Lietuviškojo dinamizmo gairės“ – paskelbė „XX amžiuje“ (1939 02 20, Nr. 41, p.3), prieš išvykdamas į JAV – jis rašė: „<...> lietuviškojo dinamizmo pirmuoju principu ir šūkiu turėtume skelbti: 1.Meilė visų lietuvių visiems lietuviams“. Žmonai Pakštas rašė: „Man prikiši religinių ir moralinių idealų stoką. Bet jau seniai žinai, kad aš esu didesnis nacionalistas negu katalikas. Bet aš vis dėlto bandau save prie katalikiškosios doktrinos palenkinti“, žr.: Juozas Eretas, *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893 – 1960)*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002, p. 184.

¹¹⁰ Anot J. Ambrazevičiaus, socialinis teisingumas ir artimo meilė geriausiai „pašalintų komunizmo pavojų ir žmones laimėtų tautai ir bažnyčiai“, žr.: „Nuo autokritikos į blaivią kūrybą“, *XX amžius*, 1937 01 02, Nr. 1, p. 3.

¹¹¹ Pranas Dielininkaitis, „Kovos trimitai iš kairės: liaudies frontams besikuriant ir veikiant“, *XX amžius*, 1936 08 01, p. 3.

lizmo reikšmę XX a. pirmosios pusės istorijai ir akcentavo, kad 4-ajame dešimtmetyje komunizmas pasikeitė, todėl katalikams dera permąstyti savo santykį su LF'ais¹¹². Panevėžio vyskupijos, kurios vadovas vysk. K. Paltarokas visiškai solidarizavosi su jaunaisiais katalikais, laikraštyje „Panevėžio garsas“ paskelbtame straipsnyje „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“¹¹³ taip pat faktiškai buvo išreikštas katalikų pasiryžimas bendradarbiauti su komunistais, prisitaikyti prie „komunistiškos visuomenės santvarkos, jei ši santvarka nebūtų taip glaudžiai susijusi su ateizmu“. Tačiau iš anksto užtikrinta, kad su laisvamaniais katalikai gali sutarti. Vadinas, leista suprasti, kad ir ateistinis komunistinės santvarkos pobūdis nebūtų kliūtis bendradarbiavimui¹¹⁴.

„XX amžiuje“ būta ne vieno straipsnio, kuriame teigta, kad Prancūzijos komunistai kitokie nei Ispanijos, kad jie atsisakę antiklerikalizmo, vykdo reformas, kurioms visiškai pritaria ir pažangioji katalikų visuomenė. Buvo aiškinama, kad dėl Ispanijos pilietinio karo kalta ir Bažnyčia, nes neatliko savo pareigos – nevykdė pažangių reformų – visų pirma žemės¹¹⁵. Kritikos smaigalys dažniausiai buvo nukreipiamas į pačius katalikus, kurių konservatyvumas sprendžiant socialinius klausimus laikytas komunistų laimėjimų svarbiausia priežastimi. Išspausdintas interviu su vienu iš buvusių Prancūzijos komunistų vadų, o dabar su jais kovojančiu Jaques Doriot¹¹⁶. Kun. A. Lipniūno straipsnyje išgirtas

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ J. G., „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“, *Panevėžio garsas*, 1939 01 21, Nr. 4, p. 1.

¹¹⁴ Būtent taip šį „Panevėžio garso“ straipsnį ir suprato LKP CK, 1939 m. vasario 4 d. išleistame atsisaukime į liaudininkus ir krikščionis demokratų pritaręs straipsnio „minčiai, kad katalikams ir komunistams reikia bendradarbiauti“ (S. Atamukas, *op. cit.*, p. 214).

¹¹⁵ R. Schmittlein, „Katalikai ir liaudies frontas Prancūzijoje“, *XX amžius*, 1936, Nr. 93–97; Pranas Dielininkaitis, „Prancūzija streiko metu“, *XX amžius*, 1937 07 26, p. 3; *idem*, „G. Riou aktualiais klausimais“, *XX amžius*, 1937 05 22, p. 4; *idem*, „Prancūzija konsoliduojasi“, *XX amžius*, 1938 04 13, p. 3; *idem*, „Trečiojo internacionalo ofenzyva“, *XX amžius*, 1936 09 10, p. 3.

¹¹⁶ Cituojamas J. Doriot: „Dešinieji <...> pritaria, giria mano kovą prieš komunistų vadus. Bet ar sektų jie manimi socialinėj srity? <...>. Jei aš kyla prieš komunistų vadus, kurie stumia mūsų tautą tiesiog į vergiją ir karą, tai dėl darbininkų ir dėl visos

„raudonasis“ Paryžiaus arkivyskupas Jean Verdier, 1936 m. parėmęs LF vyriausybės socialinę politiką, siekęs sutaikinti abi puses, kovojančias Ispanijos pilietiniame kare, skatinęs katalikų ir komunistų suartėjimą¹¹⁷. Supažindinant su Prancūzijos ir kitų tautų politinėmis realijomis, buvo demonstruojamas tautos vieningumo, konsolidacijos siekis¹¹⁸. Buvo leidžiama pasisakyti radikalų antivokiškumą ir kartu prosovietišką demonstruojančiam, savo laisvamanybę nauju kosmologiniu pasaulėvaizdžiu grindžiančiam P. Slavėnui, kurį su jaunaisiais katalikais suartino įsitikinimas, kad tautiškumo puoselėjimui būtina nauja ideologija, peržengianti senąsias ir leidžianti tarpusavyje bendradarbiauti įvairioms ideologinėms srovėms¹¹⁹. „XX amžiuje“ buvo labai palankiai pristatomos visos pastangos vienyti skirtingų įsitikinimų lietuvių pasaulėžiūrines grupes¹²⁰. Leista pasisakyti prokomunistine orientacija pasižyminčiam J. Paleckiui¹²¹.

Radikaliam kaip sistema kapitalizmas kritikuotas T. Ventos straipsniuose (jie buvo spausdinami ir „Naujojoje romuvoje“, ir „XX amžiuje“), demonstruojant simpatijas komunizmui. T. Venta padarė išvadą, kad „komunizmas savaime nėra nei geras, nei blogas, jei komunistais gali būti ne tik tai marksistai, bet ir vienuoliai. <...>. Antikomunistinėje propagandoje pamirštama du dalykai: 1) kad esamoji kapitalizmo forma visa savo struktūra <...> yra iš pagrindų bloga ir smerktina“¹²². T. Venta faktiškai

tautos reikalų“, žr.: V. Babriškis, „Antikomunistinis sąjūdis Prancūzijos kairėje“, *XX amžius*, 1936 07 09, Nr. 14, p. 3.

¹¹⁷ Kunigas Lipnickas, „Kardinolas Jean Verdier“, *XX amžius*, 1940 04 16, p. 5.

¹¹⁸ Prancūzijos pasidalijimas į Ugnies kryžiaus (Croix de Feu) ir LF šalininkus apibūdinamas kaip pavojingas prancūzų tautai, žr.: „De La Roque, kaguliarai ir sąmokslas“, *XX amžius*, 1937 11 24, Nr. 208, p. 5.

¹¹⁹ Anot P. Slavėno, „kultūrinio tautos suaktyvinimo darbas yra vertas savo ideologijos, dalimi neįprastos ligšiolinėse programose. Įvairių ideologinių srovių bendradarbiavimas čia visiškai įmanomas, jei bus pakankamai užakcentuotas esminis, visus vienijantis motyvas: veidu į kaimą, veidu į realią tautą, veidu į žmones, veidu į žmogų“, žr.: Paulius Slavėnas, „Apie kultūrinį sąjūdį“, *XX amžius*, 1938 04 25, Nr. 91, p. 3.

¹²⁰ „Akademiniis jaunimas realiai vykdo vienybę“, *XX amžius*, 1939 03 30, Nr. 73, p. 4.

¹²¹ Justas Paleckis, „Gegužės 15-oji Tautos vienybės diena“, *XX amžius*, 1939 05 15.

¹²² T. Venta, „Propaganda ar revoliucija?“, *Naujoji romuva*, 1937, Nr. 2, p. 31; taip pat žr. T. Venta, „Gyvenimo ragai“, *XX amžius*, 1937 02 09, p. 3. Analogiškas

stoją į Ispanijos respublikonų pusę, pavyzdžiu katalikams išskeldamas katalikų intelektualus, pilietiniame kare parėmusius kairiųjų vyriausybę (buvo net spausdinamos jų laiškų ištraukos)¹²³.

Integrali JKS veiklos dalis buvo antikomunizmas (antikomunistiniai veiksmai). Tačiau jaunieji katalikai akcentavo socialinį radikalumą, reformų būtinumą, o ne vienokių ar kitokių ideologinių teiginių pripažinimą. Todėl ir antikomunistinis socialinis radikalizmas rodė tą patį jų ideologijos pagrindą, kuris jiems leido bendradarbiauti ir su komunistais. Tas pats socialios, veiklios, dėmesingos savo tautai katalikybės poreikis paskatino ir palankumą antikomunizmu pasižyminčiam reksizmui. „XX amžiuje“ paskelbta nemaža reksizmui skirtų straipsnių¹²⁴. Simpatijos reksistams buvo gerai žinomos daugeliui: anot kun. S. Ylos, „dėl naujos nepartinės krypties kai kas ėmė vadinti amžininkus „reksistais“ arba „naujaturkais““¹²⁵. Kun. Yla 1936 m. birželio mėn. apie reksistus rašė: „Su rexismu, man rodos, reikia skaitytis kaip su nauju ir labai rimtu šio laiko padiktuotu, bet iš senų krikščioniškos doktrinos idėjų išaugusiu veiksmu, išeinančiu gydyti socialinių Belgų tautos negalavimų“¹²⁶.

visuomeninio solidarumo idėjas skelbė ir tuo metu su jaunaisiais katalikais dar bendradarbiavęs J. Keliuotis. Visuomeninėms socialinėms „Najosios romuvos“ idėjoms nusakyti labai svarbus 1937 m. „Naujojoje romuvoje“ publikuotas J. Keliuočio straipsnių ciklas „Naujasis humanizmas“: „Naujasis humanizmas“ (Nr. 15, p. 321–323), „Į naują materijalinį gyvenimą“ (Nr. 15, p. 323–327); „Žmogaus asmenybė“ (Nr. 20, p. 441–446); „Į naująją visuomenę“ (Nr. 37–38, p. 657–661). Šiuose straipsniuose pasisakoma už naują organinės valstybės principais, socialiniu solidarumu grindžiamą santvarką – naująjį humanizmą.

¹²³ T. Venta, „Propaganda ar revoliucija?“, *Naujoji romuva*, 1937, Nr. 2, p. 31–36.

¹²⁴ Stasys Yla, „Mano pasimatymas su reksistų vadu Leonu Degrelle“, *XX amžius*, 1936 06 30, Nr. 6, p. 4; „Spaudos apžvalga. Reksistų rolė dabartinėje Belgijoje“, *XX amžius*, 1936 07 06, Nr. 11, p. 4; „Rex. Rex atsiradimas. Degrell'o asmuo. Rex, kaip reakcija prieš sustingimą. Rex politikoje“, *XX amžius*, 1936 08 24, Nr. 52; J. Daulius [Stasys Yla], „Antikomunistiniai frontai. Jų jėga ir silpnybė“, *XX amžius*, 1936 10 21, Nr. 101, p. 3; Pranas Dielininkaitis, „Po Van Zeelando ir Degrellio dvikovės“, *XX amžius*, 1937 04 20, Nr. 82, p. 3; Pranas Dielininkaitis, „Po Van Zeelando ir Degrellio dvikovės“, *XX amžius*, 1937 04 13, Nr. 81, p. 3, ir kt.

¹²⁵ Stasys Yla, „„XX amžius“ – laikraštinė naujovė“, *Aidai*, 1982, Nr. 4, p. 269.

¹²⁶ Stasys Yla, „Mano pasimatymas su reksistų vadu Leonu Degrelle“, *XX amžius*, 1936 06 30, Nr. 6, p. 4.

Kartais antikomunistinis entuziazmas, patosas galėjo paskatinti antikomunistinio fronto kūrimo ir pasipriešinimo komunizmui deklaravimą, tačiau ir tokiu atveju pažymima, kad svarbiausia priemonė kovoje su juo – teisinga socialinė santvarka¹²⁷. Anot kun. Ylos, antikomunistiniame fronte turi „tilpti visi, kuriems brangi sava tauta, kultūra ir religija“¹²⁸. Detaliai santykis su komunizmu nusakomas kun. Ylos knygoje „Komunizmas Lietuvoje“¹²⁹. Tačiau reikia pabrėžti, kad knyga parašyta bendradarbiaujant su VSD¹³⁰, todėl ji nebūtinai tiksliai parodo paties kun. Ylos pažiūras – jis turėjo atsižvelgti ir į savo užsakovą. Knygoje visapusiškai apžvelgiamas komunizmo fenomenas, jo raiškos Lietuvoje istorija, pristatomos kovos su juo priemonės. Pabrėžiama, kad kova negali būti „monopolizuota vienos kurios grupės ar ideologijos rankose“¹³¹. Neužmirštama akcentuoti pozityvios kovos – „valstiečių ir darbininkų būklės gerinimo“ svarbos¹³², taip pat pabrėžiama būtinybė stiprinti „tautinį susipratimą“¹³³. Siūlyta taikyti komunistų jau anksčiau katalikų atžvilgiu naudotą infiltracijos taktiką – siųsti į komunistų gretas „užsigrūdinusius ideologiškai katalikus“, kad šie pakreiptų komunistų orientaciją ir „padėtų jiems grįžti į savo tautą“¹³⁴.

Savo pasisakymuose, paskaitose jaunieji katalikai neretai rėmėsi nacionalsocialistinės Vokietijos, fašistinės Italijos politinio ir socialinio gyvenimo faktais, pristatydami juos kaip teigiamus pavyzdžius. Fašizmas,

¹²⁷ „Materializmui turi būti priešpastatyta krikščioniškoji pasaulėžiūra ir teisinga socialinė santvarka“, žr.: J. Daulius, „Antikomunistiniai frontai. Jų jėga ir silpnybė“, *XX amžius*, 1936 10 21, p. 101.

¹²⁸ J. Daulius, „Komunizmo ekspansija ir jo pasiekimai: antikomunistinis frontas – svarbiausiais šių dienų tikslas“, *XX amžius*, 1936 08 27, Nr. 55, p. 3.

¹²⁹ J. Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas, 1937.

¹³⁰ V. Pruskus, *op. cit.*, p. 73. Tokio bendradarbiavimo būta ir daugiau: VSD „sudarė apylinkių, kuriose reikėsi komunistinė veikla, sąrašus ir juos įteikė laikraščio „XX amžius“ red. Ig. Skrupskeliui. Jis jais turėjo aprūpinti vietos kunigus“, žr. V. Kancevičius, *1940 metų birželis Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 23.

¹³¹ J. Daulius, *op. cit.*, p. 221.

¹³² *Ibid.*, p. 232.

¹³³ *Ibid.*, p. 233.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 247.

anot P. Dielininkaičio, „pradžioje buvęs barbariškas, bet toliau jis padaręs milžinišką progresą, tad neigti Hitlerio ir Mussolinio darbus, girdi, būtų nesąmonė“¹³⁵. Hitleris ir Musolinis, anot P. Dielininkaičio, tik todėl galingi, kad „nori valdyti“¹³⁶. Valstybei, anot P. Dielininkaičio, reikia pasiryžusių veikti, tokių, su kokiais „Musolinis užėmė Romą“¹³⁷.

1937 m. kaip reakcija į sustiprėjusį komunistų veikimą, į LF formavimąsi kilo ištisa antikomunistinė akcija. Ją parėmė įvairios ideologinės grupės, tačiau bene entuziastiškiausiai – katalikų visuomenė¹³⁸. Ją tam įpareigojo ir paklusnumas popiežiui, kuris 1937 m. kovo 19 d. paskelbė encikliką „Divini Redemptoris“, pasmerkusią komunizmą ir uždraudusią katalikams bendradarbiauti su komunistais. Tad nenuostabu, kad antikomunistinėje akcijoje aktyviai dalyvavo ir jaunieji katalikai. Dar labiau tai suprantama todėl, kad jie vadovavo daugeliui katalikų visuomeninių organizacijų ir jas vienijančiam KVC: jie turėjo paklusti Bažnyčios magisteriumo nuostatoms ir veikimo komunizmo atžvilgiu metodams. Tačiau jie dėjo pastangų suteikti antikomunistinei akcijai didesnę socialinę orientaciją, būtent, pasinaudojant akcija atkreipti visuomenės dėmesį į būtinas atlikti reformas, darbo žmonių poreikius. Štai vienoje savo paskaitoje Dielininkaitis akcentavo, jog „komunizmo pavojus savaime išnyks“, „kai sudarysim darbininkams geresnes gyvenimo sąlygas“¹³⁹.

¹³⁵ VSD biuletenis Nr. 306, 1936 12 22, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88, l. 533.

¹³⁶ Prano Dielininkaičio paskaitos 1934 m. tekstas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 47.

¹³⁷ Sandarbininko „Jurginis“ pranešimas, 1934 09 17, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 54.

¹³⁸ 1937 m. KVC iniciatyva buvo sudarytas komitetas „Pro Deo“, paraginęs katalikus melstis už Rusijos katalikus, persekiojamus bedievių. Kunigai sakė „pamokslus, nukreiptus prieš komunizmą“. Buvo numatytos procesijos iš Kauno bažnyčių į Baziliką (VSP Kauno apygardos 1937 m. lapkričio mėn. apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 439). Sprendžiant iš VSP apžvalgos, KVC „sukėlė katalikų visuomenėje gyvą sąjūdį prieš komunizmą“ (Politinė apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 446). Atkreiptinas dėmesys į skirtumą tarp KVC oficialiai katalikams rekomenduotų veikimo būdų (maldos, procesijos) ir jaunųjų katalikų – socialinių reformų skatinimo. Tai suponuoja ir skirtingas katalikybės orientacijas: transcendentinę ir šiapusinę (socialinę), kuri galų gale apibūdina ir komunizmą.

¹³⁹ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 01 30, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 28.

KVC socialinių klausimų studijų dienų metu Pakštas, dalydamasis įspūdziais apie gyvenimą Sovietų Rusijoje, pabrėžė, kad jam patikusi tautų tolerancija, „dideli pasiekimai technikoje“, „gera organizacija“ ir didelis darbo našumas, todėl geriausia su komunizmu kovoti, anot jo, pakeliant krašto ekonominę gerovę¹⁴⁰.

JAUNŪJŲ KATALIKŲ IR KOMUNISTŲ SANTYKIAI 1935–1938 M. Šių dviejų pasaulėžiūrinių srovių istorijoje aptariamasis laikotarpis reikšmingas daugeliu aspektų. JKS galutinai susiformavo 1936 m. O LKP pradėjo vadovautis naująja taktika, t. y. atsivėrė „buržuaziam“ pasauliui, 1935 m. Tai suteikė jai didelių pranašumų: LKP disponavo radikaliu mokymu, žadančiu „išganymą“ čia, žemėje, jau anksčiau turėjo bekompromisiškai už darbo žmogų kovojančios jėgos reputaciją, siūlė orientaciją į Sovietų Sąjungą kaip išėitį iš Vokietijos keliamos grėsmės. Todėl nors būdama svetima lietuvių tautai savo tautine sudėtimi, tuometinėje politinėje ir geopolitinėje situacijoje LKP disponavo nemažomis galimybėmis išplėsti savo įtaką lietuvių visuomenei.

Vienas iš katalikų bendradarbiavimą su komunistais liudijančių epizodų buvo Suvalkijos ūkininkų streikas 1935–1936 m. Rengiant jį aktyviai dalyvavo visos tautininkų režimui opozicinės jėgos. Neabejotina, kad ūkininkų nepasitenkinimą savo ekonomine padėtimi paversti priemone Smetonos valdžiai nuversti buvo labai suinteresuoti voldemarininkai¹⁴¹. Labai svarbus buvo liaudininkų¹⁴² ir krikščionių demokratų¹⁴³ vaidmuo organizuojant streiką. Prisidėjo ir socialdemokratai¹⁴⁴. Užmezgant kontaktus ir sudarant koaliciją tarp krikščionių demokratų ir liaudininkų

¹⁴⁰ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 12 03, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 361.

¹⁴¹ T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 177.

¹⁴² M. Sleževičius prašė streiko organizatorių neišduoti „valstiečių liaudininkų centro“, be to, Sleževičius pareiškė, kad „atėjus momentui jisai paims staigų vadovavimą į savo rankas“ (T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 95).

¹⁴³ Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935–1936 m.“, *Naujasis židinys/Aidai*, 2006, Nr. 6–7, p. 248.

¹⁴⁴ Streikininkų vadai kalbėjosi ir su Purėniene, Bistru, Sleževičiumi (T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 97).

kų aktyviai dalyvavo jaunieji katalikai Dielininkaitis, Skrupskelis ir jų vadovas Pakštas. Galutinai šių partijų santykiai buvo įforminti per Pasaulio lietuvių kongresą (1935 m. rugpjūčio mėn.)¹⁴⁵. Tada prie šių dviejų politinių jėgų prisijungė ir socialdemokratai¹⁴⁶. Be abejo, kad šio susitarimo rezultatas buvo prasidėjęs ūkininkų streikas¹⁴⁷.

Nors komunistai į streiką įsijungė jam jau prasidėjus, greitai ėmė vaidinti čia nemažą vaidmenį. Dar prieš tai, pasinaudomi Pasaulio lietuvių kongresu, jie dėjo pastangų užmegzti ryšius su socialdemokratų ir liaudininkų lyderiais, siūlydami socialdemokratams ir liaudininkams jungtis į LF¹⁴⁸. Liaudininkų lyderiai atmetė komunistų siūlymus, atsiskė net priimti komunistų atstovus¹⁴⁹, tačiau iš tiesų ryšius su komunistais jie (ir socialdemokratų vadai) buvo užmezgę jau anksčiau, per tarpininkus slapta kontaktuodami su LKP vadovybe Maskvoje¹⁵⁰. Be to, informaciją apie liaudininkų bendradarbiavimą su komunistais organizacijos vadovybės lygiu galėtų paremti jų bendrą veikimą žemutinėse grandyse streiko metu liudijantys faktai¹⁵¹, taip pat kairiųjų liaudininkų ir Jaunimo sąjungos bendradarbiavimas su komunistais 1936 m.¹⁵²

Suvalkijos ūkininkų streiko metu komunistai bendradarbiavo ir su krikščionimis demokratais¹⁵³. LKP veikimą Suvalkijoje streiko metu

¹⁴⁵ Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 250.

¹⁴⁶ Liaudininkai turėjo „informuoti socialdemokratus apie pasitarimus“. „Kai 1935 m. rugpjūčio 11–17 d. Kaune vyko pirmas Pasaulio lietuvių kongresas, tai dviejų minėtų partijų susitarimas jau buvo pasiekęs gražių rezultatų. Jos ir prie jų prisidėję socialdemokratai rodė daug solidarumo. Buvo net speciali tos koalicijos vakarienė su daugeliu vienminčių iš kitų kraštų“, žr.: Juozas Eretas, *Kazys Pakštas...*, p. 90.

¹⁴⁷ Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 250.

¹⁴⁸ V. Marcelis, *op. cit.*, l. 105.

¹⁴⁹ Tačiau į derybas leidosi socialdemokratų lyderė Purėnienė (V. Marcelis, *op. cit.*, l. 105).

¹⁵⁰ Žr. 55 išn.

¹⁵¹ T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 156.

¹⁵² V. Marcelis, *op. cit.*, l. 117.

¹⁵³ Č. Bauža, „LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927–1940 metais“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 18, Vilnius, 1976, p. 26.

kuravo LKP CK instruktorius K. Grosmanas-Didžiulis¹⁵⁴. Neabejotina, kad jo iniciatyva LKP Kauno rajono komitetas antrąją streiko dieną kreipėsi ir į Ūkininkų sąjungą kviesdamas „plačiu liaudies frontu įsitraukti į streiką“¹⁵⁵. Nors tokiai K. Grosmano ir Kauno rajono komiteto pozicijai LKP CK nepritarė, vis dėlto K. Grosmanas kietai laikėsi savo pozicijos bendradarbiauti su krikščionimis demokratais ir 1936 m. pradžioje¹⁵⁶. Vadinas, LKP vadovybėje būta pakankamai jėgų, kurios siekė bendradarbiauti su krikščionimis demokratais. Be to, tas pats K. Grosmanas slaptame susirašinėjime su LKP vadovybe teigė, kad su krikščionimis demokratais „per patikimus žmones“ buvo net sudaromos sutartys¹⁵⁷. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad tiek krikščionys demokratai su liaudininkais, tiek komunistai planavo valstiečių žygį į Kauną, nors, galimas dalykas, nebuvo iki galo sutarta dėl datos¹⁵⁸. Todėl, atsižvelgiant į tai, kad K. Grosmanas buvo LKP CK instruktorius Suvalkijoje, o kun. M. Krupavičius tuo metu klebonavo Suv. Kalvari-

¹⁵⁴ Partinėms organizacijoms valstiečių streiko metu „betarpiškai vadovavo K. Didžiulis, tuo metu dirbęs LKP CK instruktoriumi Suvalkijoje“, žr.: *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, p. 369.

¹⁵⁵ T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 182. LKP CK nariai A. Liščicas ir K. Grosmanas-Didžiulis, taip pat dalis partijos aktyvo manė esant galima sukurti liaudies frontą ir „Ūkininkų sąjungos bazėje“ (V. Marcelis, *op. cit.*, l. 102). Ir komjaunime būta nusistatymo, kad LF kuriamas tik kovai prieš tautininkus (*ibid.*, l. 103).

¹⁵⁶ 1936 m. vasario 9 d. LKP vadovams jis rašė: „Todėl aš manau, kad dabar neatidėliojant reikalinga konkrečiai, su konkrečiais pasiūlimais kreiptis tuo klausimu <...> net į kademus sudarant b. ir l. Fro dėl kovos sutvirtinimo“, žr.: Klimo (K. Grosmano-Didžiulio) laiškas LKP vadovybei, 1936 02 09, LYA, f. 77, ap. 18, b. 23, l. 23.

¹⁵⁷ „Sutartys buvo sudaromos su „k.d.“ žmonėmis“. Neabejotina, kad turimi galvoje krikščionys demokratai (Klimo (K. Grosmano-Didžiulio) laiškas LKP vadovybei, 1935 09 15, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 9). Komunistų ryšius su krikščionimis demokratais patvirtina ir faktas, jog komunistai turėjo talkininkų ir iš bendradarbiavusių su krikščionių demokratų laikraščiu „Rytas“ – jiems buvo leidžiama nenutraukti ryšių su juo. Žr.: LKP vadovų susirašinėjimas, 1935 08 31, LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 127.

¹⁵⁸ Pasak M. Mackevičiaus, liaudininkai ir krikščionys demokratai „po ilgų svarstymų iš principo tam [masiniam ūkininkų žygiui į Kauną] buvo pritarę“, žr.: Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 248).; Komunistai valstiečių žygį į Kauną – „vargo žygį“ – planavo surengti 1935 m. rugsėjo 5 d., žr.: T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 121.

joje¹⁵⁹, žinant Krupavičiaus bendravimą su juo dar iki okupacijos¹⁶⁰, taip pat atsižvelgiant į M. Krupavičiaus kontaktus su K. Grosmanu 1940 m., jau įvykus okupacijai, kai K. Grosmanas-Didžiulis tapo aukštu komunistinės valdžios pareigūnu (M. Krupavičius pažymi savo atsiminimuose, kad sulaukė iš K. Grosmano visiško jo pozicijos supratimo)¹⁶¹, galima manyti, kad kun. M. Krupavičius ūkininkų streiko metu palaikė su Grosmanu glaudžius ryšius. Be to, tokių kun. M. Krupavičiaus ryšių su komunistais ir sovietų valdžios struktūromis 1940-aisiais būta ir daugiau: 1940 m. birželio 23 d. jis parašė laišką J. Paleckiui¹⁶², kur LKDP vardu garantavo paramą jam ir jo planuojamoms reformoms¹⁶³, būta ne vieno susitikimo su sovietų valdžios žmonėmis, parengtas memorandumas „Katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“. Šį kun. Krupavičiaus aktyvumą voldemarininkas Z. Blynas apibūdino kaip piršimą komunistams „Vakarų Europos liaudies fronto taktika“ paremto bendradarbiavimo su katalikais¹⁶⁴, o liaudininkai – kaip „krikdemų–bolševikų ašį“ vietoj ankstesnės „krikdemų–liaudininkų ašies“¹⁶⁵. Todėl tenka daryti išvadą, kad toks kun. Krupavičiaus aktyvumas 1940 m. turėjo remtis ankstesne krikščionių demokratų ir komunistų bendradarbiavimo

¹⁵⁹ J. Šalčius, *Prelatas Mykolas Krupavičius*, rankraštis, LII RS, f. 54–650, l. 146. Be to, esama netiesioginių faktų, liudijančių, kad Krupavičius galėjo Grosmanui ir kitiems komunistams padėti kalėjime: Krupavičiui artimas streiko dalyvis Stasys Jackevičius-Jackus (Stasio Jackevičiaus-Jackaus laiškas Krupavičiui, 1966 08 22, LII RS, f. 54–128, l. 7), kalėjęs kartu su K. Grosmanu-Didžiuliu, paskatino kun. M. Krupavičių imtis paramos kaliniams, taigi ir K. Grosmanui, organizavimo, žr.: Suvalkijos ūkininkų streiko 1935 m. Kalvarijos apyl. pradžia, LII RS, f. F54 – 13, l. 50.

¹⁶⁰ Mykolas Krupavičius, 1940 m. liepos 11–12 d., (Atsiminimai), LII RS, f. 54–121, l. 11.

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² Istorikė R. Laukaitytė linkusi laikyti jį autentišku, žr.: Regina Laukaitytė, „Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai“, p. 513.

¹⁶³ Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Ponui Justui Paleckiui, 1940 06 23, LII RS, f. 54–89, l. 6.

¹⁶⁴ Z. Blynas, *op. cit.*, p. 56.

¹⁶⁵ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybė Lietuvių krikščionių demokratų partijai su Ūkininkų sąjunga ir Darbo federacija, 1946 10 06, LII RS, f. 54–26, l. 28.

patirtimi¹⁶⁶. Pagrįstai galima manyti, kad tas ankstesnis bendradarbiavimas kaip tik ir buvo paremtas kun. Krupavičiaus 1940 m. komunistams priminta „Vakarų Europos liaudies fronto taktika“¹⁶⁷. Labai tikėtina, jog būtent K. Grosmanas, su kuriuo M. Krupavičius bendravo streiko metu, galėjo M. Krupavičiui Prancūzijos liaudies fronto pavyzdį pateikti kaip tinkamo komunistų ir katalikų santykių sureguliuavimo modelį.

Suvalkijos ūkininkų streiko epizode jaunieji katalikai tiesiogiai neišnyra. Tačiau žinant jų tuometinį ideologinį artimumą kun. M. Krupavičiui¹⁶⁸, jų lyderių Dielininkaičio ir Skrupskelio aktyvų dalyvavimą formuojant prie Suvalkijos ūkininkų streiko organizavimo prisidėjusią krikščionių demokratų, liaudininkų ir socialdemokratų koaliciją bei tai, jog tuo metu (1935 m.) jaunieji katalikai dar nedrįso reikšti

¹⁶⁶ Jos, kaip matėme, iš tiesų būta Suvalkijos ūkininkų streiko metu ir vėliau. Antai už opozicinį veikimą įkalintas 1939 m. sausio mėn. žymus krikščionių demokratų veikėjas P. Karvelis kartu juo kalintiems komunistams kalbėjo: „reikią viską užmiršti ir nežiūrėti, ar esi katalikas, ar liaudininkas, ar bolševikas, ar voldemarininkas. Visi turį bendrai kovoti. <...>. Po tokios Karvelio kalbos su komunistu Grosmanu dabar visi ten esantieji komunistai bendrai su krik. demokratais ir kitais, diriguojami Karvelio, gieda šventas giesmes“, žr.: VSD biuletėnis, Nr. 10, 1939 01 14, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 49. Lietuvos SSR NKVD komisaras A. Guzevičius konstatavo, kad „krikščionys demokratai stengėsi užsidirbti politinį kapitalą jau prie sovietų valdžios“, žr.: A. Guzevičiaus paskaitos Aukštojoje NKVD mokykloje stenograma, 1942, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 50v. Pats kun. M. Krupavičius savo memorandumė taip pat neužmiršo komunistinei valdžiai priminti, kad „katalikų iniciatyva buvo surinkta daug tūkstančių parašų ir įteikta smetoniniam seimui, reikalaujant visiems politiniams kaliniams amnestijos“. Žr.: Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metrašėtis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 598.

¹⁶⁷ Yra pagrindo manyti, kad jaunųjų katalikų lyderiai P. Dielininkaitis ir Ig. Skrupskelis pritarė M. Krupavičiaus pastangoms sudaryti „krikdemų–bolševikų“ ašį (1940 m.), o kartu ir LF taktikai, nes žymus krikščionių demokratų veikėjas J. Matulionis pabrėžtinai akcentuoja, kad Dielininkaitis ir Skrupskelis susitiko su P. Pakarkliu kaip LKDP CK nariai, žr.: J. Matulionis, Kovojo ir kentėjo kartu su tauta, LII RS, f. 54–731, l. 44.

¹⁶⁸ Jis visada buvo kairesnių pažiūrų už kitus krikdemų lyderius ir, natūralu, lengviau galėjo užmegzti kontaktus su komunistais. Be to, Krupavičius parėmė jaunuosius katalikus jiems perimant „Rytą“. Plg.: Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 250.

savarankiškos pozicijos politiniais klausimais (jei teoriškai jų pozicija ir būtų kitokia nei Krupavičiaus), nė kiek neabejotina, kad jie pritarė tokiems kontaktams.

Kita labai svarbi akcija, tikrai liudijanti katalikų ir komunistų bendradarbiavimą, buvo parašų įstatymui dėl amnestijos politiniams kaliniams rinkimas. Kampaniją organizavo Lietuvos raudonoji pagalba. Impulsą kampanijai davė 1937 m. kovo mėn. išleistas 28-ių profesorių, gydytojų, advokatų, žurnalistų ir teisininkų atsisaukimas į Lietuvos visuomenę, kuriame raginta „be religijos skirtumų padėti antifašistams ir jų šeimoms“¹⁶⁹. Renkant parašus dalyvavo komunistai, socialdemokratrai, liaudininkai, jaunimiečiai, katalikiškų organizacijų nariai. Buvo sukurti amnestijos komitetai¹⁷⁰. Informacija buvo skelbiama legaliai išėinančiuose laikraščiuose¹⁷¹. Amnestijos reikalavimą pasirašė 30–40 tūkst. žmonių¹⁷². Iš žymiųjų katalikų veikėjų – A. Stulginskis¹⁷³ ir kun. M. Krupavičius¹⁷⁴. Savo parašą padėjo taip pat jaunesiems katalikams labai artimas prof. S. Kolupaila¹⁷⁵. Akcija buvo atnaujinta 1939 m. Tuomet kolektyvinį reikalavimą amnestuoti politinius kalinius pasirašė visos Ukmergėje veikusios katalikų organizacijos: Pavasarininkų („Pavasario“) federacija, Moterų katalikių draugija, „Naujosios romuvos“ bičiulių draugija, Vincento a Paulo draugija ir kt.¹⁷⁶ Kampanija – reikšmingas faktas, liudijantis, kaip toli krikščionių demokratų lyderiai galėjo

¹⁶⁹ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 178.

¹⁷⁰ V. Marcelis, *op. cit.*, l. 122.

¹⁷¹ *Ibid.*, l. 123.

¹⁷² I. Lempertas, *LKP strategija...*, Disertacija, l. 294.

¹⁷³ Anot A. Guzevičiaus, „peticiją pasirašė pirmieji buvusių krikščionių demokratų lyderiai“ (taip pat ir buv. prezidentas A. Stulginskis), žr.: A. Guzevičiaus paskaitos „Lietuvos Krikščionių demokratų partija“ VKGB SSR Aukštojoje mokykloje stenograma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 50v.

¹⁷⁴ Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 607.

¹⁷⁵ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, p. 397.

¹⁷⁶ E. Senapėdienė, „Lietuvos KP vadovavimas Lietuvos Raudonajai Pagalbai (1927–1940)“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 40, Vilnius, 1987, p. 18.

eiti kontaktuodami su komunistais: juk jie puikiai žinojo, kad dauguma politinių kalinių buvo komunistai.

Labai svarbus katalikų ir komunistų bendradarbiavimo faktas susijęs su universiteto autonomijos gynimu nuo tautininkų valdžios kėsinosi ją suvaržyti. Aktyviai veikė universitete studijuojantys komunistai ir komjaunuoliai. Jiems buvo nurodyta įtraukti į antifašistinių frontą įvairių pažiūrų studentus, neišskiriant ir ateitininkų¹⁷⁷. 1935 m. rudenį buvo sukurtas bendro fronto komitetas, į kurį įėjo kairiųjų srovių atstovai¹⁷⁸. Svarbiausia bendro (LF) fronto akcija – VDU trijų dienų streikas dėl autonomijos naikinimo. Streiko komitetui sukurti buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo ateitininkas Kairelis, o nuo Teisininkų ir ekonomistų draugijos – ateitininkas Rokas Tamošaitis ir liaudininkas J. Pajaujis. Komisija parengė atsišaukimą¹⁷⁹. Streikas įvyko: jame dalyvavo komunistai ir komjaunuoliai, socialdemokratai, liaudininkai ir ateitininkai¹⁸⁰, nors ir nebuvo įgyvendinti tikslai, kurių siekė komunistai¹⁸¹.

¹⁷⁷ „buvo duotas konkretus nurodymas, kad tučtuojaus pasiulit visoms studentų korporacijoms ir sikiu tartis apie metodus paremti senato protestą ir plėsti akciją studentijoj už senato palaikimą ir autonomijos ginimą“ (kalba netaisyta. – R. L.), žr.: P. Klimas (K. Grosmanas-Didžiulis), Apie konfliktą universitete, 1935 10 17, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 29).

¹⁷⁸ Henrikas Valečka, „Atsiminimai“, ketvirtoji dalis, LYA, f. 3377, ap. 47, b. 161, l. 260; tačiau 1936 m. sausio mėn. bendras frontas jau buvo iširęs. Žr.: III parajonio kuopelių sekretorių pasitarimas, 1936 01 26, LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 50.

¹⁷⁹ Juozas Vaišnoras, „Kelios pastabos dėl Liaudies fronto organizavimo ir jo veiklos“, LYA, f. 3377, ap. 36, b. 257, l. 12.

¹⁸⁰ Klimas (K. Grosmanas-Didžiulis), Apie konfliktą universitete, 1935 10 17, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 29; „Lietuvos aidas“ turėjo pripažinti, jog studentai varpininkai, ateitininkai, socialistai ir komunistai veikė solidariai: „Šiandien studentų varpininkų, ateitininkų, socialistų, komunistų ir kitų drumsčiančių gaivalų pastangomis bandoma pradėti V.D. universitete „streiką“, žr.: „Studentija griežtai protestuoja prieš V.D. universitete keliamus neramumus“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 16, Nr. 238, p. 1.

¹⁸¹ Komunistų teigimu, streikas faktiškai buvo pralaimėtas. Taip įvyko, anot jų, todėl, kad „nebuvo streiko komitetas sudarytas, o ateitininkų ir kai kurie varpininkų vadai davėsi įbauginami rektoriaus ir per greit streiką atšaukė. Vis dėlto streikas turėjo didelės reikšmės“. Žr.: „Kodėl pralaimėtas streikas V.D.U.“, Kova: revoliucinės inteligentijos laikraštis, 1935 12, Nr. 1, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 23.

Reikšmingą vaidmenį studentų ateitininkų bendradarbiavimui su komunistais atliko minėta Studentų teisininkų ir ekonomistų draugija, kurios veikloje dalyvaudavo Teisių fakulteto įvairių pasaulėžiūrinių srovių studentai¹⁸². Jai vadovavo ateitininkas R. Tamošaitis¹⁸³, o vicepirmininku buvo J. Vaišnoras. Šios draugijos viešame susirinkime, be susirinkimą pradėjusio R. Tamošaičio bei J. Vaišnoro, kalbėjo ir komunistas, paraginęs studentus vieningai kovoti dėl universiteto autonomijos ir, jei reikės, skelbti visuotinį studentų streiką¹⁸⁴. Gali būti, jog būtent ši draugija įkūnijo ateitininkų ir varpininkų sąjungą – „bendrą frontą“ – pasireiškusią nelegaliu darbu spausdinant ir platinant atsišaukimus prieš tautininkų vyriausybę¹⁸⁵. Kadangi tuo metu varpininkai jau bendradarbiavo su komunistais, J. Vaišnoras (jis buvo varpininkų sąjungos VDU pirmininkas) 1935 m. priėmė komunisto Vlodo Niunkos pasiūlymą dėl LF organizavimo¹⁸⁶, tad labai tikėtina, kad ir ateitininkai, kurie tuo metu buvo jaunųjų katalikų įtakos veikiami, su komunistais taip pat bendradarbiavo. Patys komunistai netgi atskleidžia šio bendradarbiavimo aplinkybes. Jie pažymi, kad dėl bendro fronto buvo tariamasi „su atskirais“ universiteto studentais ateitininkais. Ateitininkams buvo siūloma skleisti bendro fronto idėją tarp savųjų, šaukti susirinkimus, kurie išrinktų

¹⁸² H. Valečka, *op. cit.*, l. 289.

¹⁸³ *Ibid.*, l. 290. Galimas dalykas, R. Tamošaitis buvo žymus Studentų ateitininkų sąjungos veikėjas, jei 1936 02 06 jam buvo pavesta vadovauti šios sąjungos susirinkimo atidarymui, žr. straipsnį „Dvasios frontas“, LYA, f. 3743, ap. 1, b. 108, l. 20). Taip pat R. Tamošaitis turėjo būti gana didelis bendradarbiavimo su kairiaisiais šalininkais, jei dalyvavo 1936 m. gegužės 1-osios minėjime, kurį surengė socialistų aušrininkų draugija. Žr.: Valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1936 05 02, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 226, l. 12.

¹⁸⁴ Jo kalba sutikta entuziastingai. Žr.: H. Valečka, *op. cit.*, l. 292.

¹⁸⁵ VSD biuletenis Nr. 75, 1936 03 14, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 88, t. 2, l. 251.

¹⁸⁶ Susitikime su J. Vaišnoru V. Niunka išdėstė LKP siūlymą į liaudies frontą suburti „visos Lietuvos pažangiąsias bei demokratines jėgas, t. y. komunistus, socialdemokratų, liaudininkų ir net krikščionis demokratų“ (žr.: J. Vaišnoras, „Kelios pastabos dėl Liaudies fronto organizavimo ir jo veiklos“, l. 3), o universitete į Liaudies fronto sąjūdį turėjo būti įtraukti žaizdrininkai, aušrininkai ir ateitininkai, „užmezgant kontaktą su atitinkamų organizacijų vadovais, išaiškinus jiems Liaudies fronto tikslus“; taip pat numatyta „užmezgti ryšius su liaudininkų, socialdemokratų ir krikščionių demokratų lyderiais“ (*ibid.*, l. 4).

atstovus į bendro fronto komitetą. Anot komunistų, „pradžia buvo jau padaryta“: „vienos kitos ateitininkų korporacijos narių grupės buvo jau net išsirinkusios savo atstovus. Atrodė, jog darbas bus greitai baigtas sėkmingai, nes ateitininkų masėse bendro fronto idėja gana populiari“. Tačiau „ateitininkų vadovybė“ (turima galvoje Studentų ateitininkų sąjunga) sužinojusi apie pastangas „pritraukti ateitininkų masę prie bendro fronto“, griežtai tam pasipriešino, grasindama nepaklūstančiuosius pašalinti iš sąjungos. Nors „ateitininkų vadovybė“ „principe sutinkanti dėl bendro fronto sudarymo reikalingumo, bet norinti, kad jai būtų padaryti atitinkami pasiūlymai, kad būtų smulkiai aptartas bendro fronto reiklavimams realizuoti kelias, kovos priemonės ir t. t. Kol to nebūsią pasiūlyta, ji griežtai draudžianti atskiriems nariams prisidėti prie bendro fronto“¹⁸⁷. Tokiomis aplinkybėmis „tie išrinkti ateitininkų atstovai ir jų veiklesni organizatoriai tokio savo vadovybės įspėjimo rimtai išsigando ir nuo veikimo kol kas pasitraukė“¹⁸⁸.

Komunistai veikė taip pat ir LKDS¹⁸⁹. Nuo pat jos susikūrimo komunistai siekė pajungti krikščionis darbininkus savo įtakai: 1934 m. gegužės mėn. LKP CK įpareigojo rajono komitetus ir kuopeles sustiprinti kovą prieš „reakcinius Darbo federacijos vadus“, o šios organizacijos narius – darbininkus – „bendro fronto pagrindais traukti į antifašistinę kovą“¹⁹⁰, o 1935 m. kovo 14 d. LKP CK atviru laišku kreipėsi ir į pačius katalikiškų organizacijų darbininkus (taigi ir į LKDS narius), kviesdamas sudaryti bendrą frontą¹⁹¹. Nuo 1936 m. jau užsimenama apie ketinimus bendrą frontą siūlyti pačiai LKDS¹⁹². 1937 m. sausio mėn. LKP

¹⁸⁷ „Ateitininkai ir bendras frontas“, *Kova: revoliucinės inteligentijos laikraštis*, 1935 12, Nr. 1, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 23v.

¹⁸⁸ *Ibid.*, l. 24. P. Narutis taip pat liudijo, kad „buvo sakoma“, jog „prie studentų koalicijos dėjos ir komunistai“, žr.: Pilypas Narutis, *Tautos sukilimas 1941 Lietuvos nepriklausomybei atstatyti*, Oak Lawn, Ill. 1994, p. 66.

¹⁸⁹ Ją stipriai veikė jaunųjų katalikų įtaka – faktiškasis jos vadovas buvo jaunųjų katalikų lyderis P. Dielininkaitis.

¹⁹⁰ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija..., l. 218.

¹⁹¹ *Ibid.*, l. 211.

¹⁹² I. Lempertas, *LKP strategija...*, Disertacija..., l. 271.

CK plenumė nutarta LKD sąjungoje ir kitose katalikiškose darbininkų organizacijose kurti „profsąjungines grupes“, „darbininkų ratelius“ ir „į bendrą frontą traukti ne tik eilinius narius, bet atskirais atvejais ir kai kuriuos jų vietinius skyrius“¹⁹³. Kai kuriose įmonėse buvo sudaryti bendro fronto komitetai, į kuriuos „įėjo ir katalikiškų pažiūrų darbininkai“¹⁹⁴. Komunistai telkė spaustuvių darbininkus, taip pat ir priklausančius LKDS. Buvo išrinktas spaustuvių darbininkų bendro fronto komitetas, sudarytas iš „Žaibo“, „Varpo“, „Vagos“, „Raidės“ darbininkų atstovų. Komitetas organizavo spaustuvių darbininkų pasitarimus „Kominterno nutarimams apsvarstyti“¹⁹⁵.

1939–1940 m. įvairiuose LKDS skyriuose Kaune dirbo komunistai A. Dobilevičius, V. Pušnaitis, L. Puteikytė. 1940 m. LKDS suvažiavime komunistę L. Puteikytę „karštai parėmė“ eiliniai suvažiavimo dalyviai“¹⁹⁶. Aktyvi komunistų ir komjaunuolių infiltracija padėjo komunistams šį tą laimėti – komunistinėmis idėjomis pasiimdavo ištisi sąjungos rajonai: 1937 m. vasario mėn. LKDS valdybos posėdyje rajono valdybos narys Sendzikas dėl „kurstančių prieš kunigus“ kalbų, klausytojų nuteikinėjimo prieš kunigus, Lenino minčių propagavimo buvo pašalintas iš sąjungos narių“, o rajonas likviduotas¹⁹⁷.

Siekiant sustiprinti įtaką LKDS, dėta pastangų įtraukti į ją buvusios

¹⁹³ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 88.

¹⁹⁴ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 metai)*, p. 104.

¹⁹⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 250. Katalikiškos „Žaibo“ spaustuvės atstovų dalyvavimas – reikšmingas faktas, nes šioje spaustuvėje buvo įdarbinami tik patys patikimiausi darbininkai. Tai vėlgi įrodo, kad komunistinės idėjos darė įtaką katalikams darbininkams.

¹⁹⁶ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, p. 556.

¹⁹⁷ Sandarbininko „Gilutis“ pranešimas, 1937 02 07, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 168, l. 262. Toks intensyvus komunistų skverbimasis rodė, kad jie tikisi paveikti Sąjungos narių nusistatymą savo naudai, t. y. jų manymu, tam buvo galimybių. Be kita ko, komunistai tikėjosi ir LKDS vadovų prisijungimo prie parašų dėl įstatymo už amnestiją politiniams kaliniams rinkimo akcijos (Informacija iš Lietuvos, Dr. Kazio laiškas, 1937 09 02, LYA, f. 77, ap. 20, b. 4, l. 15). O kaip liudija Sendziko atvejis, tai jiems ir pavykdavo. Vadinas, būta palankaus bendradarbiavimui su komunistais dvasinio ir intelektualinio klimato.

Darbo jaunimo sąjungos narius (kurių nemaža dalis buvo komjaunuoliai arba labai paveikti komunistinės propagandos)¹⁹⁸. Tai nebuvo lengva, nes komjaunuoliai būdavo nesunkiai demaskuojami. Vis dėlto kai kurie buvę darbiečiai buvo priimti į LKDS „autonominio skyriaus“ teisėmis, su sąlyga, kad „nesikiš į sąjungos vidaus reikalus“¹⁹⁹. Vienas iš tokių komjaunuolių, veikusių Darbo jaunimo sąjungoje, o paskui perėjusių į LKDS, buvo Stasys Sinovaitis²⁰⁰. LKDS aktyviai veikė Marijampolės²⁰¹ ir Vilkaviškio²⁰² komjaunuoliai.

Esama duomenų, jog kai kurie LKDS veikėjai patys ieškojo kontaktų su komunistais. Vienas iš tokių – Alfonsas Barila, VSD žiniomis, „studentas teisininkas, karštas ateitininkas“, labai palankus komunistams, o 1937 m., VSD bendradarbio spėjimu, jau net galėjo būti įstojęs į partiją²⁰³. 1936 m. „prieš rinkimus į Seimą“ jis kaip „krikščionių darbininkų atstovas“ tarėsi su Marijampolės komunistais dėl bendro fronto su komunistais „kovai su fašistinio seimo rinkimais“²⁰⁴. Prieš tai Alfonsas Barila buvo Darbo jaunimo sąjungos veikėjas. 1937 m. spalio mėn. jis rūpinosi naujos darbininkų organizacijos, pavadintos „Globos darbininkų sąjunga“ sukūrimu. Tikėjosi, kad tokiai organizacijai bus leista veikti nuo 1938 m. sausio 1 d. ir kad ji prilygs Darbo jaunimo sąjungai²⁰⁵. A. Barila ragino buvusius darbiečius stoti į naują organizaciją,

¹⁹⁸ Buvę darbiečiai buvo telkiami į „bendro fronto grupes“. Dalis jų buvo prijungti prie „kitos krikščioniškosios jaunimo sąjungos, kuriai vadovauja fašistiniai krikščioniškieji vadai“ (suprantama, turima galvoje LKDS), žr.: LKP CK ataskaita, 1937 06 22, LYA, f. 77, ap. 26, b. 2, l. 27.

¹⁹⁹ Dr. Beržo informacija apie Lietuvos komjaunimą Kominterno VK posėdyje, 1937 07 09, LYA, f. 3743, ap. 1, b. 108.

²⁰⁰ Revoliucinio judėjimo dalyvio Stasio Sinovaičio įskaitos lapas, 1966 05 30, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 790, l. 2.

²⁰¹ LKP Marijampolės rajono ataskaita, 1936 02 26, LYA, f. 77, ap. 19, b. 9, l. 61.

²⁰² Kai kurios žinios iš Vilkaviškio rajono, 1936 03 18, LYA, f. 77, ap. 19, b. 9, l. 231.

²⁰³ Sandarbininko pranešimas, 1937 10 11, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 140.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ Sandarbininko „Buck“ agentūrinis pranešimas, 1937 10 31, LCVA, f. 378, ap. 12, b. 658, l. 1.

pasakoję jiems apie tęsiamą darbiečių veiklą, palaikę ryšius su buvusiu Darbo jaunimo sąjungos lyderiu K. Ambrozaičiu²⁰⁶.

Jaunieji katalikai bendradarbiavo su komunistais ir kultūros srityje. P. Cvirka S. Nėriai rašė apie koalicinį „Arimų“ žurnalą, turėjusį suburti „visas liet[uvių] literatūros humaniškas jėgas – katalikus ir bedievius progresistus“²⁰⁷. V. Mykolaičio-Putino redaguojamame žurnale „Dienovidis“ (pasirodė 1938 m. pradžioje) bendradarbiavo ir katalikai B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis²⁰⁸. Juozas Grušas 1934 m. su lietuvių rašytojų delegacija lankėsi SSRS²⁰⁹.

Taigi, JKS santykis su komunistais 1935–1938 m. buvo nulemtas krikščionių demokratų (plačiau žiūrint, visos katalikų stovyklos) bendros taktikos veikti su visomis opozicinėmis jėgomis (taip pat ir komunistais), siekiant Smetonos valdžios nuvertimo. Tikėtina, jog bendradarbiavimas su komunistais buvo grindžiamas Prancūzijos LF pavyzdžiu. JKS atskirais atvejais tik solidarizavosi, kitais – ir aktyviai dalyvavo tokiam bendradarbiavime.

JKS IR KOMUNIZMAS 1938–1940 M.

VALDŽIA IR VISUOMENĖ GRĖSMĖS NEPRIKLAUSOMYBEI AKIVAIZDOJE. Tarpukario Lietuvoje buvo jaučiama nuolatinė grėsmė valstybei, jos nepriklausomybei. Su Lenkijos ultimatumo priėmimu (1938 m. kovo 21 d.) Lietuva įžengė į dramatiškiausią savo istorijos tarpsnį. Radikalčiai besikeičianti geopolitinė Lietuvos situacija (diplomatinių santykių užmezgimas su Lenkija ir su tuo susijęs dalinis priklausomumas nuo jos, Klaipėdos praradimas 1939 m. kovo mėn., 1939 m. rugsėjo mėn. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, sąlygojęs Lenkijos valstybės sunaikinimą

²⁰⁶ *Ibid.*, l. 1v.

²⁰⁷ Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 115.

²⁰⁸ M. Macijauskienė, „Laimė skaityti, laimė bendrauti...“, *XXI amžius*, 2003 01 29, Nr. 8 (1112), http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030129/atmi_01.html. Žiūrėta 2009 10 30. Redakcinę kolegiją sudarė rašytojai: V. Mykolaitis-Putinas, B. Brazdžionis, P. Cvirka, J. Šimkus, A. Venclova.

²⁰⁹ P. Palilionis, *Svajojęs apie gražų gyvenimą*. Apmatai Juozo Grušo portretui: monografiniai etiudai, Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, p. 142.

iš Vokietijos ir SSRS pusės bei su tuo susijęs bendros sienos su SSRS atsiradimas, Vilniaus krašto sugražinimas ir Sovietų Sąjungos įgulų įvedimas, sėkmingas Vokietijos puolimas Vakaruose 1940 m. pavasarį) didino nesaugumo jausmą²¹⁰, vertė valdžią ir visuomenę ieškoti tinkamiausių būdų nepriklausomybei išsaugoti. Buvo svarstomi įvairių geopolitinių alternatyvų (orientacijos į vieną ar kitą šalį) privalumai.

Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios didesnė dalis lietuvių visuomeninio politinio elito ir visuomenė orientavosi į demokratines Vakarų valstybes (D. Britaniją ir Prancūziją), kaip geriausiai galinčias garantuoti Lietuvos nepriklausomybę. Prasidėjus karui ir ypač su RA dalinių įvedimu situacija keitėsi. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos pasyvumas kare mažino tikinčių jų pajėgumu garantuoti Lietuvos nepriklausomybę lietuvių skaičių ir didino orientacijos į Sovietų Sąjungą ar į Vokietiją šalininkų skaičių. Visuomenė vis labiau dalijosi į prosovietinę ir provokišką stovyklą²¹¹. Sprendžiant iš VSD apžvalgų, agentūrinių pranešimų, gyventojai neabejojo, kad Lietuva bus įtraukta į karą (Vokietijos ar Sovietų Sąjungos pusėje): „vokiečiai gali atsigręžti ir prieš SSRS“, o Lietuva Vokietijos–SSRS karo atveju virs „karo lauku“²¹². Prosovietiška nusiteikusieji aiškino, kad „jei nebūtų Baltijos valstybėse rusų kariuomenės bazių, tai vokiečiai šias valstybes būtų jau okupavę“²¹³. Užnemunėje buvo kalbama, kad „sovietai dar šią vasarą Pabaltijyje įvesią savo tvarką“: rusai rengiasi kariauti su vokiečiais, todėl ir „mums tai pat reikės eiti kartu su rusais prieš vokiečius“²¹⁴. Mažai kas iš gyventojų tikėjosi, kad Lietuva galės išsaugoti visišką valstybinę nepriklausomybę. Dauguma buvo įsitikinę, kad teks glaustis prie „rusų“ ar vokiečių. Pasiturinčiųjų manymu, „jei SSRS norėtų okupuoti Lietuvą, tai Lietuvos vyriausybė

²¹⁰ Žr.: *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 37–48.

²¹¹ „Apskritai, atrodo, kad dabar pas mus vyksta kokia tai sovietų ir vokiečių įtakų kova. Nuo Belgijos užėmimo vokiečiai pasidarė tiesiog brutalūs“, žr.: Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 05 28. „Lietuvoje siaučia ir vokiečiai, ir rusai“, *ibid.*, 1940 05 30.

²¹² VSD biuletenis Nr. 180, 1940 06 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 673.

²¹³ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 61, 1940 04 26, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 611, l. 133.

²¹⁴ VSD biuletenis Nr. 184, 1940 06 08, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 687.

turėtų iš anksto būti susitarusi su Vokietija ir Lietuvą atiduoti Vokietijos globai²¹⁵. Taip pat daugelis valdininkų buvo labiau linkę būti „vokiečių, o ne komunistų priespaudoje“. Daugelio jų manymu, vyriausybė „geruoju neturėtų nusileisti Sovietų Sąjungai. Ji privalanti kreiptis į Vokietiją ir prašyti, kad pastaroji paveiktų Sovietų Sąjungą“. Jei tai nepadėtų, „visos Pabaltijo šalys ginklu turi pasipriešinti“²¹⁶. Visuose sluoksniuose vyravo nuomonė, kad „sovietų okupacijai ruošiantis, reikia iš anksto pasirūpinti įgyvendinti visų lietuvių vienybę“²¹⁷. Taigi, visuomenė svarstė ir priklausomybės nuo Sovietų Sąjungos, ir nuo Vokietijos galimybes, kaip vienodai galimas esamoje geopolitinėje situacijoje. Šios dvi orientacijos buvo antagonistinės viena kitos atžvilgiu: kurie orientavosi į Vokietiją, argumentavo komunistinės Sovietų Sąjungos Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai keliamu pavojumi, o prosovietinės stovyklos šalininkai – Vokietijos pavojumi lietuvių tautos išlikimui. Sovietų Sąjungai priartėjus prie Lietuvos, jai simpatizuojančiųjų stovykla sparčiai augo.

Provokiškos orientacijos laikėsi nemaža dalis valdininkų, kariškių, Tautininkų sąjungos narių. 1939 m. būta Tautininkų sąjungos veikėjų bandymų surengti perversmus, orientuojantis į Vokietiją²¹⁸. Atsižvelgiant į be galo sudėtingą, jei ne beviltišką, Lietuvos geopolitinę situaciją bei 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje vis spartesniais tempais vykusį Lietuvos visuomenės pasidalijimą į Vokietijos ir Sovietų Sąjungos šalininkų stovyklas, galima spėti, kad ta pačia

²¹⁵ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 48, 1940 06 14, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 126.

²¹⁶ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 49, 1940 06 15, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 131.

²¹⁷ VSD biuletenis Nr. 180, 1940 06 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 675.

²¹⁸ Pirmąjį perversmą prieš J. Černiaus vyriausybę 1939 m. balandžio mėn. rengė J. Tūbelis, D. Zaunius ir kiti „aršūs Lietuvos – Vokietijos susiartinimo šalininkai, pasiryžę net atiduoti Lietuvą Vokietijos protektoratan“ (Visuomeninio darbo vadybos spaudos apžvalga Nr. 81, 1939 04 15, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 128, l. 107). Plk. Saladžiaus vadovaujama sąmokslininkų sąrašė buvo ir „Lietuvos aido“ redaktorius V. Alantas (*ibid.*). Dar vieną perversmą bandyta surengti 1939 m. lapkričio mėn. (VSD agentūros skyriaus politinių partijų ir organizacijų veiklos 1939 m. lapkričio mėn. apžvalga, 1939 12 13, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 14–2).

logika – šlietis prie vokiečių ar „rusų“ – galėjo vadovautis ir Lietuvos valdžia. Kadangi nesama įtikinamų įrodymų, kad tautininkų režimas, prezidentas A. Smetona ar jam artimiausi pareigūnai būtų laikęsi prosovietinės orientacijos, teoriškai yra įmanoma A. Smetonos provokiška orientacija. Taip manyti verstų ir vyriausybės laikysena sovietų ultimatumo atžvilgiu. Kaip žinoma, jis buvo priimtas be mažiausio pasipriešinimo, net neįvardijus agresijos²¹⁹. Istoriografijoje dėl to kaltinamas A. Smetonos režimas, neleidęs susiformuoti pilietinei visuomenei²²⁰. Ypač emociškai valdžios ir visuomenės sutrikimą pristato istorikas L. Truska. Anot jo, „1940 m. vasara – didžiausio politinio ir moralinio nuopuolio metas, gal pats gėdingiausias laikotarpis ilgaamžėje Lietuvos istorijoje“²²¹. „Valstybės vyrų naivumas“, „proto aptemimas“, „besiribojąs su moraliniu nuopuoliu“²²² – taip L. Truska charakterizuoja valstybės ir visuomenės veikėjų laikyseną 1940 m. vasarą. Iš tiesų, gerai žinant, kad Lietuvos vyriausybė gavo visą reikalingą informaciją apie Sovietų Sąjungos pasiruošimą okupuoti Lietuvą²²³, nesant įtikinamų duomenų apie A. Smetonos ir Lietuvos vyriausybės prosovietinę orientaciją²²⁴, iškyla klausimas, kodėl nebuvo imtasi bent minimaliausių priemonių sovietų okupacijos (jei manyta, kad jos neįmanoma išvengti) padariniams sušvelninti: perspėti žmones, kuriems grėسė pavojus iš sovietų režimo pusės, gelbėti kultūrinės ir kitokias vertybes ir pan. Paaiškinimas tokios tariamai pasyvios Smetonos valdžios laikysenos sovietų okupacijos atžvilgiu galėtų būti jos provokiška orientacija: sovietų okupacijos bandyta išvengti su Vokietijos pagalba.

²¹⁹ A. Jakubčionis, *op. cit.*, p. 18.

²²⁰ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 35, 36.

²²¹ L. Truska, *op. cit.*, p. 7.

²²² *Ibid.*

²²³ B. Aušrotas, *Sunkių sprendimų metai*, Vilnius: Vyr. enciklopedijų red., 1990, p. 132, 147.

²²⁴ Nors J. Urbšys, K. Škirpos teigimu, jam sakęs (sprendžiant iš konteksto 1939 m. pabaigoje), jog jei „tektų Lietuvai rinktis tarp Vokietijos Reicho ir Sovietų Sąjungos, jis būtų linkęs pasirinkti Sovietų Sąjungą“, motyvuodamas tuo, kad vokiečiai lietuviams kaip tautai pavojingesni už rusus, žr.: K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, Chicago–Vilnius: „Lietuvos kronikos“, 1996, p. 283.

Tokia versija nėra nauja: ji buvo plačiai eksploatuojama sovietinėje historiografijoje, turint savus tikslus²²⁵. Joje²²⁶ teigiama, kad, įvedus sovietines įgulas, matant sąjungininkų neveiklumą kare, pamažu keitėsi Smetonos orientacija nuo prosąjungininkiškos į provokišką. Smetona pradėjo kurti „suartėjimo su Vokietija planus“²²⁷. Buvo zonduojama dirva dėl Vokietijos tolesnių santykių su Lietuva²²⁸. Prieita prie išvados, kad Vokietija Lietuvos klausimą laiko „nebaigtą spręsti“²²⁹. Vokietijos karo atašė E. Justas esą ne kartą kalbėjosi su Lietuvos karinių žinybų vadovais; jis vylėsi, kad jei sovietinės įgulos užpuls, Lietuvos kariuomenė ginsis²³⁰. Lietuvos kariuomenės generalinio štabo 2 skyrius, taip pat VSD vykdė žvalgybinį darbą. Buvo ruošiamas dirva konfliktui tarp Lietuvos kariuomenės ir RA įgulų²³¹. Galiausiai VSD direktorius A. Povilaitis 1940 m. vasario 20 d. buvo nusiųstas į Berlyną su įgaliojimu pranešti, kad A. Smetona yra pasirengęs „perorientuoti Lietuvos politiką į Vokietiją“, susiejant Lietuvą su Vokietija²³² (t. y. pasiūlant

²²⁵ Išeivijos ir nepriklausomos Lietuvos historiografijos provokiška A. Smetonos orientacija buvo atmeta remiantis akivaizdžiais pačios Sovietų Sąjungos agresyvumą Lietuvos ir kitų Baltijos šalių atžvilgiu liudijančiais faktais (taip reaguota į sovietinės historiografijos plačiai eksploatuotą sovietų diplomatų išsakytą okupacijos pateisinimą tuo, kad esą A. Smetonos valdžia antisovietiniais veiksmais pati pažeidė 1939 m. spalio 10 d. sutartį). Be to, buvo pastebėta, kad protektorato prašymo versijai pagrįsti remiamasi iš esmės tik aukščiausių Lietuvos valstybės pareigūnų ir kariškių bei saugumo struktūrų vadovų baudžiamosiomis bylomis. Šis argumentas suprantamas, tačiau manytina, kad jis nėra pakankamas, nes sovietų baudžiamosios bylos vis dėlto plačiai naudojamos kaip istorijos šaltinis.

²²⁶ Pristatant sovietinės historiografijos požiūrį, kad ryškiau būtų atskleista provokiškos Smetonos valdžios orientacijos versija, čia pasitelkiami ir sovietų istorikų naudotų Lietuvos vadovų ir pareigūnų baudžiamųjų bylų duomenys.

²²⁷ Vytautas Kancevičius, „Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais“, in: *Didysis Spalis ir Lietuva*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 118.

²²⁸ Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 09 09, LYA, f. 3377, ap., 55, b. 40, l. 91.

²²⁹ *Ibid.*, l. 92.

²³⁰ Juozo Urbšio savarankiški parodymai, 1941 11 20, LYA, f. 3377, ap., 55, b. 65, l. 42.

²³¹ Vytautas Kancevičius, „Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais“, p. 120.

²³² *Ibid.*

suteikti Lietuvai protektoratą²³³). Lietuvos valdžiai buvo duota suprasti, kad Vokietija paimianti Lietuvą į protektoratą ne anksčiau, kaip 1940 m. rugsėjo mėn., kad iki karo su Vakarais pabaigos ji nenorėtų angažuotis Lietuvai²³⁴. Atomazga Lietuvos santykiuose su SSRS ir Vokietija turėjo įvykti 1940 m. birželio mėn. viduryje²³⁵: sovietinės historiografijos teigimu, Smetonos valdžia vedė derybas su Vokietija dėl jos kariuomenės įvedimo į Lietuvą birželio viduryje²³⁶. Tačiau ultimatumo priėmimo dieną Vokietijos atašė E. Justas krašto apsaugos ministrui K. Musteikiui perdavė Vokietijos vyriausybės apgailestavimą, kad Vokietija negalinti padėti²³⁷.

Šiame straipsnyje nesirengiama kategoriškai angažuotis nei už, nei prieš Smetonos valdžios provokiškos orientacijos versiją, norima tik atkreipti dėmesį, kad tokia versija leistų teigti, jog tiek Smetonos valdžia, tiek opozicija ieškojo būdų netgi šioje beviltiškoje geopolitinėje situacijoje išvesti Lietuvą į saugesnius ir daugiau valstybinio savarankiškumo garantuojančius kelius. Be to, toks įvykių traktavimas leistų paaiškinti tą įtampą ir neapibrėžtumą, kuris vyravo tarp komunistų ir apskritai visuomenėje 1940 m. birželio mėn. iki okupacijos ir kas skyrė Lietuvą nuo kitų Baltijos šalių. Smetonos režimo orientacija į Vokietiją ir potencialaus Lietuvos pajungimo jai vienokia ar kitokia forma planai kairiosios visuomenės dalies buvo žinomi²³⁸. Jų baimintis ir todėl ypač džiaugtasi sulaukus Sovietų Sąjungos kariuomenės.

²³³ Vytautas Kancevičius, *1940 metų birželis Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 31.

²³⁴ *Ibid.*, p. 32.

²³⁵ Informacija apie SSRS įgulas buvo rengiama turint tikslą jas nuginkluoti – siekiant parengti „operatyvinį užpuolimo planą“ (Išrašas iš Kazio Pranckonio apklausos protokolo, 1940 08 03 – 05, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 119). Teigiama, kad eiga RA dalinių užpuolimo plano vykdymui buvo duota gavus SSRS vyriausybės notą (*ibid.*, l. 120).

²³⁶ K. Navickas, *TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*, Vilnius: Mintis, 1966, p. 308.

²³⁷ Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo (1940 09 09), LYA, f. 3377, ap., 55, b. 40, l. 93.

²³⁸ Jonas Šimkus, *Apie žmones, įvykius ir save*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 440.

Apie provokišką Smetonos valdžios orientaciją žinoma ne tik iš A. Povilaičio parodymų (kritikos smaigalys dažniausiai nukreipiamas į juos²³⁹), bet ir iš kai kurių kitų valstybės vadovų ir pareigūnų – A. Merkio²⁴⁰, K. Skučo²⁴¹, J. Urbšio²⁴², K. Dulksnio²⁴³, K. Matusaičio²⁴⁴, K. Pranckonio²⁴⁵, V. Rastenio²⁴⁶ ir kitų – parodymų. Jie iš skirtingų perspektyvų pristato iš esmės tą patį kompleksą priemonių, nukreiptų prieš Lietuvai gresiančią sovietinę okupaciją: Vokietijos protektorato ir jos karinės pagalbos siekimą, orientaciją į Vokietijos ir SSRS karą, žvalgybinį darbą prieš SSRS įgulas, planą jas nuginkluoti. Be to, kai kurie nepriklausomi šaltiniai, atrodo, taip pat patvirtina visuomenėje sklandžius gandus apie planus nuginkluoti RA dalinius. Pavyzdžiui, jaunasis katalikas Z. Ivinskis tokiomis idėjomis dalijosi su V. Gustainiu²⁴⁷. Voldemarininkai siekė išstumti sovietų įgulas iš Lietuvos²⁴⁸. K. Bizausko

²³⁹ K. Butautas, „A. Povilaičio kelionė į Berlyną“, *Aidai*, 1988, Nr. 4, p. 248–257.

²⁴⁰ Savarankiški Antano Merkio parodymai, 1940 10 30, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 66, l. 48.

²⁴¹ Areštuoto Kazimiero Skučo apklausos protokolas, 1940 09 13–14, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 806, l. 88–91.

²⁴² Juozo Urbšio savarankiški parodymai, 1941 11 20, LYA, f. 3377, ap., 55, b. 65, l. 42–44.

²⁴³ Išrašas iš kaltinamojo Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 08 07, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 76, 81; Išrašas iš kaltinamojo Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 07 31, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 87; Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 09 09; LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 92.

²⁴⁴ Išrašas iš kaltinamojo Juozo Matusaičio apklausos protokolo, 1941 05 27, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 100; Išrašas iš kaltinamojo Juozo Matusaičio apklausos protokolo, 1941 06 09, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 102.

²⁴⁵ Išrašas iš Kazio Pranckonio apklausos protokolo, 1940 08 03–05, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 120.

²⁴⁶ Vinco Rastenio parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 20, l. 76.

²⁴⁷ „Aš jam [V. Gustainiui] dėščiau, kad suomiai [turėjo būti „suomiams“. – R. L.] apsiginti neblogai sekasi. Todėl yra reikalo mums pagalvoti, kaip atsikratyti sovietų rusų įgulomis. „Ar nereikėtų ruošti jų nuginkluoti?““, žr.: Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1939 12 25.

²⁴⁸ Išrašas iš Antano Valiukėno apklausos protokolo, 1947 10 27, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 32, l. 158.

manymu, Smetona bėgęs į Vokietiją, nes tikėjęsis, kad „vokiečiai jį vėl gražins“²⁴⁹. Tokie faktai verstų neatmesti Smetonos valdžios provokiškos orientacijos 1939 pabaigoje–1940 m. versijos kaip visiškai nepagrįstos. Šiaip ar taip, kad ir kaip ateities tyrimai vertintų versiją dėl provokiškos Smetonos orientacijos 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje, esama pakankamai duomenų, rodančių, jog į Vokietiją orientavosi platus lietuvių visuomenės sluoksniai, ypač susiję su valdžia.

Apie Lietuvos valdžios orientaciją į Vokietiją liudytų ir sugriežtėjusios jos priemonės prieš komunistus būtent po RA dalinių įvedimo ir ypač 1940 m. birželio mėn.²⁵⁰ Sunku suvokti, kaip būtų įmanomas komunistų persekiojimas esant šalyje SSRS įguloms, jei ne parama iš Vokietijos pusės²⁵¹. Vis dėlto LKP santykis su tautininkų režimu buvo iš esmės paradoksalus: tarpvalstybiniai Lietuvos ir SSRS santykiai buvo draugiški, nepaisant to, kad Lietuvos teritorijoje veikė pagrindinė LKP, kurios centras buvo komunistinėje Sovietų Sąjungoje ir iš ten ji gaudavo paramą, o Lietuvos valdžia savo ruožtu komunistus persekiojo. Kyla klausimas, kaip įmanoma suderinti draugišką laikyseną atžvilgiu šalies, kuri rėmė Lietuvoje veikiančią judėjimą, turintį tikslą sunaikinti tą valstybę ir kaip komunistinė SSRS galėjo palaikyti draugiškus santykius su valstybe, kurios valdžia persekiojo komunistus?²⁵² Atsakant į šį klausimą, reikia konstatuoti, kad nors LKP neabejotinai laikyta vienu pavojingiausių priešų, tačiau jos nebuvo galima visiškai sunaikinti, nenorint

²⁴⁹ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 06 18.

²⁵⁰ 1940 m. birželio 1 d. A.Sniečkus buvo nuteistas 8 m. kalėti, jo bendražygiai komunistai – 6 m., žr.: *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 587.

²⁵¹ Lietuva, nepaisant jos perdavimo Sovietų Sąjungos įtakos sferon, ir toliau liko Vokietijos dėmesio objektas. Štai vienas Vokietijos pareigūnas nusistebėjo, kodėl Lietuva nedrįsta „artimiaus bendradarbiauti su Reichu“ (VSD biuletenis Nr. 18, 1940 01 17, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 60), išreiškė pageidavimą, kad Lietuva apsispręs, „ar ji norinti eiti su Vokietija ar su Vakarų valstybėmis“. Tas pats pareigūnas atkreipė dėmesį, kad „Vokietija ieškanti Lietuvoje sau simpatikų“ (*ibid.*, l. 62).

²⁵² Smetonos biografas A. Merkelis taip pat rašė: „Susidarė savotiška paradoksali būklė: kas komunistiška – draudžiama ir persekiojama, o kas prosovietiška – legalu ir net kai kurių kultūrininkų proteguojama“, žr.: Mindaugas Tamošaitis, „Politika, prisidengusi kultūra: apie legalią Sovietų Sąjungos penktąją koloną Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 5, p. 70.

pakenkti santykiams su SSRS²⁵³. Galima spėti, jog egzistavo susitarimas su Sovietų Sąjunga dėl Lietuvos valdžios laikysenos LKP atžvilgiu²⁵⁴: greičiausiai LKP buvo leidžiama veikti sluoksniuose, kuriuose ji jau buvo spėjusi įsitvirtinti – visų pirma žydų visuomenėje. Tuo tarpu bandymas veikti lietuvių visuomenėje (ypač kaimo) buvo griežtai varžomas ir net baudžiamas – tautininkų režimas, monopolizavęs sau teisę atstovauti lietuvių visuomenei, konkurentų nepakentė. Komunistai tautininkų ideologų ir vadovų galėjo būti laikomi savotiška „tautine“ bendrija (nors ir labai agresyvia), kuria rūpintis buvo suteikta teisė SSRS, kaip kad vokiečiais leista rūpintis Vokietijai.

Toks buvo tautininkų režimo, kurio nemaža dalis šalininkų buvo provokiškos orientacijos, santykis su LKP. Tuo tarpu prosovietinės orientacijos šalininkų stovykla susiformavo veikiant baimės faktoriui dėl grėsmės Lietuvos nepriklausomybei ir net tautai iš Vokietijos pusės. Manyta, kad vokiečių kultūra, būdama kultūriniu ir civilizaciniu požiūriu kur kas aukštesnė už rusų, darytų ir didesnę poveikį ir greičiau lietuvius suvokietintų, nei rusai susovietintų. Todėl, prasidėjus karui, svarstymuose su kuo eiti: su vokiečiais ar su „rusais“, nemaža visuomenės dalis teikė pirmenybę „rusams“. Buvo tikima, kad lietuvių kultūra yra pranašesnė už rusų kultūrą, todėl pajėgs išlikti. Ši prosovietišškai nusiteikusi visuomenės dalis kraštutiniu atveju buvo pasiruošusi sutikti ir su nepriklausomybės praradimu, tikintis, kad lietuviai turės galimybę plėtoti savo kultūrą bet kokiomis aplinkybėmis²⁵⁵.

²⁵³ Nebuvo baudžiama už narystę partijoje ir dalyvavimą susirinkimuose. Buvo baudžiama buvo „tik už aktyvią propagandą, – vadovavimą įvykusiai demonstracijai, raudonosios vėliavos iškabinimą, kurstymą streikuoti ir t. t.“, žr.: Vinco Rastenio parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 20, l. 45.

²⁵⁴ Šiuo požiūriu svarbi V. Gustainio nuomonė, kad lietuvių spauda nepagrįstai bijo straipsniais prieš komunizmą „Sovietuose sukelti nemalonus ūpo. Tikrovėje gi reikia labai griežtai skirti tarptautinius santykius nuo vidaus santykių ir Lietuvos komunizmą nuo Sovietų komunizmo“ (Mindaugas Tamošaitis, „Politika, prisidengusi kultūra: apie legalią Sovietų Sąjungos penktąją koloną Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje“.., p. 70). Toks V. Gustainio požiūris neišvengiamai suponuoja mintį apie galimą susitarimą tarp SSRS ir Lietuvos valdžios dėl pastarosios laikysenos LKP atžvilgiu.

²⁵⁵ Prosovietinės orientacijos pasirinkimas nereiškė, kad atsisakoma nepriklausomybės, tai tik reiškė, jog besąlygiškai buvo rengiamasi laikytis reikalavimo

To meto visuomenėje būtent lietuvių kalba pagrįstas tautiškas tapo tuo minimaliausiu reikalavimu kiekvienam lietuviui, nenorinčiam būti pavadintam išdaviku. Todėl ir kultūriniais bei geopolitiniais (Lietuvos saugumo) argumentais grindžiama prosovietinė orientacija to meto visuomenėje nebuvo atmetama kaip nepatriotinė ar juo labiau išdavikiška. Būtent kultūriniai bei geopolitiniai motyvai nulėmė dalies kairiųjų pažiūrų lietuvių intelektualinio elito atstovų paramą LF. Pavyzdžiui, prof. P. Leonas pokalbyje su J. Vaišnoru pažymėjo: „Hitlerio laimėjimas būtų mirtis Lietuvai. Atremti vokiečių ekspansiją gali tik stipri, galinga šalis <...>. Tokia šalis yra Tarybų Sąjunga“²⁵⁶. Analogiškai samprotavo ir katalikai kun. M. Krupavičius²⁵⁷, P. Dovydaitis²⁵⁸ ir net A. Maceina²⁵⁹. Tie patys motyvai paaiškina ir liaudininko J. Pajaujo geopolitinius virąsus: kaip vienas iš liaudininkų lyderių ir Lietuvių aktyvistų sąjungos veikėjų jis buvo „nepriklausomos demokratinės Lietuvos“

„minimum“ – lietuvių kalba pagrįstos kultūros, neatsisakant reikalavimo „maximum“ – nepriklausomybės – jei tik tai bus įmanoma.

²⁵⁶ J. Vaišnoras, *op. cit.*, l. 11. Palankiai LF idėją priėmė ir V. Krėvė-Mickevičius bei Purėnai (*ibid.*, l. 15).

²⁵⁷ Anot kun. M. Krupavičiaus, „Lietuva turi pasirinkti: arba dabartinio valstybingumo stiprinimas, arba vokiečių puolimas. O jei vokiečiai Lietuvą užkariaus, – tai lietuvių nacija žus. <...>. Geriau Maskva negu Berlynas. Reikia išvengti karo. Mums liko nepriklausomybė tam tikrose ribose“ (apie Kalvarijos bažnyčios kleboną kunigą Krupavičių, 1941 01 10, žr.: Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 618).

²⁵⁸ Po Liaudies seimo deklaracijos dėl Lietuvos SSR įsijungimo į SSRS sudėtį P. Dovydaitis samprotavo: „Tada aš galvojau: ir ką gi? Gyvenome būdami prijungti prie carinės Rusijos (iki 1915 m.), dabar gyvensime būdami prijungti prie sovietinės. Tikėsime, kad mūsų tautiškas nebus persekiojamas, kaip ir kitose Sovietų Sąjungos respublikose“, žr.: Savarankiški Prano Dovydaičio parodymai, 1942 06 29, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12293, l. 52.

²⁵⁹ „Kada vokiečiai artėja prie pat Paryžiaus, A. Maceina aiškina: štai kaip būna gyvenime, iš pradžių atrodo – baisus dalykas, o paskui paaiškėja, kad nieko baisaus. Kaip mes bijojom Raudonosios armijos įgulų, kai jos atėjo 1939 m. rudenį, o žiūrėkit, vokiečiai ima Paryžių, tada, aišku, gręšis į Rytus, mums iškil pavojus ir Raudonosios armijos įgulos mus apsaugos“, žr.: „Ar galima pasimokyti iš istorijos?“ [istorikų A. Eidinto, A. Kulakausko, L. Mockūno, G. Rudžio, S. Sužiedėlio diskusija], *Šiaurės Atėnai*, 2001 07 21, Nr. 27, p. 10.

šalininkas, tačiau prasidėjus karui priėjo prie išvados, kad nepriklausomos Lietuvos išsaugoti neįmanoma, kad ji bus okupuota Vokietijos, todėl „reikia siekti glaudesnių ryšių su SSRS“. Todėl ir okupaciją jis priėmė kaip savaimę suprantamą šioje situacijoje ir pareiškė norą bendradarbiauti su J. Paleckio vyriausybe²⁶⁰. J. Paleckio prokomunistiškumas²⁶¹ netrukė jam 1940 m. pavasarį veikti kartu su voldemarininkais, K. Ambrozaičiu ir A. Maceina²⁶². O katalikų veikėjams A. Stulginskiui, L. Bistrui, P. Dielininkaičiui, Ig. Skrupskeliui neatrodė smerktina, įvykus okupacijai, dalyvauti bendruose pasitarimuose su prokomunistiškai nusiteikusiu liaudininku J. Vaišnoru²⁶³. Su komunistais bendradarbiavę liaudininkai, leidę laikraštį „Išvien“, tuo pat metu rėmė Lietuvių aktyvistų sąjungos veiklą²⁶⁴. Jau minėta, kad liaudininkų vadai savo iniciatyva palaikė kontaktus su LKP vadovybe²⁶⁵.

Prosovietinės orientacijos laikėsi net ir kai kurie voldemarininkai. Anot vieno iš jų, būtų gerai, kad „rusai užimtų kuo didesnę Lietuvos dalį, kad kuo mažesnė Liet. dalis atitektų vokiečiams, nes rusai nenori išnaikinti nei lietuvių tautos, nei liet. kultūros, ir lietuviai prie rusų galės, taip sakant, lietuviškai gyventi“²⁶⁶. Taigi, vokiečių baimė labai didino „rusų pusės“ šalininkų skaičių²⁶⁷. Aišku, tokia geopolitinė nemažos lietuvių visuomenės dalies orientacija prisidėjo prie to, kad LKP populiarumas išaugo.

Taigi, būtent lietuvių kalba pagristas tautiškumas buvo tas pagrindas, ta nekvestionuojama vertybė (programa „minimum“), kuri vienijo

²⁶⁰ Išrašas iš J. Pajaujo apklausos protokolo, 1941 01 28, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 63, l. 76.

²⁶¹ H. Valečka, *op. cit.*, l. 230.

²⁶² Bendradarbio „Ragėnas“ agentūrinis pranešimas, 1940 04 20, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 63.

²⁶³ 1940 m. birželio 16 d. (Liudas Truska, Vytautas Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpj. 3 d. Polit. įvykių kronika*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 138).

²⁶⁴ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 439.

²⁶⁵ Žr. 55 išn.

²⁶⁶ Anatolijaus (LKP vadovybės nario A. Lifšico) laiškas, 1935 04 03, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 45.

²⁶⁷ *Ibid.*

absoliučią tautos daugumą, net ir komunistus. Būtent ištikimybė tokiam tautiškumui lėmė lietuvių tautos kultūrinio ir visuomeninio elito laikyseną 1940–1941 m. sovietų valdžios atžvilgiu: eiti į kompromisus, besąlygiškai saugant šią svarbiausią vertybę – lietuvių kalba pagrįstą tautiškumą, neatsisakant nepriklausomybės siekio ir darant viską dėl programos „maximum“, jei tai nesukels pavojaus programai „minimum“. Ši pagrindinė vertybė lėmė lietuvių pasaulėžiūrinių srovių gebėjimą tartis ir sąlygojo pamatinį solidarumą (žinoma, nepanaikinantį didelių ideologinių prieštaravimų), kompensuojantį pilietinės visuomenės trūkumą. Ištikimybė lietuvių kalba pagrįstam tautiškumui leido lietuviams sovietų okupacijos metais veikti vadovaujantis nerašytu susitarimu palaikyti vienas kitą, nevengiant ir išorinio lojalumo sovietams, prisitaikymo prie režimo – to meto lietuvių visuomenė puikiai suprato, kad už formalaus išorinio lojamumo režimui gali slypėti lietuviškasis patriotizmas. Tokios taktikos laikėsi liaudininkai²⁶⁸. Tokiais motyvais veikė krikščionis demokratas D. Jasaitis²⁶⁹, taip pat ir K. Škirpa²⁷⁰.

JKS OKUPACIJOS AKIVAIZDOJE: VISUOMENĖS RENGIMAS. Jaunieji katalikai savo susitikimuose, susirinkimuose, spaudoje svarstė Lietuvos likimo,

²⁶⁸ Liaudininkų vadovų išėivijoje manymu, po 1940 m. birželio 15 d. iškilo uždavinys „išsaugoti Lietuvos prisikėlimui kuo daugiau lietuvių“ (Lietuvių valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės raštas Lietuvių krikščionių demokratų partijai, Ūkininkų sąjungai ir Darbo federacijai, 1946 10 06, LII RS, f. 54–26, l. 28). Būta nusistatymo turėti postuose savo žmones (*ibid.*, l. 28v). Tikėtasi, kad „raudonasis okupantas ilgai neišsilaikys ir jam išnykus vėl bus galima tęsti valstybinį ir tautinį gyvenimą savo krašte“ (ab. „Artimo garbei“, *Sėja*, 1958, Nr. 1, l. LII RS, f. 54–26, l. 121). Liaudininkai buvo tikri, kad „daug dorų lietuvių dirbo valstybinės ir ūkinės įmonės“ (*ibid.*).

²⁶⁹ Jis ir po karo buvo įsitikinęs, kad jo bendradarbiavimas su okupantais „buvo naudingas tautai“. Anot jo, „pirmosios okupacijos metais buvo galima dirbti moraliai neišsižaginus“ (Domas Jasaitis, „Mano „bendradarbiavimas“ su maskviniais okupantais 1940–1941 m.“, *Lietuvių gydytojų biuletėnis*, 1970, Nr. 4 (40), p. 138). Tai buvo įmanoma, „nes visų įstaigų priešakyje buvo „lietuviai, kurie gyveno laisvos Lietuvos idėja“. Pasak D. Jasaičio, reikia „kiek galima daugiau Konradų Valenrodų“ (*ibid.*).

²⁷⁰ K. Škirpa kalbėjosi su „politiškai mąstančio, inteligentiško žmogaus įspūdį darančiu“ sovietų valdžios pareigūnu A. Bulota, tikėdamasis, jog pastarasis, grįžęs į Lietuvą, „galės turėti įtakos komunistiniam režimui“, žr.: K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutėmos (1938–1940)*, Chicago–Vilnius: „Lietuvos kronikos“, 1996, p. 435).

jos geopolitinės orientacijos, potencialios reakcijos, iškilus grėsmei prarasti nepriklausomybę, klausimus, reikšdavo savo nuomonę apie galimą Lietuvos orientaciją į vieną ar kitą šalį. Tokie pareiškimai jokių būdu nereiškė besąlygiško jaunųjų katalikų angažavimosi vienai ar kitai šaliai – jų pareiškimai, vertinimai, sprendimai buvo grindžiami tik naudos lietuvių tautai ir valstybei argumentais. Pavyzdžiui, 1938 m. pabaigoje Z. Ivinskis buvo nusiteikęs provokiškai: įrodinėjo, kad „geriau eiti su vokiečiais“ (taip pat ir K. Pakštas pokalbyje su juo patarė palaikyti santykius su Vokietijos ambasada)²⁷¹, su J. Griniumi sutarė kurti lietuvių–vokiečių draugiją²⁷², palankiai atsiliepė apie Vokietijos nacionalsocialistinę santvarką²⁷³. 1940 m. balandžio mėn., nors ir vadindamas J. Grinių ir P. Dielininkaitį „užkietėjusiais frankofilais“, jau rašė savo dienoraštyje, kad „dar tiki sąjungininkų pergale“, nors J. Ambrazevičius tuo metu jau viešai skelbė „savo nusivylimą sąjungininkais“, o V. Rygertas buvo pasidarius „vokiečių galybės skelbėju“²⁷⁴. O 1940 m. gegužės 11 d., reaguodamas į Vokietijos kariuomenės įsiveržimą į Belgiją ir Olandiją, Z. Ivinskis jau rašė: „Džiaugiuosi kiekvienu vokiečių pralaimėjimu“²⁷⁵.

Tuo tarpu katalikų kultūrininkų S. Šalkauskio ir prel. P. Kuraičio nuomonės išsiskyrė: S. Šalkauskis džiaugėsi „rusų“ įgulomis („rusų įgulos atrodė baisus dalykas, o dabar jei jų nebūtų, „Lietuvoje jau sėdėtų vokiečiai““)²⁷⁶, o Kuraitis manė, kad geriau rinktis vokiečius („geriau su naciais, nei su banditiškais bolševikais“²⁷⁷). Taigi, jaunųjų katalikų ir jų mokytojų kultūrininkų geopolitinės situacijos vertinimai galėjo visiškai keistis, priklausomai nuo situacijos ir turimos informacijos vienu ar kitu klausimu. Vis dėlto dauguma katalikų – taip pat ir jaunųjų katalikų – palaikė sąjungininkus ir neapkentė vokiečių²⁷⁸.

²⁷¹ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1938 10 22.

²⁷² *Ibid.*, 1938 11 24, l. 61

²⁷³ VSD biuletenis Nr.2, 1939 01 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b.186, l. 8.

²⁷⁴ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 04 10.

²⁷⁵ *Ibid.*, 1940 05 11.

²⁷⁶ *Ibid.*, 1940 05 22.

²⁷⁷ *Ibid.*, 1940 04 07.

²⁷⁸ *Ibid.*, 1940 05 22.

Jaunieji katalikai, kaip ir jų mokytojai, neturėjo jokių iliuzijų dėl Lietuvos likimo ir dar gerokai iki karo pradžios buvo tikri, kad Lietuva neišvengs karo ir būsimosios okupacijos: S. Šalkauskis jau 1934 m. buvo įsitikinęs, kad Lietuva bus okupuota nacių arba sovietų²⁷⁹. Rašytojas J. Grušas po savo kelionės į Sovietų Sąjungą juto „artėjančią ekspansiją“²⁸⁰. K. Pakštas apie gresiantį nepriklausomybės praradimą 1938 m. kalbėjo jaunųjų katalikų susirinkimuose, o 1938–1939 m. žiemą ragino valdžios vyrus imtis gelbėti kultūros vertybes²⁸¹. Pakšto išvykimas į JAV (1939 m. gegužės mėn.) ten atidaryti „antrą frontą“ Lietuvos nepriklausomybei ginti buvo aprobuotas visos „romuviečių brolijos“ (t. y. katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų)²⁸². Jaunųjų katalikų šalininkas kun. A. Sušinskas dar 1940 m. Rokiškio pavasarininkų konferencijoje kalbėjo, kad „Lietuva yra bolševikų okupuota“²⁸³. Ateitininkų federacijos vadas J. Urmanas jau 1940 m. birželio 17 d. konstatavo okupacijos faktą²⁸⁴. Taip pat ir Z. Ivinskiui birželio 18 d. „atrodė, kad dabar gyvename tikrą okupaciją“²⁸⁵. Jaunųjų katalikų lyderis Skrupskelis dalyvavo tautininkų lyderio D. Cesevičiaus suorganizuotuose tautininkų, krikščionių demokratų ir liaudininkų atstovų pasitarimuose. Juose D. Cesevičius perdavė D. Britanijos valdžios sluoksnių požiūrį į Lietuvos likimą: Lietuvos patekimas „po karo mašina neišvengiamas“, tačiau po karo jai bus garantuotas pakvietimas į taikos derybas, jei tik lietuvių tauta sugebės išlikti. Todėl svarbiausias lietuvių politikų rūpestis būtų išsaugoti tautos gyvastį. D. Cesevičiaus nuomonė (kurią jis minėtuose pasitarimuose taip pat išsakė) apie galimą užsienio

²⁷⁹ K. Pakšto paklaustas, kas bus su Lietuva, kai ją okupuos naciai ar bolševikai, atsakė: „Kai naciai okupuos Lietuvą, tai jie žudys tuos lietuvius, kurie priešinsis aktyviai; kai bolševikai okupuos – žudys visus tuos, kurie priešinsis aktyviai ir kurie priešinsis pasyviai, arba nepastebimai“, žr.: K. Pakštas, „Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui“, *Aidai*, 1957, Nr. 5, p. 204.

²⁸⁰ P. Palilionis, *op. cit.*, l. 103.

²⁸¹ J. Eretas, *op. cit.*, p. 132.

²⁸² *Ibid.*, p. 140.

²⁸³ VSD biuletenis, Nr. 128, 1940 04 19, LCVA, f. 378, ap. 10, 225, l. 481.

²⁸⁴ P. Narutis, *op. cit.*, p. 97.

²⁸⁵ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 06 18.

politikos kryptį tokia: „esą kokia politika Lietuva vadovautusi – „bizauskinė-raštikinė politika ar smetoninė, vis tiek galutinis rezultatas bus tas, kad kariaujančios valstybės vienokią ar kitokią politinę liniją sutryps ir reikės kurti kažką naujo“²⁸⁶. Todėl manyti, kad jaunieji katalikai turėjo kokių iliuzijų dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo, nėra pagrindo²⁸⁷.

Jaunieji katalikai netgi mąstė apie pasipriešinimo galimai okupacijai organizavimą: 1940 m. kovo mėn. 10 d. „XX amžiaus“ kolektyvo posėdyje Z. Ivinskis pasiūlė „mobilizuoti dvasines ir kultūrinės jėgas ir ruošti įvairiems eventualumams, pavyzdžiui, kokiam sovietų okupacijai“. Z. Ivinskio idėją „per spaudą kelti mūsų moralinę ir kultūrinę lygį“ ypač palaikė Skrupskelis²⁸⁸. Pasirengimo galimai okupacijai klausimą Z. Ivinskis kėlė ir platesnėje visuomenėje: 1940 m. gegužės 22 d. Šaulių sąjungos Kultūros ir švietimo skyriaus viršininkui V. Daugvardui ir K. Bizauskui, „Skrupskeliui ir Dielininkaičiui dalyvaujant“, jis aiškino, kad „reikia rūpintis mūsų ateities planais <...>. Gal Lietuva būtų okupuota, ar išdalyta? Kaip tada laikytis inteligentijai? Kokios jai turi būti paruoštos instrukcijos? Gal pagaliau ruošti, norint apsaugoti vadus nuo sunaikinimo, išsiųsti keliasdešimt tūkstančių inteligentų emigracijon. Visam tam turi būti planai“²⁸⁹.

KVC 1940 m. pradžioje, reaguodamas į SSRS įgulų įvedimą, pradėjo „vesti akciją, kad tautininkai gražintų spaudai laisvę“, nes „jau yra atėjęs maksimumas laiko viešai ir iš esmės supažindinti tautą apie jai gresiantį pavojų“²⁹⁰.

²⁸⁶ „Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi (1939–1940 m.) Domu Cesevičiumi“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 46, Vilnius, 1990, p. 101.

²⁸⁷ Taigi, K. Skrupskelio teiginys, kad tik „po Seimo [Liaudies seimo. – R. L.] geros valios stebėtojas nebegalėjo abejoti okupacijos faktu“ (K. Skrupskelis, *op. cit.*, p. 103) vargu ar pagrįstas. Juk ir kun. Krupavičius Lietuvos–SSRS savitarpio pagalbos sutartį 1939 m. spalio 17 d. įvertino taip: „jau mes nepriklausomybę esame praradę“, žr.: Povilas Dogelis, „Konfliktų metai ...“ [ištraukos iš dienoraščio], *Kardas*, 1994, Nr. 1–2, p. 26.

²⁸⁸ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 03 10.

²⁸⁹ *Ibid.*, 1940 05 22.

²⁹⁰ P. Narutis, *op. cit.*, p. 380.

Šaulių sąjungoje, kurios veikloje dalyvavo ir nemaža katalikų, ypač pavasarininkų, taip pat ir jaunųjų katalikų šalininkų, irgi buvo vykdomas pasipriešinimo galimai sovietų okupacijai darbas. Kauno Pilies kuopoje Nr. 2 1940 m. birželio 12 d. buvo sukviestas kuopos vadovų ir instruktorių susirinkimas pasipriešinimui RA aptarti. Jame buvo pristatytas senamiesčio gynybos planas²⁹¹. Plano realizacijai buvo numatyta 900 žmonių; jiems duotos instrukcijos, gavus įsakymą, paskirtose vietose „ginkluotu būdu priešintis Raudonajai armijai“²⁹². Tokius planus turėjo ir kitos šaulių kuopos, be to, pasipriešinimo RA planai buvo žinomi ir visuomenei: neatsitiktinai 1940 m. birželio 15 d. vakare kai kuriose vietose vyrai savanoriškai mobilizavosi – „rinkosi į bendruoju mobilizacijos planu numatytas rinkimosi vietas <...>“, o šauliai „išsidalijo <...> ginklus ir vietomis apsikasė gintis <...>“²⁹³.

Jaunieji katalikai veikė ir politinėmis priemonėmis. Vadovautasi bendrais katalikų stovyklos interesais, kurių svarbiausi buvo Smetonos režimo nuvertimas ir valstybingumo gynimas. Tam jie nevensė bendradarbiavimo ir su radikaliais dešiniaisiais (voldemarininkais)²⁹⁴, ir su radikaliais kairiaisiais (komunistais). Su pastaraisiais bendro veikimo būdavo imamasi ypač krizinėmis režimui sąlygomis. Tokios susiklostė po Lenkijos ultimatumo priėmimo, kai visuomenėje kilo pasipiktinimo režimu banga. Tuomet komunistams pavyko su opozicinėmis partijomis (taigi ir su krikščionimis demokratais²⁹⁵) pasiekti susitarimą „mobili-

²⁹¹ Išrašas iš kaltinamojo Viktoro Stankevičius apklausos protokolo, 1940 10 22, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 58, l. 2.

²⁹² *Ibid.*, l. 3.

²⁹³ A. Mž. [Antanas Mažiulis], „1941 birželio sukilimas“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, South. Boston, 1963, p. 166.

²⁹⁴ Su jais jaunieji katalikai kartu veikė 1938 m. gruodžio–1939 m. kovo mėn. Lietuvių aktyvistų sąjungoje. Prie kontaktų su jais užmezgimo prisidėjo A. Maceina: voldemarininkų prašomas jis rašė jiems jų tautinę programą (Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1938 12 05).

²⁹⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad, kaip ir anksčiau, JKS buvo susijęs su krikščionimis demokratais, sudarydamas atskirą autonominių JKS „kolektyvą“ greta krikščionių demokratų siaurąja prasme „kolektyvo“. Šių dviejų kolektyvų vieningumas siekiant politinių tikslų 1939 m. net sustiprėjo, nes buvo sukurti bendri „katalikų komitetai“ (VSD biuletėnis Nr. 123a, 1939 05 24, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 162). Todėl neabejotina, kad, minint krikščionis demokratų, turimas galvoje ir JKS.

zuoti mases, sudarinėti vietose veiksmų vienybės komitetus, o Kaune kovo 27 d. surengti masinę darbo žmonių demonstraciją²⁹⁶. Vis dėlto pasiekto susitarimo įgyvendinti nepavyko, nes krikščionių demokratų vadovybė po kurio laiko atsisakė telkti savo šalininkus²⁹⁷. Tačiau tokie susitarimai rodė išaugusį komunistų populiarumą lietuvių visuomenėje ir jų įtakos pripažinimą.

Klaipėdos atidavimas Vokietijai buvo dar didesnis smūgis valdžiai. Viešai buvo prabilta apie „tautininkų valdymo bankrotą“, pradėta reikalauti „greito ir radikalaus valdžios pertvarkymo“²⁹⁸. Respublikos prezidentas buvo priverstas patvirtinti „vieningo darbo“ vyriausybę²⁹⁹. Permainų siekis išsiliejo masinių susirinkimų ir mitingų, kuriuose reikalauta tautininkų sąjungos uždarymo³⁰⁰, banga bei pastangomis sukurti visus lietuvius turėjusį suvienyti patriotinį frontą³⁰¹. Jaunieji katalikai „XX amžiaus“ puslapiuose apie patriotinį frontą rašė labai entuziastingai³⁰². Publikacijose matyti bendras tautos daugumos antitautininkiškas nusiteikimas³⁰³. Kaip ir kitos politinės visuomeninės jėgos, jie siekė vadovauti patriotiniam

²⁹⁶ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 206.

²⁹⁷ *Ibid.*, p. 206.

²⁹⁸ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija...*, p. 40.

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ Būdingesnieji visuomenės susirinkimai ir juose priimtose rezoliucijos, 1939 04 02, LCVA, f. 378, ap. 10, b.569 a, l. 50, 55, 75.

³⁰¹ Savanorių sąjungos vadovybė 1939 m. kovo 27 ir 30 d. išleido atsisaukimus, raginančius Lietuvos visuomenę sudaryti patriotinį frontą Lietuvos nepriklausomybei stiprinti (*Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 442); *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija...*, p. 41).

³⁰² „Patriotinis lietuvių frontas“, *XX amžius*, 1939 03 30, Nr. 73, p. 4; Servus, „Frontas“, *XX amžius*, 1939 03, 31; Servus, „Jungiantieji pradai“, *XX amžius*, 1939 04 05; Ig. Petrikonis, „Vienybės keliais“, *XX amžius*, 1939 04 05; J. Lazauskas, „Dėl konsolidacijos“, *XX amžius*, 1939 04 15, Nr. 84; J. Petrikonis, „Tarp nuotaikos bangų“, *XX amžius*, 1939 05 17; „Pasikalbėjimas su red. Kardeliu“, *XX amžius*, 1939 06 17, Nr. 135, p. 5 ir kt.

³⁰³ K. Bauba, „Srovių vienybė“, *XX amžius*, 1939 07 19, Nr. 161; VSD agentūros skyriaus 1939 m. gegužės mėn. politinių partijų ir organizacijų veiklos apžvalga, 1939 06 13, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 43.

frontui³⁰⁴. Dar labiau suintensyvėjo jų bendradarbiavimas su kairiosiomis jėgomis – liaudininkais ir socialdemokratais³⁰⁵.

Patriotinio fronto organizavimą entuziastingai palaikė komunistai, vykusiai pasinaudoję staiga sukilusiomis antivokiškėmis visuomenės nuotaikomis. Komunistai pabrėžė, kad jie „rems demokratinių jėgų susitarimą, jeigu jis bus nukreiptas į kovą prieš voldemarininkus, prieš fašizmą, už demokratiją ir už Lietuvos nepriklausomybės gynimą“³⁰⁶. Komunistų manymu, susitarimas galėtų apimti ir „tuos sluoksnius, kurie dar yra tautininkų įtakoje“³⁰⁷. 1939 m. balandžio 7 d. LKP pareiškė, kad „ji rems visus naujosios vyriausybės veiksmus ir priemones, siekiančias ginti ir stiprinti šalies nepriklausomybę“³⁰⁸. Per Lietuvą nusiritusiuose masiniuose susirinkimuose ir mitinguose neretai kalbėdavo prokomunistiškai nusiteikę veikėjai, buvo reikalaujama paleisti politinius kalinius³⁰⁹. Atsižvelgiant į padidėjusį komunistų aktyvumą ir sparčiai augantį jų populiarumą, patriotinio fronto kūrimas (baiminantis LF susiformavimo) buvo uždraustas³¹⁰. Tačiau komunistai J. Černiaus vyriausybės atžvilgiu ir toliau laikėsi kuo „didžiausios tolerancijos“³¹¹. Katalikų stovykla taip pat demonstravo norą bendradarbiauti su komunistais³¹².

Po RA dalinių įvedimo 1939 m. spalio mėn. LKP CK parengė naują partijos strategiją ir taktiką, „nukreiptą betarpiškai į tiesioginį socialistinės revoliucijos rengimą“³¹³. Buvo atsisakyta bendradarbiavi-

³⁰⁴ Bendradarbių „Juozaitis“, „Gruodis“, „Žabalas“, „Jonkaitis“ pranešimas, 1939 03 31, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 398.

³⁰⁵ VSD agentūros skyriaus 1939 m. gegužės mėn. politinių partijų ir organizacijų veiklos apžvalga, 1939 06 13, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 43.

³⁰⁶ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 215.

³⁰⁷ *Ibid.*

³⁰⁸ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 443.

³⁰⁹ *Ibid.*, p. 445.

³¹⁰ *Ibid.*, p. 443, 445; *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 41.

³¹¹ G. Janauskas, *op. cit.*, l. 71.

³¹² J. G. „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“, *Panevėžio garsas*, 1939 01 21, Nr. 4, p. 1.

³¹³ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 166.

mo su liaudininkų, krikščionių demokratų ir kitų partijų vadovais, LF raginant kurti tik iš „apačios“³¹⁴. Suprantama, tokiomis aplinkybėmis bet koks viešesnis jaunųjų katalikų bendradarbiavimas su komunistais turėjo būti nutrauktas. Vietoj to suintensyvėjo kontaktai su dešiniąja visuomenės dalimi. A. Merkio vyriausybės laikais pradėti pasitarimai su jaunaisiais tautininkais: Dielininkaitis ir Skrupskelis dalyvavo trijų partijų (krikdemų, tautininkų ir liaudininkų) komiteto krašto politikai koordinuoti veikloje, siekiant naujo Seimo³¹⁵ bei prezidento³¹⁶. 1940 m. pradžioje vėl buvo atnaujinti kontaktai su voldemarininkais: pastarieji rengė naują perversmą ir kvietė katalikų veikėjus prisijungti. 1940 m. pavasarį jau būta aiškaus susitarimo su voldemarininkais daryti bendrą perversmą³¹⁷. Nuo karo pradžios „XX amžiaus“ puslapiuose vis dažniau pasirodydavo simpatija III Reichui dvelkiantys straipsniai³¹⁸.

Tačiau tuo pat metu buvo palaikomi kontaktai ir su prosovietine visuomenės dalimi. Jos atstovų būta Tėvynės sąjungoje, kuri perėmė Vilniui vaduoti ir Vakarų Lietuvos sąjungų teises, taip pat iš dalies atstojo patriotinį frontą, nors jos veikimas buvo siauresnio – kultūrinio – pobūdžio³¹⁹. Tarp tokių prosovietinės ar net prokomunistinės orientacijos asmenų minėtini Tėvynės sąjungos Centro valdybos vicepirmininkas Paulius

³¹⁴ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 576.

³¹⁵ „Atsakymai [Domo Cesevičiaus] į Valstybės saugumo organų pastatytus man klausimus“ (1972 03 06)”, *Kultūros barai*, 1992, Nr.12, p. 55.

³¹⁶ Romualdas Šakenis, „Domas Cesevičius (1902 11 13 – 1986 03 14)”, in: *Domas Cesevičius*, Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 88.

³¹⁷ Teigiama, kad „vadinamasis nacionalistų štabas tuo reikalu turįs kai kurį susitarimą su dr. Ambrozaičiu, dr. Pajauju ir dr. Maceina“, žr.: Bendradarbio „Ragėnas“ agentūrinis pranešimas, 1940 04 20, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 63.

³¹⁸ Pranas Dielininkaitis, „Iš III Reicho socialinės politikos“, *XX amžius*, 1939 08 24, Nr. 191; 1939 09 14, Nr. 211; 1939 09 20, Nr. 216.

³¹⁹ „Tėvynės sąjunga – masinė kultūrinė organizacija“, *XX amžius*, 1939 07 14, Nr. 157, p. 5. Tarp jos iniciatorių, įėjusių į steigiamąjį komitetą, tokie ryškūs prosovietinio nusiteikimo veikėjai kaip J. Šimkus, K. Binkis, A. Miškinis, P. Slavėnas, A. Juška, J. Paleckis (*ibid.*, p. 5). 1940 m. sausio 4 d. pirmajame Tėvynės sąjungos suvažiavime išrinkta jos Centro valdyba. Jos narys buvo ir jaunasis katalikas J. Ambrzevičius (garbės teisme ir A. Damušis), žr.: „Suvažiavimų dienos Vilniuje“, *XX amžius*, 1940 01 05, p. 9.

Slavėnas (bendradarbiavęs su jaunaisiais katalikais Naujosios romuvos bičiulių sąjungoje, rašęs į „XX amžių“)³²⁰, L. Dovydėnas, J. Šimkus, K. Binkis, A. Miškinis, J. Paleckis, P. Pakarklis³²¹. S. Kolupailos, kuris buvo labai artimai susijęs su jaunaisiais katalikais³²², ryškiai prosovietinį veikimą 1940–1941 m. galėjo nulemti apie Tėvynės sąjungą susibūrusių visuomenės veikėjų specialiai pasirinkta taktika: šios sąjungos grupės narių susirinkime, įvykusiame Kaune pirmosiomis okupacijos dienomis S. Kolupila taip pat dalyvavo³²³.

Dalis Tėvynės sąjungos iniciatorių ir organizatorių buvo aktyvūs kalinių globos draugijose. 1940 m pavasarį Kalinių globos draugijos³²⁴ ir komunistės M. Meškauskienės pastangomis sudaryta delegacija lankėsi pas prezidentą A. Smetoną politinių kalinių klausimu³²⁵. L. Dovydėnas, 1940–1941 m. rodęs prosovietinį aktyvumą, buvo Žmogaus globos draugijos sekretorius³²⁶. „Soterijos“ draugijos pirmininkui A. Juškai paprašius, jos vicepirmininkas S. Kolupaila dalyvavo 1940 m. birželio 19 d. posėdyje iš Kauno kalėjimo paleistiems politiniams kaliniams padėti. Posėdyje dalyvavo ir krikščionis demokratas A. Tumėnas³²⁷, buvęs tuo metu sudaryto Politiniams kaliniams globoti komiteto nariu³²⁸.

Okupacijai (sovietų ar nacių) ruošiasi ir stiprinant katalikų visuomenės struktūras. Šiuo požiūriu buvo labai svarbus 1939 m. rudenį „Pavasario“ federacijoje, o nuo 1940 m. pradžios ir Ateitininkų

³²⁰ Tėvynės sąjungos vadovybės sudėtis, 1940 02 01, LCVA, f. 402, ap. 5, b. 252, l. 6.

³²¹ Tėvynės sąjungos Centro valdyba, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 270, l. 1.

³²² Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka, 1942 02 11, LYA, f. K–1, ap. 8, b. 118, l. 159.

³²³ Pasitarimas įvyko 1940 birželio 21 d. (J. Gimbutas, J. Danys, *Steponas Kolupaila*, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1974, p. 179).

³²⁴ Jos valdybos vicepirmininkas buvo P. Dovydaitis, žr.: Pažyma apie Praną Dovydaitį, LYA, f. K–1, ap. 58, b. P–12293, l. 91.

³²⁵ Liudas Dovydėnas, „Mano kelias į Liaudies seimą“, in: *Lietuvių archyvas*, t. 3, Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, p. 48.

³²⁶ *Ibid.*

³²⁷ J. Gimbutas, J. Danys, *op. cit.*, p. 179.

³²⁸ Liudas Dovydėnas, „Mano kelias į Liaudies seimą“ ..., p. 49.

federacijoje pradėtas formuoti kovūnų („militantų“) sąjūdis³²⁹. Kovūnai turėjo būti „kovojančios Bažnyčios kariai“, „artimiausi kunigo bendradarbiai“³³⁰. Bet manyta, jog pavyks išvengti kovūnų egzistavimo juridinio įteisavimo: jie turėjo būti „slapti veikėjai“, nesinaudojantys „kovūno titulu“, pasižymintys doru gyvenimo būdu, tačiau liekantys „nematomi ir nežinomi“³³¹. „Kovūnai“ turėjo taikyti naujus darbo metodus: dirbti individualiai („partizanišku būdu“), kreipdamiesi į kiekvieną asmenį atskirai, atsižadėdami „iškilmingų susirinkimų“³³². Neabejotina, kad organizuojant kovūnų sąjūdį buvo numatoma okupacija. Apie tai galima spręsti iš J. Ereto minčių 1940 m. vasario 5–6 d. Kaune kovūnų sąjūdžio organizuotuose kursuose kunigams³³³.

Kovūnus buvo patariama organizuoti ir LKDS'e³³⁴. Darbui šioje sąjungoje jaunieji katalikai teikė labai didelę reikšmę. Tai rodo, sakysim, ir tai, kad po 1940 m. gegužės 12–13 d. Vilniuje vykusio LKDS suvažiavimo jos vadovybėje atsirado net 3 JKS nariai: Centro valdybos nariais buvo išrinkti P. Dielininkaitis (valdybos vicepirmininkas), A. Maceina (sekretorius), o pirmuoju kandidatu tapo J. Grinius (jis reikalui esant turėjo pakeisti P. Dielininkaitį)³³⁵. Centro valdybos pirmininku iš-

³²⁹ 1940 sausio mėn. kovūnus pradėta organizuoti moksleivių ateitininkų sąjungos kuopose (S. Lopajevas, *LKP požiūris į buržuazines partijas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1974, p. 212). Kovūnų grupės buvo formuojamos iš aktyvesnių, labiau išsilavinusių pavasarininkų ir kitų organizacijų narių. Pirmieji kovūnams parengti kursai vyko 1939 m. spalio mėn., žr.: Pažyma Respublikos prezidentui, ministrui pirmininkui, vidaus reikalų ministrui, 1939 12 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 513.

³³⁰ Buvo planuojama kad kovūnų „posėdžių metu būsią rašomi du protokolai: oficialūs – trumpi ir slapti – smulkūs“ (*ibid.*, l. 512).

³³¹ VSD biuletėnis Nr. 44, 1940 02 09, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 173.

³³² *Ibid.*, l. 172.

³³³ J. Eretas konstatavo, kad „tarptautinė padėtis bloga, artėja katastrofa“ (*ibid.*), „Lietuvai tenka būti tarp komunizmo ir nacionalsocializmo“ (*ibid.*). Anot Ereto, „valstybės aparatas esąs trapus, valstybė galinti žlugti, bet jei bus tvirta visuomenė, ji vėl atgis“ (*ibid.*).

³³⁴ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis Nr. 34, 1940 04 26, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 90.

³³⁵ LDF vicepirmininko dr. Jono Grinio ir LDF sekretoriaus Antano Maceinos raštas VLIK'ui, 1952 09 09, LII RS, f. 54–740, l. 20.

rinktas P. Dovydaitis, o kitais jos nariais – artimas jaunesiems katalikams adv. J. Katilius, K. Bajerčius, Matuzevičiūtė ir V. Kalakauskas³³⁶. Dvasios vadu Kauno arkivyskupo metropolito paskirtas kun. Juozas Baltramonaitis³³⁷. Sąjungoje taip pat aktyviai veikė 1940–1941 m. antisovietiniame pasipriešinime dalyvavę ankstesni valdybos nariai kunigai Puišys³³⁸ ir Liukas³³⁹, Cezaris Surdokas, kurį laiką ėjęs LKDS reikalų vedėjo pareigas³⁴⁰.

LKDS buvo viena svarbiausių būsimojo antisovietinio pasipriešinimo pajėgų, 1940-aisiais turėjusi 52 skyrius ir apie 10 000 narių³⁴¹. Siekiant apsaugoti darbininkus nuo komunizmo, jie buvo supažindinami su jo idėjomis, gyvenimu SSRS³⁴². Buvo suformuluotas darbininko pragyvenimą atitinkantis standartas, numatytos priemonės jam pasiekti³⁴³. Po RA dalinių įvedimo buvo suorganizuota ištisa antikomunistinė kampanija³⁴⁴. Per vyriausybės atstovą Vilniaus kraštui K. Bizauską imtasi priemonių „perimti visas Vilniaus karšto darbininkų organizacijas ir iš ten pradėti darbininkų organizavimą visoje Lietu-

³³⁶ „Darbininkų žodžiai kunigaikščių mieste“, *Darbininkas*, 1940 05 19, Nr. 20, p. 1.

³³⁷ LDF vicepirmininko dr. Jono Griniaus ir LDF sekretoriaus Antano Maceinos raštas VLIK'ui, *op. cit.*

³³⁸ Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos dienoraštis (1939 m. lapkričio 1 d.–1940 m. birželio 30 d.), Mokslų akademijos RS, f. 280–115, l. 44.

³³⁹ *Ibid.*, l. 67v.

³⁴⁰ Cezario Surdoko laiškas V. Vaitiekūnui, 1951 09 02, *LII RS*, f. 54–739, l. 59.

³⁴¹ V. Kalakauskas, „Didėja krikščionių darbininkų sąjūdis“, *XX amžius*, 1940 05 04, Nr. 100, p. 6; Narystė sąjungoje galėjo patenkinti pačius įvairiausių darbininkų poreikius: sąjungoje veikė ar buvo organizuojami scenos mėgėjų būreliai, chorai, orkestrai, sporto būreliai, sporto kambariai su skaityklomis, knygynėliu, radiju, organizuojami rankdarbių, virimo, bendro lavinimosi kursai ir kt. (*ibid.*).

³⁴² Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 12 09, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128.

³⁴³ Pranas Dielininkaitis, „Geresnės ateities besiekiant“, *XX amžius*, 1936 09 25, Nr. 131, p. 3; Spectator, „Darbo stovykla ar darbo pareiga?“, *XX amžius*, 1936 11 05, Nr. 114, p. 3.

³⁴⁴ Vyko antikomunistiniai darbininkų mitingai, susirinkimai, žr.: V. Kalakauskas, „Didėja krikščionių darbininkų sąjūdis“, *op. cit.*

voje³⁴⁵. Darbininkai buvo kviečiami pareikšti savo valią susirinkimuose³⁴⁶. Juose buvo iškelti radikalūs reikalavimai valdžiai. Viename iš tokių susirinkimų P. Dielininkaitis pareikalavo įvykdyti radikalią žemės reformą, „išparceliuoti miestuose sklypus ir išdalyti darbininkams“, sudaryti sąlygas darbininkams pasistatyti namelius, atimti sklypus ir namus iš nesąžiningai juos įgijusių“, pakelti atlyginimus darbininkams, „įsteigti draudimo senatvėje kasas“ ir mokėti darbininkams vaikų priedus. Taip pat P. Dielininkaitis pareikalavo „pašalinti iš dirbtuvių svetimtaučius, o geresnes vietas atiduoti lietuviams“³⁴⁷. LKDS suvažiavime (1940 m. gegužės 12 ir 13 d.) J. Katilius ragino darbininkus „būti pasiruošusius viskam“, organizuotis į korporacijas, „kovoti su slavišku gaivalu“³⁴⁸.

Jaunųjų katalikų vadovaujamos katalikiškos draugijos paragino ir Bažnyčios vadovybę, kuri yra „didžiausias moralinis veiksnys“, imtis „efektyvaus reformų darbo“: bažnytinius patarnavimus padaryti prieinamesnius neturtingesniesiems, atsisakyti beneficijų (bažnytinių žemių), pamoksluose, spaudoje daugiau dėmesio skirti socialinio teisingumo propagavimui, skatinti katalikus dirbti socialinį darbą, paspartinti socialinių veikėjų rengimo darbą³⁴⁹. Visam organizaciniam „katalikų veikimui suaktyvinti“ ir atskirų draugijų darbui koordinuoti prie KVC Centro valdybos buvo įsteigtas vykdomasis biuras, kurį sudarė tų draugijų generaliniai sekretoriai³⁵⁰.

³⁴⁵ Bendradarbio „Žiebis“ pranešimas, 1940 01 31, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 419.

³⁴⁶ 1939 m. spalio 20 d. LKDS platino lapelius, kuriuose darbininkai buvo kviečiami „pareikšti savo valią“, žr.: VSD biuletėnis Nr. 244, 1939 10 23, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187.

³⁴⁷ VSD biuletėnis Nr. 244, 1939 10 23, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 290.

³⁴⁸ VSD biuletėnis Nr. 164, 1940 05 20, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 618.

³⁴⁹ Jų ekselencijoms Lietuvos vyskupams, „Pro memoria“, 1939 12 07, KAKA, b. 175, l. 35. Radikalesnių reformų būtinumas argumentuojamas tautos egzistencijai iškilusia grėsme: „Gyvename ypatingą metą. Masių skurdas ir didžiųjų pasaulio galybių pasijudinimas graso fizinei ir dvasinei daugelio, o jų tarpe ir mūsų tautos egzistencijai“ (*ibid.*, l. 34).

³⁵⁰ Katalikų visuomenės darbuotojų pareiškimas, apie 1939 12–1940 01, KAKA, b. 175, l. 40. Vykdomasis biuras įsteigtas argumentuojant geopolitiniais pokyčiais: „Politinių sienų ir įtakų pakitėjimas Rytų Europoje užklupo mūsų tautą tiems įvykiams menkai pasiruošusią“, žr.: *ibid.*, l. 36.

Daug dėmesio skirta vyrų religingumui puoselėti. Tai siejosi su bendra lietuvių tautos savigarbos ugdymo strategija: stiprinti organizacinę lietuvių tautos pradžą. Siekta atsverti moterų pamaldumo sentimentalumą vyrų racionalumu, veiktumu, griežtumu, taip katalikybę darant konkurentablesnę. Vadovautasi ir totalitarinių režimų organizuojamų masinių renginių, demonstruojančių drausmę, tvarką, jėgą, pavyzdžiu³⁵¹. Vyrų katalikybės ugdymu rūpinosi J. Eretas, kurio pastangomis 1932 m. buvo įvykdyta „Pavasario“ federacijos reorganizacija – įkurtos mergaičių, vyrų ir jaunesniųjų pavasarininkų sąjungos. Skatintas vyrų religingumo viešas praktikavimas³⁵², aktyvus dalyvavimas pamaldose³⁵³.

Vyrų katalikybę turėjo padėti ugdyti ir 1934 m. įkurta Lietuvos vyrų katalikų sąjunga. Jai nuo pat jos įkūrimo vadovavo jaunasis katalikas J. Grinius³⁵⁴. Sąjunga buvo orientuota į kaimą, o miestų vyrus turėjo sutelkti LKDS³⁵⁵. 1939 m. Katalikų vyrų sąjungos veiklos suaktyvinimui daug dėmesio skyrė P. Dielininkaitis³⁵⁶. 1939 m. lapkričio 6 d. įvykusiame „XX amžiaus“ kolektyvo uždaramame susirinkime Lietuvos katalikų vyrų sąjungos sustiprinimui nutarta paskirti specialų instruktorių (juo paskirtas J. Dagelis)³⁵⁷.

³⁵¹ Savo paskaitoje „Katalikų vyrų sąjūdžiai užsienyje, pavasarininkų vyrų judėjimas Lietuvoje“ P. Dielininkaitis kalbėjo, kad „Katalikus vyrus reikia priruošti prie kareiviavimo. <...>. Užsienyje katalikų vyrų demonstracijose dalyvauja net kareiviai su uniformomis“ (1934, LCVA, f. 438, ap. 1, 686, l. 65v). Anot P. Dielininkaičio, „minia negalvoja. Ją veikia plevėsuojančios vėliavos, drąsūs ir griežti veidai, kariška eisena, rikiuoti būriai“ (*ibid.*, l. 67).

³⁵² Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 12 02, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 355; Sandarbininko „Merysonas“ praneimas, 1932 11, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1534, l. 153v.

³⁵³ Bendradarbio „Sprindys“ praneimas, 1939 06 07, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 405.

³⁵⁴ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 11 30, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 352.

³⁵⁵ *Ibid.*, l. 353.

³⁵⁶ Bendradarbio „Sprindys“ praneimas, 1939 06 07, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 405.

³⁵⁷ Bendradarbio „X“ praneimas, 1939 11 06, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 72.

1939–1940 m. VDU gen. štabo majoro V. Bulvičiaus dėstytas kursas „Krašto karinis rengimas“, kur studentai buvo supažindinami su totalinio karo ir okupacijos metodais, „užnugarinio karo“ veiksmams³⁵⁸, bei Bulvičiaus perspėjimai apie gresiančią okupaciją³⁵⁹ daug prisidėjo prie jaunosios vadų kartos, susitelkusios po LAF vėliava³⁶⁰, parengimo.

Jaunųjų katalikų įtakoje vykęs ateitininkų katalikybės liberalėjimas, sekuliarėjimas, reiškęs katalikybės ekskliuzyvumo atsisakymą, didino ateitininkų galimybes bendradarbiauti su kitų pasaulėžiūrinių srovių atstovais. Tai rodo darnus skirtingų pasaulėžiūrinių srovių atstovų bendradarbiavimas Studentų koalicijoje³⁶¹, o sovietų bei nacių okupacijos metais – katalikų dalyvavimas kitų pasaulėžiūrinių gupių sukurtuose pasipriešinimo centruose³⁶².

IŠVADOS. Katalikybę ir komunizmą geriausiai charakterizuoja jų santykis su atitinkamu mokymu (doktrina): išskirtinos atviroji ir uždaroji (tradicinė katalikybė ir marksistinis komunizmas) jų forma. Atviroji katalikybė ir atvirasis komunizmas remiasi tuo pačiu visuotiniu pagrindu. Ant krikščionybės pamatų susiformavusiame Vakarų pasaulyje konstatuotina atvirosios katalikybės ir atvirojo komunizmo konvergencija. Tradicinė katalikybė kaip idealus tipas atstovauja dogmatizuotai idealistinio mąstymo formai, o marksistinis komunizmas – materialistinio mąstymo formai.

³⁵⁸ P. Narutis, *op. cit.*, p. 217.

³⁵⁹ J. Pajaujis, „Išgyventa“, *Kultūros barai*, 1993, Nr. 5, p. 48.

³⁶⁰ P. Narutis, *op. cit.*, p. 218.

³⁶¹ *Ibid.*, p. 66.

³⁶² Vilniuje Laisvės kovotojų sąjungoje kaip Lietuvių fronto atstovas dalyvavo Jurskis (Išrašas iš Vytauto Jurgučio apklausos protokolo, 1945 03 29, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 63 l. 303), o D. Jasaitis – Kairiųjų ir tautininkų sudaryto Vyriausiojo lietuvių komiteto veikloje kaip Šiaulių komiteto pirmininkas (Savarankiškas Klemenso Bruniaus parodymas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 37 l. 107). Lietuvių frontui priklausę katalikų veikėjai noriai leidosi į bendradarbiavimą su nekatalikais. Štai į Lietuvių frontą A. Damušis pakvietė savo pažįstamą skautų lyderį Matą Martinaitį tam, kad šis patrauktų skautus (Kaltinamojo M. Martinaičio apklausos protokolas, 1953 04 10, LYA, f. K–1, ap. 58, b. 27355/3, l. 250).

Progresuojantis nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio Vakarų Europos susiskaldymas į du ideologinius politinius blokus – komunistinį ir fašistinį – skatino Bažnyčios ir katalikų visuomenės pasaulėžiūrinę diferenciaciją ir formavimąsi radikalių socialinių sąjūdžių, bendradarbiaujančių tiek su fašizmu, tiek su komunizmu. Kominterno VII kongrese įteisinta naujoji – LF – taktika įgalino atviresnio komunizmo susiformavimą. Atviresnės katalikybės ir atviresnio komunizmo sankirta sudarė prielaidas platesniam, nei iki tol buvo katalikų ir komunistų bendradarbiavimui.

Naujoji taktika LKP sulaukė nemažo senosios taktikos („sektantizmo“) šalininkų pasipriešinimo. Buvo atliktas partijos ir Kauno rajono vadovybių „valymas“. Atnaujinta partijos vadovybė ryžtingai ėmėsi naujos taktikos įgyvendinimo. Labiausiai į LF bandyta patraukti Socialdemokratų partiją ir Valstiečių liaudininkų sąjungą.

Komunistų ir katalikų tarpusavio santykius lėmė jų mokymų ekskliuzyvinis pobūdis, ribojęs viešo bendradarbiavimo galimybes. Bendradarbiavimo iniciatyvą rodė komunistai, siūlydami katalikiškų organizacijų nariams, skyriams ar organizacijoms „in corpore“ įsijungti į LF. Ideologiniai principai trukdė viešai bendradarbiauti su fašistine laikoma LKDP. Didžiausios sėkmės komunistai sulaukė Lietuvos darbo jaunimo sąjungoje.

JKS bendradarbiavimą su komunistais įgalino jų ideologijos tautinis ir socialinis angažuotumas bei tradicinės transcendencinės orientacijos nykimas ir šiaurinės (žemiškosios, socialinės) stiprėjimas jų katalikybės sampratoje, katalikybei atliekant dorovinio tautos idealo vaidmenį. Jaunųjų katalikų spaudoje buvo ryškios simpatijos LF, pasisakyta už tautos vienybę, reikalauta socialinių reformų. Jaunųjų katalikų santykius su komunistais 1935–1938 m. lėmė jų ideologinių nuostatų artimumu kairiesiems krikščionims demokratams (kun. M. Krupavičiui), jų lyderių aktyviu dalyvavimu opozicinių jėgų sutelkimo darbe 1934–1935 m. bei bendra opozicinių jėgų veikimo logika grindžiamas solidarizavimasis su krikščionimis demokratais, pastariesiems bendradarbiaujant su komunistais LF pagrindu Suvalkijos ūkininkų streike ir renkant parašus po peticija dėl amnestijos politiniams kaliniams bei jaunųjų katalikų skatinamų studentų ateitininkų

bendradarbiavimas su komunistais universiteto autonomijos gynimo akcijoje. Komunistų nuolatinis dėmesys LKDS ir aktyvus veikimas joje rodė ir joje veikus bendradarbiavimą su komunistais įgalinančias ideologines tendencijas.

LKP įtaką lietuvių visuomenėje lėmė ne tiek komunizmo idėjos, kiek baimė dėl Vokietijos keliamos grėsmės Lietuvos nepriklausomybei ir lietuvių tautai eksploatavimas, orientaciją į Sovietų Sąjungą siūlant kaip išeitį Lietuvos geopolitinėms problemoms spręsti. Provokiška ir prosovietinė orientacija visuomenėje laikytos lygiavertėmis. LKP leista veikti žydų visuomenėje, bet varžytas jos veikimas lietuvių visuomenėje. Smetonos valdžios laikyseną sovietų okupacijos atžvilgiu 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje galėjo nulemti Vokietijos protektorato ir karinės pagalbos siekimas.

Lietuvių kalba pagrįstas tautiškas daugumos lietuvių laikytas aukščiausia, pamatine vertybe – programa „minimum“, ginama visomis aplinkybėmis, o kova dėl nepriklausomybės išsaugojimo ar atgavimo buvo programa „maximum“.

Jaunieji katalikai bei jų mokytojai katalikai kultūrininkai neturėjo iliuzijų dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo ir dar gerokai iki sovietinės okupacijos svarstė sovietų arba nacių okupacijos padarinius lietuvių tautai. Jaunųjų katalikų orientacija į vieną ar kitą valstybę tebuvo taktinio pobūdžio ir nereiškė tapatinimosi su jomis. Jų nuostatas išreiškė besąlygiškas lietuvių tautos interesų gynimas, kuris įgalino juos 1938–1940 m. bendradarbiauti tiek su voldemarininkais, tiek su komunistais Patriotiniame fronte, Tėvynės sąjungos bei Kalinių globos draugijose.

Jaunieji katalikai rengė katalikų visuomenę okupacijai (sovietų ar nacių): „Pavasario“ ir Ateitininkų federacijose intensyviai formuotas kovūnų sąjūdis, buvo dedamos pastangos ugdyti vyrų katalikybę – tuo tikslu aktyvinta Lietuvos katalikų vyrų sąjungos veikla. Darbininkų atsparumą komunistinėms idėjoms stiprino LKDS antikomunistinis veikimas. V. Bulvičiaus karinio rengimo dėstymas universitetuose prisidėjo prie LAF'o karinės vadovybės rengimo. Buvo skatinamos socialinės reformos, turinčios sumažinti socialinę įtampą. Jaunųjų katalikų pasaulėžiūros sekuliarėjimas prisidėjo prie kontaktų palaikymo su nekatalikais okupacijos metais.

SANTRUMPOS

- CK – Centro komitetas
- JKS – Jaunųjų katalikų sąjūdis
- KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas
- KVC – Katalikų veikimo centras
- LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
- LF – Liaudies frontas
- LII RS – Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius
- LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
- LKJS – Lietuvos komunistinė jaunimo sąjunga
- LKP – Lietuvos komunistų partija
- MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
- RA – Raudonoji armija
- VDU – Vytauto Didžiojo universitetas
- VSD – Valstybės saugumo departamentas
- VSP – Valstybės saugumo policija

REGINA LAUKAITYTĖ

LIETUVOS RELIGINĖS MAŽUMOS 1918–1940 M.
VALSTYBĖS GLOBOJE¹

Kaip ir dabartinės, tarpukario Lietuvos Respublikos konfesinė struktūra buvo vienybė: vyravo katalikai, sudarę beveik 86% gyventojų. Kaip tokioje monolitinėje katalikiškoje valstybėje ir visuomenėje jautėsi kitų religinių bendruomenių nariai? Koks buvo jų statusas ir santykiai su katalikų dauguma? Atsakymams į šiuos bei kitus klausimus ir skirtas šis straipsnis – apžvelgti religinių mažumų padėtį tarpukariu, pagrindinį dėmesį skiriant jų statusą reglamentavusių juridinių dokumentų ir realios valstybės politikos analizei, aptarti svarbiausias religinio gyvenimo problemas ir bendruomenių tarpusavio santykius. Kiek paradoksalu, tačiau religinių mažumų situacijos 1918–1940 m. studija yra visiškai kontekstuali dabartinės jų padėties tyrimui. Mat atsikūrusi Lietuvos valstybė neatsisakė tarpukariu įteisinto skirtingo atskirų tikybų statuso, pačio jų diferencijavimo principo*. Nedaug pasikeitė ir lietuvių

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos remiamą Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programos projektą „Katalikybė ir visuomenė Lietuvoje XX amžiuje“.

* Šiuo metu Lietuvoje gyvuojančios religijos diferencijuotos trimis pakopomis. Katalikų Bažnyčiai juridiniu statusu prilygsta aštuonios mažumų konfesijos: graikų apeigų katalikų (unitų), evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, stačiatikių, sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų. Toks statusas joms suteiktas kaip tradicinėms, sudarančioms Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį. Be jų, šiuo metu Lietuvoje įregistruota maždaug 160 „netradicinių“ religijų. Pagal galiojančius įstatymus jos gali būti valstybės pripažintos kaip Lietuvos istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalis praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje, įsitikinus, kad jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymams ir dorai, kad jas remia visuomenė. Toks pripažinimo procesas vyksta lėtai: pripažintomis tapo tik dvi nuo XIX a. gyvuojančios protestantiškos konfesijos – baptistai ir adventistai. Tiesa, naujasis statusas jų neprilygino tradicinėms Bažnyčioms, nesuteikė teisių ir privilegijų, kuriomis šios disponuoja.

visuomenės orientacija: tebėra išsisknijęs įtarus požiūris į mažumas, kurių tikiybinė ir tautinė priklausomybė iš esmės sutampa (judaizmas tebėra žydų gyventojų požymis, sentikystė ir stačiatikybė – rusų, protestantizmas – vokiečių ir latvių, islamas – totorių), krikščioniškos protestantų atšakos suvokiamos veikiau kaip sektos, nei Bažnyčios.

Pastaraisiais metais labai pagausėjusioje istoriografijoje pasirodė daug profesionalių, išsamiomis šaltinių studijomis pagrįstų religinių mažumų istorijos tyrimų². Būdinga, kad dauguma jų priklauso su pačiomis tautinėmis bei religinėmis mažumomis susijusiems autoriams. Ne visiems pavyko įtraukti savąjį tyrimų objektą į platesnį tarpukario Lietuvos socialinio bei politinio gyvenimo kontekstą, išvengti pagundos ar tiesioginio užsakymo parašyti „gražią“, reprezentacinę istoriją. Mus

² *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*, Vilnius, 2001; T. Bairašauskaitė, „Musulmonų konfesinė bendruomenė nepriklausomoje Lietuvoje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*, Vilnius, 1993, p. 98–114; A. Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius, 2000; A. Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, Vilnius, 2003, p. 221–276; A. Hermann, „Klaipėdos krašto bažnytinė padėtis 1915–1995 m.“, *ibid.*, p. 277–290; M.G. Slavėnienė, „Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia 1915–1940 m.“, *ibid.*, p. 291–398; M. G. Slavėnienė, „Evangelikų teologijos fakultetas Kaune 1925–1936 m.“, *ibid.*, p. 399–415; J. Pauperas, „Evangelikų Teologijos fakultetas“, in: *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, red. P. Čepėnas, Chicago, 1972, p. 382–387; V. Akmenytė, Lietuvos latvių liuteronų bendruomenė 1918–1940 m., <http://www.straipsniai.lt/religija/puslapis/4344>; R. Aukščionienė, Reformatų Bažnyčios teisiniai aspektai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais (magistro darbas), submit. library.lt/ETD–afiles/MRU/etd...113840.../Aukscioniene.pdf; *Староверие Балтии и Польши. Краткий исторический и биографический словарь*, Vilnius, 2005 (kai kurie šios enciklopedijos tekstai paskelbti ir knygoje: Г. Поташенко, *История Каунасской старообрядческой общины*, Vilnius, 2008); H. Kobeckaitė, *Lietuvos karaimai*, Vilnius, 2001; J.V. Čiplytė, *Panevėžio karaimų gyvenimo puslapiai*, Vilnius, 2001; *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*, Vilnius, 2005; S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius, 2007; A. Vaičiūnas, „Marjavitai Sūduvoje“, in: *Užnėmūnė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, Vilnius, 2005, p. 115–120; R. Laukaitytė, *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003; В. Новинский, *Очерк православия в Литве*, Вильнюс, 2005; В. Серапинас, *Православная Церковь в Литве в межвоенный период (1918–1939 г.)*, www.orthodoxy.lt/index.php/where/history; Г. Шлевис, *Православные храмы Литвы*, Вильнюс, 2006; A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, *Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia 1918–1940 m.*, Vilnius, 2003 (pastarąjį tekstą reikia vertinti atsargiai – pirmasis autorius, 2005 m. parengęs daktaro disertaciją ta tema, rado priešasčių jį peržiūrėti) ir kt.

REGINA LAUKAITYTĖ. LIETUVOS RELIGINĖS MAŽUMOS
1918–1940 M. VALSTYBĖS GLOBOJE

dominantis aspektas – valstybės religinė politika – šiuose darbuose atskirai neanalizuotas, nors cituodami Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnius iš esmės visi autoriai traktuoja ją kaip palankią mažumoms. Kaip žinoma, įstatymai anaipol neparodo tikrosios dalykų padėties, ypač autoritariniu valdymu pasižyminčioje valstybėje, šiuo atveju padėti gali nušviesti vien nuosekli religinių mažumų Bažnyčių funkcionavimo šalyje analizė.

STATISTINĖ APŽVALGA. Surašant gyventojus 1923 m. Lietuvoje buvo 30 tikybų, bet tik septynios iš jų turėjo daugiau kaip 1000 žmonių³. Visų kitų tikybų bendruomenės buvo negausios, visos jungė tik 998 žmones. Kiekybinė mažumų situacija per nepriklausomybės metus iš esmės nepasikeitė, tačiau prijungus Vilniaus kraštą jų tikinčiųjų pastebimai padaugėjo.

I LENTELĖ. Svarbiausi duomenys apie Lietuvos religines mažumas

Bažnyčia	Tikinčiųjų skaičius		Parapijų skaičius (su filijomis)		Dvasininkų skaičius		Švietimo ministerijos 1928–1940 m. išmokos	Pastabos
	1927	1940 (su Vilniaus kraštu)	1927	1940 (su Vilniaus kraštu)	1927	1940 (su Vilniaus kraštu)		
Judėjų	155 125	260 000	300	521	158	220	1 327 450	1939 m. iš 220 Lietuvoje veikusių žydų draugijų 14 buvo religinės. Religinieji ortodokasai nuo 1922 m. leido laikraštį „Idišer leb“ („Žydų gyvenimas“).
Evangelikų liuteronų	66 578	60 000	48	55	15	31	794 065	Be Klaipėdos krašto periodikos, 1931–1935 m. leistas laikraštis „Srovė“, 1935–1940 m. – savaitraštis „Lietuvos evangelikų kelias“

³ Katalikų – 1 739 393 (85,7 proc.), judėjų – 155 125 (7,65), liuteronų – 66 578 (3,28), sentikių – 32 149 (1,59), stačiatikių – 22 925 (1,13), reformatų – 10 678 (0,53), musulmonų – 1107 (0,05). *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas, [1924], p. XL.

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, III.
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS. T. 3 2 B.

Evangelikų reformatų	10 678	13 000	10	16	5	11	371 299	1922–1940 m. leistas žurnalas „Mūsų žodis“, 1926–1940 m. – „Sėjėjas“.
Sentikių	32 149	50 000	51	61	51	58	474 870	Sentikių dvasinių kursų dėstytojų ir klausytojų iniciatyva 1933–1934 m. ėjo žurnalas „Китеж–Град“.
Stačiatikių	22 925	45 000	24	45	27	45	655 005	Stačiatikių vyskupija 1923–1940 m. leido „Голос Литовской православной епархии“.
Musulmonų	1107	1500	3	6	3	7	24 600	1923 m. iš 1107 musulmonų 961 buvo totorius.
Karaimų	155	700	1	3	1	3	5200	Lietuvos karaimų draugija, veikusi Panevėžyje, karaimų kalba išleido tris žurnalo „Onarmach“ numerius („Pažanga“, 1934, 1938, 1939 m.).
Evangelikų baptistų	379	1937–543	2	12	–	8	–	Nuo XIX a. veikė Klaipėdos krašte; 1924–1940 m. leido laikraštėlių „Tiesos draugas“, 1936–1940 – „Jaunystei žydinti“. Parapijos darė metrikų įrašus be oficialaus leidimo, kol 1932 m. buvo atidarytas metrikacijos punktas.
Metodistų	245		9	9	1925–1926	8	–	Veikė nuo XIX a. pabaigos. 1923–1933 m. leido laikraštį „Krikščionystės sargas“, 1934–1940 m. – „Krikščionybės gynėjas“. Tvarkė metrikaciją neturėdami oficialaus leidimo.

REGINA LAUKAITYTĖ. LIETUVOS RELIGINĖS MAŽUMOS
1918–1940 M. VALSTYBĖS GLOBOJE

Septintosios dienos adventistų	200	apie 400	10	14	–	13	–	1927 m. pripažinta kaip legaliai egzistuojanti Bažnyčia, jai leista tvarkyti metrikaciją. 1929–1940 m. leido žurnalą „Dabarties klausimai“, 1932–1935 m. – „Advento sargas“.
Marijavitų	55		1	1	1	1	–	Neturėjo teisės tvarkyti metrikaciją.
Lietuvos evangelikų krikščionių draugija (sekmininkai)	130	180	4	5	1	2	–	Įregistruota ir veikė Biržų apskrityje nuo 1923 m. 1935–1940 m. leido laikraštėlį „Evangelijos šviesa“.
Naujoji apaštalu tikybos draugija				1			–	Aktyviausiai veikė (nuo XIX a. I pusės) Klaipėdos krašte. Kaip draugija tarpukariu buvo įregistruota jų bendruomenė Kybartuose. Neturėjo teisės tvarkyti metrikaciją.

Lentelė sudaryta pagal: Lietuvos tikibinės organizacijos (Tikybų reikalams referento 1927 m. rugsėjo 20 d. raštas Informacijos biurui), LCVA, f. 391, ap. 4, b. 69, l. 3; Statistikos žinios apie bažnyčias ir kunigus 1940 08 05 dienai, *ibid.*, b. 365, l. 64–65; Lietuvoje veikiančios ir valstybės šelpiamos tikybos (nedatuota, 1940 m. pradžia), *ibid.*, b. 1847, l. 32–34; Tikibinėms įstaigoms 1928–1940 m. išmokėti kreditai, *ibid.*, b. 370, l. 1; Švietimo ministro 1934 m. gruodžio 29 d. raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, *ibid.*, b. 758, l. 30; Lietuvos evangelikų krikščionių draugijos valdybos pirmininko Petro Viederio 1939 m. balandžio 24 d. raštas Kultūros reikalų departamentui, *ibid.*, b. 759, l. 13 ir kt.

Po katalikų gausiausia Lietuvoje buvo žydų judėjų bendruomenė. Ji telkėsi miestuose bei miesteliuose, buvo labai uždara, mišrių santuokų su kitų tikybų žmonėmis beveik nebūdavo. Antai 1923 m. tik 36 žydai išpažino ne judaizmą, iš jų 7 buvo katalikai (tuo tarpu lietuvių judėjų

buvo 53)⁴; Panevėžio vyskupijoje 1928–1937 m. į katalikybę perėjo tik 15 judėjų⁵.

Savo uždarmumu judėjams prilygo sentikiai, kurių parapijos, atvirščiai, telkėsi kaimuose (iš miestų parapijos veikė tik Kaune, Panevėžyje, Ukmergėje ir Zarasuose, visos kitos – sentikių kaimuose). Sentikiai retai keisdavo savo tikyba. Stačiatikių bendruomenė šiuo požiūriu buvo daug atviresnė, konvertitų ir mišrių santuokų skaičiumi tarp kitų mažumų pirmavo. Antai Panevėžio vyskupijoje 1928–1937 m. prie katalikybės prisijungė 83 sentikiai ir 292 stačiatikiai⁶. Vyskupo P. Būčio duomenimis, 1905–1937 m. iš viso šių dviejų tikiybų konvertitų Lietuvoje buvo 1104⁷.

Evangelikų Bažnyčios išsiskyrė marga tautine sudėtimi – vienių vokiečius, latvius, rusus, lietuvius. Tarpusavio nesutarimai gerokai apsunkino jų vidinį gyvenimą, ypač liuteronų, tačiau nesulpnino bendruomenės religinio identiteto. Sunku pasakyti, kiek su panašiomis problemomis susidūrė Lietuvoje gyvavusios protestantų atšakos: baptistai, adventistai, metodistai. Jos buvo susijusios su JAV, Latvijoje, Vokietijoje veikusiais centrais, kurie finansavo jų plėtrą, socialinę veiklą. Jos buvo gerai organizuotos, susitelkusios – periodiškai vykdavo regioniniai susirinkimai. Daugiausiai parapijų gyvavo pasienyje su Latvija ir Vokietija bei didžiuosiuose miestuose, pamaldos vykdavo įvairiomis kalbomis. Nors buvo aiški kitataučių persvara, šios bendruomenės apaštalavo tarp lietuvių: jų lietuviškos periodikos tiražai du tris kartus pranoko narių skaičių.

RELIGINIŲ MAŽUMŲ JURIDINIS STATUSAS. Sunku pasakyti, kaip Lietuvos valstybė būtų traktavusi negausias savo religines bei tautines mažumas, jei Tautų Sąjunga nebūtų iškėlusį išankstinės įstojimo į ją

⁴ *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas, [1924], p. XL, 27–30.

⁵ Konvertitai Panevėžio vyskupijoje 1928–1932 m., LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 77, l. 111; Konvertitai Panevėžio vyskupijoje 1933–1937 m., *ibid.*, b. 252, l. 268.

⁶ *Ibid.*

⁷ P. Būčio pranešimas apie misijos tarp rusų veiklą 1937 m., LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 29, l. 18.

1935 M. PASTATYTA KAUNO STAČIATIKIŲ KATEDRA. Romualdo Mičiūno nuotr. 2002 m.

sąlygos – ratifikuoti „Tautinių mažumų Lietuvoje teisių deklaraciją“. Ją Lietuvos atstovai įteikė Tautų Sąjungos Tarybai 1922 m. gegužės 12 d. Deklaracijos nuostatai, įpareigoję šalies įstatymų leidybą, garantavo visų piliečių lygybę prieš įstatymus, II straipsnis pabrėžė, kad „visi Lietuvos gyventojai turės teisę laisvai praktikuoti tiek viešai, tiek privatiniai kiekvieną tikybą, religiją arba tikėjimą, jei tik toji praktika bus sutaiikoma su visuomenės tvarka ir dora“⁸.

Šių nuostatų iš esmės buvo laikomasi, nors 1918–1940 m. Lietuvos valstybė nesuskubo sutvarkyti šalyje gyvavusių religinių mažumų Bažnyčių juridinio statuso. Šioje srityje iš esmės galiojo carinės Rusijos įstatymai, ilgainiui buvo priimtas tik vienas kitas būtinas įstatyminis aktas. Tiesa, Respublikos Konstitucija suteikė visoms Bažnyčioms teisę tvarkytis pagal savo kanonus arba statutus, laisvai skelbti savo tikėjimo mokslą, atlikti kulto apeigas, steigti ir tvarkyti kulto namus, mokyklas,

⁸ Tautinių mažumų Lietuvoje teisių deklaracija, *ibid.*, f. 923, ap. 1, b. 221, l. 148.

auklėjimo ir labdarybės įstaigas, steigti vienuolynus, tikybinės kongregacijas, brolijas, apdėti savo narius mokesčiais, įgyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Tikybinėms organizacijoms buvo suteiktos juridinio asmens teisės⁹. Tačiau demokratiškai Konstitucijos straipsniai anaip tol nepanaikino ankstesnių įstatymų galios, be to, aiškiai neapibrėžė teisių objekto: buvo skirti tik „visoms esamoms Lietuvoje tikybinėms organizacijoms“ (1922 m. Konstitucijos 83§, 1928 m. – 84 §), vėliau – „valstybės pripažintoms bažnyčioms“ (1938 m. – 27–32§)¹⁰.

Kurios Bažnyčios Lietuvoje buvo „esamos“ ir „valstybės pripažintos“? Tokiomis iš esmės laikytos carinėje Rusijoje atskirais įstatymais įteisintos Bažnyčios: Katalikų, Liuteronų, Reformatų*, Stačiatikių, Judėjų, musulmonų ir Karaimų. Šį sąrašą Lietuvos valstybė papildė Sentikių Bažnyčia, išleisdama jos struktūrą reglamentuojančias „laikinasias taisykles“. Šių 8 „pripažintų“ tikybių dvasininkams vyriausybė mokėjo algas, skirdavo pašalpas bei paskolas maldos namams statyti bei remontuoti, kariuomenėje dirbo šių tikybių kapelionai, tačiau svarbiausia – joms buvo leista tvarkyti civilinės būklės aktų metrikaciją. Pastaroji funkcija, susijusi su gyventojų statistika, karo prievole ir pan., buvo bene svarbiausia valstybės dėmesio religinėms mažumoms priežastis. Ji nulėmė ir dvigubą minėtų konfesijų dvasininkų subordinaciją: priklausydami nuo savos bažnytinės valdžios, jie kartu užėmė iš pradžių Vidaus reikalų ministerijos, 1928–1940 m. – Švietimo ministerijos etatus. Taigi, dvasininkai buvo valstybės valdininkai, ir vien tai įtraukė juos į valdžios institucijų susidomėjimo, politinių užsakymų sferą.

Susiklostė gana paradoksali situacija, – privilegijuotųjų sąrašė atsidūrė kiek egzotiškos Lietuvoje karaimų, musulmonų bendruomenės, o nuo XIX a. veikusios protestantų atšakos (baptistai, adventistai, metodistai) liko beteisės. Valstybė nesunkiai galėjo pakeisti tikybių statusą, tačiau šia galimybe pasinaudojo tik dukart. Išimtis, kaip minėta, buvo

⁹ *Lietuvos Valstybės Konstitucija su paaiškinimais*, Kaunas, 1922, p. 29–30; „Lietuvos Valstybės Konstitucija [1928 m.]“, in: *Lietuvos Valstybės Konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 53–54; „Lietuvos Konstitucija [1938 m.]“, *ibid.*, p. 63–64.

¹⁰ *Ibid.*

* Reformatų dvasinius reikalus Rusijos imperijoje tvarkė liuteronų konsistorijos, tačiau buvusios LDK reformatai išsaugojo savo sinodą ir kolegiją Vilniuje.

padaryta sentikiams, matyt, dėl jų gausumo. Mat dar dvi mažos jų atšakos neįteisinto*. Tuo tarpu nedidelė marijavitų grupė, Rusijos imperijoje 1911 m. gavusi atskiros konfesijos statusą, tačiau katalikų akyse tebusi jų Bažnyčios pasmerkta sekta, Lietuvos Respublikoje šį statusą prarado.

„Nepripažintos“ tikybos negalėjo disponuoti juridinio asmens teisėmis, nes valstybė taip ir neapsisprendė, kaip elgtis su carinėje Rusijoje ignoruotomis tikybomis. Tiesa, Konstitucija (1922 m. – 84 §, 1928 m. – 85 §) numatė pripažinti naujai įsisteigiančias tikybinės organizacijas, jei jų tikėjimo bei doros mokslas ir statutai neprieštarauja viešajai tvarkai ir doriai. Jų atsiradimo ir gyvavimo sąlygas turėjo nustatyti įstatymas, bet iki 1940 m. jis taip ir nebuvo priimtas. Tikybų reikalams referento 1926 m. parengtas tokio įstatymo projektas** nebuvo paskelbtas (tikriausiai todėl, kad jame nieko neužsiminta apie civilinės būklės aktų metrikaciją).

* Nuo XVII a. rusai sentikiai yra susiskaldę į gausybę atšakų. Belokrinicos atšakos sentikių bendruomenė, dar nuo caro laikų veikusi Šiaulių aps. Užvenčio vls. Peletkojų k., nebuvo susijusi su Lietuvoje gyvavusia bepopių pamariečių Sentikių Bažnyčia, mat pripažino bažnytinę hierarchiją. Ji, matyt, palaikė ryšius su savo tikybos bendruomenėmis užsienyje, nes nuo 1923 m. keletą kartų prašė vyriausybę įleisti dvasininką iš Turkijos, Prancūzijos. Šiaulių ir Raseinių apskrityse šią tikyba išpažino 5 šeimos. Prašymai buvo atmesti. Bendruomenei mėginant išspręsti kapinių problemą, vyriausybė nurodė mirusius laidoti artimiausiose sentikių kapinėse (Kultūros reikalų departamento direktoriaus raštai: 1938 m. kovo 10 d. J. Jančenkai, birželio mėn. (diena nenurodyta) – VRM Administracijos departamento direktoriui, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 710, l. 107, 58 ir kt.). 4-ajame dešimtmetyje legalizuotis ir gauti teisę tvarkyti metrikaciją atkakliai mėgino negausi atšaka, vadovaujama Martiniano Kozlovskio. 1928 m. jis su maždaug 20 sekėjų atskilo nuo Rimkų sentikių parapijos ir norėjo įsteigti Jonavoje naują Lietuvos krikščionių pamariečių parapiją. Negalėdama jos įteisinti, vyriausybė ragino bendruomenės narių civilinės būklės aktus registruoti sentikių metrikacijos punktuose, tačiau abiem konfliktuojančioms pusėms toks siūlymas nebuvo priimtinas. Bendruomenės prašymai švietimo ministrui, prezidentui, Respublikos Seimui nepadėjo – ji liko neįteisinta: kaip naujai įsisteigusi nepateko tarp valstybės pripažintų ir Konstitucijos ginamų tikybų, tačiau ir legalizuotis nesant naujos tikybos registravimą reglamentuojančio įstatymo negalėjo (Švietimo ministro 1937 m. lapkričio 18 d. raštas Seimo pirmininkui, *ibid.*, b. 708, l. 7; M. Kazlausko 1939 m. gegužės 25 d. raštas Kultūros reikalų departamento direktoriui, *ibid.*, b. 707, l. 97).

** Įstatymo projekto rengėjų sumanymu, valstybė turėjo reaguoti į ne mažiau kaip 100 visateisių Lietuvos piliečių iniciatyvą. Registravimo procedūra buvo panaši į draugijų: steigėjams įteikus VRM Tikybų reikalams referentui naujosios tikybinės

Savo tikybos legitimavimo tarpukariu siekė keletas grupių, – be minėtų sentikių atšakų, daugiausiai evangelikų. Kai kurioms grupėms pavyko apeiti įstatyminę krizę, įsiregistravus pagal draugijų įstatymą. Pavyzdžiui, tokiu pagrindu veikė sekmininkai, Biržų apskrities viršinin-ko įregistruoti 1923 m. kaip Lietuvos evangelikų krikščionių draugija*. Nesant alternatyvios, su valstybės institucijomis susijusios metrikacijos, ilgainiui daugumai „nepripažintų“ bendruomenių buvo leista atidaryti metrikacijos punktus, adventistų bendruomenė 1927 m. pripažinta kaip „legaliai veikianti“. Tačiau jų teisinis statusas iš esmės nepakito, nebuvo prilygintas minėtoms aštuonioms Bažnyčioms.

BAŽNYČIŲ VALDYMAS. Bene svarbiausia valstybės problema nepriklausomybės pradžioje buvo šalyje gyvuojančių Bažnyčių valdymo institucijų sukūrimas. Mat panašiai kaip katalikų vyskupijos, religinės mažumos pavaldumo ryšiais buvo susijusios su Lenkijos, Vokietijos, Rusijos teritorijose likusiais savo centrais. Tokių ryšių neturėjusias judėjų ir sentiikių parapijas valstybė taip pat siekė centralizuoti, t. y. įsteigti vieną jas reprezentuojančią įstaigą ir taip supaprastinti valdymą. 1919 m. gegužę vyriausybė išakmiai paragino visų „pripažintų“ konfesijų atstovus sudaryti atskiras Bažnyčias ir jų vadovaujančius organus. Valstybės vaidmuo šiame procese buvo anaiptol ne antraeilis.

Rusijos imperijos įstatymai garantavo parankų Bažnyčių kontrolės mechanizmą. Jų vadovus paprastai tvirtindavo caras, žemesnio luomo

organizacijos įstatus ir vidaus statutą, registravimo klausimus per du mėnesius turėjo spręsti speciali trijų pareigūnų komisija (sudaryta iš tikybų reikalams referento, Savivaldybių departamento atstovo ir Kauno apygardos teismo nario). Daugiau kaip 2000 narių turinti organizacija galėjo pretenduoti į valstybės skiriamų Bažnyčioms išmokų dalį (Įstatymas apie tikiybinių organizacijų registravimą, *ibid*, f. 391, ap. 4, b. 28, l. 195–198).

* 1930 m. draugija gavo Švietimo ministerijos leidimą laikinai tvarkyti metrikaciją. Pamaldos buvo laikomos Biržuose, Žagarėje, narių namuose Medeikių, Satkūnų ir Dirvonakių kaimuose, 1939 m. pašventinti maldos namai Rokiškyje. 1939 m. draugija jau norėjo peržengti apskrities ribas, tačiau pagal savo įstatus organizuoti pamaldas kitur neturėjo teisės, jas trukdydavo policija (Lietuvos evangelikų krikščionių draugijos valdybos pirmininko Petro Viederio 1939 m. balandžio 24 d. raštas Kultūros reikalų departamentui, *ibid*, f. 391, ap. 4, b. 759, l. 13).

dvasininkų paskyrimus – vietos valdžios pareigūnai. Lietuvos Respublika šį principą perėmė, nors alternatyva jam buvo suformuluota 1922 m. priimant valstybės Konstituciją, – Steigiamasis Seimas tuomet atmetė žydų frakcijos siūlymą tikybos klausimus sprendžiančioms įstaigoms leisti tvarkytis autonomiškai¹¹.

Juridiniu požiūriu mažumų Bažnyčios tarpukariu funkcionavo panašiai kaip draugijos. Periodiškai perrenkamų jų centrinių institucijų vadovų ir narių patvirtinimo kompetencija priklausė vyriausybei (iš pradžių vidaus reikalų, nuo 1928 m. sausio – švietimo ministrui), tuo tarpu evangelikų reformatų kolegijos bei liuteronų konsistorijos vadovus tvirtindavo valstybės prezidentas, narius – ministras. Pastarojoje funkcionavo ir toks caro laikų reliktas, kaip vyriausybės skiriamas prokuroras, stebėjęs konsistorijos posėdžius ir galėjęs atmesti bažnytinės valdžios nutarimus*. Religinė bendruomenių visuotiniai susirinkimai vykdavo su vyriausybės žinia, jai būdavo pateikiami susirinkimų protokolai, į valdymo institucijas išrinktų asmenų gyvenimo aprašymai ir pan. Vyriausybė intensyviai naudojosi teise netvirtinti išrinkto asmens kandidatūros, ypač ieškant išėities liuteronų, sentikių konfliktuose.

Pirmieji savo centrinę valdžią sėkmingai suformavo evangelikai reformatai, jau 1918 m. rudenį Vilniuje sušaukę nepaprastąjį sinodą. Praradus Vilnių, 1919 m. Bažnyčia buvo perorganizuota: sukurti du distriktai ir du centrai. Vienas centras Biržuose sujungė Lietuvos Respublikoje veikusias parapijas, antrasis veikė Vilniuje. Lietuvos Evangelikų Reformatų Bažnyčia tvarkėsi pagal savo sinodo 1922 ir 1929 m. priimtus įstatus**. Skirtingai nuo liuteronų, reformatai neturėjo tautinių

¹¹ E. Bendikaitė, „M. Soloveičikas“, in: *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*, Vilnius, 2006, p. 343–345.

* Tiesa, prokuroro etatas buvo ir reformatų kolegijoje, tačiau čia šias pareigas užimdavo ne vyriausybės skiriamas, o Bažnyčios sinodo išrinktas asmuo, reformatų kunigas.

** Bažnyčią valdė sinodas, kasmet šaukiamas Biržuose. Jame būdavo išrenkama kolegija, valdžiusi bažnytinį turtą. Kolegijos prezidentas būdavo renkamas iš pasauliečių, viceprezidento pareigas užimdavo aukščiausias dvasininkas, nuo 1931 m. vadinamus generaliniu superintendentu. Kitus postus kolegijoje pasidalydavo 3 kunigai ir 3 pasauliečiai. Svarbus vaidmuo Bažnyčioje buvo skirtas pasauliečiams kuratoriams, kuriuos iki gyvos galvos išrinkdavo parapijos, nuo 1922 m. kuratorėmis rinktos ir

problemų, visos jų parapijos buvo lietuviškos (išskyrus Seirijus ir Kelmę, kur pamaldos laikytos vokiečių kalba; Klaipėdos krašte veikusi viena parapija, apie 700 žmonių, buvo prisijungusi prie Klaipėdos krašto Evangelikų Bažnyčios). Tyrinėtojai pastebi, kad reformatų bendruomenė buvo vieninga ir disciplinuota¹².

Sudėtingiausia situacija susiklostė Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje, kurią sudarė trys tautinės grupės – tarpusavyje atkakliai besivaržantys vokiečiai su lietuviais bei latviai*, jau nekalbant apie Klaipėdos krašto liuteronus. Pastarieji (31 parapija, apie 130 tūkst. žmonių) izoliavosi nuo Lietuvos Respublikos, 1925 m. sudarė atskirą Prūsijos Bažnyčios unijai pavaldžią Bažnyčią, į parapijas priimdavo tik Vokietijoje mokslus baigusius dvasininkus. Lietuvos Liuteronų Bažnyčioje kiekybiškai vyravę vokiečiai ne tik laikė ją vokiška (į Kauno parapiją nuolatinės lietuviškos pamaldos įsileistos tik 1930 m.), bet ir palaikė artimus ryšius su Vokietijos valstybinėmis ir bažnytinėmis institucijomis. Tad vyriausybė dėjo daug pastangų, kad bažnytinės valdžios vairas šioje Bažnyčioje pereitų į lietuvių rankas. Tai buvo keblus uždavinys, nes 3-iajame dešimtmetyje lietuvių liuteronų buvo gerokai mažiau, jiems stigo išsilavinusių, net lietuviškai mokančių, dvasininkų, be to, politikai negalėjo išleisti iš akių savo veiksmų padarinių santykiams su Vokietija. Vyriausybė atkakliai siekė savo tikslo, vadovaujančius postus konsistorijoje patikėdama lojaliems asmenims, ribodama Lietuvos pilietybės neturinčių dvasininkų veiklą sinoduose ir išprašydama juos iš šalies, inicijuodama kryptingą visuomeninių organizacijų veiklą ir pan.

Tarpukariu Lietuvos liuteronai buvo susirinkę tik vieną kartą – 1919 m. Jau tuomet vyriausybė pademonstravo savo galias: privertė ką tik sudarytą konsistoriją pakeisti išrinktą pirmininką kitu, mokančiu lietuvių kalbą¹³. Vėliau kasmet vykdavo atskiri lietuvių, vokiečių ir

moterys. (M.G. Slavėnienė, „Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia 1915–1940 m.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, p. 345).

¹² A. Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1955 m.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, p. 227.

* Istoriko A. Hermann duomenimis, 1923 m. 28 tūkst. liuteronų buvo vokiečiai, 22 tūkst. – lietuviai, apie 12 tūkst. – latviai (*ibid.*, p. 224).

¹³ *Ibid.*, p. 225.

latvių sinodai, kurie tvarkėsi savarankiškai, deleguodami po du atstovus į bendrą Bažnyčios konsistoriją. Ši neįstengė dirbti sutartinai, juo labiau – suvienyti Bažnyčią. 3–4-ajame dešimtmetyje patys liuteronai ir valdžios institucijos parengė keletą įstatymų projektų, skirtų Liuteronų Bažnyčios funkcionavimui reglamentuoti, bet nė vienas jų nebuvo priimtas.

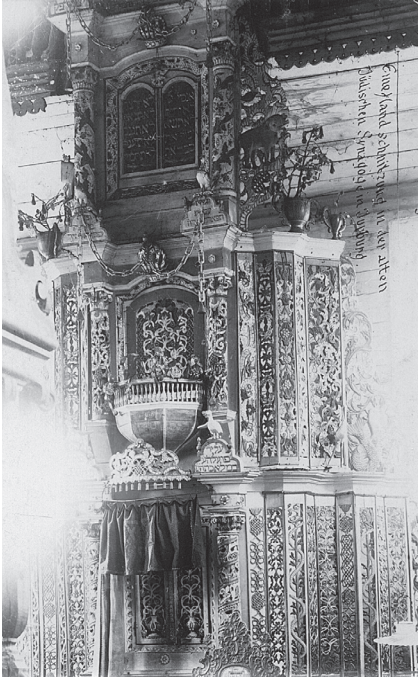
Judėjų bažnytinį gyvenimą valstybė ėmėsi reglamentuoti 1925 m. Iki tol visus žydų reikalus, taip pat ir religinius, tvarkė jų bendruomenės (veikusios pagal žydų reikalams ministro Makso Soloveičiko 1919 m. išleistą instrukciją). Bažnytinį gyvenimą reguliavo carinės Rusijos *Įstatymų sąvado* XI tomo I dalies 5-oji knyga *Apie žydų dvasinių reikalų tvarkymą*. Sąvado straipsniai numatė maldos namų skaičių, reglamentavo rinkliavas, mokesčius, tikiybinės bendruomenės statusą. Bendruomenę pagal carinės Rusijos įstatymus sudarė žydai, kurie nuolat rinkdavosi sinagogon atlikti savo tikėjimo pareigų. Ją reprezentavo trejiems metams renkama sinagogos arba maldos namų valdyba, į kurią *ex officio* įėjo rabinas ir renkami asmenys: mokytojas, seniūnas ir išdininkas¹⁴.

1925 m. valstybė peržiūrėjo bendruomenių statusą – pagal Seimo priimtą naują „Žydų tautinių bendruomenių įstatymą“ jos neteko religinių reikalų kompetencijos. Kaip žinoma, žydai boikotavo rinkimus, ir naujos pasaulietinės jų bendruomenės taip ir nebuvo išrinktos. Tad vėliau veikė vien minėtos sinagogų ir maldos namų valdybos. Bendruomenės susirinkime išrinktus valdybų narius tvirtindavo Švietimo ministerija. Pagal 1927 m. vidaus reikalų ministro Igno Musteikio išleistą instrukciją į jas galėjo būti renkami ne jaunesni kaip 25-erių metų amžiaus Lietuvos piliečiai, galintys susikalbėti lietuviškai, ne mažiau kaip metus išgyvenę bendruomenėje¹⁵. Reglamentavus bendruomenių valdybų rinkimus, jų žinion buvo perduotas bažnytinis turtas: ritualinės pirtys, kapinės, labdaros įstaigos ir pan.¹⁶

¹⁴ Žydų dvasinių reikalų tvarkymas, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 28, l. 179.

¹⁵ „Žydų sinagogų ir maldos namų valdybų rinkimų instrukcija“, *Vyriausybės žinios*, 1927, Nr. 257, eil. 1650. Šios instrukcijos projektą parengė Dovydas Icykavičius, Lietuvos rabinų sąjungos sekretorius.

¹⁶ Tikiybų departamento direktoriaus 1928 m. lapkričio 19 d. raštas apskričių viršininkams, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 508, l. 32.

JURBARKO SINAGOGOS INTERJERO
FRAGMENTAS, TARPUKARIO ATVIRUKAS,
MAB

teritorija iš esmės apėmė nuo 1840 m. gyvavusį Kauno vikariatą, pavaldų Vilniaus arkivyskupiui. Pastarasis išsaugojo savo valdžią, – pirmiausia 1919 m. įgalioto Kauno dekaną atstovauti stačiatikių reikalams Lietuvoje. Netrukus, 1922 m. kovo 29 d., Ministrų Kabinetas apsisprendė laikinai (kol paaiškės Lietuvos rytų sienos ir bus išleistas atitinkamas įstatymas) pripažinti Maskvos patriarchijos jurisdikciją Stačiatikių

1930 m. vyriausybei pavyko sukurti centrinę judėjų bendruomenės reprezentuojančią instituciją – Rabinų vykdomąjį komitetą. Jį turėjo rinkti kartą per dvejus metus šaukiamas visuotinis rabinų suvažiavimas, prezidiumo narius tvirtino švietimo ministras. Komitetas disponavo valstybės biudžeto skiriamomis judėjams lėšomis¹⁷.

1923 m. gegužės 20 d. vyriausybei priėmus laikinąsias Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios ir „sentikių organizacijos“ „santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti“ taisyklės¹⁸, buvo įteisinta šių Bažnyčių struktūra. Sunkiausiai Lietuvos vyriausybė apsisprendė dėl stačiatikių vyskupijos, pavaldžios Maskvos patriarchijai, valdymo. Po Pirmojo pasaulinio karo susiformavusios Lietuvos stačiatikių vyskupijos

¹⁷ „Rabinų veikimo instrukcija“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 328, eil. 2248. Tiesa, 1925 m. gruodžio–1926 m. rugsėjo mėn. veikė vidaus reikalų ministro įsteigta Centralinė žydų tikioliniams reikalams taryba.

¹⁸ „Lietuvos stačiatikių bažnyčios santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinos taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1923, Nr. 132, eil. 985; „Lietuvos sentikių organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinos taisyklės“, *ibid.*, eil. 986.

Bažnyčiai Lietuvoje ir laikyti Vilniuje rezidavusį arkivyskupą Eleuterijų Lietuvos stačiatikių vyskupu. 1923 m. sausį jis apsigyveno Kaune, nes buvo išsiųstas iš Lenkijos už atkaklų priešinimąsi vyriausybės pastangoms atskirti šalies Stačiatikių Bažnyčią nuo Maskvos patriarchijos.

Arkivyskupas Eleuterijus (nuo 1928 m. – metropolitas, 1931–1940 m. valdė ir Maskvos patriarchijos Vakarų Europos egzarchatą) Lietuvoje užėmė ypatingą statusą, buvo gana artimas aukščiausiems, ypač tautininkų, politiniams sluoksniams. Mat Lenkijos vyriausybės prievarta nušalintas nuo bažnytinės valdžios jis išsaugojo Vilniaus arkivyskupo titulą, kanonines teises valdyti Vilniaus vyskupija, tad tapo potencialiu Lietuvos politikų sąjungininku diplomatinėje kovoje dėl sostinės. Vyskupijos mažumas ir metropolito politinė kryptis nulėmė tai, kad, skirtingai nuo kaimyninių valstybių, Lietuvos stačiatikių vyskupija nejuto didesnio valstybės spaudimo nutraukti ryšius su Maskvos patriarchija, atsisakyti senojo kalendoriaus, įvesti į liturgiją, raštvedybą lietuvių kalbą ir kt.

Bažnytine valdžia stačiatikių metropolitas 1923–1940 m. dalijosi su Lietuvos Stačiatikių vyskupijos taryba, kuri pagal minėtas laikinasias taisykles buvo renkama kas treji metai parapijų atstovų susirinkime. Tarybą sudarė 5 nariai (3 dvasininkai ir 2 pasauliečiai, turintys Lietuvos pilietybę ir mokantys lietuvių kalbą), jų kandidatūras kaskart patvirtindavo vyriausybė. Tarybos kompetencijoje buvo metrikų, Bažnyčios vidaus tvarkos, klebonų darbo priežiūra ir pan.

Analogiškai buvo reglamentuotas ir sentikių bažnytinės vadovybės funkcionavimas. Jie – vadinamųjų bepopių šaka – neturėjo aukštosios hierarchijos, tad vadovaujantis minėtomis taisyklėmis Bažnyčią 1923–1940 m. valdė Sentikių centro taryba. Gana gausi Lietuvos sentikių bendruomenė neturėjo išsilavinusių dvasininkų, tad Tarybai vadovavo pasauliečiai inteligentai. Laikinosios Stačiatikių Bažnyčios ir sentikių „organizacijos“ taisyklės galiojo iki pat 1940 m.

Panašaus į sentikių „tikiybinės organizacijos“ statuso siekė ir Lietuvos musulmonai. Susikūrus valstybei jie buvo atskirti nuo savo centro Simferopolyje. Čia gyvavo tik trys musulmonų parapijos (Kaune, Raižiuose ir Vinkšnupiuose), kurių atstovai 1925 m. tikiybų reikalams referentui pateikė „Lietuvos totorių tikiybinės organizacijos santykiams

su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinųjų taisyklių“ projektą. Jame siūlyta įsteigti musulmonų centro tarybą, kurią iš trijų asmenų išrinktų Lietuvos musulmonų susirinkimas¹⁹. Šio projekto vyriausybė nepatvirtino, matyt, vengdama papildomų išlaidų negausios bažnytinės organizacijos centrui: visų konfesijų centrinių institucijų tarnautojų algoms būdavo išmokama daugiau, negu jų parapijų dvasininkų, pvz., Stačiatikių vyskupijos tarybai – net dvigubai daugiau, nei parapijų šventikams.

Musulmonų bendruomenės interesams 1923–1940 m. atstovavo Kauno totorių draugija (nuo 1936 m. veikusi kaip Kauno musulmonų draugija). Jos steigimo iniciatoriai ir aktyviausi veikėjai buvo pasauliečiai inteligentai, siekę sutelkti negausius po kraštą išsiblaškiusius savo tautiečius ir sukurti centrinę bažnytinę valdžią. 1937 m. ji įteikė vyriausybei dar vieną tikybinių įstaigų centralizavimo projektą, tačiau musulmonų parapijoms ir muloms jam nepritarus projektas nebuvo svarstytas²⁰. Iki 1939 m. Lietuvoje gyvavusios musulmonų parapijos tvarkėsi savarankiškai, jų dvasininkai kasmet iš valstybės išdo gaudavo 2400 Lt.

Negausūs karaimai – maždaug 155 žmonės – taip pat buvo atskirti nuo bažnytinės vadovybės Trakuose (ten gyveno jų hachanas ir funkcionavo Dvasinė valdyba). Karaimai gyveno Panevėžio, Naujamiesčio, Biržų apylinkėse. Jų dvasinis centras susitelkė Panevėžyje, kur veikė kenesa, dirbo dvasininkai. Ten 1922 m. buvo įregistruota Panevėžio karaimų reikalams tvarkyti draugija (1924 m. pasivadynusi Panevėžio karaimų bendruomene)²¹. Iš valstybės išdo jai kasmet būdavo išmokama karaimams skiriama maždaug 300–400 Lt. suma.

3-iajame dešimtmetyje sukurtų centrinių bažnytinių institucijų veikla nepasižymėjo sklandumu. Jos optimizavo valdymą, tačiau

¹⁹ T. Bairišauskaitė, „Musulmonų konfesinė bendruomenė nepriklausomoje Lietuvoje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*, p.103.

²⁰ *Ibid.*, p. 105–109.

²¹ Žinios apie Panevėžio karaimų reikalams tvarkyti draugiją (įregistruota 1922 m. gegužės 6 d.), LCVA, f. 394, ap. 15, b. 311, l. 163–164; Panevėžio karaimų bendruomenės valdybos įstatai (įregistruoti 1924 m. liepos 29 d.), *ibid.*, ap. 1, b. 817, l. 4.

nepaskatino pačių bendruomenių susitelkimo (išskyrus tik evangelikus reformatus). Kai kurių jų vadovybėje įsitvirtinę asmenys* stengėsi nepaleisti valdžios vairo, todėl 4-ajame dešimtmetyje bendruomenių atstovų susirinkimai vyko retai, neišvengta vidaus konfliktų. Konfliktai labiausiai skaldė sentikių, lietuvių liuteronų bendruomenes.

VALSTYBĖS FINANSINĖ PARAMA MAŽUMŲ BAŽNYČIOMS. Nepakeitus esminių su Bažnyčių padėtimi susijusių carinės Rusijos įstatymų, Lietuvos išdas mokėjo įvairių tikybų dvasininkams algas. Jas gavo ne visos tikybos, ir ne tuoj pat**. Religinių mažumų parapijų tinklas ėmė formotis 3-iojo dešimtmečio pradžioje, iš Rusijos grįžtant pabėgėliams, tarp jų ir dvasininkams. Parapijų atkūrimo procesas iš pradžių vyko stichiškai – bendruomenės remontavo savo maldos namus ir kvietėsi dvasininkus. Per keletą metų, grįžtant pabėgėliams, kitatikių parapijų skaičius sparčiai augo. 1924 m. valstybė ėmė reguliuoti šį procesą – tikybų reikalams referentui Kazimierui Prapuoleniui pasiūlius, buvo įteisinta praktika parapijų skaičių sieti su vienu dvasininku tenkančia tikinčiųjų norma. Atskaitos tašku buvo pasirinktas katalikų parapijų vidurkis, kuris, Statistikos biuro duomenimis, tuomet buvo 2304 tikintieji. Vidutiniškai tiek parapijiečių turėjo aptarnauti ir vienas kitų Bažnyčių dvasininkas. Pasirinktas metodas radikaliai mažino parapijų skaičių. K. Prapuolenio paskaičiavimais, judėjams turėjo pakakti 67 parapijų, Liuteronų Bažnyčiai – 29, Reformatų – 5, Stačiatikių – 10, Sentikių – 14 (plg. 1 lentelėje pateiktus ir K. Prapuolenio įteisintus duomenis apie parapijų skaičių; peržiūrint Švietimo ministerijos eta-

* Savaime iškalbingi faktai, kad visoms musulmonų parapijoms 4-ajame dešimtmetyje vadovavo Chaleckiai: Adomas, Jonas ir Stepas; Sentikių centro taryboje aktyviai veikė broliai Ivanas ir Vasilijus Prozorovai.

** 1920 m. vyriausybė paskyrė algas evangelikų reformatų ir liuteronų superintendentams, konsistorijų personalui ir parapijų klebonams, dešimčiai stačiatikių klebonų. Judėjų tikybinių įstaigų išlaikymui valstybė 1920 m. skyrė 7,5 proc. sumos, išmokamos analogiškoms krikščionių įstaigoms. Tokios proporcijos laikytasi iki pat 1940 m., išmokos judėjams siekė apie 100 000–117 000 Lt per metus. Sentikių centro tarybos nariams bei dvasininkams ir Stačiatikių vyskupijos tarybos darbuotojams atlyginimas mokėtas nuo 1925 m. („Algų nustatymo dvasiškių įstatymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 32, eil. 366; „Tikybinių įstaigų etatai“, *ibid.*, Nr. 33, eil.

tus, 1936 m. visoms tikyboms buvo pridėta po dar vieną parapijos klebono etatą)²².

Vadovaudamasi šiuo metodu vyriausybė mokėjo dvasininkams algas: įvairių tikybų bažnytinė vadovybė (išskyrus, kaip minėta, judėjų) gaudavo subsidijas nustatytam, etatiniam, parapijų klebonų skaičiui, neatsižvelgiant į tai, kad faktiškai parapijų gyvavo daug daugiau. Tikintieji, Bažnyčių vadovai jautėsi diskriminuojami, nuolat prašė vyriausybę atsisakyti išsisklaidžiusioms, negausioms mažumoms nepalankaus principo, tačiau jo laikytasi iki pat 1940 m. Valstybei jis buvo parankus – mažino biudžeto išlaidas, pačias Bažnyčias vertė riboti naujų parapijų atsiradimą. Kurias parapijas laikyti etatinėmis, sprendė dvasinė vadovybė, tačiau besikeičiantys jų sąrašai figūravo tik buhalteriniuose dokumentuose: gauti pinigai paprastai būdavo padalijami visiems klebonams.

Algų mokėjimas nebuvo didelė našta valstybės išdui, per metus tam būdavo skiriama apie 270 tūkst. Lt. Įdomu, kad jų dydis buvo tiesiogiai siejamas su bažnytine hierarchija: tik stačiatikių metropolitas gaudavo tolygų katalikų vyskupų XVIII kategorijos atlyginimą, tuo tarpu kitų Bažnyčių centrinių institucijų vadovai – tik XII kategorijos.

Bažnyčios naudojosi ne tik tiesioginėmis išmokomis etatinėms pareigybėms, bet ir įvairiomis pašalpomis, lengvatomis, ypač susijusiomis su bažnytinių pastatų statyba, remontu, liturginių reikmenų importo mokesčiais ir pan. Vyriausybės pastangomis buvo pargabenta ir išdalyta įvairioms Bažnyčioms dalis Pirmojo pasaulinio karo pradžioje rusų valdžios konfiskuotų varpų.

DVASININKŲ PARENGIMAS. Atribojus Lietuvos Bažnyčias nuo užsienio šalyse likusių centrų, vyriausybei teko spręsti jų dvasininkų parengimo problemą. Tai buvo naujas valstybinės svarbos uždavinys – papildyti

385. 1922 m. šie įstatymai buvo peržiūrėti – dėl infliacijos išmokos minėtoms tikyboms padvigubintos („Algų nustatymo dvasiškių įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 112, eil. 887); Lietuvoje veikiančios ir valstybės šelpiamos tikybos (1940 m. pradžia), LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1847, l. 33).

²² K. Prapuolenio raštas, LCVA, f. 377, ap. 9, b. 87, l. 32; „Švietimo ministerijos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 539, eil. 3746.

kitatikių Bažnyčias savame krašte išugdyta jaunąją dvasininkų kartą. Jo įgyvendinimą apsunkino keletas aplinkybių: negausios Bažnyčios (išskyrus judėjus) stokojo lėšų dvasinėms seminarijoms išlaikyti, tuo tarpu valstybės požiūris į tokias studijas buvo gana pragmatiškas.

Lietuvos religinių mažumų dvasininkų išsilavinimas buvo labai nevienodas – nuo universitetus baigusių evangelikų reformatų kunigų iki jokios mokyklos nelankusių sentikių dvasininkų. Skirtingą bendruomenių požiūrį į savo dvasininkų lavinimą formavo ir istorinės aplinkybės, ir per kelis šimtmečius susiklosčiusios tradicijos. Geriausias sąlygas savo dvasiniam luomui lavinti buvo sudariusi gausiausia ir turtingiausia religinė mažuma – judėjai. Jie vieninteliai iš mažumų įstengė išlaikyti konfesines mokyklas. Kitos bendruomenės tenkinosi vien tikybos pamokomis mokyklose, o judėjai įsteigė religinės krypties mokyklų dėstomąją hebrajų kalbą tinklą „Javne“. Jis neprilygo žydų švietime tarpukariu vyravusiai „Tarbut“ draugijos įsteigtų mokyklų tinklui, buvo bent tris kartus mažesnis: veikė 4 gimnazijos, nemažai chederių ir talmud–tora mokyklų²³.

Lietuva buvo svarbus judaizmo centras: 1935 m. čia veikė keturios aukštųjų teologijos studijų mokyklos – ješivos (rabinų seminarijos): žymiausia Kauno priemiestyje Vilijampolėje ir Telšiuose, taip pat Kelmėje ir Panevėžyje. Į jas buvo priimami parengiamąsias rabinų seminarijas baigę jaunuoliai, ne jaunesni kaip 17 metų. Tokių parengiamųjų seminarijų (vadinamųjų talmudinių vidurinių mokyklų) buvo 11: penkios Kaune, po vieną Kelmėje, Ukmergėje, Panevėžyje, Rokiškyje, Telšiuose, Jonavoje ir Lazdijuose²⁴.

Mokslas rabinų seminarijose buvo išeinamas per 8 metus. Ne visi absolventai tapdavo rabinais, daugelis siekdavo tik religinio išsilavinimo, kuris bendruomenėje buvo labai vertinamas. Apsisprendę tapti rabinais toliau lavindavosi specialiuose kursuose. Seminarijų vadovybė ignoravo vyriausybės reikalavimus dėstyti bendruosius dalykus lietuvių kalba, mat jose mokėsi ne tik Lietuvos piliečiai. Antai 1939 m. vasaros semestrą iš

²³ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, p. 156–157.

²⁴ Lietuvos rabinų vykdomojo komiteto 1935 m. kovo 18 d. raštas Kultūros reikalų departamentui, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 517, l. 174.

250 Telšių seminarijoje studijavusių jaunuolių 38 buvo atvykę iš užsienio šalių²⁵. Dar 192 jaunuoliai tuo metu mokėsi Kauno ir 93 Panevėžio seminarijose, iš jų 22 buvo kitų šalių piliečiai²⁶. Suprantama, tiek rabinų Lietuvos parapijoms nereikėjo, nemažai jų išvykdavo į užsienį. Pavyzdžiui, 1926 m. išvyko 136 rabinai²⁷.

Savo rabinus žydų bendruomenės išsirinkdavo visuotiniame susirinkime, išipareigodavo mokėti jiems sutartą algą, skirti butą ir pan. Dėl jau minėtų priežasčių rinkimų aktas buvo svarbus valstybei, todėl saistytas reikalavimais ir išipareigojimais. Valstybė kontroliavo sinagogų ir rabinų skaičių, neleisdavo rabino turėti mažoms bendruomenėms, kurios, valdininkų supratimu, nebūtų įstengusios jo išlaikyti²⁸. Kultūros reikalų departamentas įteisindavo rabino išrinkimą tik gavęs rinkimų protokolą (jį pasirašydavo visi susirinkimo dalyviai), vietos savivaldybės ir policijos pareigūnų pažymas apie toje vietoje gyvenančių žydų skaičių, kandidato kvalifikaciją (išsilavinimą, pilietybę, kalbos mokėjimą ir pan.). Lietuviškai nemokančio rabino išrinkimo departamentas netvirtindavo arba nurodydavo terminą, iki kada jį išmokti*. Visuotiniame bendruomenės susirinkime išrinktas rabinas privalėjo

²⁵ Telšių rabinų seminarijos direktoriaus 1939 m. gegužės 10 d. raštas Kultūros reikalų departamentui, *ibid.*, b. 519, l. 128. 5 jų buvo JAV, 4 Didžiosios Britanijos, 8 Latvijos, 3 Olandijos, 5 Vokietijos, po du Čekoslovakijos ir Šveicarijos, po vieną Pietų Afrikos Respublikos, Danijos ir Palestinos pilietį.

²⁶ Kauno ir Panevėžio seminarijų direktorių 1939 m. balandžio 30 ir gegužės 1 d. raštai Kultūros reikalų departamentui, *ibid.*, b. 519, l. 131, 133.

²⁷ Tikybų reikalams referento 1927 m. kovo 12 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 503, l. 292.

²⁸ Kultūros reikalų departamento direktoriaus raštai: 1932 m. rugpjūčio 23 d. raštas Lietuvos rabinų vykdomajam komitetui, 1939 m. rugpjūčio 28 d. Pociūnėlių miestelio gyventojams G. Glikui ir kt., *ibid.*, b. 519, l. 92, 106 (motyvuojant tuo, kad Kriūkų ir Pociūnėlių miesteliuose nėra „reikalingo žydų gyventojų skaičiaus“, atmesti prašymai paskirti rabiną).

* Antai Šaukoto rabinui Boruchui Kaplanui leista laikinai eiti pareigas su sąlyga, kad per 9 mėn. jis pakankamai išmoks lietuviškai; dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo Mosėdžio rabinu išrinktam Dovydui Kalmanui departamentas neleido eiti pareigų (Kultūros reikalų departamento direktoriaus 1936 m. balandžio 6 d. ir 1937 m. spalio 8 d. raštai Lietuvos rabinų vykdomajam komitetui, *ibid.*, b. 519, l. 28, b. 520, l. 21).

įteikti Kultūros reikalų departamentui „Rabino pasižadėjimą“: „Aš, [...], pasižadu eiti Rabino pareigas pagal mūsų Toros nuostatus, būti ištikimu Lietuvos Respublikai ir Vyriausybei ir sąžiningai pildyti savo pareigas pagal Valstybės įstatymus, Amen“²⁹. Kitų tikybų dvasininkai tokių pasižadėjimų neapraktikavo.

Ypač didelius reikalavimus savo dvasiniam luomui tradiciškai kėlė protestantai, imperijos laikais jų dvasininkai studijuodavo Tartu universitete, kai kurie po studijų Vakarų Europoje turėjo mokslinius laipsnius. Lietuviai reformatai apskritai labai išsiskyrė savo inteligentijos potencialu, nepriklausomybės pradžioje jų atstovai užėmė svarbius postus valstybės institucijose, kariuomenėje. Aukštas evangelikų išsimokslinimo standartas buvo išsaugotas ir nepriklausomoje Lietuvoje. 1926–1936 m. Kauno universitete veikė Evangelikų teologijos fakultetas, kur dirbo penkios teologinių disciplinų katedros*. Fakulteto steigimą, kaip minėta, paskatino Liuteronų Bažnyčios problemos, siekta kuo greičiau pakeisti iš Vokietijos atvykusius dvasininkus lietuviškai mokančia lojalija jaunąja karta. Fakultete dirbo žinomi Lietuvos liuteronų ir reformatų veikėjai, du daktarai buvo pakviesti iš Čekoslovakijos. Profesūra išleido nemažai mokslo darbų. Fakultetą baigė 32 teologai: 23 liuteronai ir 9 reformatai; iš jų 13 buvo lietuviai, 7 vokiečiai ir 3 latviai³⁰. Jų atėjimas į parapijas iš tiesų paskatino ilgai lauktas permainas: 4-ojo dešimtmečio viduryje fakulteto absolventai sudarė pusę dvasininkų. Anot istoriko A. Hermanno, jie Lietuvą laikė savo tėvyne, gebėjo darniai sugyventi tarpusavyje ir nematė reikalo kovoti vienas prieš kitą³¹. 1936 m. prezidento A. Smetonos dekretu fakultetas buvo uždarytas.

Daugiausiai problemų dėl dvasinio luomo asmenų parengimo turėjo sentikiai. Jų parapijų dvasininkais galėjo tapti tik 40-ties sulaukę vyrai,

²⁹ „Rabino pasižadėjimas“, 1939 m., *ibid.*, b. 517, l. 217.

* Be savos teologijos disciplinų, Humanitarinių mokslų fakultete studentai išklaUSDavo įvadą į filosofiją, logikos, psichologijos, filosofijos istorijos, pedagogikos, lotynų, lietuvių, vokiečių ir latvių kalbų kursus.

³⁰ M.G. Slavėnienė, „Evangelikų teologijos fakultetas Kaune 1925–1936 m.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, p. 413.

³¹ A. Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1955 m.“, *ibid.*, p. 242.

tuo tarpu daugumos gyvenimas iki tokio amžiaus jau būdavo susiklostęs. Pati bendruomenė didesnių teologinio išprusimo reikalavimų dvasiniam luomui nekėlė – iš savo tarpo išsirinkdavo religinius kanonus, Šventąjį Raštą bei liturgiją perpratusį nepriekaištingos doros vyrą. Pradėjus funkcionuoti bažnytinei organizacijai, išrinkto asmens kandidatūra būdavo pateikiama prie Sentikių centro tarybos veikusiai Dvasinei komisijai (ją sudarė didžiausios pagarbos nusipelnę dvasininkai). Po šios komisijos tyrimo sulaukęs kanoniško trijų dvasininkų palaiminimo kandidatas tapdavo dvasininku.

Sentikių dvasininkai, kaip minėta, neturėjo jokio mokslo cenzo*. Situacija šioje Bažnyčioje mažai pasikeitė ir po dvasinių kursų, bažnytinės vadovybės organizuotų Kaune 1931 m. balandžio–1934 m. sausio mėn. Juos finansavo Švietimo ministerija, be keletu religinių disciplinų, bažnytinio giedojimo, juose buvo dėstoma ypač daug bendrojo lavinimo dalykų**. Nesant išsilavinusių dvasininkų, kursams vadovavo ir juose dirbo pasauliečiai, išskyrus Agafoniką Pankratjevą, kuris dėstė Šventąjį Raštą, slavų kalbą, katekizmą, kanonus³². Jis dvasinio išsilavinimo taip pat neturėjo, buvo baigęs dvi parapinės pradžios mokyklos klases. Kursams vadovavo Ivanas Prozorovas, baigęs Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą, iki 1932 m. dirbęs solistu Kauno operos teatre. Kursų veikimo metu būtent jis parengė būtinus vadovėlius (30 egz. tiražu rotatoriumi buvo padauginti 5 vadovėliai iš tikybos, sentikių istorijos, pedagogikos, homiletikos ir „Katekizmas“)³³.

Sentikių tikybos kursus baigė 15 vyrų, bet iš jų tik vienas pradėjo eiti pareigas parapijoje. Kiti dvasiniam luomui buvo per jauni: net 11 absolventų neturėjo 30-ties metų. 6 iš jų ėmė dėstyti tikybą mokyklose, vienas tapo psalmininku. Vėliau Sentikių Bažnyčios vadovybė keletą

* 1924 m. duomenimis, iš 50-ties pradinę mokyklą buvo baigę 9, keturklasę miesto ir dviklasę liaudies mokyklą – po 2, kiti 38 „mokėsi namuose“.

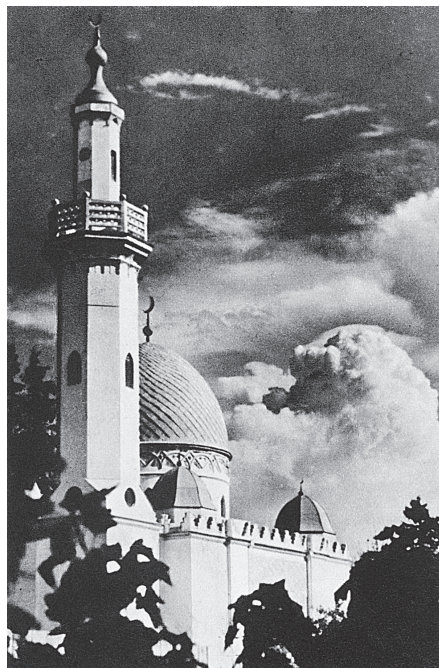
** Lietuvių, lotynų ir vokiečių kalbos, matematika, algebra, geometrija, pedagogika, visuotinė ir Rusijos istorija, Lietuvos istorija ir geografija.

³² SCT pirmininko 1936 m. spalio 1 d. raštas Kultūros reikalų departamentui, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 709, l. 14.

³³ Lietuvos Sentikių Centro tarybos neperiodinių leidinių, kurie buvo išleisti 1919–1939 m. laikotarpyje, sąrašas, *ibid.*, b. 707, l. 43.

kartą prašė vyriausybę atidaryti nuolatinę dvasinę seminariją su 3 metų dėstymo kursu, tolygiu 4-rių gimnazijos klasių lavinimui. Valdžios institucijoms būdavo pateikiama sąmata, kandidatų sąrašai. Valstybė tokią seminariją finansuoti atsisakė, mat kandidatų sąrašuose ir vėl vyravo jokie mokslu cenzu neturintys arba per jauni asmenys, be to, išde tam nuolat trūko lėšų. Tuo tarpu padėtis Bažnyčioje po rezultatų nedavusių kursų buvo beveik grėsminga: 1935 m. iš 51 parapijose dirbusio dvasininko tik 22 dar nebuvo sulaukę 60-ties³⁴.

Stačiatikių Bažnyčia daug efektyviau pasinaudojo galimybėmis parengti jaunąją dvasininkų kartą dvasiniuose kursuose. Jie veikė Kaune 1930 m. sausio–1932 m. gruodžio mėn., Švietimo ministerijai finansuojant*. Teologijos disciplinas kursuose dėstė metropolitas Eleuterijus (kandidato laipsniu baigęs Peterburgo dvasinę akademiją) ir iš Paryžiaus Stačiatikių teologijos instituto pakviesti profesoriai Vladimiras Nedelskis ir Vasilijus Kamenskis (pirmasis baigęs Kijevo dvasinę akademiją, antrasis – minėtą institutą). Kursus baigė ir buvo iššventinti 7 asmenys, dar vienas absolventas vėliau dirbo psalmininku. Panašiai kaip sentikiai, stačiatikiai vėliau ne kartą prašė kursus atnaujinti,

KAUNO MEČETĖ, TARPUKARIO ATVIRUKAS.
Gedimino Oriento nuotrauka, MAB

³⁴ Lietuvos sentikių parapijų ir nastavnikų sąrašas (SCT pirmininko 1935 m. spalio 10 d. raštas Kultūros reikalų departamentui), *ibid.*, b. 708, l. 50–52. 9 jų buvo perkopę 60-ties, 16 – 70-ties ir 4 – 80-ties metų ribą, seniausiam sentikių dvasininkui tuomet buvo 87, dvi parapijos ganytojų neturėjo.

* Be teologijos, liturgijos dalykų, klausytojai mokėsi lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, teisės, higienos ir medicinos.

tačiau vyriausybė tam pristigdavo lėšų (tiesa, 1937 m. Švietimo ministerijai sutikus vėl organizuoti kursus, stačiatikių vyskupija pripažino, kad nepavyko surinkti 10–ties kandidatų)³⁵.

Musulmonų dvasininkai, panašiai kaip ir sentikių, galėjo eiti dvasines pareigas be specialaus teologinio lavinimo. Pagal carinės Rusijos įstatymus, teisę priklausyti dvasiniam luomui jie paveldėdavo iš tėvo, pasirengimą paprastai įgydavo šeimoje. Lietuvoje veikusios trys parapijos savo dvasininkų teologinio lavinimo problemų neturėjo.

Protestantų atšakos – baptistai, metodistai, adventistai – palaikė glaudžius ryšius su centrinėmis Bažnyčiomis, kurios siuntė čia dvasininkus arba finansavo jų studijas. Jiems taikytas gana aukštas mokslo cenzas, pamokslaudavo tik teologijos studijas baigę asmenys.

Seminarijų bei kursų veikla gerokai pagyvino mažumų religinį gyvenimą, jaunimo susidomėjimą Bažnyčiomis, užmegzti ryšiai su teologijos studijų institucijomis užsienyje. Labai išaugo religinės literatūros poreikis – kaupos bibliotekos, išleista daug mokomųjų ir analitinių tekstų. Toks intelektualinis sąjūdis truko neilgai – laikinas dvasinių studijų pobūdis pademonstravo visišką negausių religinių mažumų priklausomybę nuo valdžios institucijų.

BAŽNYČIŲ IR BENDRUOMENIŲ SANTYKIAI. Religinės mažumos Lietuvoje gyvavo Katalikų Bažnyčios šešėlyje, jautė stiprų vyraujančios katalikybės spaudimą. 1921–1931 m. visų jų reikalai buvo katalikų kunigų, vadovavusių tikybų reikalus Lietuvoje tvarkiusiai institucijai, žinioje*. Viešojo gyvenimo ritmą diktavo katalikų šventės: be sekmadienių, tik Naujieji

³⁵ Plačiau apie stačiatikių dvasininkus ir jų parengimą žr.: R. Laukaitytė, *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, p. 56–61.

* 1920 m. bažnytiniai klausimai buvo priskirti Vidaus reikalų ministerijos Kulto ir bendrųjų reikalų departamentui, tačiau netrukus, 1921 m. vasario 22 d., Steigiamajam Seimui patvirtinus naujus šios ministerijos etatus, – atskiro Tikybų departamento kompetencijai. 1924 m. pavasarį funkcijas perėmė Tikybų reikalams referentas. 1928 m. sausio mėn. ši pareigybė buvo perkelta į Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentą. 1921 m. rugpjūtį Tikybų departamento vedėju buvo paskirtas kanauninkas Kazimieras Prapuolenis, 1925 m. rugpjūčio–1927 m. gruodžio mėn. tikybų reikalams referento pareigas ėjo kunigas Augustinas Vaitiekaitis, 1928–1931 m. – kunigas Vladas Mironas.

metai ir Vasario 16-oji tarpukariu buvo pasaulietinės švenčių ir poilsio dienos. Švenčių įstatymas ne tik nurodė poilsio dienas, bet ir uždraudė per jas dirbti, prekiauti, rengti susirinkimus, koncertus ir pan., per kai kurias šventes turėjo būti uždarytos ir visos mokyklos. Prievolė švęsti katalikų šventes ir sekmadienius labiausiai varžė žydų bendruomenę, ji nebuvo priimtina ir savą bažnytinį kalendorių turėjusiems Lietuvos sentikiams bei stačiatikiams, adventistams.

Būti kitatikiu konfesiškai angažuotoje visuomenėje buvo gana keblu. Iki Vatikano II Susirinkimo katalikybės doktrina kitas krikščioniškas denominacijas traktavo kaip sektas, jos buvo smerkiamos, diskredituojamos. To meto bažnytinė sąmonė buvo absoliučiai poliariška, išganymas įmanomas tik savoje Bažnyčioje. Tradicinėje, konservatyvioje katalikų visuomenėje kitatikiai, net lietuviai evangelikai buvo laikomi eretikais, „svetimais“. Vis dėlto kova su sektantizmu Lietuvoje buvo vien Katalikų Bažnyčios problema*, valstybė netapo jos sąjungininke. Tautininkų valdžia, dėl to sulaukdavusi daug katalikų veikėjų priekaištų, mažumų bendruomenių veiklos (socialinės, leidybinės) nevaržė. Šios bendruomenės kiek hipertrofuotai demonstravo savo lojalumą valdžiai. Tai buvo ypač pastebima santūrių, o dažnai ir konfliktiškų katalikų vyskupų ir dvasininkų santykių su tautininkų valdžia fone. Važinėdamas po Lietuvos miestus ir miestelius prezidentas A. Smetona pagerbdavo visas religines bendruomenes: apsilankydavo jų maldos namuose, pasikalbėdavo su žmonėmis. Tautininkų valdymo metais buvo pastatyta nemažai įvairių konfesijų maldos namų (vien Kaune buvo pastatyta nauja mūrinė musulmonų mečetė, stačiatikių katedra, pradėta reformatų maldos namų statyba**).

* Katalikų kurijos neišleido iš akių krikščioniškųjų bendruomenių, analizavo jų veiklą, spaudą, platino populiarius lapelius, kuriuose aiškino sektantų klaidas, ragino žmones neskaityti jų raštų, neklausyti kalbų. Žr.: J. Matusas, *Penkios šių dienų žinotinos sektos*, Kaunas, 1927, 46 p.; K. S. Y. [kunigas Stasys Yla], „Sektantizmas Lietuvoje“, *Tiesos kelias*, 1934, Nr. 9, p. 508–517; Panevėžyje Katalikų veikimo centras išleido lapelius *Šiek tiek apie adventistus* (b.m., 25 tūkst. egz. tiražu), *Tikroji tikyba* (1938 m.). Pastarąjį, kaip įžeidžiantį evangelikus liuteronus, vyriausybė platinti uždraudė. Su tiesioginiu Katalikų Bažnyčios prozelitizmu susidūrė Lietuvos rusų sentikių ir stačiatikių bendruomenės, ypač pastaroji: 4-ajame dešimtmetyje Kaune veikė Rytų apeigų vyskupo Petro Būčio, MIC, vadovaujama misija, siekusi atversti rusus.

** 1928–1935 m. maldos namų statybai ir remontui judėjai gavo 15 800, stačia-

Įvairių mažumų dvasiniai vadovai (Rabinų tarybos pirmininkas D. Icykavičius, liuteronų veikėjas Vilius Gaigalaitis, reformatų superintendentas P. Jakubėnas, stačiatikių metropolitas Eleuterijus), karo kapelionai (judėjų Samuelis Sniegas, evangelikų Jonas Šepetys, stačiatikių Ivanas Korčinskis, sentikių Nikolajus Kozlovskis) buvo apdovanoti ordinais, medaliais. Kauno radijas nuolat transliavo evangelikų pamaldas lietuvių ir vokiečių kalbomis.

Vis dėlto ir po 1926 m. valdžios institucijos rinko duomenis apie mažumų dvasininkų bei pasauliečių, išrinktų į bažnytines institucijas, politinę ir pilietinę ištikimybę, vengė įsileisti į šalį svetimšalius dvasininkus. Valdžios pareigūnai nuolat primindavo Bažnyčių vadovams, kad parapijų dvasininkai ir patys centrinių organų nariai privalo pakankamai mokėti lietuvių kalbą, būti susipažinę su Lietuvos istorija ir geografija. Tokius reikalavimus suponavo daugiausiai rūpesčių visų religinių mažumų Bažnyčioms kėlus civilinės būklės aktų kokybės problema. Iki 1940 m. ji nebuvo išspręsta – nepriėmus metrikacijos įstatymo, atskirų tikybų dvasininkai metrikus rašė savo nuožiūra (valstybei pavyko unifikuoti tik katalikų ir judėjų metrikus).

Valstybės ir lietuvių visuomenės požiūris į religines mažumas buvo nevienodas, nenuostabu, kad išskirtinio dėmesio sulaukė stačiatikiai. Dauguma jų įsikūrė Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje kaip kolonistai, pasinaudoję Rusų bajorų ir Valstiečių žemės bankų teiktomis lengvatomis. Jų Bažnyčia, reprezentavusi valstybinę imperijos religiją, naudojosi po 1831 ir 1863 m. sukilimų konfiskuotų katalikų bažnyčių ir vienuolynų pastatais, žeme. Per cerkves, mokyklas šventikai vykdė rusinimo politiką. Tad susikūrus Lietuvos valstybei stačiatikiai prarado daugiausiai. Jau pirmaisiais nepriklausomybės metais jų parapijos neteko beveik viso nekilnojamojo turto ir daugybės cerkvių*. Į kitas tikybas, išvengusias konflikto su Katalikų Bažnyčia, lietuviai žiūrėjo

tikiai – 91 800, musulmonai – 40 000 Lt. pašalpų (Įvairių tikybų bažnyčios namams statyti ir remontuoti pašalpos, 1928–1935 m., LCVA, f. 391, ap. 4, b. 89, l. 59).

* Iš 72 po karo išlikusių cerkvių stačiatikių žinioje liko tik 31: katalikai sugrąžino 14 savo bažnyčių, perėmė 12 carinės kariuomenės, pasienio įgulų reikmėms pastatytų cerkvių, o taip pat 15 stačiatikių parapijų bei filijų cerkvių su Surdegio vienuolynu.

pakančiau, tačiau kai kurios kitatikių bendruomenės taip pat susidūrė su vietos gyventojų pastangomis užvaldyti be šeimininkų karo metais likusį jų bažnytinį turtą*.

Mažumų Bažnyčių vadovybė palaikė gana draugiškus tarpusavyo santykius. Tai rodo 1928 m. pavasarį Kaune įkurtas Pasaulinės Bažnyčių sąjungos tautų draugystei plėtoti skyrius. Jį įsteigę Stačiatikių, Evangelikų Liuteronų ir Reformatų bei Metodistų Bažnyčių atstovai išplatino sąjungos atsišaukimą, supažindinusį visuomenę su jos tikslais ir paragino kurti skyrius parapijose, prisijungti visus „geros valios žmones“³⁶. Tų metų rudenį įvyko bene pirmasis Lietuvos istorijoje ekumeninis renginys: iš Berlyno atvykus šios sąjungos veikėjui prof. Frydrichui Zygmundui Šulcui (Schulz), vienam iš pacifizmo bei ekumenizmo judėjimų pradininkų, Kauno liuteronų bažnyčioje buvo surengtos iškilmingos pamaldos. Lietuvių, vokiečių, rusų ir lenkų kalbomis jose meldėsi visų anksčiau minėtų religijų tikintieji ir Bažnyčių vadovai, giedojo chorai³⁷. Deja, daugiau duomenų apie Lietuvos skyriaus gyvybingumą nepavyko aptikti. Jo veiklą tikriausiai ribojo finansinės galimybės, mat nariai turėjo mokėti sąjungos kasai savanoriškus mokesčius, rinkti aukas „Pasaulinės taikos“ dieną (šiai šventei buvo skirtas sekmadienis prieš Kalėdas). Tad nors Bažnyčių vadovai sąjungos idėjoms pritarė, vėliau dalyvavo kai kuriuose tarptautiniuose jos renginiuose³⁸, Kauno skyrius greičiausiai nunyko.

IŠVADOS. Religinė mažumų teisė, visų piliečių lygybę prieš įstatymus tarpukariu Lietuvoje garantavo valstybės tarptautiniai įsipareigojimai ir

* Antai po karo atsikūrusi Juodžių (Joniškio vls.) sentikių bendruomenė keletą metų negalėjo naudotis savo maldos namais ir bažnytine nuosavybe, išnuomota vietos gyventojui. Vinkšnupių (Alytaus aps.) apylinkės gyventojai 1925 m. pasiuntė raštą Seimui, prašydami iškelti atsikūrusios musulmonų parapijos mūlą ir perduoti jiems mečetę bei 16 ha bažnytinės žemės.

³⁶ Воззвание Всемирного Союза Церквей для распространения международной дружбы, *Голос Литовской Православной Епархии*, 1928, № 10–12, с. 105–106.

³⁷ *Ibid.*, p. 107; /Žinutė/, *Sėjėjas*, 1928, Nr. 23, p. 240.

³⁸ P. Jakubėnas, Pasaulinės Sąjungos Tarptautiniam draugingumui per Bažnyčias skleisti konferencija Cambridge (Kembrižde) Anglijoje 1932 m. rugsėjo 1–5, *Mūsų žodis*, 1932, Nr. 1, p. 16–20.

Konstitucija. Vis dėlto reali atskirų mažumų padėtis buvo skirtinga – iš esmės tai lėmė iš carinės Rusijos perimta tikybų juridinio diferencijavimo praktika bei valstybės politika. Juridinio asmens teisėmis ir valstybės privilegijomis naudojosi aštuonios „valstybės pripažintos“ Bažnyčios, jų dvasininkams vyriausybė mokėjo algas, joms buvo leista tvarkyti civilinės būklės aktų registraciją ir kt. Politinės aplinkybės labiausiai pakoregavo Lietuvos judėjų bei stačiatikių statusą.

Perėmusi Rusijos imperijoje galiojusius įstatymus, Lietuvos vyriausybė aktyviai naudojosi galimybėmis formuoti „pripažintų“ tikybų bažnytinės valdžios institucijas, filtravo jų narius, stebėjo ir kontroliavo veiklą. Valstybės žinioje buvo jų finansavimo, dvasinių studijų organizavimo reikalai (išskyrus judėjų), veikė paranki dvasininkų ir parapijų skaičiaus ribojimo formulė. Valstybės „nepripažintų“ tikybų juridinis statusas iki 1940 m. liko neapibrėžtas, bet egzistuojant vien bažnytinei civilinės būklės aktų registracijai, dauguma jų pripažintos *de facto* – galėjo atidaryti metrikacijos punktus. Tad visi svarbiausi religinių mažumų Bažnyčių funkcionavimo svertai buvo valstybės žinioje. Tiesa, valstybinės institucijos demonstravo pakantumą, nevaržė jų socialinės, leidybinės veiklos. Negausios ir gana izoliuotos nuo vyraujančios katalikų daugumos, mažumų bendruomenės gyveno savame religiniame pasaulyje.

ISTORINIS VILNIAUS KAPITULOS 1926 M.
PROTOKOLAS NR. 83

Išsamiausioje lig šiol ir ištis objektyvioje Palaimintojo Jurgio biografijoje (lietuviškas vertimas: Tadeusz Górski MIC, *PALAIMINTASIS JURGIS MATULAITIS*, Marijonų talkininkų centro leidykla, Kaunas, 2009, p. 429) minimas kažkoks Vilniaus kapitulos pareiškimas, kuriame ji vyskupą Matulevičių vadina lietuvių ir gudų šoviniu, bet kartu su pagarba pripažįsta jo dvasios didybę. Kas tai per dokumentas? T. Górskis pateikia jo metriką, bet smulkiau nenagrinėja, nes žinias apie jame minimus įvykius yra anksčiau išdėstęs pagal kitus šaltinius.

Pal. Jurgio biografijos tyrinėtojai jau senokai buvo aptikę tą Kapitulos protokolą Nr. 83 Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje, Vilniaus kurijos fonde, bet, kiek žinoma, jis nė karto nebuvo ištisai paskelbtas nei Lietuvoje, nei Lenkijoje. Manytume, šį protokolą paskelbus, bus išlaikyta taisyklė *audiatur et altera pars*, nes išgirsime visą Vilniaus vyskupo Jurgio kritikų argumentaciją. Šiandieniam skaitytojui daug kas jame greičiausiai atrodys sunkiai tikėtina, bet jis gyvai parodo tą nepaprastą įtampą, kurioje teko Ganytojui darbuotis ir aukotis... ir mylėti.

Didžiąją protokolo dalį sudaro ištisai cituojamas 1918 m. spalį-lapkričių-gruodį vykęs Kapitulos susirašinėjimas su apaštaliniais vizitatoriais Lenkijai arkivyskupu Akile Račiu (Achille Ratti), būsimuoju popiežiumi Pijumi XI. Kai Vatikane nusvėrė įsitikinimas, jog istorinei Lietuvos sostinei, nors labai nutautėjusiai, dera skirti vyskupą lietuvi, buvo ieškoma apaštališka dvasia pasižyminčio kandidato, kuris gebėtų vadovauti šiai didžiulei, tautinių įtampų draskomai vyskupijai. Norėdamas būti apdairus ir nešališkas, Apaštalų Sostas pasinaudojo žymių Bažnyčios vadovų lenkų – patriarcho Vladislavo Zaleskio ir kitų – patarimu skirti Vilniaus vyskupu kunigą profesorių Jurgį Matulevičių, pasižymėjusį asmens kilnumu, mokslu ir katalikiška socialine veikla Varšuvoje. Apaštalų Sostui ir jo atstovui Račiui buvo didelis netikėtumas, kai prieš iškilių lenkų

hierarchų pasiūlytą kandidatą pasiūliausė lenkiškoji Vilniaus vyskupijos Kapitula. Garbieji prelatai ir kanauninkas tarytum dėkoja Apaštalo Sostui už skiriamą ganytoją vienuolika metų „našlavusiai“ diecezijai ir čia pat prieštarauja paskyrimui vien dėl to, kad skiriamas lietuvis, nors neturi jo asmeniui jokių priekaištų. Nuncijus bando juos raminti, tiesiog gėdinti, bet ir vėl gauna atsakymą su išsisukinėjimais ir skiriamojo vyskupo puolimais. Nedažnas toks potyris Vatikanui.

Toliau protokole dėstomi įvairūs vyskupijoje įvykę nesusipratimai, dažniausiai kilę dėl perdėto (ypač lenkų veikėjų) tautinio uolumo. Pavyzdžiui, jie įsitikinę, jog Ganytojas kaltas, kad lenkų aktyvistai vyskupo skirtus lietuvius kunigus prievarta išveža iš parapijos, kitur tie patys aktyvistai neleidžia vyskupo skirtam kunigui sakyti pamokslo lietuviškai ar gudiškai arba parapijiečiams ne lenkiškai giedoti mišrios parapijos bažnyčioje.

Su kuo solidarizuojasi garbingieji dignitoriai tokiais atvejais?!

Daug ką sako pačios protokolo sukūrimo aplinkybės. Jis parašytas praėjus metams su viršum po vyskupo Jurgio išvykimo ir tik sulaukus arkivyskupo Romualdo Jalbžykovskio atvykimo, t. y. tada, kai protokolo autoriams negrėsė joks pabarimas ar papeikimas. Antra, protokolas be datos, jo surašymo laikas nustatomas tik pagal prieš jį ir po jo einančių dokumentų datas, taigi po 1926 m. rugsėjo 15 dienos protokolo Nr. 82 ir prieš arkivyskupo Matulaičio mirtį 1927 m. sausio 27 d. Trečia, po protokolu (pagal rašyseną atrodo – kan. Liubianeco¹ kūrinys) trūksta kurijos kanclerio prelato Liucijono Chaleckio parašo. Nors prel. Chaleckis,

¹ Kan. Karolis Liubianecas, kunigų seminarijos vicerektorius ir žymus labdaros veikėjas, buvo kilęs iš mišriakalbės Nočios parapijos. Vyskupas Juozapas Matulaitis-Labukas čia rašančiam pasakojo tokią istoriją. Pirmojo pasaulinio karo metais būdamas klierikas, per kažkuriuos Vilniaus Katedros atlaidus buvo paskirtas užrašinėti lietuvių tikinčiųjų aukas šv. Mišioms, o kitas kolega – lenkų. Taigi priėjo prie jo lietuviškai kalbant moteris ir tarp kita ko pasakė: „Turiu brolių kunigą Liubėną“. Taigi matome dar vieną tautinio pasirinkimo tragediją. Antrojo pasaulinio karo metais kan. Liubianecas buvo Senosios Vileikos klebonas ir dekanas, turėjo arkivyskupo generalvikaro įgaliojimus Sovietinėje Baltarusijoje esančiai Vilniaus arkivyskupijos daliai, 1942 m. buvo hitlerinių okupantų sušaudytas. Kadangi nebuvo su daugybe kitų karo meto lenkų kankinių 1999 m. beatifikuotas, matyti, jo žūties priežastis bus buvusi daugiau tautinė negu religinė. *R. i. p.*

J. Matulaičio studijų Peterburge draugas, nepritarė vyskupo požiūriui į baltarusių (J. Matulaitis savo *UŽRAŠUOSE* juos vadina baltgudžiais) tautinį atgimimą, visą kitą jo laikyseną ir veiklą gynė ir susilaukdavo nemalonumų. Prel. Chaleckis iki mirties išlaikė labai pagarbų vyskupo Jurgio atminimą. Jis ir į protokolų knygą įrašė žinią apie jo mirtį ir nebaigtą savo su kun. dr. Viskantu kelionę į laidotuves.

Dėkui Dievui, vykstant Vatikano II Susirinkimui, visi 22 jame dalyvavę Lenkijos vyskupai (pradedant primu kardinolu Stefanu Višinskiu, baigiant neseniai išventintu vyskupu Karoliu Vojtyla) pasirašė popiežiui prašymą paskelbti Jurgį Matulevičių palaimintuoju, šitaip nubraukdami savo tautiečių vilniečių prieš keturis dešimtmečius skelbtus kaltinimus.

Protokolo pabaigoje pasakyta: „Kiek daug vyskupas Matulevičius, turėdamas tokias nuostabias proto ir širdies savybes, galėjo nuveikti Bažnyčiai mūsų vyskupijoje, jei ne tas nelaimingas lietuviškas ir baltgudiškas šovinizmas!“ Galėtume savo ruožtu tarti: kiek dar daug gero galėjo vyskupas Matulevičius vyskupijoje nuveikti, jeigu ne artimiausių, didžiai patyrusių bendradarbių antilietuviškas ir antigudiškas šovinizmas...

*Kun. Vaclovas Aliulis, MIC
Vilnius, 2010 05 08*

(P. 251)*

Vilniaus Vyskupas

Varšuva, 1925 m. rugpjūčio 3 d.

GARBINGAJAI VILNIAUS KATEDROS KAPITULAI

Vien tik rūpindamasis didesne Dievo garbe ir Bažnyčios gerove, prašiau Šventąjį Tėvą teiktis atleisti mane iš Vilniaus Vyskupo sosto. Šventasis Tėvas, iš kurio savo gyvenime esu sulaukęs daug malonių, dėl savo gerumo teikėsi patenkinti mano prašymus ir suteikė man ir tą malonę, kad nuėmė nuo mano silpnų pečių Vilniaus vyskupijos valdymo našta, kaip liudija Valstybės sekretoriaus, Jo Eminencijos kardinolo Gaspario š. m. liepos 14 d. raštas, kurio nuorašą pridedu.

Todėl garbingoji Kapitula nuo šio rašto gavimo momento turi laikyti, jog Vilniaus vyskupo sostas yra vakuojantis, ir pagal kanoninės teisės nurodymus privalo surengti Kapitulos vikaro rinkimus.

Visai garbingajai Kapitulai nuoširdžiai dėkoju už man rodytą palankumą ir pagalbą valdant vyskupiją. Taip pat drįstu per gerbiamąją Kapitulą perduoti nuoširdžią padėką visiems Kurijos darbuotojams, nes jie kartu su manimi dalijosi kasdiene našta ir rūpesčiais.

O visiems broliams kunigams ir visiems Vilniaus vyskupijos tikiesiems atsisveikindamas iš visos širdies siunčiu pasveikinimą Viešpatyje ir ganytojišką palaiminimą. Užtikrinu, kad maldose visada prisiminsiu Vilniaus vyskupiją ir prašysiu Aukščiausiąjį, kad jos gyventojai labiau paisytų to, kas jungia ir vienija, o ne to, kas gali juos išskirti, kad tarp jų viešpatautų meilė ir santaika, kad visi taptų viena Kristuje, kad tasai Kristus suteiktų jiems tikrąją ramybę ir visokią palaimą bei visokeriopą laimę šiame ir būsimame gyvenime.

/-/ Vyskupas Jurgis Matulevičius

Laiško paraštėje: „Gavau 1925 m. rugpjūčio 4 d.. + Vyskupas Kazimieras“

* Tekstus iš lenkų kalbos vertė Teresė Danguolė Šniūrevičienė, iš lotynų kalbos – kun. Vaclovas Aliulis.

67.

(P. 294) 82.

PROTOKOLAS

1926 m. rugsėjo 15 d. Dalyvauja visi Kapitulos nariai, išskyrus prel. Volodžko.

Apaštalu Sosto nurodymu buvo perskaityta Jo Ekscelencijos arkivyskupo metropolito Romualdo Jalbrzykovskio nominacinė bulė į Vilniaus arkivyskupo sostą.

Nutarta įsteigti Alionių ir Bialoviežo parapijas.

+ Kazimieras Michalkevič, vysk.
Prelatas Hanusovič
Kun. Prelatas J. Sadovski
Prelatas Savicki
Prelatas J. Ušilo
Kun. Kanauninkas Karolis Liubianec
Kun. Chalecki

PROTOKOLAS

VYSKUPO JURGIO MATULEVIČIAUS
VYSKUPIJOS VALDYMAS¹

Vyskupas Jurgis Matulevičius, Andriaus ir Uršulės sūnus, gimė 1871 m. balandžio 28 d. Suvalkų krašto Marijampolės apskrities Lūginės kaime. Baigęs Marijampolės gimnaziją, įstojo į Kielcų dvasinę seminariją. 1893 m. rusų valdžiai šią seminariją uždarius, mokėsi

¹ Nėra numerio ir datos. Atrodo, protokolas kapitulos narių pasirašytas pavieniui, be posėdžio (*Red.*).

Varšuvos seminarijoje, kurią baigė 1895 m. Kaip išskirtinai gabus ir pavyzdinai darbštus, buvo pasiūstas į aukštąsias studijas Peterburgo Dvasinėje Akademijoje. Ten 1898 m. įgijo teologijos kandidato, o kitais – (p. 295) teologijos magistro laipsnį *cum eximia laude*². Gavęs Kunigystės šventimus, kurį laiką ėjo vikaro pareigas Kielcų vyskupijoje, tačiau netrukus išvyksta toliau studijuoti Šveicarijos Fribūre, kur 1902 m. gauna teologijos daktaro laipsnį, puikiai išlaikęs egzaminus ir parašęs traktatą *Doctrina Russorum de statu iustitiae originalis*³ (Kraków 1903). Šis darbas yra vienas iš nuodugniausių šiuolaikinės stačiatikių teologijos traktatų.

1902 m. grįžęs į Lenkiją, buvo Kielcų Seminarijos profesorius ir inspektorius; po dvejų metų dėl silpnos sveikatos išvyksta iš Kielcų ir apsistoja Varšuvoje. Čia jis nepailstamai darbuojasi nuo 1904 iki 1907 m. krikščioniškojo socialinio darbo srityje, redaguoja jos spaudos leidinį „Pracownik Polski“, dažnai skaito konferencijas, paskaitas, veda pokalbius, kartu yra daugelio mokyklų tikybos mokytojas bei daugelio slaptų vienuolių siela: vienas organizuoja ir kuria jų įstatus, kitoms vadovauja ir yra nuolatinis jų vadovas, beveik visoms yra patarėjas, o labai daugelio – nuodėmklausys. 1907 m. jis pakviečiamas dirbti Peterburgo Dvasinės Akademijos profesoriumi, čia iš pradžių dėsto sociologiją, paskui – specialiąją dogminę teologiją. Kun. Matulevičius čia taip pat dirba socialinį darbą, rūpinasi darbininkais ir dažnai rašo straipsnius į lietuvišką spaudą. 1911 m. paskiriamas Akademijos inspektoriumi, tačiau kartu jis brandino kilnesnę mintį: pasirūpinti tuo metu beišmiršančia Kunigų marijonų vienuolija ir pašaukti į ją asketišką apaštališkos dvasios kunigų.

Tais pačiais 1911 m. jis išvyksta iš Peterburgo į anuometinį Fribūrą Šveicarijoje. Ten trejus metus buvo teologų bendrabučio rektoriumi. (p. 296) Tuo metu užbaigia naują buvusiųjų Kunigų marijonų vienuolijos įstatų redakciją. Tam reikalui gauna naują Apaštalų Sosto patvirtinimą ir iš naujo organizuoja to vienuolinio gyvenimo užuomazgas.

² Su nepaprastu pagyrimu (*lot., red.*).

³ Rusų teologų mokymas apie pirminio teisumo būklę, t. y. prieš pirmųjų žmonių nuodėmę (*lot., red.*).

1914 m., būdamas Kunigų marijonų kongregacijos generolu, grįžta į Varšuvą ir čia ketverius metus savo teologijos žiniomis bei savo asketiškai išugdyta dvasia kuria ką tik atnaujintą Kunigų marijonų kongregaciją. Pašaukimų sparčiai gausėjo. [DVI SU PUSE EILUTĖS IŠBRAUKTOS.] Varšuvos metropolijos vyresnybė su dideliu džiaugsmu žiūrėjo į išganingą šio darbo pradžia, o norėdama paremti šį vaisingą darbą, atidavė generolui Matulevičiui Kūdikėlio Jėzaus bažnyčia mieste ir Bielianų bažnyčia už miesto kunigams marijonams naudotis.

Apie vaisingą kun. Matulevičiaus veiklą Viešpaties vynuogyne žinojo ir Roma. Ir kai vokiečiai 1918 m. Vilnių paliko našlaičiu, ištrėmę apaštalinį administratorių prelatą Kazimierą Michalkevičių, 1918 m. spalio 23 d. Šventasis Tėvas popiežius Benediktas XV paskiria kun. Jurgį Matulevičių Vilniaus vyskupu. Nuo tada prasideda kun. Matulevičiaus vyskupo gyvenimas ir darbas. Kiek nuostabi ir pasigerėjimo verta buvo kun. Matulevičiaus praeitis ir ligtolinė veikla, tiek liūdna ir skausminga ji buvo einant Vilniaus ordinaro pareigas. Norėtume užmerkti akis į tuos septynerius metus nuo 1918 m. gruodžio iki 1925 m. rugpjūčio, nutylėti tą tamsų buvusio mūsų Vyskupo gyvenimo tarpą, tačiau jaučiame atsakomybę (p. 297) istorijai ir savo visuomenei, todėl, nepaisydami skausmo, kurį jaučiame tai rašydami, esame priversti nors bendrais bruožais šioje knygoje įrašyti, ką tuo laiku Bažnyčia išgyveno mūsų Vilniaus vyskupijoje: *historia et veritas nos urgent*.

Vyskupas Matulevičius yra lietuvis ir visada save laikė lietuvių tautos nariu. Ir štai šioje puikioje, išmintingoje ir vienuoliškoje sieloje rado sau vietą nacionalizmas, o veikiau lietuviškas ir baltgudiškas šovinizmas, tiksliau sakant antilenkiškas šovinizmas, kuris tarsis geležinėmis grandinėmis supančiojo šį visais atžvilgiais nepaprastą žmogų, ir dėl to vysk. Matulevičius nepadarė mūsų vyskupijos Bažnyčiai to gero, kurį galėjo padaryti ir kurio iš jo tikėjosi tie, kurie artimiau jį anksčiau pažinojo. Mes čia nedrįstame spręsti, ar šis šovinizmas jau nuo seno buvo giliai užslėptas Vyskupo sieloje ir tik dabar pasireiškė, Vyskupui susidūrus su panašiomis Kaunijos ir Vilnijos sritimis, ar gal veikiau jį Vyskupui primetė Kauno šovinistinė vyriausybė, o Vyskupas dėl politinio nesusi-gaudymo nesąmoningai pasidavė tos vyriausybės reikalavimams ir pagal ją arba veikė, arba pasinerdavo į neveiklumą; vien tik istorija ateityje visa

tai išaiškins, mes tik konstatuojame faktus, iliustruojančius Bažnyčios padėtį vyskupo Matulevičiaus valdomoje vyskupijoje.

Varšuvoje reziduojantis apaštalinis vizitatorius Akilė Ratis (Achilles Ratti) 1918 m. spalio 18 d. pranešė Kapitulos vikarui prelatui Jonui Hanusovičiui, kad Šventasis Tėvas Benediktas XV Vilniaus vyskupu paskyrė kunigą Jurgį Matulevičių. Nuo tos akimirkos, kai Vilniaus visuomenė sužinojo apie šią nominaciją, pasklido visuotinis nerimas ir net kažkoks nepasitenkinimo (p. 298) Apaštalu Sostu jausmas. Lenkų visuomenė tai priėmė kaip vokiečių-lietuvių intrigų pergalę. Juk vokiečiai, atėję į mūsų kraštą, tendencingai ir beatodairiškai protegavo lietuvius bei baltgudžius ir skriaudė lenkus: taip jie elgėsi su mokyklomis, įstaigomis, spauda, davė pinigų lietuvių ir baltgudžių leidiniams, bet slopino lenkų spaudą; Vilniuje jie įkūrė lietuvių vyriausybę „Tarybos“ pavadinimu ir visus Vilnijos žmones, visus, ir visuomeninius, ir ekonominius-ūkinius reikalus stengėsi perduoti tai Tarybai. Rengdamiesi išeiti, vokiečiai atidavė Tarybai maisto atsargas, stakles, dirbtuves, medienos sandėlius lietuviams nemokamai, o lenkams net už pinigus nenorėjo parduoti.

Kelis šiai vokiečių-lietuvių akcijai nepritariančius kunigus vokiečiai išvežė į savo šalies gilumą. Per visą vyskupiją nuskambėjo Rodūnios klebono Viktoro Kochanskio išvežimas į Vokietiją dėl lietuvių machinacijų, o galų gale jie net išvežė į eantį už Reino Maria Laach vienuolyną apaštalinį administratorių prelatą Kazimierą Michalkevičių. Lenkų visuomenei jau buvo žinoma popiežiaus nuncijaus Pačelio telegrama iš Miuncheno prelatui Michalkevičiui, kurioje (dėl vokiečių intrigų) administratoriui buvo priekaištaujama kurstant vieną tautybę prieš kitą ir todėl reikalaujama, kad jis atsistatydintų. Prelatas Michalkevičius dėl to kreipėsi į Vatikaną ir iš ten gavo nurodymą toliau ramiai valdyti vyskupiją. Ir štai 1918 m. birželio mėnesį naktį pas administratorių Michalkevičių įsiveržia Vilniaus miesto burmistras (p. 299) su dar dviem vokiečiais, oficialiai paskelbia, kad Vokietijos vyriausybė nutarė administratorių deportuoti į Vokietiją. Duoda kelias valandas laiko kelionei būtiniausiems daiktams susikrauti ir reikalauja tik vieno: kad administratorius vyskupijos valdymą pavestų kanauninkui Juozapui Kuktai – vieninteliam Vilniaus Kapitulos nariui lietuviui.

Nepaisydamas pikto, kelis kartus pakartoto burmistro spaudimo, prelatas Michalkevičius to nepadarė ir niekam neperdavė valdyti vyskupijos. Atsitiktinai buvo užėjęs Dvasinės seminarijos profesorius kun. Zigmuntas Levickis, taigi Administratorius kartu su juo naktį, burmistro nustatytą valandą, buvo išvežtas į geležinkelio stotį ir išsiųstas į Vokietiją. Pagal kanonų teisę Kapitula buvo priversta išsirinkti Kapitulos vikarą. Juo buvo išrinktas prelatas Jonas Hanusovičius.

Apie vyskupijos administratoriaus prelato Michalkevičiaus išvežimą ir dar anksčiau Miuncheno nuncijaus Pačelio jam inkriminuotus priekaištus žaibo greitumu sužinojo visas Vilnius ir visa vyskupija. Vokiečių akcija, užsimojusi visokiais būdais Vilnijoje išnaikinti lenkiškumą ir primesti lietuviškumą, visiems tapo aiški ir akivaizdi. Todėl lietuvių tautybės kun. Matulevičiaus paskyrimas Vilniaus vyskupu sukėlė didelį vilniečių nerimą: čia buvo įžvelgiama žiauri vokiečių intriga ir skaudus pasikėsinimas į Vilnijos lenkiškumą. Iš didelio nuolankumo ir pagarbos Apaštalu Sostui niekas nedrįso garsiai prieštarauti, nusilenkė Šventojo Tėvo sprendimui, tačiau bemaž visus apėmė baimė ir nusiminimas. Juo labiau, kad dar nebuvo nurimę dėl taip staigiai sugriebto ir išvežto į Vokietiją administratoriaus prelato Michalkevičiaus likimo, vokiečiai mūsų Bažnyčiai nedavė jokio atpildo. Čia pat eanti Kapitula buvo savo akimis viską regintis liudytojas. Savo šventa pareiga (p. 300) ji laikė visa tai pranešti Šventajam Tėvui. Todėl, atsakydama į apaštalinio vizitatoriaus Akilės Račio laišką dėl kun. Matulevičiaus paskyrimo Vilniaus vyskupu, Kapitula padėkojo Šventajam Tėvui už tėvišką rūpinimąsi Vilniaus vyskupija ir kartu nuolankiai, tačiau atvirai ir sąžiningai išsakė vyskupijos tikinčiųjų nuotaikas.

Štai apaštalinio vizitatoriaus laiškas Kapitulos vikarui prelatui Hanusovičiui ir Kapitulos laiškas vizitatoriui⁴:

Lenkijos Apaštalinė Vizitacija. Varšuva, 1918 m. spalio 18 d., Nr. 183.

Didžiai Gerbiamas Pone. Remdamasis Šventojo Tėvo man duota galia, mielai noru suteikiu Tavo prašytą privačios koplyčios privilegiją

⁴ Lotynų kalba (*Red.*).

Poniai Kunigaikštieniui Oginskai. Suteikimo dokumentą gausi kartu su šiuo mano laišku. Kitus prašymus tuojau pat persiūsiu pačiam Šventajam Tėvui.

Dabar man malonu pranešti Tamstai, Gerbiamasis, ir per Tamstą – Jūsų Kapitulai ir Bažnyčiai, kad turite Ganytoją, Jo Ekscelenciją Gerbiamąjį Poną Jurgį Matulevičių, kurį Vyriausiasis Ganytojas šiomis dienomis teikėsi paskirti Vilniaus Vyskupu, kaip man praneša Vyriausiojo Ganytojo Valstybės Sekretorius, Jo Eminencija Ponas Kardinolas Gasparri. Todėl iš širdies Jus sveikindamas, karštai pavedu save Jūsų maldoms – Jums Viešpatyje atsidavęs

A. Ratti, Apaštalinis Vizitatorius.

Vilnius, 1918 m. spalio 28 d. Jūsų Ekscelencija, Didžiai gerbiamas Pone.

Pastaruoju metu gautas Jūsų Ekscelencijos laiškas rodo palankumą mūsų diecezijai ir ypač jos dvasininkijai. Tuo laišku atsiųstoji žinia apie Vilniaus Vyskupo paskyrimą mus labai nudžiugino, ir aš su Kapitula didžiai dėkojame Apaštalu Sostui už tikrai tėvišką rūpinimąsi, pasireiškiantį Ordinaro paskyrimu mūsų diecezijai. Kartu dėkojame Jūsų Ekscelencijai (p. 301) už atsiųstą laišką ir tą didelį palankumą, kuris jau ne kartą mums yra parodytas.

Kad Apaštalu Sostas skiria Vyskupą, tai turėtų džiuginti ir tikinčiuosius, ir dvasininkiją; tačiau Jo Ekscelencijos Pono Jurgio Matulevičiaus paskyrimas, – kaip su sielos skausmu laikome savo pareiga pranešti, atrodo visiškai kitaip: Dauguma dvasininkijos ir liaudies patiria sumišimą ir dvasinį slogutį, būdami netikri ir abejodami dėl mūsų diecezijos likimo ir dėl būdo, kuriuo ji bus paskirtojo Vyskupo valdoma. Vilniaus diecezijoje daugių daugiausia šešta dalis yra lietuvių, o nuo 1904 metų iki šiol lietuviai nacionalistai ne kartą sukėlė didelius sąmyšius ir dabar nesiliauja tai darę, – todėl Jo Ekscelencijos Vyskupo Matulevičiaus, lietuvio, paskyrimas sukėlė nuoskaudos jausmą Apaštalu Sosto atžvilgiu, būtent dėl to, kad Vilniaus Vyskupu yra parinktas lietuvis. Tikinčiojoje liaudyje ir dvasininkijoje matomą nepasitenkinimą vargiai pašalintų lenkų tautybės Vyskupu Sufraganų paskyrimas.

Liekame kupini pagarbos ir nuolankumo Jūsų Ekscelencijai

Kapitulos Nariai: Baiko Karolis, Hanusovič Jonas, Sadovski Jonas, Savicki Antanas, Volodžko Pranciškus, Ušilo Jonas, Liubianec Karolis.

Apaštalinis Vizitatorius Ratis nedeldamas atsakė į šį Kapitulos laišką. Jame Akilė Ratis aiškiai išreiškė savo nepasitenkinimą ir pareikalavo, kad Kapitula šiuo reikalu pasisakytų kitaip. Kapitula ir antrame savo laiške, laikydama taisykle, jog Šventasis Tėvas privalo turėti tikslias žinias apie kiekvieną vyskupiją, stengėsi išaiškinti, jog ji iš savo pusės deda ir dės visas pastangas nuraminti visuomenę ir gerai nuteikti ją naujojo Vyskupo atžvilgiu, tačiau, vadovaudamasi sąžine, neturi teisės nuslėpti nuo Šventojo Tėvo, kokias nuotaikas sukėlė vyskupijoje ši nominacija. Pateikiame abu šiuos laiškus originalo kalba⁵.

(P. 302)

Lenkijos Apaštalinė Vizitacija. Varšuva, 1918 m. lapkričio 12 d., Nr. 208.

Didžiai Gerbiami Ponai. Jūsų laišką, rašytą šių metų spalio 28 d., gavau per p. Strumilą, per jį mielu noru ir šį laišką siunčiu. Jūsų laiške yra puikių dalykų, kurie neabejotinai rodo Jūsų (Tavo, Didžiai Gerbiamas Kapitulinis Vikare, ir Didžiai Gerbiamų Vilniaus Bažnyčios Kapitulos narių) dėkingumą, ir tai besąlygišką, mūsų Šventajam Tėvui ir Viešpačiui, Popiežiui Benediktui XV, už Jūsų Ordinaro parinkimą ir paskyrimą. Tą Jūsų dėkingumą ir pagiriu, ir sveikinu, ir už jį Dievui dėkoju.

Tai aiškiai rodo, kad Jūs tinkamai įvertinate Vyriausiojo Ganytojo palankumą ir geradarybę, o kartu suvokiate, jog esate skolingi dvasi-ninkijai ir tikintiesiems (nes pastatyti ant kalno ir ant žibintuvo), kad visiems šviestumėte pavyzdžiu visokiais atvejais, o pirmiausia pasižy-mėtumėte pagarba, sūnišku ir džiugiu klusnumu bei meile Kristaus Vikarui, ypač kai reikalas susijęs su Vyskupo parinkimu; – tai yra viena svarbiausių Vyriausiojo Ganytojo pareigų, – o jam Petro asmenyje yra paties Viešpaties Kristaus pasakyta: „Ganyk avinėlius... ganyk avis...

⁵ Lotyniškai (*Red.*).

Stiprink savo brolius⁶...Visiems tikintiesiems tai yra aišku ir šventa, o juo labiau Jums privaloma (kaip patys liūdnam rašote), kad ne visi Vilniaus dvasininkijoje ir tikinčioje liaudyje pasekė Jūsų pavyzdžiu, bet atvirksčiai, dauguma jaučia sumišimą ir dvasios slogutį, būdami netikri ir abejodami diecezijos likimu, juo labiau sumišę ir susisieloję, net įsiskaudinę Apaštalų Sosto atžvilgiu...

Stebina ir liūdina tokios nuotaikos, pasireiškiančios visokiuose katalikų ir dar labiau dvasininkų sluoksniuose, o tarp lenkų dvasininkų ir tikinčiųjų atrodo neįtikėtina, jei kas bent kiek yra susipažinęs su Lenkijos praeities ir dabarties istorija, kurios tauriausia esmė išreikiama posakiu: „Polonia semper fidelis“⁷. Sakau, ištikima (P. 303) visais atžvilgiais, bet ypatingai ir būdingai klusnumu, kūniška meile ir maldinga pagarba Šventajam Sostui ir Romos Popiežiui. Aš pats esu tokių jausmų ir tokios ištikimybės liudytojas, nes pats savo akimis, didžiai sujaudintas ir padrąsintas, tai mačiau visose mano aplankytose Lenkijos srityse: Čenstochovos ir Kielcų, Sandomiežo ir Chelmo, Liublino ir Varšuvos, Polocko ir Vladislavko. Neabejojau, kad tą patį pamatysiu ir lankydamasis pas Jus: (mat labai troškau ir jau rengiausi atvykti) prie Jūsų durų ir į Vilniaus Bažnyčią, daugeliu atžvilgiu garsingą. Net ir dabar, nepaisant to, ką rašote, neabejoju tai pamatysiąs, kai tik atvyksiu, o atvyksiu, jei Dievas leis, kai tik bus galima kuriam laikui ištrūkti iš Varšuvos.

Manau, kad tą sąmyšį, skausmą ir apmaudą, apie kuriuos rašote, bent pradžioje sukėlė turbūt nedaugelis geros valios žmonių, kuriuos klastingai apgavo sielų priešas, o jau jie turbūt apgavo ir kitus. Norėčiau tikėti, kad jau tikrai daugeliui sugrįžo tiesos šviesa ir deramas paklusnumas Vyriausiajam Tėvui bei pasitikėjimo jausmas, ypač kad Jūs patys žodžiu ir pavyzdžiu skatinate ir mokote. Juo lengviau galėsite skatinti, jeigu paskelbsite ir visiems duosite sužinoti tikriausią tiesą, kurią aš pats liudiju Dievo ir žmonių akyse, kad Šventasis Tėvas Jūsų Ordinaro parinkimą ir paskyrimą Viešpaties akivaizdoje svarstė ne tik kaip visada ilgai, bet labai ilgai, dar prieš mano atvykimą, ir nusprendė tik gavęs iš

⁶ Plg.: *Jn* 21, 15-17; *Lk* 22, 32. (Red.)

⁷ „Lenkija visada ištikima“ (lot., Red.).

visų pusių (ir Jūsų pusės) lenkų paliudijimą ir užtikrinimą, kad paskirtasis Ordinaras bus visiems Jums priimtinas. Pagaliau tai nusprendė esant tokioms aplinkybėms, kurios kuo labiausiai apreiškia ir parodo Dievo valią. Ogi ir paprasčiausiomis aplinkybėmis reikia matyti Dievo valią tame, (P. 304) kaip valdoma Bažnyčia, pirmiausia – kaip skiriami Vyskupai.

Tie lenkų paliudijimai ir užtikrinimas man atvykusiam ir jau šešis mėnesius tarp lenkų gyvenančiam aiškiai pasitvirtino, taip kad vargiai galėjau tikėti savo akimis, skaitydamas Jūsų laišką. Taigi dėl Jūsų ištikimybės ir prisirišimo prie Romos Popiežiaus neabejoju, kad Jūs šitai skelbsite laiku ir nelaiiku, barsite, drausite, raginsite su didžiu kantrumu ir kaip išmanydami, kaip Apaštalas moko; taip veikdami, išganysite ir save, ir savo klausytojus, kaip žada tas pats Apaštalas.⁸

Tuo tarpu aš Jūsų laiško Šventajam Tėvui neperduosiu ir jo turinio jam nepranešiu, idant šiais liūdnais laikais, kupiniais rūpesčių ir slogučių, nepridėčiau Jam dar vieno rūpesčio bei slogučio ir Jis, budėdamas kaip turėsiantis atiduoti apyskaitą už Jūsų sielas, tai darytų ne su džiaugsmu, o dūsaudamas, „nes tai nebūtų Jums naudinga“, kaip priduria apaštalas (*Žyd* 13, 17). Verčiau, jeigu, žinant Jūsų mandagumą mano atžvilgiu ir mano palankumą Jums ir Jūsų dvasininkijai bei liaudžiai, leistina, draugiškai patarsiu, kad greitai savo nusistatymus sugrąžinę prie deramų sūniško prisirišimo jausmų, parašytumėte ir man atsiųstumėte naują laišką, galbūt pačiam Šventajam Tėvui adresuotą, kuriuo išreikštumėte tokius jausmus, padėkotumėte už pagaliau duotą Ganytoją ir pažadėtumėte visų prisirišimą prie jo. Nes tokia yra taisyklė ir išganymo kelias, paties Dievo nustatytas, kad per Vyskupą glaustumės prie jį atsiuntusio Šventojo Tėvo, per Romos Popiežių – prie Bažnyčios, per Bažnyčią – prie Kristaus, per Kristų – prie Dievo, mūsų sielų Tėvo⁹. Paskiausiai pridursiu, kad tai ne mano, bet mano Siuntėjo mintys, nes Pats Šventasis Tėvas, man dalyvaujant ir girdint, bemaž tais pačiais žodžiais tai nusakė savo vainikavimo dieną.

Ir dar turėčiau ką pasakyti, (P. 305), bet verčiau baigsiu su Apaštalu

⁸ Plg.: *Tim* 4, 2; *1 Tim* 4, 16. – *Red.*

⁹ Plg.: *1 Pt* 2, 25. – *Red.*

(3 Jn 13): „Dar daug ką turėčiau Jums rašyti, bet nenoriu rašyti rašalu ir plunksna, Tikiuosi greitai pamatyti Jus ir pasikalbėti gyvu žodžiu“. Melskitės už mane, ir aš melsiuosi už jus, melskimės vieni už kitus, kad būtume išgelbėti¹⁰.

Kristuje Jums nuoširdžiai atsidavęs Achilles Ratti, Apaštalinis Vizitatorius.

1918 M. GRUODŽIO 3 D. VILNIAUS KAPITULOS ATSAKYMAS.

Jo Ekscelencijai, Didžiai Gerbiamam Ponui Achilui Ratti, Lenkijos Apaštaliniam Vizitatoriui.

Didžiai gerbiamas Pone. Jūsų Ekscelencijos š. m. XI.12 dienos laišką gavome. Labai dėkojame už jame išdėstytas pastabas, būdami įsitikinę, kad jos trykšta iš meilės ir palankumo mums kupinos Jūsų Ekscelencijos širdies. Iš savo pusės tvirtai patikiname, kad mes darome visa, ko reikalauja iš mūsų Bažnyčios meilė ir sūniškas klusnumas Apaštalų Sostui. Kuo nuolankiausiai priėmę žinią apie Ekscelencijos Didžiai Gerbiamojo Jurgio Matulevičiaus paskyrimą, tuojau pat delegavome du Kapitulos kanauninkus, kurie jį Marijampolėje pasveikino ir išreiškė jam deramą pagarbą. Iš visų jėgų stengiamės sužadinti dvasininkijoje ir tikinčiųjų širdyse pasitikėjimą ir deramą Vyskupui pagarbą. Du sekmadienius prieš konsekraciją tikintieji buvo paraginti ir įspėti, kad melstųsi Dievui už savo Vyskupą. Pačią konsekracijos dieną, gruodžio pirmąją, Kaune asistavo du kanauninkai, o su jais ir vyskupijos dvasininkų atstovas, Vilniaus miesto vicedekanas. Kad Vyskupo įžengimas į mūsų katedrą įvyktų kuo iškilmingiausiai ir kad pats Vyskupas pamatytų esąs (iš visų pusių) ir dvasininkijos, ir tikinčiųjų tikrai mylimas ir gerbiamas, padarėme ir paruošėme visa, kas atrodo tokiu atveju reikalinga ir derama. Gerbiame ir iš tiesų mylime Apaštalų Sosto mums duotą Ganytoją, mielu noru reiškiamo jam nuolankumą ir klusnumą. Visa, ką darome, norėdami laimėti Vyskupui palankumą – visa, kas atrodo reikalinga tam tikslui pasiekti – (P. 306) ne todėl, kad trūktų dvasininkijoje ir tikinčioje liaudyje meilės ir klusnumo Apaštalų

¹⁰ Plg.: *Jok 5, 16.* – *Red.*

Sostui ir skirtiems teisėtiems Ganytojams, bet būgštaudami dėl to, kad paskirtas vyskupas lietuvis.

Dvasininkija ir tikintieji gerai žino, kaip lietuviai dvasininkai nacionalistai persekioja lenkus, o kartu atsimena Žemaičių Vyskupo, Ekscelencijos Pono Karevičiaus elgesį su savo dieceziečiais lenkais. Iš karto, vos atlikęs ingresą, į lenkų atstovus, priešingai visokiai teisei ir mandagumui, jis prabilo piktais ir įžeidžiamais žodžiais; tokiu elgesiu Ekscelencija Vyskupas Karevičius visiškai atstūmė nuo savęs dieceziečius lenkus. Kiek galėdami stengiamės sužadinti pasitikėjimą ir meilę Ekscelencijai Ponui Matulevičiui, tačiau negalime nutylėti baimės, kas galėtų būti ateityje, ir atvirai pareiškiame Jūsų Ekscelencijai, kad jei vyskupas mūsų vyskupijoje parodys didesnę palankumą vienai tautybei negu kitoms, lengvai galės liaudį suerzinti, atstumti, tad ir palankumą Apaštalų Sostui susilpninti, sumažinti.

Kalbant apie Ekscelenciją Poną Matulevičių, tikime ir turime viltį, kad jis, labai mylėdamas Dievą ir Bažnyčią ir būdamas išmintingas, gerai atlikinės ganytojo pareigas, o Dievo garbę ir sielų gerį statys aukščiau už žemiškuosius ir žmogiškuosius reikalus.

Visa tai išdėstę, pridedame ir pažymime, kad visi dieceziečiai ir mes dabartinį Vyskupo paskyrimą su visišku klusnumu ir nuolankumu priimame, Vyriausiąjį Kunigą Popiežių kuo didžiausia meile ir klusnumu apgaubiamė ir iš širdies gelmių kuo labiausiai dėkojame už tikrai tėvišką Jo rūpinimąsi mūsų vyskupija. Manome, jog nereikia laikyti už bloga, kad mes, Šventojo Tėvo ir Bažnyčios meilės skatinami, siunčiame informacijas Apaštalų Sostui ir jo Legatams apie tikrąją padėtį vyskupijoje, nes tokios informacijos gali patarnauti Bažnyčios gėriui.

Atrodo dėl reikalingos informacijos trūkumo bus įvykę pastaruosiu metu Mogiliavo Arkivyskupo, Ekscelencijos Pono Vincento Kliučinskio¹¹ (p. 307) ir Žemaičių Vyskupo, Ekscelencijos Pono Pranciškaus Karevičiaus paskyrimai, sukėlę skausmą ir liūdesį dvasininkijai ir tikintiesiems. Kai tik sužibo viltis, kad ir mūsų diecezijai bus parink-

¹¹ Nepavyko nustatyti, kokie priekaištai buvo daromi Vincentui Kliučinskiui (1847–1917), Mogiliovo arkivyskupui metropolitui, Minsko vyskupijos apaštaliniam administratoriui. *Red.*

tas vyskupas, tapo viešai žinoma, jog lietuvių nacionalistai iš visų jėgų stengiasi, kad Vilniaus vyskupijai būtų paskirtas tik lietuvis vyskupas. Tuo tikslu jie ne kartą vyko pas Apaštalų Sosto Nuncijų Bavarijoje, padedami vokiečių valdžios ir kai kurių vokiečių vyskupų. Bet kai mūsų vyskupijos Administratorius, Ekscelencija Ponas Michalkevičius dukart prašė vokiečių valdžią leidimo pasiųsti savo paskirtą kunigą pas minėtąjį Nuncijų, toks leidimas nebuvo duotas. Taigi, kai dėjosi tokie dalykai su mūsų vyskupo paskyrimu ir buvo paskirtas vyskupas lietuvis, nieko nuostabaus, kad nelietuviai dvasininkai ir tikintieji pasijuto prislėgti, bijodamiesi, kad kartais vyskupas savo dieceziečiams lietuviams nerodytų daugiau palankumo negu kitiems, nors lietuviai tesudaro daugių daugiausia šesštą dalį Vilniaus diecezijos gyventojų, o vyskupiniame Vilniaus mieste turi vos 2%.

Su didžiu pasitikėjimu pranešdami apie dalykų padėtį mūsų vyskupijoje, mes reiškiamo kuo didžiausią pagarbą,

Jūsų, Pone Ekscelencija, tarnai – Kapitulos nariai: Baiko Karolis, Hanusovič Jonas, Sadovski Jonas, Savicki Adomas, Volodžko Pranciškus, Ušila Jonas, Liubianec Karolis.

Kapitula nuo pat pradžios sąžiningai ir kuo geriausia valia troško Dievo dvasia nuraminti visuomenę, pasitikėdama didelėmis vyskupo Matulevičiaus dorybėmis, kad paskuis jis savąja ganytojo širdimi sugebės įgyti vyskupijos tikinčiųjų pasitikėjimą ir prisirišimą, taip pat ir vildamasi, jog Apaštalų Sostas, žinodamas padėtį, panorės paraginti vyskupą Matulevičių pradėti valdyti vyskupiją ir tęsti šį darbą labai taktiškai. Paskirtasis vysk. Matulevičius tuo metu buvo apsisotojęs viešėjo Kauno srities Marijampolėje, kur turėjo įsteigtą Kunigų Marijonų vienuolyną kunigams lietuviams. Savo nusistatymui ištikima Kapitula (p. 308) deleguoja du savo narius – prelatą Pranciškų Volodzką ir kanauninką Joną Ušilą į Marijampolę savo Ganytojo pasveikinti. Kapitulos delegacija Marijampolėje Vyskupo neaptiko, taigi nuvyko į Kauną, kur pasveikino Vyskupą ir pokalbiu metu labai nuoširdžiai jį prašė nesikonsekruoti Kaune, nes dabartinėmis aplinkybėmis tai padarytų labai negerą įspūdį Vilniaus visuomenei. Vyskupas nematė reikalo į tai atsižvelgti. Nutarta konsekraciją atlikti Kaune. Kapitula į konsekracijos iškilmes Kaune

išsiunčia savo delegaciją: prelatą prepozitą Karolį Baiką, kanauninką Karolį Liubianecą ir Vilniaus miesto vicedekaną, buv. Bernardinų bažnyčios kleboną Joną Kretovičių. Taip pat ir ši delegacija konfidencialiame pokalbyje labai nuoširdžiai ir maloniai prašė Vyskupą teiktis susitikti su vyskupija be tarpininkų, kaip Ganytojas su savo avimis, be Tarybos. Ingresas buvo paskirtas 1918 m. gruodžio 8 d. Kapitula uoliai plušėjo, kad Vyskupo priėmimas Vilniuje būtų kuo iškilmingesnis, stengdamasi palengvinti ir padaryti malonius pirmuosius savo Ganytojo žingsnius, kad išsisklaidytų tas tarpusavio nepasitikėjimas. Deja, atvykęs vysk. Matulevičius pirmąją, t. y. savo ingresso, dieną tą nepasitikėjimą padidino ir pagilino. Šito priežastis buvo Taryba.

Po iškilmingų pamaldų Katedroje įvairios pasaulietinės draugijos ir organizacijos turėjo sveikinti Vyskupą jo rūmuose. Visos lenkų organizacijos atvyko į salę paskirtą valandą, taip pat buvo lietuvių ir gudų atstovai. Tačiau Vyskupas būtinai norėjo, kad pirmoji vieta salėje būtų suteikta Tarybai ir kad ji pirmoji prie jo prieitų. Todėl Vyskupas ilgai laukė jos atvykstant. Tai visus vargino ir nervino. Nuolankios Kapitulos pastabos nieko nedavė. Vyskupas laikėsi savo. Kiek dar palaukęs, Vyskupas siunčia kanauninką lietuvių Kukta važiuoti ir prašyti Tarybą atvykti, nes jos laukiama. Kun. Kukta (p. 309) grįžo tuščiomis: Taryba griežtai atsisakė, atvykti nepanorėjo; ji jautėsi Kapitulos vikaro Hanusovičiaus įžeista, kad jai per Vyskupo ingressą nebuvo suteikta katedros presbiterijoje 60 vietų, specialiai rezervuotų ir sunumeruotų Tarybos nariams pagal jos norus ir reikalavimus. Prelatas Hanusovičius nurodė nusiųsti mažiau bilietų, paaiškinęs neturįs jokios galimybės rasti vietas presbiterijoje visiems tiems asmenims. Toks Vyskupo Matulevičiaus elgesys per pirmąjį pasirodymą lenkų bendruomenei visus suerzino.

Nepaisant Kapitulos pastangų užtušuoti, bent jau sušvelninti, sumažinti šį labai nemalonų įspūdį, tikinčiųjų širdyse išiziebė nepasitikėjimas vysk. Matulevičiumi, o Vyskupas ir toliau jį gilino: akivaizdžia ganytojiška globa ir rūpesčiu apgaubė kunigus lietuvius bei baltgudžius, ir šie kunigai, pasitikėdami Ganytojo parama, mišrioje parapijose lenkus skriaudė, o lietuvius ar baltgudžius ypatingai globojo. Parapijiečių lenkų skundai dėl savo klebonų lietuvių nedavė naudos; kai kurie tokie klebonai sugebėdavo išpešti kurijoje, kas juos skundė Vyskupui, o

paskui skaudžiai keršydavo tiems parapijiečiams. Tuomet parapijiečiai lenkai arba įbauginti tylėjo ir pasitraukdavo nuo savo klebono ir nuo Bažnyčios, arba griebdavosi didelių ir grėsmingų išsišokimų: įsodindavo tokius savo klebonus į vežimą ir išveždavo juos į Vilnių pas Vyskupą Matulevičių, taip nutiko Giedraičiuose kun. Slapšinskiui ir Nemenčinėje kun. Lenartui; arba neleisdavo savo klebonui sakyti pamokslų lietuvių kalba kaip Rodūnioje arba baltgudžių kalba kaip Lavoriškėse. Žinoma, paskui lenkų tautybės parapijiečius ištikdavo bažnytinės bausmės, ir visa tai dar labiau nervino vyskupijos tikinčiuosius ir vis pikčiau nuteikdavo prieš Vyskupą.

Nelaimei, vysk. Matulevičius tuomet priėmė daug kunigų iš svetimų vyskupijų (P. 310) daugelis jų buvo lietuviai ar baltgudžiai; be to, kai kurie iš jų pasirodė esantys blogų, piktinančių polinkių žmonės. Vyskupijoje pastebimai be paliovos smuko kunigiškoji kunnigų dvasia, tuo tarpu vis dažniau ėmė reikštis didelio masto kortavimai, pasilinksmimai, išgertuvės, visokie piktnaudžiavimai ir nuopuoliai. Vyskupas Matulevičius žiūrėjo į tai per daug tolerantiškai, pasitenkindavo švelniais išpėjimais. Kai kurie kunigai buvo pradėję baltgudžių akciją, ėmė sakyti pamokslus baltgudžių kalba, žmonės ėmė maištauti, protestuoti, o Vyskupas savo elgesiu aiškiai ir stipriai palaikė tą baltgudžių sąjūdį bei vyskupijoje darė tokius manevrus, kaip, pavyzdžiui, Drujoje įkūrė Kunigų marijonų vienuoliją baltgudžių kunigams, nepasitaręs su rektoriumi į Kunigų seminariją atsiuntė profesorius baltgudžius, aliumnus baltgudžius pavedė specialiai rektoriaus globai, beveik visą Dysnos dekanatą planingai apsodino kunigais baltgudžiais. Dėl tokios padėtiesgyventojai lenkai ėmė skųstis Lenkijos valdžiai. Tokius kunigus nacionalistus Vyskupas gynė nuo valdžios. Visokios sumaištys vyskupijoje ir vaidai buvo aprašinėjami laikraščių ir žurnalų skiltyse, o dėl to visuomenė dar labiau nusiteikdavo prieš Vyskupą. Vyskupijoje darėsi vis blogiau, liūdniau ir tvankiau; žmonės kalbėjo: „Mes neturime vyskupo, tai ne mūsų vyskupas“. Dvarininkija Vyskupo vizitacijos metu rengdavo susirinkimus ir tardavosi, kaip elgtis su tokiu Vyskupu. Per Vyskupo vardines ar 25-tųjų Šventimų metinių jubiliejų ateidavo sveikinti ir linkėjimų pareikšti tik vienetai, ir tai tik dėl formos. Jau visoje vyskupijoje į Vyskupą Matulevičių nepalankiai žiūrėta. Tikėjimo

gyvenimas vyskupijoje merdėjo, Katalikų Bažnyčia Vilniaus vyskupijoje ėmė menkėti, risti į prarają. Įvairiose vyskupijos vietose savo agitacijas (p. 311) ėmė varyti baptistų, metodistų, Šventojo Rašto aiškintojų ir pan. sektos. Be baltgudžių ir lietuvių akcijos, vyskupas Matulevičius buvo labai neveiklus; atrodė, tarsi jis bijo atsibusti iš savo neveiklumo, kad tuo neprisidėtų prie lenkų reikalų rėmimo, o kaip dėl to kentėjo religinis ir bažnytinis gyvenimas! Kapitula visa tai jautė ir skaudžiai išgyveno. Ne kartą tarėmės, ar viso to nepasakius Vyskupui ir nepaprašius jį keisti elgsenos. Kapitulos dauguma visada manė, kad nieko tai nepadės, o tik dar labiau atstums Vyskupą nuo Kapitulos. Taigi tik kai kurie nariai šia tema kalbėjosi su Vyskupu akis į akį. Tačiau Kapitula laikė savo šventa pareiga pranešti visa tai popiežiaus nuncijui Varšuvoje. Kapitula dukart siuntė savo delegacijas: kartą nuncijui Akilei Račiui, jam būnant Vilniuje, ir kartą – nuncijui Lauriui. Šventasis Tėvas Pijus XI, buvęs nuncijus Lenkijoje Ratis, asmeniškai pažinojo vyskupą Matulevičių ir labai jį vertino; todėl Kapitulos informaciją Šv. Tėvas priimdavo nenoriai ir įtariai. Net Lenkijos Karalystės vyskupai, pažinoję vyskupą Matulevičių iš ankstesnės jo veiklos, ypač Jo Eminencija kardinolas Kakovskis ir Poliesės vyskupas Pšezdzeckis jokių būdu nenorėdavo patikėti Vilniaus kapitulos pranešimais apie antilenkišką vyskupo Matulevičiaus veiklą ir įtardavo Kapitulai polonofiliškomis intrigomis. Todėl Kapitula turėjo nutilti. O pasauliečiai organizavo stiprią akciją dėl Vyskupo pašalinimo iš Vilniaus. Šventajam Tėvui išsiuntė du ar tris išsamius memorialus apie Bažnyčios padėtį Vilniaus vyskupijoje ir kad pagrindinė tokios skaudžios padėties priežastis yra antilenkiškas vyskupo Matulevičiaus nacionalizmas; šia tema siųsdavo ištisus straipsnius į prancūzų *Bulletin Catholique*, kurį skaitydavo kardinolai. Vidurio Lietuvos laikais į Romą buvo nusiųstas kaip Lenkijos ambasados atašė (p. 312) kun. dr. Leonas Puciata, kuris ten informuotų apie Vilniaus vyskupijos Bažnyčios reikalus.

Kai vysk. Matulevičius 1923 m. buvo išvykęs į Romą *ad limi-
ta Apostolorum*, visa vyskupija vylėsi, kad Šventasis Tėvas Vyskupą jau ten ir pasilaikys. Tačiau kai vysk. Matulevičius buvo begrižtas į Vilnių, geležinkelininkai jau buvo pasirengę prievarta nuvežti Vyskupo vagoną iki Lietuvos sienos ir Vyskupą išlaipinti už pasienio linijos. Tik dėl labai

energingų generalinio vikaro¹² veiksmų, transporto viršininkui padedant, pavyko išvengti šios lemtingos katastrofos. Taip pat 1923 m. Kapitula sužinojo, kad Visų Šventųjų iškilmės dieną numatoma pasikėsinti prieš vysk. Matulevičių ir neįleisti jo į pamaldas katedroje. Kapitula paprašė prelatą Michalkevičių¹³ įspėti Vyskupą, kas gali ištikti. Gal dėl to, kad vysk. Matulevičius tą dieną daug anksčiau nei paprastai atėjo į katedrą ir sėdo klausyklon klausyti tikinčiųjų išpažinčių, o gal dėl to, kad sąmokslininkams lemiamą akimirką pritrūko drąsos, tuomet neįvyko jokie nelaimingo atsitikimo. Atmosfera Vilniaus vyskupijoje darėsi vis grėsmingesnė ir kelianti vis didesnį pasipiktinimą. Net viešuose mitinguose pasigirsdavo didelio nepasitenkinimo vysk. Matulevičiumi balsai. Kapitula dėl to sielvartavo, tik tarpusavyje apie tai kalbėjosi, tačiau jautėsi visiškai bejėgė. Vylėsi tik Dievu ir Švenčiausiosios Aušros Vartų Motinos globa.

Kapitula taip pat matė, kiek daug vyskupija dėl tokio vysk. Matulevičiaus elgesio praranda net ir materialiniu požiūriu; pavyzdžiui, Lenkijos valdžia buvo grąžinusi Vilniaus vyskupui kadaise Rusijos valdžios konfiskuotą didelį Trinapolio dvarą. Savo dokumente Lenkijos vyriausybė aiškiai pabrėžė, jog grąžina Trinapolį asmeninei vyskupo rezidencijai. Vyskupas Matulevičius Trinapolio pastatuose įkūrė lietuviškas prieglaudas, į kurias kunigai lietuviai verbavo iš kaimų neturtingus lenkus vaikus ir čia juos lietuvinu. (P. 313) Žinoma, vyriausybė apie tai sužinojo. Menamų įvairių formalių komplikacijų dingstimi ji atėmė iš Vyskupo kone visą Trinapolį ir paliko tik nedidelę dalį su pastatais ir bažnyčia. Tas pats atsitiko ir su Berezvečo dvaru. Vyriausybė jau buvo atidavusi tą milžinišką dvarą diecezinei kunigų seminarijai; jau buvo sutvarkyti net visi reikalingi dokumentai ir atliktas perdavimo aktas; tačiau netrukus vyriausybė, sunerimusi dėl vysk. Matulevičiaus ketinimų Berezveče įkurti baltgudžių įstaigą, perdavimą atšaukė ir, prisidengdama

¹² Vyskupo Kazimiero Michalkevičiaus. (*Red.*)

¹³ Pats vysk. Matulaitis 1923 m. lapkričio 21 d. rašė kun. Andriejui Cikotai: „Buvo neseniai pas mane viena poniutė perspėdama, kad mane žadą užmušti Katedroje. Sakiau, kad apsaugos neturiu, gali tai padaryti, kada nori; o aš nesitrauksiu iš vietos, kol Šventasis Tėvas lieps būti Vilniuje“. Cituoja T. Górski, Palaimintasis Jurgis Matulaitis, Kaunas 2009, p. 380. Matyti, ta žinia buvo plačiai pasklidusi. (*Red.*)

žemės ūkio mokyklos įsteigimo ten projektu, visą Berezvečą išnuomojo Vilniaus Žemės ūkio draugijai; todėl Seminarija neteko tos didžiulės ir gražios valdos.

Praėjusių metų birželį vysk. Matulevičius išvyko pataisyti sveikatos į Ciechocinęką. Rugsėjo 3-ąją vyskupas atsiuntė Kapitulai raštą, kad Šventasis Tėvas teikėsi priimti jo dimisiją ir kad šią akimirką jis atsisveikina su Vilniaus vyskupija, o Kapitulą įgalioja išsirinkti Kapitulos vikarą. Taip baigėsi vyskupo Matulevičiaus Vilniaus vyskupijos valdymas. Žinią apie vysk. Matulevičiaus pasitraukimą iš Vilniaus, apie jo Vilniaus vyskupo sosto atsisakymą džiaugsmingai sutiko visa lenkų visuomenė ir sveikai mąstantys žmonės, kurie sielvartavo dėl tikėjimo ir religinio gyvenimo nuosmukio vyskupijoje.

Baigiant reikia pabrėžti, kad kiekvienas, nesvarbu kas jis būtų, dvasininkas ar pasaulietis, inteligentas ar prastuolis, miestietis ar kaimietis, asmeniškai susidūręs su vysk. Matulevičiumi, pajusdavo tokią didelę Vyskupo išmintį ir šviesų protą, tokią pusiausvyrą ir ramybę, tokį supratingumą ir nuoširdumą visame kame, kad atsiskirdavo giliai sujaudintas nepaprastos šio didelio žmogaus dvasios. Kiek daug vyskupas Matulevičius, turėdamas tokias nuostabias proto ir širdies savybes, galėjo nuveikti Bažnyčiai mūsų vyskupijoje, jei ne tas nelaimingas lietuviškas ir baltgudiškas šovinizmas!

Nenuginčijama yra tai, (P. 314) kad šie septyneri Vyskupo Matulevičiaus buvimo Vilniuje metai mūsų vyskupijos Bažnyčiai yra prarasti; o per tuos paskutiniuosius metus atsiradusi nedarna tarp vyskupijos dvasininkų, tikinčiųjų ir religiniame gyvenime labai apsunkins ganytojo darbą Vyskupui įpėdiniui.

+ Kazimieras Michalkevič, Vysk.
Prelatas Hanusovič
Kun. Prelatas J. Sadovski
Prelatas Savicki
Prelatas kun. Volodžko
Prelatas J. Ušilo
Kanauninkas Karolis Liubianec

J. E. ARKIVYSKUPAS, APAŠTALINIS LIETUVOS VIZITATORIUS JURGIS
MATULEVIČIUS UŽGESO KAUNE 1927 M. SAUSIO 27 D. RYTA

J. E. Vilniaus Arkivyskupas metropolitas kartu su Kapitula, kitą dieną sužinoję apie buvusio Vilniaus Vyskupo mirtį, delegavo kun. kanauninką Chaleckį atlikti paskutinį patarnavimą a. a. Arkivyskupui Matulevičiui. Sutvarkę Vilniuje sienos kirtimo formalumus, kanauninkas Chaleckis kartu su Kurijos notaru kun. Viskantu išvažiavo automobiliu iš Vilniaus į Kauną arčiausio Lenkijos-Lietuvos pasienio punkto link sausio 28 d. pusę penkių vakaro. Dėl užpustyto kelio delegatai vargais negalais apie 9 val. vakaro pasiekė Lenkijos pasienio sargybos postus. Paskui pėsti be jokių kliūčių nuėjo du kilometrus iki arčiausio Lietuvos pusės Skirmantiškių kaimo, nesusitikdami Lietuvos pasienio sargybinių. Iš Skirmantiškių arkliais (p. 315) nuvažiavo (p. 315) į Vievjį; čia stotyje sausio 29 d. 4 val. ryto nusipirko traukinio bilietus į Kauną, bet vietiniai Lietuvos valdžios pareigūnai neleido įsėsti į vagoną, motyvuodami tuo, jog iš Kauno dar nėra gauta leidimo atvažiuoti Vilniaus delegatams. Leidimas atėjo tik 9 val., kai jau nebuvo jokios galimybės spėti į laidotuves, kurios įvyko 11–12 val. Kaune. Delegatai apsiribojo J. E. Kauno arkivyskupui Juozapui Skvireckui išsiųsta užuojautos telegrama: „Negalėdami asmeniškai atlikti paskutinio patarnavimo a. a. Arkivyskupui Matulevičiui, nors jau nuo vidurnakčio esame Vievyje, J. E. Vilniaus Arkivyskupo ir Kapitulos vardu perduodame giliausią užuojautą Jūsų Ekscelencijai, Lietuvos episkopatui ir dvasininkijai. Kanauninkas Liucijonas Chaleckis, šambelionas Antanas Viskantas“.

Tą pačią sausio 29 dieną Vilniaus bazilikoje įvyko gedulinės pamaldos už a. a. Arkivyskupo Matulevičiaus vėlę. Requiem aeternam dona ei, Domine!¹⁴

¹⁴ Atrodo, rašyta kan. L. Chaleckio ranka, bet niekieno nepasirašyta. Nėra kan. Chaleckio parašo ir po laiškais apaštaliniam vizitatoriui (*Red.*).

SUMMARIES

LITHUANIA'S RELIGIOUS MINORITIES IN THE CARE OF THE STATE IN 1918-1940

REGINA LAUKAITYTĖ

The state's international obligations and the Constitution guaranteed the rights of religious minorities, the equality of all citizens under the laws of Lithuania in the period between the World Wars. Nevertheless, the real situation of various minorities was different. This essentially was determined by the practices of the judicial differentiation of religions inherited from czarist Russia and the policies of the state. Eight "state recognized" Churches: the communities of the Roman Catholics, Lutherans, Reform Lutherans, Old Believers, Orthodox as well as of the Jews, Muslims and Karaites had the rights of juridical entities and made use of state privileges. The government paid the salaries of their clergymen, granted assistance and loans for the building and repair of houses of prayer, chaplains of these religions served in the armed forces, they were allowed to conduct the registration of civil status (birth, death, marriage, etc.) acts. Political circumstances had the greatest influence on the status of the Jews and Orthodox.

Having taken over the laws in effect in the Russian Empire, the government of Lithuania actively made use of the opportunities to form the institutions of the "recognized" religious church authorities, filtered their members, observed and controlled their activities. The organizational matters (except for the Jews) of their financing, the organization of spiritual studies was under the supervision of the state. A formula suitable for limiting the number of clergymen and parishes was in effect. The judicial status of the religions "not-recognized" by the state until 1940 (their communities were small, uniting a total of only about 1,000 people) remained unregulated, but with the civil status registration acts

conducted only by churches, most of them were recognized *de facto* – they could register these events. Thus, all the most important levers for the operation of the churches of religious minorities were under the control of the state. In fact, state institutions demonstrated patience, did not restrict their social, publishing activities. The small minority communities that were quite isolated from the dominant Catholic majority lived in their own religious world.

THE RELATIONS OF THE MOVEMENT OF YOUNG CATHOLICS
WITH COMMUNIST DOCTRINE AND POLICIES (IN 1936-1940)

RAMŪNAS LABANAUSKAS

The article analyzes the inter-relations of the young Catholic movement (YCM) and Communism. The YCM was a Catholic political and cultural Catholic movement active in Lithuania in the second half of the 1930s in which the leaders of society and culture (P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, J. Grinius, A. Maceina, Z. Ivinskis, and others) belonging to the intellectual Catholic elite were active. In the mentioned period all of the social and cultural life of Catholics was in their hands.

The movements led by Catholicism and Communism, which in the article is understood to be the ideology supported by Marxist doctrine, as well as the authorities created by these movements had distinct open and closed forms. Traditional Catholicism and Marxist (based on the philosophy of Marxism) Communism are closed and exclusiveness is characteristic for their teachings. Traditional Catholicism as an ideal type is represented by a form of dogmatized idealistic thinking and Marxist Communism by a form of materialist thinking. Between them as idealistic, never realized and from their dogmatic side irreconcilable, types of thinking there is a significant number of intermediary – of open Catholicism and open Communism – forms, among which a convergence in the Western world, formed on the foundations of Christianity, is inevitable. The result of such convergence was the radical social movements in the 1930s, influenced by the confrontation between Communism and

National Socialism (Fascism). There was no clear pause between Catholic and non-Catholic social movements: all of their ideologies had Christian images and ideas. The 7th Comintern Congress in 1935 that legalized a new – people’s front – tactic, opening the road for Communist cooperation with other ideological streams, encountered considerable opposition from the old tactics supporters in Lithuania’s Communist Party (LCP). The initiative for cooperation with the Catholic society was shown by the Communists by inviting members, chapters or organizations of the Catholic organizations “in corpore” to join the people’s front. The attitude of Communists to Catholic organizations was varied: those of workers and youth (they were frequently invited to form a common workers’ or people’s front) were valued more favorably. The greatest success was achieved with the Labor Youth Union – some of their chapters were completely controlled by the Komsomol.

The cooperation of young Catholics with Communists was possible due to their ideological convictions: national and social commitment as well as the weakening of traditional transcendental orientation accompanied by the concurrent (earthly, social) strengthening in their understanding of Catholicism. In the press edited by the young Catholics it is not difficult to see sympathy for the people’s fronts. Anti-communist activities were limited by the duty to conform to the rules of the Church. There was an effort when possible to grant them a social orientation.

In the period 1935–1938 Catholics cooperated with the Communists at least on three occasions: during the period of the Suvalkija farmers’ strike (in 1935–1936), while collecting signatures for a law for the amnesty of political prisoners in 1937 (A. Stulginskis, M. Krupavičius and other noted Catholic leaders signed it) as well as in the fall of 1935 when, influenced by young Catholics, the Student *ateitininkai* (members of “Ateitis” (Future) federation) together with the Communists defended the autonomy of Vytautas the Great University from the intrigues of the Nationalist authorities to abolish it (together with the Communists they helped organize a strike, elected their representatives to a common front committee).

The contacts of Christian Democrat leader Rev. Krupavičius with

LCP CC instructor K. Grosmanas – during the Great Strike and in 1940 when on the initiative of Grosmanas “The Farmers’ Union” was invited to the common front lets one conjecture that Rev. Krupavičius and LCP CC representative Grosmanas might have agreed to base the relations of the Christian Democrats and Communists on the tactics of a people’s front. Keeping in mind the closeness of the ideological stands of the YCM and Krupavičius as well as the important role of YCM leaders in the formation of the strike organizing coalition, there is no doubt that they agreed with cooperation with the LCP. After the beginning of the war and especially the entry of Red Army troops society separated ever more distinctly into pro-Soviet and pro-German camps. From the viewpoint of patriotism they were considered to be equal. It is possible that the attitude to the Smetona government towards the Soviets at the end of 1939 and the first half of 1940 could have determined the pro-German orientation – the striving for the status of a protectorate of Germany (the essentially anti-Soviet orientation of the regime was also shown by its relations with the LCP – Communists were able to be active among the Jewish, but not the Lithuanians). Similarly the camp of the pro-Soviet orientation backers was formed by the fear threatening the Lithuanian nation from the side of Germany: it was thought that the Germans would make Lithuanians into Germans more rapidly than the “Russians” would make them soviets. Thus, the decision for the “Russians” or Germans was based on nationalism holding the Lithuanian language as the most important treasure, defended under any conditions.

The orientation of young Catholics to one or the other state had only a tactical manner and did not mean identification with them. Their attitude was expressed by an unconditional defense of the interests of the Lithuanian nation, which enabled them to cooperate in 1938–1940 with both the followers of Voldemaras and the Communists. Cooperation with the latter increased in the period of the crisis of the Nationalist regime: in the spring of 1938 an activities unifying committee was created while in the spring of 1939 there was an effort to create a Patriotic Front uniting all Lithuanians. Unofficial cooperation continued in the bounds of the Homeland Union.

SUMMARIES

There were preparations for the occupation (Soviet or Nazi) by strengthening the structures of Catholic society. In the “Pavasaris” (Spring) and Ateitis Federation a movement of fighters was intensively formed, efforts were made to foster male Catholicism – with this purpose making the activities of the Union of Lithuania’s Catholic Men more intense. The anti-Communist activities of the Union of Lithuania’s Christian Workers strengthened the workers’ resistance to Communist ideas. The instructions of V. Bulvičius on military preparation in the universities contributed to the preparation of the military leadership of Lithuania’s Activist Front. Reforms, which should have diminished social tension in society, were encouraged

LITHUANIA IN THE EYES OF THE HOLY SEE (IN 1922–1939): EXPOSURE OF NEW SOURCES

ARŪNAS STREIKUS

The articles presents the most important Lithuania-related documents of the pontificate of Pius XI in the Vatican’s Secret Archive. Taking into account the historiographic situation, most of the attention is devoted to the documents which reflect the attitude of the Holy See representatives to the situation of religious life arising in Lithuania and their efforts to resolve the problems affecting the local Church. Relying on the mentioned documents, there is an effort to reconstruct consistently the history of the understanding and growing trust of the mutual understanding between Lithuania’s Catholics and the Holy See, trying to reveal more broadly the pages of this history up to now little known by Lithuanian historians and in this way draw the preliminary possible contours for future investigations. The documents analyzed in the article clearly show that despite the often especially critical attitude toward the reality of Lithuania’s religious and political life, the pope, his closest colleagues in Rome, and the diplomatic representatives in the country knew how with fatherly forgiveness to accept the mistakes of Lithuania’s church and lay authorities as well as to wait patiently for the maturing of the fruit.

SUMMARIES

THE HIGH SCHOOL ATEITININKAI IN INDEPENDENT LITHUANIA (1918-1940): ACTIVITY FREEDOM AND THE POLITICAL REGIME

DANGIRAS MATUTIS

The object of this article is the question of the activity freedom of the high school ateitininkai in independent Lithuania (in 1918–1940). There is an effort to reveal what influenced the activity freedom of the ateitininkai, what role did the political regime and the teachers of the schools play in allowing or prohibiting the activities of the high school ateitininkai. The attitude of the ateitininkai and Lithuania's bishops after the political regime began to restrict and in fall of 1930 prohibited the activities of high school ateitininkai is discussed as well as the efforts of the Catholic community to regain activity freedom for the high school ateitininkai.

It is declared that the social doctrine of Leo XIII, declaring an active social mission of the Church in lay life, inspired the birth of the ateitininkai movement (youth groups calling themselves „ateitininkai“) in the beginning of the 20th c. At that time, when the efforts to resolve this mission were hampered by the absence of lay Lithuanian Catholic intellectuals and the ateitininkai movement, uniting and fostering Catholic academic youth, was born. In this way the ateitininkai movement became a project for the nurturing of a Catholic intelligentsia. In independent Lithuania (in 1918–1941) the ateitininkai was the most important student youth organization. The youth nurtured in its ranks supplemented the ranks of Catholic society organizations. The ateitininkai movement was one of the projects for fostering Catholic youth in Lithuania in the period between the World Wars.

The authoritarian regime of A. Smetona which was established after the state upheaval of December 17, 1926 consistently sought to monopolize all education in the hands of the state, and thus considering the Catholic Church to be a competitor sought to banish it from the field of youth education. One of the directions of the state's monopolization of education became the creation and promotion of pro-government youth organizations accompanied by restricti-

ons on the activities of Catholic youth organizations. This monopolization for state education was primarily directed against the ateitininkai. These tendencies began to emerge shortly after the uprising, but materialized most clearly in the fall of 1930 when the Education Ministry forbade high school organization activities in the schools. This decision of the authorities was foremost directed against the ateitininkai, whom the political regime blamed with having close ties with the opposition Christian Democratic Party. The pressure of the Nationalist authorities was conditioned by both the goal to concentrate education in the hands of the state as well as the fear that the political opponents of the regime, the Christian Democrats, could use the ateitininkai movement as a possible ally in a political battle. After the Education Ministry prohibited the activities of the high school ateitininkai, they went into the underground. The bishops of Lithuania's Catholic Church tried to resolve this question by making it international – making it a question of the implementation of the Lithuanian-Vatican Concordat, but this had no effect. However, the effort of the political regime by prohibition and persecution to liquidate the high school ateitininkai movement also failed. The authorities had to settle with only the banishment of high school ateitininkai from public life and driving them underground. Although in the spring of 1939 when due to the resulting political circumstances in the country the ateitininkai regained freedom for activities, the prohibition of the Education Ministry was not recalled and the political regime did not abandon its aim to monopolize the education of youth in the hands of the state.

„ATEITIS“ (FUTURE) UNIVERSITY STUDENTS'
ASSOCIATION AND POLITICAL EVENTS IN 1926–1940

ARTŪRAS SVARAUSKAS

In the 1930's due to the economic and social upheavals in the world the Catholic and right-wing political parties of Europe began to make more active their work in "politicizing" students and involving them in the fight against op-

ponents. In Lithuania leaders of the Christian Democratic Party, which found itself in the opposition to the left-wing parties from the spring of 1926 and to the authoritarian rule of Antanas Smetona from 1927, carried this out.

In the 1930's the Christian Democrats increased their oppositional political activities using the broad network of interwar Lithuania's Catholic professional, confessional, and cultural organizations. The members of the "Ateitis" University Students' Association were not an exception. The students due to their youthful demand for maximum goals, intellectual potential as well as unified organizational structure were an attractive force for politicians, seeking to use them to discredit their opponents. With political lectures, courses and during other celebrations at the university, the Christian Democrats fueled dissatisfaction with the existing order that the students spread among the general public.

The influence of the Christian Democrats was most strongly felt in the student "Ateitis" fraternities: "Justicija" for lawyers, "Kęstutis" and "Vytautas Club" for public figures as well as "Activitas" that advocated social justice. The academic youth in these Catholic fraternities participated most actively in the dissemination of political propaganda in rural areas as well as in the criticism of the work of the governments of M. Sleževičius in 1926 and of A. Smetona from 1927. Participating in the campaign of making Lithuania "more Lithuanian" and in the escalation of activities on the question of social justice in the state, the students also joined in active legal and illegal activities directed against the governments. The participation of the "Ateitis" students in the bloody riots in November 1926 and December 1938 that turned into anti-government demonstrations, in the December 1926 coup d'état as well as in the activities of the underground "Laisvės kovotojai" (Freedom Fighters) in 1930–1932 and the Lithuanian Activist Union in 1938–1939 became political disobedience activities of the "Ateitis" students which oppositional political streams incited and tried to utilize.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Achilles Ratti 284
Akmenytė V. 244
Alantas Vytautas 40, 41, 166, 217
Alekna V. 137, 141, 143, 153, 160
Aliulis Vaclovas, MIC, kun. 273, 274
Ambrazevičius J. 173, 198, 227, 233, 294
Ambrozaitis Kazimieras 141–143, 152, 158, 159, 193, 215, 225, 233
Andriuška Benediktas, SJ, kun. 35
Angarietis Z. 187–189, 193
Aratas Antonio, arkivysk., 21, 23–30, 32–35, 85, 86, 124
Asyžietis Pranciškus 186
Atamukas Solomonas 177, 188, 190, 191, 193, 199, 209, 231, 232, 244, 261
Augas K. 116
Augūnas B. 67
Aukščionienė R. 244
Aušrotas B. 218
- Babriškis V. 200
Baiko Karolis, kun. 281, 286, 287
Bairašauskaitė T. 244, 258
Bajerčius K. 236
Balčikonis J. 41
Baltramonaitis Juozas, kun. 236
Baniuli V. 145
Barila Alfonsas 214
Barkauskienė Z. 165
Bartoloni Ricardo, nuncijus 20–22, 82, 84
Basanavičius J. 85, 111, 112
Bauba K. 73, 90, 231
- Bauer Otto 182
Bauža Č. 205
Bendikaitė E. 253
Benediktas XV, popiežius 277, 278, 281
Benediktas XVI, popiežius 5, 7, 10
Bethlen I. 168
Bieliauskas F. 191
Binkis K. 233, 234
Bisleti Gaetano, kard. 29
Bistras Leonas 43, 130–132, 141–143, 146, 152, 154, 155, 157, 204, 225
Bizauskas K. 221, 229, 236
Blynas Zenonas 178, 207
Borgognini-Duca Francesco 13, 15
Borisevičius Vincentas 36
Bortkevičienė F. 162
Brazdžionis B. 215
Bražėnas Petras 215
Brizgys Vincentas 35
Brunius Klemensas 239
Bučas J. 196
Bučinskytė Ilona 38, 137
Būčys Pranciškus Petras, MI, vysk. 35, 248, 267
Bulota A. 226
Bulvičius V. 239, 241
Burzio Giuseppe 34, 35
Butautas K. 221
Butkus Petras 176, 195
- Cardijns J., kun. 184
Caucig P. 17
Cesevičius Domas 179, 228, 229, 233

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Chaleckis Adomas 259
 Chaleckis Jonas 259
 Chaleckis Liucijonas, kun. 272, 273, 275, 292
 Chaleckis Stepas 259
 Cikota Andriejus, kun. 290
 Cromaz G. F. 17
 Cvirka Petras 215
- Čepėnas P. 244
 Čepinskis V. 150
 Černiauskas S. 191
 Černius Jonas 130, 232
 ČiPLYTĖ J.V. 244
- Dagelis J. 238
 Dagilis J. 145
 Daim W. 186
 Damušis A. 233, 239
 Danys J. 177, 234
 Daulius J. 178, 201, 202
 de Brauw Francois 184
 Degrelle Leonas 185, 201
 Detsch Roland 185
 Dielininkaitis Pranas 143, 146, 157–160, 162, 173, 192, 193, 198, 199, 201, 203, 208, 212, 225, 227, 233, 235, 236–238, 294
 Dirks Walteris 186
 Dobilevičius A. 213
 Dogelis Povilas, kun. 72, 100, 229
 Domaševičius Adolfas 102, 188
 Donskis Leonidas 176, 195
 Doriot Jaques 199
 Dovydaitis Pranas 38, 43, 81, 106, 107, 118, 119, 137, 141, 142, 152, 153, 158, 224, 234, 236
 Dovydenas Liudas 234
 Dulksnis Kostas 219–221
- Eidintas A. 224
- Eleuterijus, arkivysk., stačiatikių metropolitas 257, 265, 268
 Eretas Juozas 137, 177, 198, 205, 228, 235, 238
- Faidutti Luigi 14–20
- Gaigalaitė A. 38
 Gaigalaitis Vilius 268
 Garelis J. 187
 Gasparri Pietro, kard. 11, 13–23, 280
 Gelažius V. 123
 Gimbutas J. 177, 234
 Girnius Juozas 38, 75, 81, 107, 137, 140, 142
 Glikas G. 262
 Gobis J. 90
 Göhrig B.H. 186
 Gombos G. 168
 Górskis Tadeusz, MIC 271, 290
 Grinius Jonas 47, 113, 156, 173, 195, 227, 235, 236, 238, 294
 Grinius K. 144, 151, 188
 Griškevičius S., kun. 74, 154
 Grosmanas-Didžiulis K. 189, 206–208, 210, 296
 Grubys M., kun. 118
 Grušas Juozas 215, 228
 Guda J., kun. 128
 Gustainis V. 221, 223
 Guzevičius A. 193, 208, 209
- Hanusovičius Jonas, kun. 275, 278, 279, 281, 286, 287, 291
 Hermann A. 244, 254, 263
 Hitleris 203, 225
 Horn D. 137
 Horner Fr. 183
- Icykavičius Dovydas 255, 268
 Ivanauskas P. 157

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Ivinskis Zenonas 106, 173, 178, 216, 221, 222, 227–230, 294
- Yla Stasys, kun. 184, 201, 202, 267
- Jackevičius-Jackus Stasys 207
- Jakubčionis Algirdas 177, 218
- Jakubėnas P. 268, 269
- Jalbrzykovskis Romualdas, arkivysk. 166, 272, 275
- Janauskas G. 192, 232
- Jasaitis A. 43
- Jasaitis Domas 50, 142, 179, 226, 239
- Jočys P. 152
- Jodelė P. 165
- Jonynas Ignas 18
- Juodakis Petras 42
- Jurevičiūtė A. 137, 150, 157
- Jurgutis Vytautas 239
- Jurskis 239
- Justas E. 219, 220
- Juška A. 233
- Kairelis 210
- Kakovskis, kard. 289
- Kalakauskas V. 236
- Kalmanas Dovydas, rabinas 262
- Kalmanas S. 149, 160
- Kamenskis Vasilijus 265
- Kancevičius Vytautas 202, 219, 220, 225
- Kaplanas Boruchas, rabinas 262
- Karevičius Pranciškus, vysk. 14, 15, 285
- Karosas J., vysk. 109
- Karuža P. 53
- Karvelis P. 141, 143, 146, 152, 154, 208
- Kasparavičius Algimantas 9, 13, 20, 38
- Katilius J. 236, 237
- Kaubrys S. 52, 244
- Kazlauskas M. 251
- Kazlauskas Pranas, kun. 78
- Keliuotis Juozas 112, 155, 156, 201
- Keller Thomas 185
- Kemėšis Fabijonas, kun. 27, 28, 50, 51
- Kippas Johanas, kun. 15, 35
- Klein B. 168
- Klimas P., žr. Grosmanas-Didžiulis K.
- Kliučinskis Vincentas, arkivysk. 285
- Knyva V. 188
- Kobeckaitė H. 244
- Kochanskis Viktoras, kun. 278
- Kolupaila Steponas 209, 234
- Kompaitis S. 157
- Korčinskis Ivanas, kun. 268
- Kozlovskis Martinianas 251
- Kozlovskis Nikolajus, dvasininkas 268
- Kranauskas A. 191
- Kretovičius Jonas, kun. 287
- Krėvė-Mickevičius V. 224
- Krupavičius Mykolas, kun. 100, 101, 141, 143, 148, 152, 154, 176, 179, 206–209, 224, 229, 240, 295, 296
- Kukta Juozapas, vysk. 77, 278, 287
- Kulakauskas A. 224
- Kuraitis Pranas 51, 74, 227
- Kustrin S.S. 135, 148
- Kuzmickas Bronius 185
- Labanauskas Ramūnas 3, 6, 8, 173, 177, 181, 204–206, 208, 294
- Lacroix J. 185
- Laskauskas Petras, kun. 93
- Laukaitytė Regina 3, 6, 8, 176, 179, 207, 209, 224, 243, 244, 266, 293
- Ledochowski V., kun. 15
- Lempertas I. 187, 190, 209, 212
- Lenartas kun. 288
- Lendjelas V. 186
- Leninas 186
- Leonas P. 224
- Leonas XIII 37, 144, 185, 298
- Levickis Zigmantas, kun. 279
- Lifšicas Anatolijus 189, 206, 225

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Lincas 182
 Lipniūnas (Lipnickas) A., kun. 199, 200
 Lipset S.M. 135, 137, 142, 162, 163
 Liubėnas, kun. 272
 Liubianecas Karolis, kun. 272, 275, 281, 286, 287, 291
 Liukas, kun. 236
 Lomanas J., kun. 100
 Lozoraitis Stasys 24, 25, 34, 85
 Lūšis St. 144, 145
- Maceina Antanas 72, 140, 156, 158, 173, 176, 179, 193–198, 224, 225, 230, 233, 235, 236, 294
 Macijauskienė M. 215
 Mackevičius M. 206
 Mačiulis Dangiras 3, 6, 8, 37, 151
 Marcelis Virgilijus 177, 187–189, 191, 205, 206, 209, 213, 232
 Marcinkevičius A. 244
 Marius K. 89
 Martinaitis Matas 239
 Masionis Antanas 102, 144
 Maslauskienė Nijolė 177, 189
 Matulaitis (Matulevičius) Jurgis, arkivysk. 6, 8, 16, 271–278, 284, 286–292
 Matulaitis-Labukas Juozapas, vysk. 272
 Matulevičienė Uršulė 275
 Matulevičius Andrius 275
 Matulionis J. 208
 Matulis S. 16
 Matusaitis Juozas 221
 Matusaitis K. 221
 Matusas J. 267
 Matutis Dangiras 298
 Matuzevičiūtė 236
 Mautner Josef 186
 Mažailis 193
 Mažiulis Antanas 230
 Medišauskas H. 191
 Merkelis A. 222
- Merkys Antanas 221, 233
 Mertens Heinrich 186
 Meškauskienės M. 234
 Micewski A. 137
 Michalkevičius Kazimieras, vysk. 275, 277–279, 286, 290, 291
 Mičiūnas Romualdas 249
 Mironas Vladas, kun. 125, 126, 128, 129, 266
 Miškinis A. 233, 234
 Mitrulevičius Gintaras 150, 162, 173, 181
 Mykolaitis-Putinas V. 215
 Mockūnas L. 224
 Mockus K., kun. 74, 154
 Morse R. 186
 Mounier E. 185
 Mussolini 143, 203
 Musteikis K. 220
- Narijauskas Jurgis, kun. 13
 Narutis Pilypas 212, 228, 229, 239
 Navardaitis P. 120
 Navickas K. 165, 220
 Nedelskis Vladimiras 265
 Nėris S. 215
 Niunka Vladas 211
- Orientas Gediminas 265
- Pabedinskas K. 137
 Pacelli (Pačeli) Eugenio, kard. 23, 24, 26, 28, 32, 34, 35, 279
 Pajaujis J. 210, 224, 225, 233, 239
 Pakarklis P. 208, 234
 Pakštas Kazys 137, 177, 198, 205, 227, 228
 Paleckis Justas 188, 200, 207, 225, 233, 234
 Palilionis P. 215, 228
 Paltarokas K., vysk. 65, 93, 97, 101, 108,

- 109, 111, 112, 126–128, 130, 131,
199, 274
- Pankratjeva Agafonika 264
- Pauley F.B. 169
- Pauperas J. 244
- Pelletier Pijus, kun. 30
- Petrauskas A. 187
- Petrikonis J. 231
- Pijus XI, popiežius 5, 7, 10, 11, 20, 35,
185, 271, 289, 297
- Pijus XII, popiežius 23
- Pizzardo Giuseppe 24, 25
- Povilaitis A. 152, 154, 219, 221
- Požela V. 150
- Pranckonis Kazys 220, 221
- Pranulis P. 145
- Prapuolenis Kazimieras, kun. 259, 260,
266
- Prozorovas Ivanas 259, 264
- Prozorovas Vasilijus 259
- Prūseika L. 193
- Pruskus Valdas 176, 195, 196, 202
- Pšezdzeckis, vysk. 289
- Puciata Leonas, kun. 289
- Puišys, kun. 236
- Purėnienė 204, 205
- Pušinaitis V. 213
- Puteikytė L. 213
- Račys 271
- Račkauskas M. 121
- Raila S., kun. 128
- Rankelė Kazys, kun. 78, 154
- Rastenis Vincas 129, 137, 221, 223
- Rate A. 62
- Ratis (Ratti) Achille, arkivysk. 271, 278–
281, 289
- Rauckinas S. 54, 66, 144
- Reinys Mečislovas, vysk. 69, 77, 92
- Richard Faber 186
- Riou G. 199
- Rygertas V. 227
- Rossi R., kard. 30
- Ruckl 184
- Rudys G. 224
- Ruokis, kun. 78, 79
- Sadovski Jonas, kun. 275, 281, 286, 291
- Saladžius 217
- Samore A. 32
- Savicki Adomas, kun. 286
- Savicki Antanas, kun. 281
- Savicki, prel. 275, 291
- Schioppa Lorenzo, internuncijus 16, 18
- Schmittlein R. 199
- Sebeženkovaitė Taisija 178, 204–206
- Senapėdienė E. 209
- Sinovaitis Stasys 214
- Siurblys K. 165
- Skrupskelis Ig. 173, 193, 202, 208, 225,
233, 294
- Skrupskelis Kęstutis 177, 229
- Skučas Kazimieras 148, 221
- Skvireckas Juozapas, arkivysk. 22, 29, 30,
55, 64, 65, 69, 70, 73, 91, 101, 105,
106, 112, 125, 127, 128, 131, 292
- Slapšinskis, kun. 288
- Slavėnas Paulius 200, 233
- Slavėnienė M.G. 244, 254, 263
- Sleževičius M. 143–145, 149–151, 162,
164, 188, 204, 300
- Smetona Antanas, prezidentas 27, 71, 85,
89, 110, 136, 138, 142, 144–147, 149,
151, 157, 161, 162, 166, 170, 192,
204, 218–222, 230, 234, 263, 267,
296, 298, 300
- Sniečkus A. 187, 190, 222
- Sniegas Samuelis, kun. 268
- Soloveičikas Maksas 253, 255
- Stalinas 225
- Stankevičius J., kun. 128
- Stankevičius Viktoras 230

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Starkus A. 139
 Staugaitis Justinas, vysk. 20, 35, 61, 64, 65, 71, 80, 97, 111, 112, 122, 126, 151
 Streikus Arūnas 3, 5–10, 297
 Strumila p. 281
 Stulginskis A. 141, 209, 225, 295
 Sudavičius Bronius 178, 187, 188, 190, 191, 193, 212, 213
 Surdokas Cezaris 236
 Sušinskas A., kun. 228
 Sužiedėlis S. 48, 224
 Svarauskas Artūras 3, 6, 8, 135, 157, 160, 299
 Szigeti Endre 184
- Šabanas Juozas 152
 Šakenis K. 67, 70, 111
 Šakenis Romualdas 233
 Šalčius J., kun. 74, 154, 207
 Šalkauskis Stasys 51, 81, 88, 90, 140, 170, 227, 228
 Šaulys Jurgis 18, 82, 83
 Ščerbinskis V. 138, 149, 169
 Šepetys Jonas, dvasininkas 268
 Šimkus Jonas 215, 220, 233, 234
 Škirpa K. 218, 226
 Šmulktys A. 45
 Šniūrevičienė D. 274
 Štaupas J. 145
 Štuopsis P. 120, 121
 Šulcas (Schulz) Frydrichas Zygmundas 269
 Švėgžda Stasys, kun. 78
 Švilpa J. 21
 Švogžlys Nikodemas, kun. 93
- Tamošaitis Mindaugas 144, 145, 157, 162, 168, 174, 177, 222, 223
 Tamošaitis Rokas 210, 211
 Tardini D. 21
- Tassin F. 17
 Tikuišis A. 191
 Tomaszewski P. 137
 Tonkūnas J. 111, 116, 127, 128
 Tornau A. 188
 Truska Liudas 169, 177, 218, 225
 Tūbelis Juozas 62, 124, 217
 Tumėnas A. 234
- Urbšys Juozas 192, 218, 219, 221, 234
 Urmanas J. 228
 Ušilas Jonas, kun. 275, 281, 286, 291
- Vaičiulaitis A. 215
 Vaičiūnas A. 244
 Vaišnoras Juozas 178, 188, 210, 211, 224, 225
 Vaitiekaitis Augustinas, kun. 266
 Vaitiekūnas V. 236
 Vaitkevičiūtė Gražvyda 110
 Valaitis J. 152
 Valečka Henrikas 178, 210, 211, 225
 Valiukėnas Antanas 221
 Venclova A. 215
 Venta T. 200, 201
 Verdier Jean, kard. 200
 Vėžys B. 143, 155, 156
 Viederis Petras 252
 Viliamas V. 144
 Vinickis Jankelis 190
 Viskantas Antanas, kun. 273, 292
 Višinskis Stefanus, kard. 273
 Vojtyla Karolis, vysk. 273
 Voldemaras Augustinas 18, 20, 51, 62, 84, 144, 145, 151, 153, 157, 296
 Volodžko Pranciškus, kun. 275, 281, 286, 291
- Warlowski R. 137
 Weinzierl Erika 183
 Whitney B.S. 160

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Zaleskis Vladislovas 271	Великович Л. 186
Zaunys Dovas 22, 82, 217	Новинский В. 244
Zecchini Antonini, mons. 11–13, 15–17	Поташенко Г. 244
van Zeelandas 201	Рашкова Р. 174, 185
Zorn W. 137	Серапинас В. 244
	Шейнман М. 182
Žadeika A. 165	Шириня К. 183
Žalys V. 38, 82, 84, 85	Шлевис Г. 244
Žvainys J. 72	

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Agluona 30
Alytus 119, 121, 269
Anglija 269
Aukštadvaris 54
Aukštoji Freda 96, 99
Austrija 163, 169
Austrija–Vengrija 16
- Balninkai 79
Bavarija 286
Belgija 184, 216, 227
Belvederis 54
Berezvečas 290, 291
Berlynas 219, 221, 269
Bielianai 277
Biržai 102, 247, 252, 253, 258
- Chelmas 282
Ciechocinekas 291
- Čekoslovakija 184, 262, 263
Čenstochova 282
Čikaga 38, 137, 177, 218, 226, 234, 244
- Danija 135, 262
Didžioji Britanija 216, 228, 262
Dirvonakių k. 252
Dysna 288
Dorpatas (Tartu) 138
Dotnuva 138
Druja 288
- Estija 138, 139
Europa 135, 136, 148, 158, 159, 162,
163, 170, 171, 173, 186, 299
- Frankfurtas 186
Freiburgas (Fribūras) 184, 276
- Gdynė 166
Giedraičiai 288
Goricijos provincija 16
- Hampshiras–Burlingtonas 149, 160
- Ispanija 135, 148, 158, 163, 184, 185,
200, 201
Italija 16, 86, 163
- JAV 193, 198, 228, 248, 262
Jonava 54, 261
Joniškis 269
Jugoslavija 162
Juodžiai 269
Jurbarkas 256
- Kaišiadorys 29, 92, 93
Kalvarija 148
Kaunas 5, 7, 10–13, 15, 16, 19–22, 29,
30, 32, 35, 36, 40, 42, 43, 45, 46, 55,
56, 64, 66, 69–71, 73, 74, 76, 78, 85,
88, 91, 96, 104–106, 122–125, 127–
129, 131, 137, 139–142, 144–146,
150, 152, 157–161, 163, 165, 167,
169, 178, 181, 182, 187, 191, 192,
202, 203, 205, 206, 211, 213, 230,
231, 234–236, 238, 240, 244, 245,
248, 250, 252, 256–258, 261–265,
267, 268, 269, 284, 286, 290, 292
Kėdainiai 79, 119
Kelmė 54, 254, 261

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Kembridžas 269
 Kernavė 93
 Kielcai 275, 276, 282
 Kijevas 265
 Kybartai 247
 Klaipėda 15, 138, 146, 147, 157, 164,
 167, 215, 231, 244, 245, 246, 247, 254
 Koelnas 183
 Krokva 276
 Kražiai 102, 119
 Kriūkai 262
 Kuba 162
 Kupiškis 94, 103

 Latvija 30, 33, 138, 139, 149, 169, 248,
 262
 Lavoriškės 288
 Lazdijai 102, 261
 Lenkija 13, 14, 33, 150, 163, 164, 165,
 169, 215, 230, 252, 257, 271, 273, 276,
 281, 282, 284, 288, 289, 290, 292
 Lietuva 5–28, 30–44, 48, 51–59, 61–67,
 72–78, 81–86, 88–92, 95–97, 103,
 105, 108–112, 114–127, 129–133,
 135, 136, 138–140, 142–152, 154–
 165, 167–171, 174–177, 179, 180,
 185, 188, 189, 191, 193, 194, 202,
 207, 209–212, 215–229, 231–233,
 235, 236, 238, 240, 241, 243–271,
 289, 292–300
 Linkuva 98, 102, 119
 Liublinas 282
 Lūginės k. 275
 Lvovas 30, 169

 Marijampolė 42, 96, 100, 102, 119, 191,
 214, 216, 275, 284, 286
 Maskva 21, 139, 174, 178, 182, 183,
 186, 188, 205, 256, 257
 Medeikiai 252
 Meksika 158

 Minskas 285
 Miunchenas 278, 279
 Mogiliovas 285
 Mosėdis 262

 Naujamiestis 258
 Nemenčinė 288
 Nočia 272

 Olandija 227, 262

 Palanga 49, 54, 59
 Palestina 262
 Panemunė 94
 Panevėžys 29, 65, 67, 68, 92, 94, 97, 99,
 101, 103, 109, 199, 217, 232, 235,
 244, 246, 248, 258, 261, 262, 267
 Paryžius 200, 224, 265
 Peletkojai 251
 Peterburgas 265, 273, 276
 Pietų Afrikos Respublika 262
 Pietų Amerika 163
 Plungė 44
 Pociūnėliai 262
 Poliesė 289
 Polockas 282
 Prancūzija 135, 137, 148, 158, 160, 163,
 184, 185, 199, 200, 208, 215, 216, 251
 Prūsija 254

 Raižiai 257
 Ramygala 94
 Raseiniai 53, 54, 251
 Ryga 11, 15, 30, 30, 33, 138
 Rodūnia 278, 288
 Rokiškis 60, 61, 94, 103, 110, 191, 228,
 252, 261
 Roma 16, 24, 26, 29, 31, 36, 96, 203,
 277, 282, 283, 289, 293, 297
 Rumunija 163
 Rusija 5, 7, 9, 20, 26, 39, 76, 139,

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- 141–143, 154, 173, 174, 203, 224,
249–252, 255, 259, 264, 266, 270,
290, 293, 296
- Salakas 76
Salos 94
Sandomiežas 282
Sankt Peterburgas 139
Satkūnai 252
Seinai 13
Seirijai 254
Senoji Vileika 272
Simferopolis 257
Skirmantiškiai 292
Slovakija 163
Sovietų Sąjunga (SSRS) 20, 21, 178, 193,
204, 209, 215, 216–225, 228, 229,
236, 241, 296
Sūduva 244
Suvalkija (Užnemunė) 204–206, 208,
216, 240, 244, 295
Suvalkai 275
- Šiauliai 40, 47, 53, 54, 61, 93, 94, 102,
118, 251, 262
Šveicarija 262, 276
- Tauragė 47, 76
Telšiai 20, 29, 35, 36, 61, 64, 65, 76, 111,
112, 115, 122, 131, 141, 261, 262
Trakai 77, 258
Trinapolis 290
Turkija 251
- Ukmergė 54, 60, 79, 209, 248, 261
Utena 92, 93, 100
Užventis 251
- Varmija 15
Varniai 102, 136, 152
Varšuva 169, 271, 274, 276, 277, 278,
279, 281, 282, 289
Vatikanas 5, 7, 9, 10, 15, 17, 19–24, 26,
27, 32, 35, 38, 64, 66, 69, 70, 73, 78,
81–86, 108, 124, 125, 127, 128, 131,
133, 140, 153, 267, 271–273, 278,
297, 299
Veimaro respublika 186
Vengrija 163, 168, 184
Viena 6, 17, 168, 169, 183, 184, 18
Vietnamas 162
Vievis 292
Vilijampolė 191, 261
Vilkaviškis 29, 69, 91, 109, 214
Vilkija 54, 79
Vilnija 102
Vilnius 6, 8, 13, 14, 16, 18, 38, 52, 58, 64,
75, 112, 137, 143, 144, 150, 151, 161,
164–167, 169, 174, 176–179, 181,
185–189, 191, 193, 195, 196, 198,
202, 205, 209, 215, 216, 218–220,
224, 225, 226, 233, 235, 236, 239,
244, 245, 250, 253, 256, 257, 271–275,
277–280, 282, 284, 286–292
Vinkšnupiai 257, 269
Vladislavkas 282
Vokietija 86, 135, 137, 163, 166, 175,
183, 185, 186, 193, 202, 204, 216–
223, 225, 227, 231, 241, 248, 252,
254, 262, 263, 279, 296
- Zarasai 248
- Žagarė 252
Žaliakalnis 191

APIE AUTORIOUS

RAMŪNAS LABANAUSKAS – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros doktorantas. Mokslinių interesų kryptys: jaunųjų katalikų sąjūdis, tarpukario Lietuvos katalikų visuomenė, Katalikų Bažnyčios istorija, mokslo filosofija. Mokslinėje spaudoje paskelbė kelis straipsnius.

El. paštas: Ramunas.Labanauskas@if.vu.lt

REGINA LAUKAITYTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinė mokslinių tyrinėjimų kryptis - Lietuvos Bažnyčių XX a. istorija. Daugelio mokslinių straipsnių ir knygų „Lietuvos vienuolijos: XX amžiaus istorijos bruožai“ (1997), „Staciatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje“ (2003) autorė.

El. paštas: laukaityte@istorija.lt

DANGIRAS MAČIULIS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinė mokslinių tyrinėjimų kryptis – XX a. Lietuvos kultūros istorija. Daugelio mokslinių straipsnių, knygos „Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais“ (2005) autorius.

El. paštas: dangirasmaciulis@yahoo.com

ARŪNAS STREIKUS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas. Mokslinių interesų sritys – Bažnyčios istorija Lietuvoje XX amžiuje, sovietų režimo kultūros politika, išeivijos politinė ir

APIE AUTORIUŠ

kultūrinė veikla. Parengė nemažai straipsnių, taip pat kelis dokumentų rinkinius ir monografijas. Svarbiausia iš jų „Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)“ (2002).

El. paštas: Arunas.Streikus@if.vu.lt

ARTŪRAS SVARAUSKAS – Lietuvos istorijos instituto ir Klaipėdos universiteto doktorantas. Mokslinių interesų kryptys: Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. politinė raida, Lietuvos ir Europos Krikščionių demokratų partijos XX a. pirmojoje pusėje. Mokslinėje spaudoje paskelbė kelis straipsnius.

El. paštas: svarauskas@istorija.lt

ATMENA AUTORIAM

Lietuvių katalikų mokslo akademija įvairių mokslo sričių specialistus telkia į bendriją, kuri akademinio lygiu svarsto pasaulėžiūriškai aktualius klausimus.

„Bažnyčios istorijos studijos“ kaip atskira „LKMA Metrašcio“ serija yra skirta krikščionybės istorijos Lietuvoje tyrimams skelbti ir šaltiniams publikuoti. Leidinys atviras visiems mokslininkams, doktorantams ir kitiems asmenims, deramu lygiu analizuojantiems Bažnyčios istorijos klausimus, bet LKMA Centro valdyba ragina nuolat šia tematika besidominčius autorius įsitraukti ir į Akademijos bei LKMA Humanitarinių tyrimų instituto veiklą.

„LKMA Metrašcio“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ redakcinė kolegija laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi renkantis jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su atsakinguoju sekretoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007* failai *.docx pateikiami išsaugoti *.doc formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg, *.tif, pastaruosiu formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su atsakinguoju sekretoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemos, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemais ir atskiroje komentarų padaloje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į

lietuvių kalbą, taip pat tekstologinis aparatas bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademiniuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, nuo 2007 m. „LKMA Metraštis“ ir „Bažnyčios istorijos studijos“ laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Citata žymima tik vienu žymėjimu: arba kabutėmis, arba kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a*, *b b b*“. Tik tuomet, kai sakiny s prasideda ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a*, *a a a*.“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Iškeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių; esant reikalui renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide, pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose.

1.3. Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnys be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Išnašos ženklas (skaičius, žvaigždutė, raidė) tekste dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“^{**}, ---^a. Iškeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.

5. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys gali būti transliteruojami į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

- 5.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tuo atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.
- 5.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta, leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

- 5.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliausteliuose; atskiriama kableliu.
- 5.4. Kai autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose po slapyvardžio; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

Meškus [Justinas Staugaitis], *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

6. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius*: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiško, Vilnius: Mintis, 1999.

7. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas santrumpa *Idem*.

8. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s.l.], be metų – [s.a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

9. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją, jis ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a.–XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

10. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po pavadinimo; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, Rinktiniai straipsniai, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: LKMA, 2002, p. 59.

11. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vanda Aramavičiūtė, *op. cit.*, p. 26.

Ibid., p. 29.

11.1. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš kitų leidinių, nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame tekstas

spausdintas. Cituojamo teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*; nurodant periodinį leidinį santrumpa *in*: nerašoma, leidinio pavadinimas rašomas kursyvu:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *LKMA metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Sirutavičius, (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

12. Kai rengiant tekstą šaltinių bei literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal pateiktąsias bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, jog literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *LKMA metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

13. Drauge su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

14. Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas.

15. Visus „LKMA Metraščio“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ straipsnius bei šaltinių publikacijų parengimą anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytni ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti

ar grąžinti taisyti, yra 4 mėn. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventuala publkavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas „LKMA Metrašcio“ elektroninėje versijoje interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negrąžinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su „Metrašcio“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į atsakingąjį sekretorių.

Redakcinės kolegijos ir atsakingojo sekretoriaus adresas:

Lietuvių katalikų mokslo akademija, Pilies 8, Vilnius, LT-01123;
el. paštas: *contacts@lkma.lt*; tel. (+370-5) 2122491.

BAŽNYČIOS ISTORIJOS STUDIJOS, T. III
RELIGIJA IR VISUOMENĖ
NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE
(1918–1940 M.)

Viršelio dail. Dainė Galiniėnė

Spaudai parengė J. Kardelytė, L. Sidarienė
Maketavo Violeta Boskaitė
Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidykla“,
Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius
Tiražas 200 egz. Užsak. Nr.
Spaudė UAB „Arx Baltica“,
Veiverių 142 B, LT-46353 Kaunas
Kaina sutartinė

ARŪNAS STREIKUS

Lietuva Šventojo Sosto akimis (1922–1939 m.):
naujų šaltinių atodangos

DANGIRAS MAČIULIS

Moksleiviai ateitininkai Nepriklausomoje Lietuvoje
(1918–1940): veikimo laisvė ir politinis režimas

ARTŪRAS SVARAUSKAS

Studentai ateitininkai ir politika 1926–1940 metais

RAMŪNAS LABANAUSKAS

Jaunųjų katalikų sąjūdžio santykis su
komunizmo doktrina ir praktika (1936–1940)

REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m.
valstybės globoje

Publikacija: Istorinis Vilniaus kapitulos 1926 m.
protokolas Nr. 83

ISBN 978-9986-592-62-4

9 789986 592624